

PTE Központi Könyvtár

KG 16

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Dr. Kocsis Zsolt László

2001

JOGKÉPZŐDÉSI FOLYAMATOK POLITOLÓGIAI ÖSSZEFÜGGÉSEI
A MAGYAR ÁLLAMFŐ JOGÁLLÁSA, HATÁSKÖRE ÉS HELYETTESÍTÉSE
1000-1944 KÖZÖTT

Értekezés a doktori (PhD) fokozat megszerzése érdekében
a jog tudományában

Írta: Dr.Kocsis Zsolt László, okleveles jogász

Készült: a Pécsi Egyetem jogi doktori programja (Jogképződési folyamatok alprogramja) keretében.

Témavezető: Dr. Visegrády Antal

Elfogadásra javaslom: 2001. ....

A jelölt a doktori szigorlatot 1999.október 29.-én eredményesen letette:

A bizottság elnöke: Dr.Kajtár István

Az értekezést bírálóként elfogadásra javaslom:

Dr.....

Dr.....

Jelölt az értekezést 2001.....-n sikeresen megvédte:

A védési bizottság elnöke: Dr.....

Pécs 2001.

+ melléklet
PTE Egyetemi Könyvtár

P000929733

II.

Alulírott Dr.Kocsis Zsolt László felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült.

Dr.Kocsis Zsolt László

Előszó

A nagy összefoglaló művek a magyar államról és benne az államfőről, történettudományi, jogtörténeti és közjogi nézőpontból javarészt 1945 előtt születtek meg.

Ezek szemléleti alapjául a szentkorona-tan szolgált. Az 1918-as polgári demokratikus forradalom, majd a tanácsköztársaság után bekövetkezett ugyan egyfajta visszarendeződés, de az 1918 utáni közjogi szemléletmódot érezhetően „zavarta” a kormányzóság intézményének bevezetése és az integer Magyarország trianoni méretűvé válása. A revízió gondolatát is a szentkorona-tanra hivatkozva dolgozták ki.

Az 1945 után készült összefoglaló munkák megmaradtak korábbi kereteikben, de gazdagodtak tematikájukban.

A Hóman-Szekfü szerzőpáros által jegyzett öt kötetes Magyar történet – máig ívelő – átütő sikere késztette arra a magyar történettudományt, hogy nekilásson a tíz kötetes Magyarország története elkészítéséhez. A „népfrontos” szerzőgárda által írt kötetek szakmailag egyenetlen teljesítményűek.

A rendszerváltás után megújult a jogtörténetírás is. Az új tankönyvek (Magyar jogtörténet, Magyar alkotmánytörténet, Államelmélet, Alkotmányjog, Alkotmánytan, Összehasonlító politológia stb.) színvonalas szakmunkák és ezeken kívül még rengeteg – a részkérdésekre koncentráló – tudományos igényű tanulmány született.

A fentiektől eltérő szemlélet – és tárgyalási móddal Schlett István jelentkezett (A magyar politikai gondolkodás története I., II/1. Kötetek). A jogképződési folyamatok politológiai összefüggéseinek felhasználásával és a jogelméleti, -bölcseleti és –történeti eredményekre támaszkodva az események rekonstruálhatóvá válnak, „ahogyan az történt”. A magyar államfő jogállásának, jogkörének, helyettesítésének, magának az állami főhatalom gyakorlásának a hátterét és – néhány esetben – működési mechanizmusát szeretnénk az értekezésben felvázolni.

Ahol mód nyílik rá, igyekszünk a jogalkotó mögöttes szándékait kimutatni és feltárni az államfő vagy helyettese tényleges befolyását az események menetére és kimenetelére.

A tényanyag tárgyalása során lábjegyzetekbe tettük azokat a fontosnak gondolt dokumentumokat, álláspontokat stb., amelyek szándékaink szerint elősegítik gondolatmenetünk mozgatórugóinak megértését.

A magyar állami főhatalom gyakorlásának – 1000 – 1944 közötti személyi intézményi, közjogi hátterének megjelenítésére és leírására, valamint a jogképződési folyamatok politológiai szempontú tárgyalására tettünk kísérletet, ezt kívántuk alkalmazni az elkészült értekezés fejezeteiben.

Köszönet illeti az értekezés elkészítéséhez önzetlen, baráti segítséget és szakmai útmutatást nyújtó Visegrádi Antal professzor urat, aki mindig a legdöntőbb pillanatokban avatkozott közbe és lendített túl a holtponton.

Külön köszönet a szakmai anyaggyűjtésben segédkező Batta Rudolf, Kaselyák Győző és Szentesi Zsolt Ph.D. uraknak, barátainknak.

„a jog hatékonyságán egységesen a jogszabályok útján ténylegesen elért valóságos eredmény és az elérni kívánt társadalmi cél közötti viszony értendő.”

Visegrády Antal

B E V E Z E T É S

A király jogállása közjogi szempontból (jogképződés szokásjog és törvényi utakon)

az Árpád-korban

A.) A trónra kerülés jogcímei:

A témát legrészletesebben Bartoniek Emma^{1.} dolgozta fel, de mások is jeleskedtek a trónöröklési lehetőségek elméleti sémáinak elkészítésében.

A királyi szék betöltésének esetkörei:^{2.} a szakirodalom alapján:

- senioratus majd primogenitura (Bartoniek Emma)
- primogenitura (Fraknói Vilmos)
- fiúörökösödés (Domanovszky Sándor)
- Árpád fiágai egyaránt részesültek benne (Kristó Gyula)
- nem volt meghatározva (Elekes Lajos)
- rokonságfoki örökösödés (Rugonfalvi Kiss István)
- senioratus, testvéröröklés, majd primogenitura a nemzet választási jogának elismerése mellett (Pauler Gyula)

^{1.} Bartoniek Emma: - A magyar királyválasztáshoz
                              Századok 1923
                              - Az Árpádok trónöröklési joga
                              Századok 1925-26
                              - Corona és regnum
                              Századok 1934
                              - A magyar királyválasztási jog a középkorban Bp. 1936

^{2.} A kérdést részletekbe menően tárgyalja és Bartoniek nyomvonalán halad Bruckner Győző máig kiadatlan művében (A magyar alkotmány és jogtörténet I-II. Erdliget 1953 dec., Feltalálási helye Debreceni Egyetem Nagykönyvtára; A három kötet jelzete: I.=Ms 154/2:1; II.=Ms 154/2:2; III.=Ms 154/2:3)

Bruckner végső soron négy lehetőséget tételez az örökösödési rend mibenlétének meghatározására:

- 1.) primogenitura
- 2.) senioratus
- 3.) rokonságfoki örökösödés (successio gradualis)
- 4.) „más fajta”

Bartoniek szerint a Béla-ág (I.Béla, I.Géza, I.László) idején a senioratus mint öröklési rend tudatos politika volt, mert ez felelt meg az Árpádok korábbi öröklési rendjének.

Domanovszkynál az örökösödés és a választás az egyes esetek függvénye, ahol a testvéröröklési rend és jog biztosítja a trónigényt a senioratusból kinövő ducatus révén. Ezt a rendet I.András öccsével Bélával teremti meg, melyet a király azáltal rúgja fel, hogy fiát Salamont megkoronáztatja. Béla a senioratus elve alapján nyúl a korona után, mivel Salamon ekkor még gyermek („infantulus”).

Az utódlást jórészt az döntötte el, hogy a számbavehető várományosok milyen hatalmi bázissal, esetleg milyen támogatottsággal rendelkeztek.

Csak példálózó jelleggel néhány trónváltás:

- Péter akadálytalanul lép I.István helyére, pedig csak örökbefogadás révén lehetett primogenitúrának, helyesebben szólva fiúörökösödésnek nevezni a történeteket;
- Salamon, bár a primogenitura fennáll, nem tudja átvenni apjától a királyságot, mert nagybátyja I.Béla idoneitasa és senioratusa erősebb jogcím és ezt katonai erő támasztja alá;
- I.Béla halála után, bár Salamon még mindig kiskorú és az idoneitas I.Béla legidősebb fia, Géza oldalán, Salamont sikerül trónra juttatni;
- I.Lászlót kéri, hogy vegye át a királyi hatalmat, mert Salamont a vezető réteg – alkalmatlannak tartja az uralkodásra (holott már felnőtt, cselekvőképes);
- I.László – talán már a halálos ágyán – megváltoztatja az általa kijelölt utódlási rendet és Álmos helyett annak bátyját, Kálmánt nevezi örökösévé. Ezzel visszatér a seniorátushoz.

II Gézától kezdődően, aki oklevelében először mondja ki, hogy apja fiaként örököségi jogán bírja a trónt, elfogadott öröklési renddé vált a primogenitura.

IV.Béla 1222-től a filius helyett a primogenitus, majd a primogenitus rex formulát használta, s ez „már az elsőszülöttségi jog pontos, tudatos és következetes kifejezése.”³

I.László „trónra kérését” leszámítva két formális királyválasztás történt az Árpádok alatt:

- Aba Sámuel, miután Péter elmenekült, összehívta az előkelőket és a püspököket, s felvetette: van-e az országban idoneitast felmutató Árpád-házi férfi? Mivel ilyen nem akadt, hiszen a Vazul-fiak külföldön tartózkodtak, tehát csavarosan volt feltéve a kérdés, így Aba Sámuel választották királlyá.
- III. (Utószülött) Adnrás, kinek származását igyekeztek kérdésessé tenni, sikertelenül.

---

³. im.I.256.o.

A primogenitura győzelemre jutásában az is közrehatott, hogy az Árpád-házon belül hiányoztak a trónigénnyel fellépő oldalágak.

B.) A koronázás:

Mindegyik árpád-házi királyunk megkoronáztatta magát, I.László csak Salamon halála után.

A korona a királyságot jelképezi. Aki uralkodó lesz és Árpád-házi, az előtte herceg, akit pedig megkoronáztak, az király és a Képes Krónika szerint – Salamonra utalva – ez akkor is így van, ha a koronázott se nem kormányoz, se hatalmon nincsen. Ezért nem nyúlt a koronáért I.László Salamon életében.

Fokozatosan alakult ki a koronázás szabályrendszere. Három feltétel egyidejű teljesítésére volt szükség:

- 1.) az esztergomi érdek koronáz (már 1172 előtt is, de III. Ince pápa 1212-től ezt kizárólagos előjogává tette);
- 2.) a székesfehérvári bazilikában (melyet első királyunk alapított magánkápolnaként; 1204-től felette a joghatóságot Róma gyakorolta);
- 3.) I.(Szent) István koronájával és a többi uralkodói jelképpel (szent korona fogalmának kialakulása);

A korona a mindenkori királyé, de a hatalom átruházása az Árpád-házat illeti, amely dönt a trónöröklési jog felől, majd megjelenik a Szent Istvánra való hivatkozás, „akitől a királyok hatalma és az alattvalók jogai erednek”.⁴

A királynékat is koronázták és esküt is tettek.

Trónviszályok idején különös hangsúllyal esett latba a koronázás törvényessége, mely a legitimitást biztosította.

---

⁴ Zsoldos Attila: Az Árpádok és alattvalóik
Magyarország története 1301-ig
Csokonai Kiadó 1997, 52.o.

C.) Jogalkotás⁵ és törvénykezés:

Magyarországon is a szokásjog dominált, de az államalapítással és a kereszténység felvételével szükségszerűen együttjáró új szabályokat írásba kellett foglalni. Ezek többsége Nyugatról átvette mintát, de a büntetések többsége bizánci eredetű, ilyen a vakítás, orr-, nyelv- és kézlevágás, a hajlenyírás.

A Magyar Törvénytárat fellapozva az a kép tárul elénk, hogy a XI. századból Szent István, Szent László és Könyves Kálmán törvénykönyvei maradtak fenn, de ezek valójában más uralkodókkal is összefüggésbe hozhatók.⁶

A XII. századból nem maradt fenn írásos törvényi anyag; a XIII. századból valók: a három Aranybulla, az ún. Kun törvények, valamint III. András törvényei 1290-ből és 1298-ból.

A törvénykezés, azaz a bíraskodás mint királyi felségjog legkorábbi megnyilvánulása az országos jellegű törvénykezési napok meghirdetése évente egy majd két alkalommal.

(1083-ig Nagyboldogasszony – augusztus 15. – majd áttéve augusztus 20-ra, Szent István napjára.)

Az Aranybulla előírásai között már mint az ország régi szokása szerepel.

Megválaszolásra váró kérdés: a törvénykezési napok, mint a sérelmek előhozatali fóruma a törvényhozás, azaz az országgyűlés előképének tekinthető-e?⁷

Eckhardt Ferenc szerint: „Az országgyűlés alighanem a székesfehérvári törvénytörvénynapokból fejlődött ki, amint más törvénykező gyűlésekből is szabályalkotó gyűlések szoktak kialakulni. Már az 1231. Aranybulla szerint volt az összegyűlő nemeseknek ellenőrzési joga a nádorral szemben, az 1267. évi decretum meg meggyenként két-három nemes megjelenítését tartja

---

⁵. Nagy segítségemre volt ezen rész felvázolásában Jánosi Mónika: Törvényalkotás a korai Árpád-korban Szeged 1996.c. műve

⁶. Pl.: Szent István II. törvénykönyve I. András korabeli viszonyokat is szabályoz; Szent László három törvénykönyvének keletkezési idejéről is megoszlanak a vélemények (Salamon és I. Géza korát tükrözhetik.)

⁷. A jogtörténetet művelők körében általában igenlő a válasz erre a kérdésre, de a jelenlegi álláspontok már árnyaltabban fogalmazznak és egyszerre több előképet is felvázolnak, amelyek transzformációjából jöhetett létre az országgyűlés.

szükségesnek, vagyis az ország összes nemeseinek képviselőjét. Ennek a decretumnak a kiadását a nemések gyűlése előzte meg, amely után kéréseket intéztek a királyhoz, aki báróival tanácskozában, hajlott azok teljesítésére és adta ki a törvényt. Ezt tekinthetjük az első országgyűlésnek.”⁸ Így véli Egyed József⁹ is.

A Mezey Barna szerkesztette Magyar alkotmánytörténet¹⁰ c.tankönyv álláspontja óvatosabb és rugalmas, mert több, egymástól különböző forma összeolvadásának tartja a törvényhozó országos gyűlés, közkeletű nevén országgyűlés létrejöttét.

Így tekinthetők formának és előképnek:

- a székesfehérvári törvénytörő nap¹¹.
- 1267.évi decretum 8.fejezete¹².
- serviensek gyűlései (communis congregatiok)¹³.
- a királyi tanács¹⁴.

Ez az álláspont elfogadható.

D.)A királyi hatalom segítője: a királyi tanács

Már I.(Szent) István Intelmei említik senatus néven, mely a politikai döntéshozatal fóruma, a hatalom letéteményese, melynek tagjait a király hívja meg a legtekintélyesebb, legbölcsebb emberek közül.

---

⁸. Eckhardt Ferenc: magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp.1946, 109.o.

⁹. Egyed József: Alkotmányunk történeti alapja: a szent istváni állam. Diósgyőr 1946. 42.lap. Jogtudományi doktori értekezés A 3150

¹⁰. Magyar Alkotmánytörténet. Szerkesztette: Mezey Barna. Osiris kiadó Bp. 1995

¹¹. „A királyi jogszolgáltatás, a jurisdictio jóval szélesebb fogalom a mai igazságszolgáltatásnál, nemritkán kormányzati döntések megfogalmazására is kiterjedt (például ítéletek) formájában születtek meg közigazgatási elhatározások). Az ítélkezésem, vagyis a megsértett jogrend helyreállításán túl, célja még az érvényes jog megállapítása is. Ilyen értelemben bizonyos mértékig alapjául szolgálhatott a törvényalkotásnak is, jöllehet a bevallottan új törvények alkotása és a régiak deklaratív eltörlése majd csak a 13.század vége felé lesz általánossá. Addig a régiak értelmezése, a szokások megállapítása folyik. (Gerics József)” im.76.o.

¹². Minden megyéből 2-3 nemes kötelező megjelenése a törvénynapon, „hogy azoknak jelenlétében minden kártevésről és jogtalanságról, bárki okozta és követte el azokat, minden panaszosnak elégtételt szolgáltatassunk.” im.i.h.u.o.

¹³. u.o.

¹⁴. im.77.o.

A király és a királyi tanács együttesen testesítette meg a közhatalmat.

A király köteles volt örökérvényű döntései előtt a tanács hozzájárulását kikérni (pl. decretumok meghozatala, más kül- és belpolitikai kérdésekben).

A királyi tanács ebben az időben még az egyházi és világi méltóságokat, valamint a királyi család arra érdemes tagjait tömörítette, de az Árpádkor végére a tartományuraságok kiépülésével már a hatalom valódi birtokosának tekinthető (pl.: IV. (Kun) László idején).

A királyi tanács jogköre, hasonlóan a királyéhoz, nem volt részleteiben kidolgozva, de az Intelmek eligazítást ad arra nézve, milyen ügyek tartozhattak a hatáskörébe.¹⁵

A véleménynyilvánítás, a kormányzásban való részvétel, az, hogy felelőssége csak a király felé volt hosszú időn át – nos, ezek azok a dolgok, amelyek nélkülözhetetlenné tették magát a tanácsot. A tanács tagjai magán- és/vagy közjogi kapcsolatban álltak uralkodójukkal, ezért viszonylag könnyen lecserélhetők (kivételesen még az egyházi méltóságot viselők is). A királyi tetszvényjogból folyt, hogy a tanács véleményét milyen mértékig tette magáévá a király. Ha az egyhangú volt, általában elfogadta.

A királyi tanács uralkodóvá emelő, döntésformáló szerepköréről szóló adalék, hogy 1060-ban I. András halálakor kijelölt és megkoronázott utóda Salamon nem tudta átvenni a trónt, de hogy a királyi tanács többsége mellette állhatott azt az is bizonyítja I. Béla már koronázása után országos gyűlést hívott össze, ami ugyan lázadásba torkollott, de ennek örvén saját főembereivel tölthette fel a tanácsot.

A királyi tanács fontosságát az Aranybulla is elismerte.

IV. (Kun) László alatt a tanács a királlyal szemben túlhatalomra tett szert, s az ország irányítójává lépett elő.

---

¹⁵. „VII. A tanács súlyáról. A királyi emelvényen a tanács a hetedik helyre tart igényt. A tanács állít királyokat, dönti el az ország sorsát, védelmezi a hazát, csendesíti a csatát, győzelmeket ő arat, kerget támadó hadat, behívja a barátokat, városokat ő rakat, és ő ront le ellenséges várakat.”
István Király Intelmei. Sorozatszerkesztő Szigethy Gábor.
Magvető Könyvkiadó 1982, 18.o.

III. András idején az 1290. évi IX. tc. írta körül első ízben a tanács jogkörét, míg az 1298. évi XXIII. tc. pedig a hatáskörét¹⁶. konkretizálta.

A jogképződési folyamat törvényi útja biztosítottnak ígérkezett.

---

¹⁶. „Ügyszintén elhatároztuk:

- a.) Hogy a király úr udvarát méltóságteljesebben igazgassák és Magyarországot illendőbben kormányozzák, király urunk háromhónaponként váltakozva, két-két püspököt tartson maga mellett, és pedig a rendnek megfelelően egyiket az esztergomi, másikat a kalocsai egyháznak alárendelt püspökök közül, s ugyanannyi, illetőleg valamennyi nemest – akiket most választottunk -, s ezeket a királyi kincstárból megfelelő fizetéssel lássa el.
- b.) És ha a király úr elmulasztaná ezt megcselekedni, bármit tesz is ezen említett, mellérendelő tanácsosok tanácsa nélkül, a fontosabb birtokadományok és a méltóságok eladományozása vagy más nagyobb dolgok felterjesztésében: azokat nem kell megtartani.”

Corpus Juris Hungarici CD 1298. évi XXIII. tc. a király mellett állandóan működő tanács szervezéséről és annak hatásköréről.

KJK-KERSZÖV Bp. 2000. január 1.

I. *Királyi szék betöltésének szabályai 1439-ig:*

1.) *I.(Szent) István patrimoniális királysága: a hagyomány a folytonosság és az újítás jegyében.*

István 997-ben primogenitúra révén örökölte meg apja – Géza fejedelem – székét. Megkereszteltetése, majd házassága bajor Gizellával fejedelmi hatalmát erősítette, hiszen a kor szokása (hagyománya) szerint Koppány, - István anyjával, Saroltával – levirátust akart megvalósítani, s a főhatalomért folyó versengést fegyverrel kellett eldönteni. A küzdelem István javára dőlt el. Szüksége volt azonban arra, hogy vezető szerepének keretet adjon: ezt a folyamatot nevezzük államalapításnak, mellyel túllépett a törzsi intézményen, meghaladva azt szervezeti és szerkezeti értelemben is. Újítása – mely valójában a nyugati minta honi viszonyokra történő adoptálása volt – nyomán elkezdődött az államiság korszaka.

1.1. *Államszervező tevékenysége*

1000 karácsonyán István a pápától (II.Szilveszter) kapott koronával – továbbá lándzsával és az apostoli kereszttel – királlyá koronáztatott és elnyerte az ezzel járó királyi felségjogokat is.

Az István által létrehozott Magyar Királyság lényegi elemeit tekintve a többi kortárs keresztény állam leképezése volt, de figyelembe vette a meglevő - létező különbségeket is. István államszervező és –építő tevékenysége, továbbá intézkedései leginkább Nagy Károly (Charlemagne 768 – 814) birodalomépítő politikájához hasonlítható belpolitikai értelemben.

Külpolitikájukban már kevés azonos jegy lenne, tekintve, hogy Nagy Károly expanzív hadjáratai szinte állandó konfliktusforrást jelentettek szomszédainak, míg István a külkapcsolatokat dinasztikusan építgette, alárendelve szövetségi politikájának. István patrimoniális királyságában „a közjogi és magánjogi elemek a legszorosabb kapcsolatban jelentkeznek..... Korlátlan közjogi hatalmának materiális alapja.... patrimoniuma, azaz örökölt magángazdasága: földbirtoka és a földesúr hatósága alá tartozó népek összessége. Az állammal e korban egyértelmű királyság – *regnum* – fogalmában a király közhatalmán kívül a patrimoniumban gyökerező földesúri magánhatalom is fennfoglaltatik. A felségjogok és a király földesúri jogai, az államház-

tartás és a királyi magángazdaság, az állami hadsereg és királyi magánsereg szinte elválaszthatatlanul egybeforrva jelentkeznek. Az egykorúak szemében a közhatalom erejének fokmérője a királyi magánhatalom terjedelme volt.”¹

István egyház- és vármegyeszervező tevékenysége közismert és a szakirodalom² aprólékosan feldolgozta ezt a témát.

Államszervezőként őt illették a királyi felségjogok:

- képviseli az országot, szuverén
- a kormányzat,
- a közigazgatás,
- a törvénykezés (legfőbb feladata ez; ő a legfőbb bíró)
- a hadfelségjog,
- az adóztatás (regále)
- a szabályalkotási jog (decretumok)
- a kegyúri jog (egyházszervezés, -igazgatás, - kormányzat)
- pénzverés,
- vám, só.

Az uralkodó tanácsadó szerve a királyi tanács volt. Főembereiből, bizalmasaiból, tisztségviselőiből állt e testület. Feladatkörei közé tartozott a véleménynyilvánítás, a jogszabályelőkészítés és a kormányzásban való részvétel. A királyi tetsvényjogból³, továbbá a tanács tagjainak a királyhoz fűződő magán – és/vagy közjogi viszonyából fakadt, hogy tanácsukat megfogadta-e, illetve a tagokat meddig tartotta benn a senatusban.

---

1. Hóman – Szekfű: Magyar történet I.k. Bp.1935, 208.o.

2. Pl.: Magyarország története I/1-2.k. Bp.1984.

Gyórfy György: István király és műve Bp. 1977.

Zsoldos Attila: Az Árpádok és alattvalóik Db.1997.

Bertényi Iván: Szent István és öröksége 1997.

Engel Pál: Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig, Bp.1990.

3. „Szent István saját belátása szerint, önhatalmúlag gyakorolta törvényhozói, bírói, katonai és pénzügyi felségjogait. Hatalma formailag korlátlan volt, de korántsem azonos a pogány elődök autokratikus hatalmával.” Hóman-Szekfű im. 225.o. Nem tudni, honnan vette Hóman, hogy a pogány-kori fejedelmek hatalma tisztán autokratikus, mivel a Gesta is említi a főemberek tanácskozásait.

István hatalma azonban nem volt korlátlan tartalmát tekintve. A korlátok kétfelől is jelen voltak: egyfelől a vallás és az egyház révén, mivel az egyházi főemberek állandó tagjai a királyi tanácsnak, ők adják az ideológiai hátteret, a kiépülő egyházmegyéek behálózák az országot és államegyházként fontos információforrást jelentenek, másfelől korlátként volt jelen a szokásjog (consuetudo). A szokásjog hármason fejthette ki hatását a királyi törvényre: értelmezőerőként, törvényrontó erőként (kivéve, ha a király a szokásjog ellenében is tudja érvényesíteni akaratát: ilyen lehetett a térítés parancsa, mely a pogány szokásokat tilalmazta) és törvénytörő erőként.

A Szent Istvánnak tulajdonított törvényekben is megtalálható a korábbi szokásjog továbbélése.⁵ de döntően a nyugati mintát követve, úgymond hozott anyagból dolgozott.

A germán hatásra és átvételre jó példa Szt.István I.törvénykönyve 1-5. fejezetei, mert bizonyíték arra is, hogy hasonló történelmi körülmények, hasonló társadalmi igényeket és megoldásokat szülnek.

1.2. István király Intelmei fiához Imre herceghez:

Az Intelmek⁶ fontosságát mutatja, hogy ezzel kezdődik a Corpus Juris Hungarici, Szent István I. törvénykönyve.

Az Intelmek királytör, ⁷ mondanivalója kettős: formai és tartalmi, keretes felépítésű,

⁴. Ilyen pl. – a tinó mint büntetés pénz = Szt.István II.k. 37.fej.; 39.fej.; 40.fej., stb.

⁵. Lásd erről részletesen Jánosi Mónika: Törvényalkotás a korai Árpád-korban, Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 9. Szeged 1996. Így különösen: „Természetesen csak azon kapitulumokat vették át, amelyek az illető nép saját viszonyaira alkalmazhatónak bizonyultak.” (64.o.)

Jánosi Szt.István II.törvénykönyvét I.András korabelinek tartja, legalábbis részleteit tekintve.

Hóman is bajor eredetűnek tartja az I.törvénykönyvet, míg a II.törvénykönyv szerinti az I.kiegészítése és a magyar fejlődés hatásaként önálló jogirány, továbbá a hazai szokásjog elismerése és beépítése.

Hóman a büntetési díj mint vérdíj 5-ös számrendszerét szokásjogi elemnek tartja, Jánosi szerint is ez keleti minta, mely beépült a magyarság szokásjogába.

⁶. Corpus Juris Hungarici 1899.

Magyar Törvénytár 1000-1526; 1-19.o.

⁷. Királytör = speculum regum (lat.)

Fürstenspiegel (ném.)

A királytör jellegzetes középkori politikai irodalmi műfaj. Az Intelmek teológiai és etikai kifejtésű állam- és társadalomképet vázol fel, sok egyéni vonással, közvetlenséggel. Lásd erről részletesen Huszti Vilmos: A „királytörök” politikai irodalmi műfaja, mint művelődéstörténeti és államelméleti forrás Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica Tomus XIV. Miskolci Egyetemi Kiadó 1997. 203-229.o.

tíz parancsolatból álló, ahol a tizedik parancs – az erény – maga is tíz attributummal bír.

Formailag arra keresi a választ, ki nyerheti el a királyi méltóságot; az a keresztény, aki katolikus és apostoli hitű.

Tartalmilag pedig sorra veszi a király – vele kölcsönösségben levő támaszait: az egyházat (mint szervezetet és intézményt); a főpapokat („ők legyenek főembereid”; „mert nélkülük királyok nem is állíttatnak, nem is országolnak”)⁸; a főembereket, ispánokat, vitézeket, melyek a királyi tanáccsal együtt a hatalmi – társadalmi bázist jelentik.

Az ítélkezés joga után a vendégek és jövevények befogadását hangsúlyozza.

A nyolcadik parancs: „őseink követése”, a fiúk engedelmessége apjuk iránt. Külön kiemeli, hogy „kövesd szokásaimat, a tied közt kimagasló így leszel, s az idegenek dicséretére így teszel.”⁹

István nyíltan felszólítja fiát, hogy tartsa fenn az általa kialakított hatalmi rendszert és technikát és csak azt!

Kilencedik parancs: az imádság. „A folytonos imádkozás: a bűnöktől megtisztulás és feloldozás.”¹⁰ Tudvalevő, hogy István az államszervezet és saját hatalma kiépítése során nemcsak következetes volt és vaskezű, de a cél érdekében „véreskezű” is! Ezért az ellenfeleivel való leszámolást nemcsak megengedettnek tartja, de a feloldozást is megadja maga és reménybeli utóda és követője számára! István a hit védelmében, terjesztése érdekében a keménykéz politikáját megengedhetőnek tartja. Ami István számára a feloldozáshoz vezető bibliai út, az fiának a napi politikától, a cselekvéstől távoltartó mentsvár lehetett.¹¹

---

8. István király Intelmei.

Magvető Bp.1982 sorozatszerkesztő Szigethy Gábor 14.o.

9. im.20.o.

10. u.o.

11. Talán itt érhető tetten az a pszichikai kényszer, hogy a folyamatosan elkövetett bűnökre az imádság feloldozást nyújt, ezért Imre herceg szinte menekül az ő elvont-elméleti alapon nyugvó buzgó imádságaiba, s valószínűleg visszarettent apja erőszakos hatalomtechnikai lépéseitől. Imre herceget jámbornak és szent életűnek írják le az egykorú források, ezért húzódhatott vissza – apja Intelmeinek látszólag eleget téve – az imádság várába.

A tizedik parancs: az erények, melyek mértéke – azaz mind a tíz attributum megléte – teszi teljessé a királyi koronát.

Az Intelmek valójában a saját kora követelményei az új államszervezet megszilárdításában, a régi szokások érvénytelenítésében.

1.3. Utódlási gondok és feloldási módjai:

1031-ben Imre herceg, apja kijelölt trónörököse, váratlanul meghalt. Ki legyen az utód? A szokásjog szerint Vazul az örökös. A krónikák szerint felesége Tátony nembéli lány, ami nem utal jelentősebb belső támogatottságra, az a házasság nem igazán volt erőgyesítő frigy.

Vazult 1031 után fogságba vetik, majd miután elutasította Péter kijelölt örökös öröklési jogát, megvakították, kezeit levágták. Kézai úgy adja elő, mintha Vazul lett volna az örökös, de Gizella „ármánykodása” folytán vált kegyvesztetté. Valójában Gizellának nem fűződött érdeke a cseréhez.

Vazul fiait (Levente, András, Béla) száműzték.

1038-ban István halála után, az utódnak nevezett és fiává fogadott Orseolo Péter lett a király. Péter személycseréket és reformokat hajtott végre, az özvegy királyné birtokait zároltatta, őt magát házi őrizetbe vette.

1041-ben kitört a főurak és a főpapok palotaforradalma, - vagy ha úgy tetszik puccsa – Péter ellen. Az összeesküvők az Árpádházból kívántak utódot állítani a krónika szerint, de ilyen férfi az országban nem volt (ez igaz, hiszen Levente, András és Béla Lengyel, illetve Oroszországban tartózkodott), ám az se zárható ki a történések fényében, hogy Aba Sámuel ezzel teremtette meg maga számára a lehetőséget és vele a támogatottságot, hogy tekintettel a Péter eltávolításában játszott érdemeire, a kezébe vegye az ország irányítását. Aba Sámuel – a krónikák ellentmondó tudósítása szerint vagy István sógora, vagy Péterhez hasonlóan unokaöccse volt – kétségtelenül választás útján került a trónra, Hóman szavaival „fegyveres hatalom nyomása alatt Abát, keresztény nevén Sámuel, királlyá kiáltották ki.”¹²

---

¹². Hóman-Szekfü im.248.o.

Kétségtelen, hogy se Péter, se Aba Sámuel nem volt Árpád nembéli, Péternél egyértelműen leányági leszármazás érvényesült, míg Aba Sámuelnél, ha tényleg István sógora volt, még ez se jöhet számításba.

Hogy Aba fegyveres erővel kényszeríthette ki összeesküvő társaitól a királlyá választását, arra más forrás akként utal, miszerint Aba „hitszegő módon”¹³ koronáztatta magát királlyá.

1044-ben lázadás tört ki Aba ellen. Elvileg két érvényes jogcím jöhetett számításba:

- szokásjogilag a Vazul-ág, onnan is a legidősebb fiú Levente, aki a források szerint pogány maradt;
- ismét Péteré a trón, mint István kijelölt utódáé és örököséé.

Péter külső – III. Henrik – segítséggel és a királyi tanács „visszaállításával” lett ismét király. Azt persze nem tudjuk, hogy akár Aba trónfoglalásakor, akár Péter visszatértekor üresnek nyilvánították-e a trónt.

1046-ban, miután Péter másodszor se váltotta be a hozzá fűzött reményeket, az elégedetlenkedők Leventét és András hazahívták, a királyi tanács a Vazul-fiak mellé állt. 1041-hez képest most jelentős méretű tömegmegmozdulás is kíséri az eseményeket (Vata-féle mozgalom), melyet Engel Pál úgy magyaráz, hogy Péter uralmát „a pogányság híveinek népmozgalma döntötte meg, amely egyaránt irányult az új hit szimbólumai és képviselői ellen.”¹⁴

Pétert – még királyként – megvakították, s úgy vitték András elé Fehérvárra. Péter, akárcsak Vazul, alkalmatlanná vált, idoneitását veszítette.

Témánk szempontjából fontos kérdés arra választ adni, hogy kit illet a trón?

A seniorátus elvéből, a szokásjogból kiindulva a trón Leventét illetné, de ő, pogány lévén nem rendelkezett idoneitással. (Hóman szerint Levente „önként félreállt” és pár hónapra rá meghalt.)

---

¹³. Erre utalás: Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)
Főszerkesztő: Kristó Gyula Bp. 1994 592.o.

¹⁴ ls. 2.sz. jegyzetnél Engel, 153.o.

A krónika is szűkszavú, s nincs forrásunk, amely egyértelműen megmondaná, hogy András és Levente között volt-e valamilyen „munkamegosztás” a válság kezelésére és megoldására.

1046 a hatalom oldaláról nézve a káosz éve volt.

1047-ben Andrást királlyá koronázták, aki hazahívta öccsét Bélát (~ 1048) és örökösévé nevezte ki, továbbá hercegséget adományozott neki.

A királyi hatalom gyakorlásában új szakasz vette kezdetét.

2.) *A királyi hatalom gyakorlásának új útjai: a jogkörök megosztása és egymás mellettsége az Árpádok korában:*

I. András koronázásával a Vazul-ág jutott hatalomra, az az ág, melyet István ki akart rekeszteni, hogy meggátolja a szeniorátus érvényesülését.

A királyi hatalom ekkori jelképei: a korona, a kard, a lándzsa, az apostoli kereszt, a jogar és a palást voltak.

1048 körül I. András hazahívta öccsét Bélát, s neki hercegséget (ducatust) biztosított. A testvérek együttműködése a szeniorátuson alapuló öröklési rend felújítását jelentette.

A XI.sz. közepén az uralkodó még mindig elvileg korlátlan hatalmú, ő az ország természetes ura, de a hatalom megosztása a hercegség, majd az ifjabb királyság formájában, továbbá a korai „rendiség” jelentkezése, mind a fejlődés terméke. Jelentősebb szerepváltáson ment át a királyi tanács is. Az első jelentős módosulást a királyi hatalom gyakorlásának terjedelmében a hercegség megjelenése hozta.

2.1. *A hercegség (ducatus)*

A hercegség¹ mint területi önkormányzat, amelynek élén az Árpádok valamelyik

---

1. Lásd erről: Korai magyar történeti lexikon (9-14.század.) Főszerkesztő: Kristó Gyula Bp. 1994.
„A királyi hercegségek nem voltak folyamatosan működő intézmények, s a királysággal való kapcsolatuk a teljes együttműködéstől a fegyveres harcig széles skálán mozgott. A mindenkori hercegség szuverenitása (önálló pénzverés, külpolitika, hivatalszervezet) a hercegek erejének és a királyi hatalomhoz való viszonyának volt a függvénye.” (261.o.)

férfi tagja állt hercegeként. Ezen dinasztikus országmegosztás először I. András és öccse Béla herceg között jött létre 1048 körül (A.), majd Kálmán és Álmos között. Másik típusát osztozkodásnak nevezhetjük (B), ahol az uralmon lévő király a fiával-fiaival osztja meg hatalmát (kivételek: 1193-94: Kalán püspök a tengeremelléket;

1282-1283: (Kun) Erzsébet Szlavóniát;

1293-1300: Morosini Tomasina Szlavóniát.)

A.) I. András és Béla dinasztikus országmegosztása a testvéröröklési rend és jog biztosítására szolgált. Tekintettel arra, hogy Béla herceg Lengyelországban volt száműzetésben és ott alakult ki az ún. paragium, azaz az olyan országrész, melyet a király ad át fiainak kormányzásra, ugyanez Magyarországon a seniorátusból kinövő ducatus, hiszen Andrásnak ekkor még nincs saját családja, legközelebbi rokona öccse. Érthető Béla haragja, amikor hírére veszi, hogy bátyja, a király, fiát, Salamont királlyá koronáztatta és tőle hűségesküt kért, sőt választás elé állította: a koronát vagy a kardot választja. A kard innentől a hercegség jelképe.

Béla a senioratus alapján nyúl a korona után, hiszen Salamon ekkor még gyermek („infantulus”), nincs idoneitása sem.

Béla 1060-63. között ténylegesen uralkodott, trónra való alkalmasságához kétség sem férhetett, de a kiskorú és elűzött Salamon mégis királynak számított 1057-es megkoronáztatása okán.

1063-ban, I. Béla halála után a Salamon-párt visszaszerezte ugyan a hatalmat, de rá egy évre hívei és Géza herceg (Béla legidősebb fia) egyezséget kötöttek: Salamon a király, Gézáé apja volt ducatusa.

Maga Géza koronázta meg Pécsen Salamont, de nyitott maradt a trónutódlás² kérdése.

1071 után ismét kiéleződött a Salamon és Géza közötti vita, melyben a „tét” fontosságára tekintettel Salamon IV. Henrik császártól várt segítséget, Géza pedig testvéreire – Lászlóra és Lampertre – kívánt támaszkodni.

² Hóman Bálint álláspontjai jól tükrözik ezt a problémát. Miközben Gézáról azt mondja, hogy „A magyar jog értelmében őt, mint családjának – bár még alig húszéves – felnőtt tagját megillető trónról a béke kedvéért önként lemondván, ennyire teljes joggal igényt is tarthatott”. (Hóman.-Szekfü im.268.o.), Salamonról – akiknek él egy Dávid nevű öccse is! – azt írja, ő „a honalapító fejedelem vérszerinti ivadéka s a trónra jogosult Géza hozzájárulásával, mint a trón törvényes örököse vette át az uralmat.” (im.269.o.)

1074: kenyértörésre kerül sor és a harcban győztes „Géza herceg népe biztatására Fehérvárott királlyá koronáztatva magát, végre elfoglalta a pártja felfogása szerint az Árpád-ház szeniorát jogosan megillető trónt.”³ Ehhez hozzájárult, hogy Salamont az egyház nem tartotta alkalmasnak a trónra, mivel VII. Gergely szerint az ország pápai hűbér, Salamon pedig IV. Henriknek ajánlotta hűbérül. A pápa Gézát nem királyként, hanem Magyarország hercegeként szólítja meg hozzá írott levelében, s felszólította a pápai hűbér elismertetésére. Géza erre nem hajlott, ezért elfogadta a bizánci császár által 1075-ben küldött koronát, a mai szent korona részét.

Géza észlelte a trónra kerülésével keletkezett törésvonalat és az egykorú források szerint kísérletet tett a trónról való visszavonulásra, a viszály feloldására Salamon javára. Géza váratlan halála viszont nem a kézenfekvőnek tűnő megoldás, Salamon királyi tisztének visszaállítása irányába hatott, hanem új irányt vett, és az előkelők Lászlót kéri a trón átvételére, „mert idősebb és méltóbb is lévén a trónra Salamonnál, az – felfogásuk szerint – jogosan őt illette meg.”⁴

Lászlót a pápa is királynak nevezi Nehemiás esztergomi érsekhez írt levelében, ami arra utal: idoneitasa van.

László a senioratus elvéből következően jogosult a trónra, de Salamon haláláig nem koronáztatta⁵ meg magát!

I.László is bátyja nyomdokain járt, amikor Lampert öccsének adományozta a bihari dukátust, de a hatalmat nem osztotta meg vele.

I.Lászlót I.István műve folytatójának tekinthetjük, mert 1083-ban szentté avatattja őt és fiát Imre herceget, ezzel fejezve be az ország konszolidációját és legitimizálva a

---

³. im.274.o.

⁴. im.276.o.

⁵. Lásd erről: Bartoniek Emma: A magyar királyválasztási jog a középkorban. Századok 1936: 359-406.o.

„Az öröklési joggal, az előd jelölésével s a nép elismerésével a trónra designált új fejedelmet az egyházi felavatás teszi teljes jogú királlyá. A koronázás jelentősége már e korban is igen nagy. Király csak koronás fejedelem lehet már a XI.századi magyarok szerint is, király cím koronázás nélkül Szent László kivételével senkit sem illet meg. Szent László koronázatlan voltát pedig nem győzik eléggé mentesíteni a koronázás elmellőzését az ő lelkiismeretes jogtisztetével, majd isteni küldetésével és designációjával magyarázzák. Az egyházi koronázás tehát kreáló erejű aktus, már a XI.században a királyi hatalom átruházásának elengedhetetlen lezáró aktusa.” (368-369.o.)

Vazul-ág hatalmát. Lászlónak is szembe kellett néznie a trónutódlás kérdésével, s mivel fiutóda nem volt, bátyja (Géza) fiai Kálmán és Álmos közül kellett választania. A korabeli források nem adnak egyértelmű eligazítást, mivel egyik szerint Álmos a kijelölt örökös, más adatok szerint ezt felülvizsgálta és mégis Kálmán mellett döntött.

Kálmán (1095-1116) meghagyta Álmost Horvátország királyának és ducatusként a nyitrai és a bihari részeket is átadta önálló pénzverési jog nélkül.

1106-ban elveszi tőle a dukátust, s helyette erdőuradalmakat és szétszórt hercegi birtokszervezetet adott.

1113-ban a király és az ország tanácsa dönt: Álmost és fiát Bélát alkalmatlanná kell tenni az uralkodásra, a dukátust pedig bár megszüntette, a trónörökös számára a horvát-dalmát királyságot rendeli jussaként.

A két testvér közötti menetrendszerű összekülönbözésből Kálmán került ki győztesen: Álmost és kiskorú fiát Bélát megvakíttatta, hogy alkalmatlanná tegye őket az uralkodásra és így próbálta fia trónhoz jutását (primogenitúra) elősegíteni.

A végül mégis hatalomra jutó II. (vak) Béla fia, II. Géza lesz az első, aki egyik oklevelében először mondja ki: ő apja fiaként örökösi jogán bírja a trónt!

B.) A ducatus másik típusa az osztozkodáson alapult és bár II. Géza nevéhez köthető (1137: (II.) László boszniai hercegsége), de igazából III. Béla vezeti be, s ettől kezdve utódai (Imre - II. András - IV. Béla - IV. László - III. András) hosszabb-rövidebb ideig alkalmazzák, vagy a megerősödő világi urak rákényszerítik a királyt a hatalom területi megosztására.

A ducatus révén a herceg az általa uralt ország részben

- hadvezér
- bíró
- a közigazgatás feje,
- pénzt veretethetett,
- a birtokadományozás joga (a király hozzájárulásával) illette meg.

Újdonság volt, hogy II. András több hercegséget is kialakított fiainak.⁶

IV. László idején a későbbi III. Andrásnak a Kőszegiek által kikényszerített szlavón dukátusa már nem a dinasztikus felosztás sorába illik bele, hanem a kiépülő tartományuraság felé mutatott.

A ducatus élén a herceg – leképezve az udvari tisztségeket – kialakíthatta saját hercegi tanácsát, főembereinek rangokat és címeket juttathatott. A ducatus az Árpádkor végére létrehozta új formáját, az ifjabb király (rex iunior) intézményét.

2.2. Az ifjabb király (rex iunior)

Bruckner Győző ezt a formát is a királyi hatalom megosztása intézményének tartja, mely magánjogi alapú.

Az ifjabb király kifejezés a trónörökös szó szinonimája, mely a koronához való jog fenntartása és először I. András alkalmazta, fia Salamon megkoronázásával, de halálakor a hatalom tényleges átszállásakor újabb koronázás szükségeltetett.

Másodízben Könyves Kálmán élt e lehetőséggel és 1105-ben megkoronáztatta fiát (II.) Istvánt.

Harmadik eset: egy 1152. évi oklevél tesz említést arról, hogy II. Géza király elsőszülöttjét a kiskorú (III.) Istvánt uralkodótársként tartja maga mellett. II. Géza

⁶ Elsőszülötte Béla 1220/22-től Szlavónia (Dalmácia és Horvátország) hercege, aki 1226-tól Erdélyt kapta ducatusnak. Kálmán herceg 1226-ban bátyjától vette át Szlavóniát, András herceg pedig halicsi herceg volt.

Lásd erről: Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon. Akadémiai Kiadó Bp. 1979.

Kristó ebben a művében a ducatus részállamként írja le, s véleménye szerint folytak nemesítések és birtokadományozások, de e királyi hercegségek nem váltak örökletessé.

Zsoldos Attila viszont azt emeli ki, hogy nem önmagában a hercegség léte, még csak nem is a koronázás (ifjabb királlyá, társuralkodóvá, stb.), hanem a királyi kormányzásban való részvétel a kulcsmozzanat, mert az ország felosztása önmagában nem ad elegendő vizsgálati alapot.

Kristó és Zsoldos is azonos állásponton van akkor, amikor határozottan rámutatnak: az Árpádkor végére nem ducatus, hanem tartományuraság lett.

Bruckner Győző kéziratosa művében a Magyar Alkotmány és jogtörténet I-II. Érdliget 1953 december c. kiadatlan kéziratában helytállóan állapítja meg, hogy a királyi hercegség nem más, mint a királyi hatalom magánjogi tartalma, amely nem kapott ugyan közjogi szabályozást, sőt, ha a ducatus élén álló herceg – pl. Álmos, majd II. Géza idején László – útjában állt a primogenitúrának, akkor a király visszavette a kinevezést és eltávolította az illetőt.

1161-ben kisebbik fiának Béla hercegnek ducatus (Dalmácia, Horvátország) adományozott, ezzel előképévé vált II. András országfelosztásának.

Negyedik esete: III. Béla királlyá koronáztatja idősebb fiát Imrét 1182-ben, de területi hatalmat (Szlavónia) csak 1194-ben biztosít számára.

Ötödikben Imre . miközben öccsének a későbbi II. Andrásnak hercegséget kénytelen adni – kiskorú fiát (III.) Lászlót megkoronáztatja 1204-ben II. Andrást rákényszerítik kiskorú fia (IV.) Béla megkoronázására 1214-ben, de területi hatalmat csak 1220/22-ben ad neki.

Témánk szempontjából IV. Béla koronázása hoz fordulópontot, mert bár 1214-ben még kiskorú, ám nagykorúsága az 1220-as évek elejére esik, ezért apjához való viszonya egyenjogú felek viszonya, ahol az egyenrangúságot eldöntendő jelenik meg a rex senior és a rex iunior kifejezés.

III. Honorius pápa is IV. Bélát rex iuvenisnek nevezi, országrészét pedig regnumnak, mivel saját udvartartása, tisztségviselői vannak, az állami főhatalmat pedig kölcsönösen gyakorolják.

Az Aranybulla XVIII. cikkelye⁷ utal arra, hogy az öreg király az első a rangban, s az ifjabb király mintegy engedményesi pozícióban van.

Jól nyomon követhető (IV.) Béla ifjú király önállósulása az általa kibocsátott okleveleiből

1222. évi önmeghatározása: *Bela dei gratia rex, filius regis Hungarie et dux totius Schlauonie;*

1224-től: *Bela dei gratia rex, priomogenitus regis Hungarie.*

⁷ II. Endre Aranybullája Szigethi Gábor sorozatszerkesztő, Magvető Könyvkiadó, 1987.

XVIII. CIKKELY

„Továbbá: a nemesek engedelmet nyervén tőlünk, szabadon mehetnek fiunkhoz, úgymint nagytól kicsinyhez, és zért jószágaikban meg ne károsíttassanak.

1.§. Azt, ki fiunk előtt igaz törvény szerint vesztett, mi előnkbe nem bocsátjuk; sem azon pört, mely őelőtte kezdetik, míg ugyanott vége nem szakad; viszont a mi fiunk is ezenképpen.” (19.o.)

Ugyanez a CIH-ből (im. 139.o.):

18. cikkely

A nemesek szabadságáról, hogy a király fiához mehessenek, és a király fia előtt elkezdett perekről.

Továbbá a nemesek, búcsút véve tőlünk, szabadon mehessenek a mi fiunkhoz, úgy mint a nagyobbtól a kisebbhez; ez azért az ő birtokuk veszedelmébe ne járjon.

1.§. valakit a mi fiunk igaz törvény szerint fején ítél, avagy az előtte kezdett pert, míg ugyan ő előtte vége nem szakad magunk eleibe nem bocsátjuk; viszont a mi fiunk is azonképpen.

1235 után – immár egyeduralkodóként a korábban volt hercegekenti területi uralmát úgy említi, mint tempore ducatus nostri.

Azért (IV.) Béla a fordulópont a rex iunior kérdésében, mert apjával közös párhuzamos hatalomgyakorlásuk alternatívát kínált a nemességnek⁸; kinek a pártjára állnak (át, akár többször is), kinek engedelmeskednek, hol gyorsabb az előremenetel társadalmi szempontból.

Hetedízben, - s egyben utoljára - a valóságos ifjabb királyi címmel IV.Béla fia (V.) István rendelkezett. A szakirodalom az ő nevéhez köti a dinasztikus ország – és hatalommegosztás ezen intézményes formáját.

(V.) István 1246-ban trónörökösként lett királlyá koronázva. 1257-ben vált nagykorúvá⁹ és Erdély hercege lett (1257-58, 1260-70), de volt stájer herceg is (1259-60).

Apjával való fegyveres konfrontáció lezárásaként 1262 őszén Pozsonyban egyezséget kötöttek: Kelet-Magyarország ura (V.) István, aki felvette a iunior rex Hungariae címet, míg IV.Béla Nyugat-Magyarország ura, egyúttal rex senior.

(V.) István használja a rex iunior címet, a dux méltóságát pedig a terület megjelölésével együttesen.

A két hatalmi központ 1270-ig állt fenn, s addig (V.) István Kelet-Magyarországa állam volt az államban, majd hogynem önálló királyság (regnum), saját méltóságviselőkkel, beleértve a nádort, a kancellárt, pénzt veretett, birtokadományozást folytatott, kiépített igazságszolgáltatási rendszere volt.

⁸ „A főurak továbbra sem önálló komponensei a belpolitikai életnek; a királyi család egyes tagjai mögött sorakoztak fel, egyiket a másik ellen játszották ki, s ily módon remélték befolyásuk növekedését. A minőségi változást az jelenti, hogy néhány évtized alatt olyan birtokbázisra tettek szert, amely megteremtette a királytól független politizálásuk lehetőségét....” (Magyarország története 1/1-2: 1291.o.)

(IV.) Béla pecsétje választ ad a főhatalom kérdésére is, mivel annak szövege: Isten kegyelméből és apja akaratából király. Ez szintén a magánjogi aspektust húzza alá.

⁹ (V.) István 1261.évi oklevele szerinti megszólítása:

„István, Isten kegyelméből király, Magyarország fényes királyának elsőszülöttje üdvözülést kíván az Urban mindenkinek, aki jelen írást megtekinti.” (21.o.)

Árpád-kori oklevelek a Heves Megyei Levéltárban.

Válogatta Kondorné Látkóczy Erzsébet.

Eger, 1997.

1270-es trónraléptével az ifjabb királyság jogintézménye elenyészett, helyét a tartományuraság foglalta el. A királyok személyének megítélésében, tekintélyük változásában is új idők jöttek.¹⁰ Felerősödött a reginatus.

2.3. A királyné (*regina és reginatus*)

Gizella, első királynénk, az egykorú források ellentmondó leírásai szerint hol mint férje I.István hűséges támasza és segítője, hol mint ármánykodó, az idegen érdekek képviselője jelenik meg. Az ő nyakába varrják Orseol Péter adoptálását és örökössé jelölését, ám a későbbi események fényében ez a feltevés megkérdőjelezhető, hiszen kénytelen visszatérni ősei földjére az őt ért megaláztatások miatt, melyeket Pétertől kellett elszenvednie. Gizella valójában inkább férje politikájának odaadó híve és a kiépülő államrend támogatója.

II.(vak) Béla koráig elhanyagolható mennyiségű forrásanyag található uralkodóink feleségeiről. II.Béla trónra léptével ez a helyzet megváltozott. Tekintve, hogy eme királyunk esetében se idoneitas, se primogenitúra nem jön számításba, kizárólag a senioratus elve és szerzett – elszenvedett testi fogyatékosága miatt jobban rászorult környezetére, így felesége Ilona fontos kormányzati szerepre tehetett szert, igaz csak rövid időre.¹¹

II.Géza özvegye Eufrozina nagyobbik fiával a trónra ülő III.Bélával szemben kisebbik fiát, Gézát támogatta.¹²

II. András első felesége Gertrud volt az, „aki befolyását határozott súllyal érvényesíteni tudja”¹³, s ez is oka lehetett annak, hogy a király, ha külföldi hadjáratra

¹⁰ Bruckner Győző érdekes, ám korántsem meggyőző okfejtése szerint:

„Az ifjabb királyság intézménye nem gyökeresedhetett meg alkotmányunk szervezetében, mert a királyság magánjogi irányú fejlődését az Árpádok kihaltával megakasztotta, a szent korona közjogi fogalmának kialakulása, amely az ifjabb királyság megszüntetését magával hozta.” (im.I.275.o.)

¹¹ Lásd erről: Dümmerth Dezső: Az Árpádok nyomában. Panoráma 1977.

„Csupán a vak II.Béla mellett tölt be egy ideig fontos szerepet felesége, de a kormányzást tőle is rövidesen férfitestvére, Belos bán veszi át.” (388.o.)

¹² „.....Eufrozina, mikor megkísérli a beavatkozást az ország kormányának ügyeibe, rövid és gyors elbánásban részesül, mindörökre kívül kerülve az ország határain.” (im.u.o.)

¹³ im.389.o.

indult, mindig feleségére bízta a helyettesítést. Egy ilyen alkalommal, 1213-ban Gertrudot meggyilkolják, ami mögött valószínűsíthetjük a nőuralommal szembeni fellépést is, túl az összeesküvő csoport egyéb hatalmi megfontolásain.

(II.András később – 1217-ben – az esztergomi érsekre bízta a kormányzást, holott fia (IV.) Béla ekkor már ifjabb király!)

IV.Béla felesége Laszkarisz Mária is befolyással volt az államügyek intézésére, de a két utolsó Árpád-házi uralkodónál megjelenik az özvegy királynék¹⁴ határozott országirányítása, a királyi jogkörök tevőleges gyakorlása egyrészt nevében és helyette (Kun Erzsébet), másrészt nevében és mellette (Morosini Thomasina).

2.3.1. *Kun Erzsébet országglása*

Erzsébet – V.István feleségeként – befolyással kívánt lenni az események alakítására, ezért még férjével is szembeszállt: elraboltatta fiukat, a későbbi IV.Lászlót, hogy kikényszeríthesse a döntési folyamatokba történő bekapcsoltatását.

1272-ben, fia trónra kerülése után gyámkormányzó, de még 1278 után is kísérletet tett korábbi pozíciói megtartására, a királynéi különkormányzat továbbműködtetésére.

Erzsébet hatalmi tényező akart maradni, s ennek anyagi háttéréül korábbi ducissaként kapott vagyona és az anyósától Máriától királynéi méltósága jogán megörökölt birtokok szolgáltak.

---

¹⁴ „az Árpád-korban mindössze két királynét találunk, akik dinasztikus országfelosztás eredményeképpen országrészekhez jutottak, s ott kormányzói hatalmat gyakoroltak: Kun Erzsébetet és Thomasinát. Mindketten anyakirálynéként* jutottak e pozíciójukba, olyan körülmények között, hogy Kun Erzsébet fia, IV.László akkor 18** éves volt, Thomasina fia, III.András pedig még csak alig néhány esztendő^{***}t töltött Magyarországon, s e királyok mindketten nélkülözték a fitestvért” (Kristó im.31.o.)
Megjegyzések:

* maga Kristó írja – helyesen -, hogy Morosini Thomasina úgy vált anyakirálynévá (26.o.), hogy fia trónra jutott, de nem volt megkoronázva, mert férje Utószülött István sem volt magyar király;

** IV.László trónrajutásakor kb. 10 éves, azaz kiskorú. Nagykorúsítására 1277-ben kerül sor;

*** IV.Lászlónak András nevű öccsét 1278-ban, a király nagykorúsítása után gyilkolták meg;

2.3.2. *Morosini Thomasina kormányzósága*

1293-tól haláláig (1300-ig) fia uralkodótársaként Szlavóniát kormányozta, mindent megtett, ha kellett fegyveres harc árán is, hogy fia III. András az ország egész területe felett gyakorolhassa joghatóságát.

Thomasina energikusan látott hozzá fia hatalmának kiterjesztéséhez és megszilárdításához.

Az 1298.évi törvények szólnak az államszervezet átalakításáról, s ebben Thomasinának jelentős szerepe volt. Halálát nem sokkal élte túl fia, s vele az Árpád-ház fiágának magvaszakadt.

2.3.3. *A királynék jogállása az Árpád-házi időkben*

A királynékat ugyanúgy koronázták és esküt kellett tenniük mint férjüknek. A királyt távollétében helyettesíthették, ha pedig a király kiskorú volt, akkor az anyakirályné gyámként vezette az országot, de a régensség nem jelent meg a magyar közjogban. A király betegsége vagy egyéb akadályoztatása esetén a királyné kezébe vette az irányítást. Tagja volt a királyi tanácsnak, de befolyása inkább családi kapcsolatain nyugodott, hiszen az Árpád-házhoz, mint uralkodó családhoz tartozott. Külön udvartartásuk volt – ezt az 1298.évi dekrétumok is említik -, s ezek pénzügyeinek fedezetére a királyi birtokból különítettek el földeket, illetve jegyajándékként kapták, valamint részesültek a királyi jövedelmekből.

Nem volt ritka a férj személyes adománya sem (Pl.: IV. Béla Pilis vármegye királyi javait engedte át, de a sort I. István nyitotta a Gizellának adott javakkal).

A királyné birtok összetétele eredeti jogcíme szerint:

- királynéi méltóság alapján (beleértve a ducissaként kapottakat is),
- hitbérként birtokolt (jegyajándék),
- egyéb adomány (személyre szóló vagy öröklés),
- vásárolt birtok.

Bevételei ehhez igazodóan:

- birtokai hozama,
- átengedett regálék (pl.: harmincadvám),
- egyes népcsoportok adói,
- országos adóból juttatott rész,
- ajándékok.

A reginatus kifejezést Mária királyné használta először 1265-ben a királynéi méltóság körülírására, bár területi hatalommal nem ruháztatott fel.

2.4. Világi vagy egyházi méltóság felkérése az ügyek vitelére a király által/helyett

A korai középkori magyar történelemben, ha az uralkodó elhagyta az országot, akkor nagy valószínűséggel háborúzni indult, vagy menekülnie kellett. Előbbi esetben gondoskodási kötelezettsége támadt, utóbbinál nem igen lehetett befolyása a kiválasztásra.

2.4.1. A kormányzó (gubernator)

A kormányzó fogalma ezidőtájt kettős minőségében használatos:

- gyámkormányzóként, a kiskorú uralkodó mellett;
- kormányzó, aki a távollevő király helyett irányítja az országot.

Első kiskorú uralkodónk Salamon volt (1063-1074), de nincs megbízható forrásunk arról, hogy anyja Anasztázia és a nála idősebb felesége Judit milyen minőségben segítették eligazodni a hatalomban –valószínűleg tanácsadókként.

II. Géza (1141-1162) 11 évesen jutott a koronához, anyja I. Iona özvegy királyné és nagybátyja Belus (Belos) kormányoztak. Imre király az első, aki kiskorú fia mellé öccsét, a későbbi II. Andrást gyámként nevezi meg és 1204-1205-ben a király cselekvőképtelensége miatt az ország kormányzója.

IV. László (1272-1290) kiskorúsága miatt anyja Kun Erzsébet volt a gyámkormányzó.

A távollévő király helyett kormányzóként először szóba jöhető, nem a királyi családhoz tartozó, egyházi személy János esztergomi érsek, aki 1217-ben kapta meg II.Andrástól az országot felügyeletre és irányításra, de helyettesítő tevékenysége politikai káoszba, majd palotaforradalomba torkollott.

2.4.2. Méltóságviselésen nyugvó különkormányzás

Három tisztség jön számításba, mely erősorrend ugyan, de a nádornak nem volt területi különkormányzata, viszont fokozatosan a király általános helyettesévé lépett elő, kinevezéséről a királyi tanács meghallgatásával dönthetett az uralkodó:

- a nádor (általános helyettesítő jogkörrel),
- a bán (Horvátország és Dalmácia társországi státusával összefüggésben, de a kezdettől magyar Szlavóniára is áterjedt e méltóságnév),
- a vajda (Erdély élén, de vagy a király vagy, a herceg ifjabb király jogkörébe tartozott kinevezése).

2.5. Az Aranybulla mozgalmak

Igen kiterjedt szakirodalma van e XIII.századi eseménynek, de témánk szempontjából szűkíteni kell a bullákat a király közvetlen hatalomgyakorlására kiható cikkelyekre.

Három aranybulla ismeretes a jogtörténet körében:

- 1.) 1222: az Aranybulla
- 2.) 1231: előző megújítása
- 3.) 1267: „nemesi charta”

Az 1222.évi Aranybulla dekrétumként van beiktatva a Magyar Törvénytárba, melyet II.András a nemesség kérésére bocsátott ki.^{15.}

---

^{15.} Lásd erről a dekrétum bevezetése 2. és 3. §-ait (Magyar Törvénytár 1000-1526 Bp.1899, 131.o.)

Tartalma:

- A királyi hadifelségjog alkalmazása feltétlen, ha külső támadás éri az országot, és feltételes, ha külföldön folytat háborút (7.cikkely).
- A király dönt és nem a nádor olyan nemesek perében, mely fej- és jószágvesztéssel jár. (8.cikkely.)
- Az uralkodó és megkoronázott örököse kölcsönösen elismeri a másikhöz átpártoló birtokvédelmét, valamint joghatóságaik döntéseit (18.cikkely).
- A négy legfontosabb méltóságviselő (a nádor, a bán, a király és a királyné országbírái) két tisztségnél többet nem viselhet. (30.cikkely.) (Az 1298.évi XXXVI.tc. egy tisztségre csökkentti!)
- Az ún., ellenállási jog (ius resistendi) mint az Aranybulla záradék clausulája (31.cikkely).

Az Aranybullát a nemesi-rendi alkotmány alapidokumentumának tartotta a (jog)történetírás^{16.}, amely orvosolta korábbi sérelmeiket és az ellenállás jogával felruházva kikényszeríthette betartását.

Valójában az 1222-es Aranybulla a XIII.században nem töltötte be a neki tulajdonított – és neki szánt! – szerepet, mert a királyi serviensek, az érdekükben írásba foglalt kiváltságaikat nem tudták érvényesíteni, melyet jól példáz az Aranybulla 1231.évi megújítása.

1231-ben az egyház kikényszerítette az Aranybulla módosítását és megújítását. (II.Andráson kívül fiai, (IV.) Béla és Kálmán herceg pecsétje is rákerült az okmányra.)

---

^{16.} Néhány szakirodalmi feldolgozás az Aranybullákról:

- Kristó Gyula: Az Aranybullák évszázada Bp.1976
- Érszegi Géza: Az Aranybulla Bp.1990
- Pusztaszeri László: Az élő Árpádok Bp.1997
- Hóman-Szekfű: Magyar történet Bp.1935
- Marczali Henrik: Az Aranybulla in: Magyarország története az Árpádok korában (1038-1301) Bp. 1896
- Magyarország története 1242-ig Bp.1984
- Komjáthy Miklós: A középkori államfogalom Századok 1945-1946, 192-204.o.

Legfontosabb rendelkezései:

- mellőzik a királyi hatalmat korlátozó nádor ellenőrzési jogosultságát,
- a főpapok kezébe került az ellenőrzés¹⁷. (pl. kiközösítés)

Az utolsó bulla 1267-ben keletkezett; tíz cikkelyből hét az 1222-es ismételése. Nem került rá aranypecsét, de IV.Béla király és fiai (V.) István és Béla herceg előtt került egyetértő jóváhagyásra. Szűkítette a király háramlási jogát és megerősítést nyertek a nemesi szabadságok, ezért nevezte Szűcs Jenő „nemesi charta”-nak a harmadik Aranybullát.

---

¹⁷ Hóman-Szekfű : im.

„Az ország első főpapja a királlyal egyenrangú politikai tényezővé nőtt, s a királyi akaratot korlátozó hatalom birtokába jutott” (509.o.)

3. *Az Anjouk, Luxemburgi Zsigmond és Habsburg Albert uralkodása: az öröklés régi és új jogcímei*

„Ne az államot és a társadalmat vizsgáljuk a középkorban, hanem azokat a módokat, ahogyan a közös dolgokat intézték és ahogyan az emberek és embercsoportok viszonya egymáshoz alakult. A struktúrákat, amelyek megszabták a társulás kereteit és mikéntjét, a több emberöltőn át kimunkált módszereket, amelyek elve bizonyos korlátok közé szorították az emberi akarat és elhatározások szabad érvényesülését.”¹

1301: AZ Árpád-ház fiágának kihalása.

Dinasztiaváltás és –választás volt készülőben, háttérben az Árpádházi nőági rokonsággal és a szabad királyválasztás lehetőségével. Politológiai értelemben először vált lehetővé, hogy a megizmosodott és erős hatalmi-gazdasági pozíciókat szerzett főurak eldöntsék a hogyan és kivel tovább kérdését.

3.1. *Az Anjouk – mint az Árpádok örökösei*

A legkorábban és a legkitartóbban az Anjouk ostromolták a magyar trónt. Már 1290-ben kísérletet tettek a királyi tisztség megszerzésére, ekkor sikertelenül.

A ki legyen az utód kérdésre adható öröklési jogcímek:

- a vérségi (leszármazási) elv az Árpádok nőágából,
- ha az ország a pápa hűbérese, akkor ő jelölhet,
- királyválasztás.

A vérségi elvnél szóba jöhető személyek:

- IV.Béla leányainak leszármazói:
Anna dédunokája Vencel (László) (cseh)
Erzsébet fia Ottó (bajor)

---

¹ Komjáthy Miklós: A középkori államfogalom.
Századok 1945-1946, 203.o.

- V.István leánya leszármazója:
Mária fia Martell Károly trónkövetelő 1290-ben,
unokája: Károly Róbert.

A pápa által jelölt személy: Károly Róbert.

Szabad királyválasztás: a főurak megosztottak, „lebegtetik” az utódlást.

Az „első körben” két koronázásra került sor:

- Károly Róbertet, a pápa jelöltjét, V.István dédunokáját (DE: nem a szentkoronával!)
- Vencelt (felvette a László nevet) a főurak választották meg (DE: a kalocsai érsek koronázott!) → 1305-ben lemondott Ottó javára.

A valóságban interregnum volt az országban.

3.1.1. A tartományurak kísérlete a királyi szék betöltésének szabályozására

Előljáróban fontos annak kimondása: igazából a tartományurak egyike se akart király lenni!

Ez persze nem jelentette azt, hogy ne kívántak volna előnyös pozíciót kiharcolni, ezért a különböző trónigénylők mögé álltak. A négy leghatalmasabbnak tartott tartományúr pályafordulásai:

Aba Amadé: semleges, majd Anjou Károlyt,

Ákos István: semleges, majd Anjou Károlyt,

Csák Máté: Anjou Károlyt, majd Vencelt, majd Rudolf herceget,

Kőszegi Henrik: Vencelt, majd Wittelsbach Ottót, majd Anjou Károlyt, majd Frigyes osztrák-stájer herceget.

A tartományurak arra használták fel megnövekedett hatalmukat, hogy maguknak nádori, báni, erdélyi vajda címet adományoztak, fejedelemmek illetve hercegnek (Szlavónia, Erdély) nevezték magukat, utóbbi esetén az Árpád-háziakra utalva mint elődeikre (ducatus).

Többen közülük – Šubičok, Kőszegiek – pénzt verettek, adóztattak „regionális” külpolitikát folytattak a tartományukkal határos idegen uralkodókkal.

A vármegyei közigazgatást is kézbe vették familiárisaikon keresztül.

1307-re, a lecsökkent trónkövetelői létszám miatt – mivel Anjou Károly maradt egyedül a küzdőtéren – a tartományuraknak meg kellett változtatniuk addigi politikájukat.

3.1.2. Anjou Károly (Károly Róbert) uralkodása: politikai konszolidáció

Károly Róbertet (Caroberto) már az 1290-es évektől tudatosan készítették a magyar trón elfoglalására.

1300-ban már királyjelölt III. Andrással szemben. 1301-ben alkalmi koronával az esztergomi érsek megkoronázta. 1309-ben másodszor is, végül 1310. augusztus 27-én minden formai kellék együtt volt: Székesfehérvárott, az esztergomi érsek a szentkoronával és választási feltételekkel.

„Károly király.... éppenséggel a folyamatosságot hangsúlyozta, amikor uralkodói hatalmát nem az előkelők választásából vagy riválisai felett aratott győzelméből eredeztette, hanem következetesen a » származás joga és rendje szerint bennünket megillető királyság «-ról írt okleveleiben, s uralkodása kezdetét 1301-től számította.”²

3.1.2.1. Az uralkodói felségjogok gyakorlásának feltételei (a megválasztás, a koronázás)

1307. október 10-én Rákos mezején országos gyűlést tartottak. Itt választották Károly Róbertet és leszármazóit Magyarország királyává. De nem volt jelen Csák Máté, Kán László erdélyi vajda és a Kőszegiek sem. Ezért 1308. november 27-én országos gyűlést tartottak Pesten, ahol Károly Róbertet egyhangúlag királlyá választották és ünnepélyes esküvel is megerősítették. A Csák és Kán nembeliek követekkel képviseltették magukat.

---

². Zsoldos Attila: Az Árpádok és alattvalóik
Magyarország története 1301-ig
Csokonai Kiadó 1997, 226.o.

Mivel Csák Máté a jogszerű koronázást hozó 1310. augusztus 27.-i aktuson sem vett részt, a királynak rá kellett jönnie, hogy a tartományurak csak az erő nyelvén értenek, és „sorozatos koronázásai mit sem érnek, ha nem teremt magának tényleges hatalmat, ha országlása pusztán csak a világi előkelők támogatásán, illetve támogatásának hiányán áll vagy bukik.”³

Károly Róbert számára a neheze még csak ezután következett: meg kellett szüntetnie a tartományuraságokat, beleértve az őt támogatóit is, hogy felségjogai gyakorlásának érvényt szerezzen, vissza kellett vennie a magánkézre került regále jövedelmeket; biztosítania kellett hatalma megkérdőjelezhetetlenségét.

A politikai hatalmat és vele az ország feletti uralmat a király, a királyi család és a királyi tanács tartotta a kezében. Ha a király személye érintve volt, a főpapok és bárók tanácsa mint testület, mint az ország egyeteme lépett fel. Ez történt 1330-ban Záh Felicián ügyében, ahol 24 világi tisztséget viselő döntött sorsáról a király és családja elleni fellépése miatt.

A királyi hatalom megerősítése érdekében restaurációs politikát folytatott, a „vidék” elfoglalásával visszaszerezte a vármegyék feletti ellenőrzést.

A várak élére megbízható híveit ültette, akik felett országos tisztségviselői (bároi) felügyeletet gyakoroltak. Ezen személyek hivatalként (honorként) töltötték be az adott terület kormányzását a vár és javai haszonélvezetével együtt.⁴

Ha új tisztségviselő kinevezésére került sor (előző halála, tartós betegsége vagy a királyi bizalom megrendülése miatt), ezek a személycserék simán mentek végbe, ami a király és tanácsa megkérdőjelezhetetlen autoritására utal.

Maga a király is adott – adhatott ki parancslevelet, melyben az uralkodó utasítja az

---

³ Károly Róbert emlékezete Bp. 1988, 21.o.

A könyv közli a koronázásokról készült okleveleket, az országos gyűlések jegyzőkönyveit, stb.

⁴ „a hivatallal járó területi joghatóság és a hivatali birtok nem olvadt egybe és nem vált öröklődévé, felbomlása pedig nem úgy következett be, mint nyugaton, azaz a tisztség örökletessé válásával, hanem úgy, hogy 1387 után a királyság a tisztséggel járó birtokokat sorra eladományozta, a hivatal pedig elvált a birtoktól, és megmaradt hatalom nélküli funkciónak.”

Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről
Századok 1982/5 : 883.o.

elődöt a honor utódnak történő átadására, valamint az e terület joghatósága alá tartozó nemeseknek új tisztségviselőik iránti engedelmességre.

Méltán legismertebb és legelismertebb intézkedései a regále jogok, mint kizárólagos uralkodói jogok újjászervezéséhez fűződnek:

- arany- és ezüstpénz veretése nemesérc monopóliummal,
- urbura,
- adózás:
  - új: kapuadó (a kamara haszna helyett)
  - régi: nyestadó,
szállásadó,
élelmiszeradó,
rendkívüliadó,
városoké egy összegben,
zsidóké egy összegben,
pápai tized megadóztatása,
ajándék fejében pénztjuttatás az egyházi vezetőkől
- vám (harmincadból huszadvám)

Elképzelhető, hogy Károly Róbert idején – de Lajos uralkodására is kiterjesztve – azért nem kellett 1320 után országos gyűlést összehívni, (kivéve 1351-et), mert egyrészt megszilárdult a királyi hatalom, s ez biztos anyagi bázison, az újjászervezett regálekön nyugodott, másrészt azért sem, mert ebben a korban és ezt megelőzően az országos gyűlések nem adómegajánlás és –megszavazás miatt kerültek megtartásra, hanem a törvénykezési napokból, a serviensek gyűléseiből nőttek ki (lásd erről Bevezetés c.) pontját).

Külpolitikai sikere az 1339.évi magyar-lengyel örökösödési egyezmény, mellyel megszerezhetővé vált a lengyel trón az Anjouk számára.

3.1.3. I.(Nagy) Lajos uralma és az 1351. évi törvények

I.(Nagy) Lajos zökkenőmentesen, fiutódként vette át a trónt apjától Károly Róberttől, amelyet a szakirodalom választással vegyes öröklésnek nevez (Bruckner Győző).

Bartoniek Emma⁵ az 1342-1437 közötti tágabb időszakra nézve kiemeli a királyok designálási jogát (amikor a regnáló uralkodó kijelöli utódát), amely (Habsburg) Albertig tartott, s akinek nem volt kijelölt utóda.

I.(Nagy) Lajos király idején gyorsulnak fel a jogképződési folyamatok kettős értelemben is:

- 1.) az apa által következetesen végigvitt restaurációs politikai eredményeire támaszkodva az 1351.évi törvényeivel rekonstruálta a szokásjogot és egységes szerkezetbe foglalta a nemesi szabadságjogokat;
- 2.) az 1370-es évektől bevezetett újításaival – a kancelláriai reformjaival, a királyi tanács jogköre bővítésével, az országbírói méltóság felértékelésével – lendületet adott az államügyek új típusú kezelésének.

3.1.3.1. Az 1351. évi törvények (decretumok)

Előljáróban szükséges leszögezni, hogy az 1351.novemberére összehívott országgyűlés felülről indított kezdeményezésként született. Schlett István – Szűcs Jenő nyomán – úgy látja „1323 és 1382 között a nemesség országos akaratnyilvánítására nem került sor, jogai és kiváltságai nem csorbultak.

...Nagy Lajos 1351.évi dekrétumát ugyan nem nemesi mozgalmak kényszerítették ki, messzemenően mégis a nemesség érdekeit szolgálta. Kibocsátását a király politikai megfontolásai magyarázzák, melyek között a nemesség megnyerése igen fontos szerepet játszott.”⁶

5. „a »nép« hozzájárulása is szükséges az uralom átvételéhez ... Nagy Lajost apja halála után pár nappal a magyarok lelkes helyeslése mellett koronázták meg királlyá, Máriát apja érdemeiért oly egyhangúsággal ismerték el és koronázták meg, »mintha férfi lett volna«, Zsigmond pedig már fejlettebb formában ismertette el vejét, osztrák Albertet: okleveles ígéretet vett ki a fontosabb rendi csoportoktól: főuraktól, papoktól, nemesektől, városoktól.”

Bartoniek Emma: A magyar királykoronázások története Bp. 1987. 20.o.

6. Schlett István: A magyar politikai gondolkodás története I.k. Korona Kiadó 1996, 53.o.

A jog egészen mást jelentett a középkorban mint ma. Akkortájt a jogot Istentől eredeztették, ezért a jog az igazság és a méltányosság ugyanazt jelentette, így tarthatták a fennálló, érvényes jogot régi jognak.⁷

Az 1351.évi decretumban kifejezésre jutott a király politikai-hatalmi túlsúlya, a főurakkal (bárok), főpapokkal (prelati) és a nemességgel szemben megerősítette az 1222.évi Aranybullát, annak 4.cikkelye kivételével, melyet újjal váltott fel.⁸

Valójában sokkal többről van szó; I.(Nagy) Lajos irányt vett a törvényesített királyi birtokszerzés felé:

„A királyság szempontjából a lényeges mozzanat a nemesi birtokkal való szabad rendelkezés megtiltása volt, ez azonban, mint más forrásokból tudni lehet, már I.Károly alatt bekövetkezett. Igazából ez volt az újítás lényege, értelmet pedig természetesen nem a nemesi atyafiság öröklési jogának kiterjesztésében, hanem a koronát

⁷ Komjáthy im.

„A középkori források számtalanszor szólnak arról, hogy a jog, amelyet valaki, vagy a társadalom valamelyik rétege számára statuálnak, régi. A régiségben az isteni eredet, s ezzel a jog jóságának bizonyítékát látták. Ez a felfogás annyira általános volt, hogy kétségtelen újításokat, reformokat is, mint a régi jog követelményét igyekeztek meggyökereztetni. Ha pedig valamint igazságtalannak, jogtalannak érezték, akkor azt, mint káros újítást akarták érvényteleníteni. Az újság, vagy a régiség tehát a középkor nyelvén nem a jog korát, hanem érvényességét, jóságát fejezte ki. A középkori ember el sem tudta képzelni, hogy az érvényes jog és az igazság egymással ellentétbe kerülhessenek.” (201.o.)

⁸ Összehasonlítva az Aranybulla 4.cikkelyét I.(Nagy) Lajos 1351.évi decretuma 11.§-ával, szembe-
ötlőek az eltérések:

(Forrás: Magyar Törvénytár 1000-1526 Bp. 1899, 133.o. és 169-170.o.)

Aranybulla 4.cikkely:

Hogy a nemesség az ő marhájával
és birtokával szabad legyen.

Ha valamely nemes ember fiamagzat
Nélkül hal meg, birtokának negyed
Részét leánya kapja; a többivel azt
mivelje, a mit neki tetszik.

1.§. Ha pedig testamentom nélkül tör-
ténik halála, valamely, közelebb való
atyja fiai vannak, azoké legyen, és ha
teljességgel semmi nemzetsége nem
volna, a királyra szálljon birtoka.

1351.évi decretum: 11.§.:

Kivéve egyedül a kiváltságból kizárt, előbb érintett
egy cikkelyt³, tudniillik ezt:

»Hogy az örökösök hátrahagyása nélkül elhaló ne-
meseknek jogukban és szabadságukban áll az egy-
házak, avagy tetszésük szerint mások részére, élők
köztt vagy halál esetére adakozni, hagyományt ten-
ni, birtokaikat eladni vagy elidegeníteni.«⁴

Sőt ellenkezőleg, épenséggel ne legyen joguk ezt
megtenni, hanem birtokaik jog és törvényt szerént,
tisztán és feltétlenül, minden ellentmondás nélkül,
legközelebbi atyafiaikra és nemzetségeikre háro-
moljanak.

(3) Tudniillik az aranybulla 4.cikkelyét.

(4) V.ö. Hk.II.R.64.cz. és 1498: 55. és 56.cz. To-
vábbá az 1647.évi XVII.t. cikket, a hol ezek meg-
erősítést nyernek, valamint az 1715: XVI.t.cz.
vég.§.ában történt némi módosítást.

illető háramlási jog kibővítésében látták. A cél az volt, hogy a fiág kihaltával uratlanná vált vagyonok ne maradjanak magánkézen, hanem »királyi kézre« háromolva, az udvar hadállásait erősítsék. Ezért a 14.század folyamán – és ez az a körülmény, amit az 1351. évi törvény elhallgat - a kúria következetesen lecsapott minden értékesebb hagyatéokra, ami örökös nélküli nemes után maradt, és háramlási jogát az atyafisággal szemben az erő pozíciójából könyörtelenül érvényesítette. Az »ősiség törvénye« azt sejteti, mintha a nemességi öröklés 1351. után korlátlanul érvényesült volna, erről azonban ekkor még szó sem volt. Az oldalági vagyont a rokonság legfeljebb harmadízig igényelhetette, és még ebben az esetben is örülhetett, ha jogait a korona minden hájjal megkent ügyészeivel szemben érvényesíteni tudta.»⁹

1351.évi decretum másik – témánkkal összefüggő – rendezés alá vett területe a nemesek egy és ugyanazon szabadságát leíró 11.cikkely volt.¹⁰ Ezzel lehetővé vált minden nemes számára, hogy egy kedvezőbb helyzetben – kevesebb mint egy évszázad múlva – befolyással lehessen a királyi szék betöltésére és jogköre behatárolására 1440-ben).

I.(Nagy) Lajos az 1370-es években hivatali reformokat hajtott végre, melynek során létrehozta a titkos kancelláriát (1374) a nagy kancellária mellett. 1375-ben megszerveztette az igazságügyi panaszfelvevő hivatalt (audientia), melyen keresztül a bíróságok irányítását is megvalósította.

Bővült – bővítette a királyi tanács jogkörét¹¹: 1377-től az ún. királyi nagypecsét elülső lapját, a királyi tanács, hátlapját az anyakirályné tarthatta magánál a király engedélye

---

⁹ Engel Pál: Beilleszkedés Európába
A kezdetektől 1440-ig
Bp.1990, 304.o.

¹⁰ „11.cikkely:
Az ország nemesei ugyanazt az egy szabadságot élvezik.
Ugyanazon nemeseknek kérésébe is beleegyeztünk: hogy az országunk határai közt lakó valódi nemesek még az országunk határai közt fekvő hercegi tartományokban lévők is, megannyian ugyanazon egy szabadsággal éljenek.”³

(3) V.ö. Hk.I.R.2. és 9.cz.

A nyestbőradó (marturina) eltörlésével (12.cikkely 1.és 2.§-ai) a Drávántúli nemesek is a 11.cikkely szerintivé váltak.

¹¹ Részletesen is a királyi tanács XIV.századi szerepéről Eckhart Ferenc Magyar alkotmány- és jogtörténet Bp.1946 c.munkája 99-100.oldalán.

alapján. (A királyi tanács eme akaratalakító jogosultsága majd Zsigmond idején kap kiemelkedő jelentőséget!)

A nagypecsét kezelője: a kancellár, aki a királyi tanácsnak is tagja, s ez alkotmánybiztosítéki értelemben vett változtatásnak tekinthető.

1375 után az országbírói tisztség felértékelődése ment végbe azáltal, hogy állandósult az országbíró ítélőszéke és 1378-ig elnyerte a városok feletti bíraskodás jogát is.

I.(Nagy) Lajos királyi tanácsában foglaltak helyet az országos főméltóságok, bárók és főpapok, a királyi család tagjai.

Az esztergomi érsek „szinte állam volt az államban”¹². (saját nádora, udvarbírója, praediálisai voltak).

A bárók közé tartoztak:

- az igazi bárók (veri barones regni)
ők az országos főméltóságok viselői (a XIV.század közepétől ezzel a jelentéstartalommal.)
- az ispáni tisztséget viselők,
- az egyházi főméltóságok (egyes értelmezések szerint azért, mert az 1351.évi dekrétumban főpapok külön nincsenek említve, tehát a bárók közé lennének értendőek),
- tisztséget nem viselő nagybirtokosok.

I. (Nagy) Lajos élve királyi hatalmából folyó jogosultságával, az adományozáspolitikájában is reformot hajtott végre. Az adomány immáron személyre szabott és nem terjedt ki az osztatlanul közösen birtokló többi családtagra.¹³

I. (Nagy) Lajos az apja által 1339-ben megkötött dinasztikus szerződés értelmében

---

¹². Engel-Kristó-Kubinyi: Magyarország története 1301-1526.
Osiris Bp.1998. 97.o.

¹³. Ennek ellentmondani látszik Engel Pál egy korábbi tanulmánya, amelyben ha nem is az adománybirtokról, de a honorról azt a megállapítást teszi, hogy „a bárók testvéreinek szerepe abban a korban nem a helyettesítés volt a szó hivatali értelmében. Igazából társbirtokosai voltak a honornak, annak jövedelmét ők is éltek, irányításában tevékenyen közreműködtek, csupán elismerték az elsőbbségét annak, akit közülük a király a tisztség élére állított. uruknak tekintették, és engedelmeskedtek neki. A testvérek hivatali ténykedését természetesen az udvar is tudomásul vette, és normális jelenséggént fogta föl.” (893.o.), ls. 4.sz.alatt.

1370-ben Lengyelország királya lett. Legfontosabb problémájává a trónöröklés kérdésének elrendezése vált. Fiágon egyenesági és túlélő leszármazottja sajnálatos módon nem maradt, oldalágiként udvarában neveltette az Anjou-ház rajta kívül egyetlen férfitagját (Durazzói) Kis Károlyt, de a koronát saját lányainak szánta. Az idősebbik – Mária – jegyese Luxemburgi Zsigmond lett, a kisebbik – Hedvig – pedig már négyévesen¹⁴ férjhez ment az osztrák Vilmoshoz.

Nem a férjhez adás volt azonban a dolog neheze, hanem a nőági öröklődés elfogadtatása! Ezen belül külön gondot jelentett, hogy a lengyel urak meg voltak győződve arról: nem lesz tovább perszonálunió, mert Máriára és Zsigmondra vár az ő koronájuk és Hedvigé Magyarország. (A politika közbeszólt: Hedvig került a lengyel trónra, 1384-től királynőként, 1386-tól Jagelló II. Ulászlót kapta tróntársul és férjül.)

1382: I.(Nagy) Lajos halála. Nevezett örököse idősebbik lánya, Mária volt.

3.1.4. Anjou Mária királynő trónra kerülése

Ami 1301-ben még csak fel sem merülhetett, hogy III.András lánya trónt foglalhatna, az 1382-ben valóság: Máriát apja halála után tíz nappal a bevett szokás szerint koronázták meg, nem választással. Mária azonban kiskorú volt, ezért a tényleges hatalom anyja Boszniai Erzsébet és bizalmasa Garai Miklós nádor kezében összpontosult.

Engel Pál hívja fel a figyelmet arra, hogy a nőuralom megosztotta a bárókat, tehát tartósan eleve sem maradhatott volna fenn ott, ahol a hadjáratok vezetése királyi jog. Nincs már szó ugyan idoneitásról, de olyan „apróság” zavarta a főurakat: miként szólítsák a trónon ülőt (uruknak, ahogyan szokásban volt, vagy úrnőnek, de az királynékat illette)?

¹⁴ Hivatalosan, egyházi figyelőszolgálat mellett a nyolc éves férj és négy esztendő felesége az éjszakát közös ágyban töltötte, ezzel megállapítást nyert az elhálás. 1386-ban a lengyel uraknak ez az esemény szolgált az érvénytelenítésre, elválasztván Vilmostól és hozzáadva Jagelló Ulászlóhoz.

Az életkor szerepéről részletesen ír: Holub József Az életkor szerepe középkori jogunkban és az

»időlátott levelek«

I.r. Századok 1921 I-V.füzet 32-76.o.

II.r.Századok 1921 VI-X.füzet 212-235.o.

Mária egy átmeneti időszak átmeneti figurája volt. Házasságkötés útján kívánták a bárók feloldani a dilemmát: egyik udvari csoportjuk Mária jegyesét Luxemburgi Zsigmondot kívánta a trónra, aki amúgy is 1379 óta a királyi udvarban nevelkedett. A másik udvari „párt” Lajos orleans-i herceget akarta férjnek, s ez volt az anyakirályné álláspontja is.

Létezett egy harmadik erő, a vidék hangját képviselő Horvátiak, aki az utolsó Anjou-férfi Durazzói (Kis) Károly nápolyi királyt akarták a trónra.

A királyi hatalom gyakorlatilag nem funkcionált.

1385-ben sort kerítettek Mária és Zsigmond kézfogójára, azonban a politikai viszonyok gyorsan változtak – ellenükre.

Az összehívott országgyűlés elutasította mind a nőuralmat, mind Zsigmondot és Kis (II.) Károly mellé állt. Mária felismerve helyzetét lemondott – lemondatták.

1385.december 31-én törvényesen Magyarország királya II.Károly lett. Uralma 1386.február 7-én már véget is ért. Boszniai Erzsébet meggyilkoltatta.

A Horvátiak II.Károly kiskorú fiát Lászlót nyilvánították utódának, de Zsigmond – bátyja segítségével – rákényszerítette az anyakirálynét, hogy mint Mária férje, amíg királlyá nem koronázzák kormányzótárs legyen.

1386.júliusában a Horvátiak foglyul ejtették Máriát és anyját (utóbbit fél év után megfojtották).

Jog- és politikatörténeti kuriózum: egyként cselekvésképtelen az uralkodó és gyámja is! Zsigmond erre tekintettel kapott a Ligába tömörült országnagyoktól új címet: Magyarország kapitánya lett. Engel Pál említést tesz Zsigmond régensségéről, ám ilyet a magyar közjog addig nem ismert. (A régens a nyugati monarchiákban az uralkodó dinasztia tagjaként államfő a kiskorú király mellett.)

1387.március 31-én Zsigmondot királlyá koronázta a veszprémi püspök, mint rangidős főpap.¹⁵ Máriát kiszabadította, de ő ezután már nem vett részt a politikai életben.

1382-87 között egyértelműen a királyi tanács döntési helyzetben lévő tagjai (sokszor

---

¹⁵. Ekkoriban az esztergomi érseki szék üresedésben volt, a rangban második kalocsai érsek pedig nem tartózkodott az országban. Mária egyébként nem tudott férje királlyá koronázásáról.

egymás ellenében) tartották kezükben a hatalmat. A tanács a király helyett hozta intézkedéseit, országgyűlést hívott össze, országpecsétet használt (sigillum regnicolarum).

Zsigmond a korona elnyerése érdekében kompromisszumokra kényszerült: kötelezzék, hogy az őt trónra segítő bárók kapják a főméltóságokat, neki is be kellett lépnie a liga tagjai közé (primus inter pares), el kellett adományoznia báróinak a honorként birtokolt királyi várakat és azok jövedelmeit, a trón elnyerése érdekében kötött szerződéseit érvénytelenek, a bárók megtarthatják királyi tanácsbeli tagságukat és tisztségeiket, magyar tanácsokkal veszi körül magát, külföldieknek nem adományoz birtokot, ígérete a feltételek betartására. (Ennek megszegése miatt léptek fel ellene 1401-ben). Igen fontos és sorsdöntő jogképződési folyamat ment végbe Mária hatalomra jutásától Zsigmond koronázásáig: a szentkorona tan formát öltése.

3.2. *Luxemburgi Zsigmond (Mária férje, majd a bárók akaratából az ország királya)*

1382-től 1387-ig Zsigmond nehéz időszakot élhetett át: először még az is bizonytalan volt, létrejön-e házassága Máriával; amikor ez megvalósult, akkor Mária helyzete, királynői tisztsége rendült meg, vált kétségesse és mondott le 1385 végén. 1386 nyaratól a házaspár útjai kényszerűen szétváltak, s Zsigmond trónra léptétől Mária 1395-ben bekövetkezett haláláig kapcsolatuk magánjogi jellegűnek tekinthető.

Zsigmond, Mária halála után, azt kezdte hangsúlyozni, hogy ő választással került a trónra, s nem felesége jóvoltából.

3.2.1. *A királyi főhatalom a bárói liga ellenőrzése alatt*

1387. évi koronázásával Zsigmond látszólag ugyanolyan királyi hatalmú volt, mint elődei. De csak látszólag, a külföld szemében, mert az országon belül a politikával hivatásszerűen foglalkozó és azt értő közönség, a nemesség és az egyháziak tudták a valót: a királyi jogkör igazi gyakorlója a bárók (országos) tanácsa. Ez a kettős hatalom 1403-ig tartott. Mivel Zsigmond az 1380-as – 90-es években (Rigómező, Nikápoly) sorozatos katonai vereségeket szenvedett, a belpolitikában igyekezett a maga javára

fordítani az erőviszonyokat. Az Anjouk korábban jól bevált eszközeit hozza mozgásba:

- leszámol – bárói hallgatólagos támogatásával – a legerősebb és leggazdagabb családdal, a Lackfiakkal;
- új arisztokráciát kíván létrehozni felemeléssel a köznemesek (Perényiek, Csákiak, stb.) és az idegenek (Cilleiek, Albeniek, stb.) közül,
- indigénák hivatalviselése (eleve mentesítik őket az Aranybullában is körülírt hivatalviselési tilalom alól).

Az 1397.évi temesvári országgyűlésen oly mértékben kívánta a nemesség jogait korlátozni, az egyházi jövedelmek felére pedig rátenni a kezét, hogy várható és előre kiszámítható volt: ellenfelei keményen meg fogják húzni azt a határvonalat., ameddig cselekvési hatóköre elmehet.

1401.április 28-án maga a nádor – Bebek Detre – ejtette foglyul székhelyén, a budai várban Zsigmondot, majd Siklósra szállították. Az esemény azáltal nőtt túl saját jelentőségén, hogy az akciót lebonyolító bárói csoport:

- az országot uratlannak nyilvánította (miként az angolok 1689-ben a trónt),
- átvette a kormányzást – országtanács néven a szent koronára hivatkozva,
(Kanizsai János esztergomi érsek felvette a szent korona kancellárja címet; a királyi tanács mint országtanács pedig intézkedéseket hozott és bocsátott ki¹⁶ a szent korona pecsétje alatt:

„Sigillum sacrae corone regni Hungariae”)

---

16. „Mivel mi, miként jól tudjátok, barátaink, egyhangúlag megegyező megfontolással és tanácskozással az országlakók közös java, az állam és a haza haszna érdekében elhatároztuk, sőt esküvel is fogadtuk, hogy nem fogjuk eltérni, miszerint valaki az országlakók közül, bármilyen rendű és rangú is legyen, méltatlanul bármely országlakóval szemben új, igazságtalan hatalmaskodásokat kövessen el, hanem országunk lakóit összesen és egyenként jogaikban sértetlenül megőrizzük és mindenkinek félelem, gyűlölet és színelés nélkül, igazságot szolgáltatunk....”

i.h.Kocsis István: A Szent korona tana Püski, Bp.1995, 57.o.

Az országtanács által kiadott oklevelek bevezetése: „Praelati, barones et regni Hungariae procures universi” ls. Eckhart F. im.100.o.

- Szécsényi Frank országbíró (1397-1408 között) a „királyi udvar bírása” címet vette fel,

Az országtanács mintegy rendi kormányként (Bartonek Emma) funkcionált, miközben Zsigmondot – átmenetileg – kizárták a szent koronából.

Felmerült a trónbetöltés kérdése. Jelöltre több is akadt:

- II. Ulászló lengyel király (Anjou Hedvig férje)
- Vilmos osztrák herceg (Anjou Hedvig volt férje)
- Anjou László nápolyi király.

Mivel nem tudtak dönteni, Garai Miklós bán közreműködésével 1401. októberében a király egyezséget kötött az ellene lázadó bárókkal. Büntetlenség fejében visszanyerte cselekvési szabadságát és vele trónját, de az idegenek hivatalviselését is korlátozták.

Az egyezés átmenetinek bizonyult: 1402 végén a bárók egy csoportja Anjou Lászlónak kínálta fel a trónt, akit Kanizsai János esztergomi érsek egy koronával, Zárában királlyá is koronázott (1403. augusztus 5.).

1403. október 8-án megszületett a végső egyezés, mely Zsigmond számára felért a győzelemmel, mert ez tette lehetővé nagy szabású reformjait:

- közkegyelmet hirdetett¹⁷. (a múlt lezárása):
- placetum regium (királyi tetszvényjog),
- az egyházi tisztségekbe vagy
- híveit ülteti be, vagy

---

17. Zsigmond 1403. évi kegyelemlevele 17 §-ból állt.

3. §.: azon cselekedetek körülírása, amelyeket „elkövettek és véghezvittek: soha és semmi módon se nekünk, se másoknak ne lehessen vagy kellessék háborgatni avagy valaképen terhelni”.

4. §.: a már folyó ilyen típusú perek ítélet és büntetés nélkül megszüntetendő, új nem indítható („enyésztessék el”).

7. §.: minden eddig tett adománya „újonnan készülendő nagyobb pecsétünk alatt megerősítést nyerjen” (uo.)

8. §.: ezután következő országgyűlés elé se vihetők újratárgyalásra fentebbi dolgok.

9. §.: egyházi javak visszaadása.

11. §.: a lázadók szövetségesei is kegyelmet kapnak, ha a király előtt karácsonyig megjelennek,

13. §.: a kegyelemlevél kibocsátása után elkövetett hatalmaskodásokra nincs bocsánat.

im. Magyar Törvénytár Bp. 1899. 199. o.

- nem tölti be, üresen tartja (főkegyúri jogán) és élére kormányzót nevez ki, aki a vagyont kezeli, bevételeit a kincstár felé továbbítja (anyagi bázis);
- királyi tanács átszervezését (hivatalviseléshez kötődik a tisztség – azaz udvari tanácsadók - és nem jár honorral, vagyis területi hatalommal;
kivéve: az erdélyi vajda, a székely ispán és a horvát-dalmát bán: nekik járt a honor);
- királyi városok támogatását.

Zsigmond kiegyezése a legerősebb bárói ligával (Garai-Cillei) biztosította uralkodása folyamatosságát, királyi jogköre gyakorlását, ugyanakkor hosszú távra megoldotta az alakulóban lévő rendiség bekapcsolódását a hatalmi mechanizmusokba.¹⁸

3.2.2. *Zsigmond királysága 1404-1437 között*

A legjelentősebb bárói ligával (Garai – Cillei) történt kiegyezése után Zsigmond figyelme egyre inkább a Luxemburg-család hagyományos területei (Cseh- és Magyarország, osztrák tartományok, a Német-római Szent Birodalom) felé fordult.

1408-ban megalakította a Sárkány-rendet (a király, a királyné és 22 hozzá hű báró). A rend stabilizálólag hatott az ország helyzetére, a tagok adták a királyi tanács gerincét és a főméltóságokat. A rend tagjai elismerték a királyi pár elsőbbségét, engedelmességet és hűséget fogadtak. Ez azt jelentette: „kvázi” lemondanak a királyválasztásról, mert erről az örökösödési jog király általi gyakorlása határoz. Ha a király és a rendtag vitába keveredne, úgy a rend összessége dönt, s ezt az uralkodó köteles elfogadni. Ezért lehet Zsigmondot a Sárkány-rend „elnökének” is nevezni.

¹⁸. „A királyság politikai formája király nélkül egyszerűen megszűnt működni, mert a rendiség felépítésénél fogva kettős rendszer volt, s a király rendek nélkül ugyanolyan tehetetlen, mint a rendek király nélkül. A királyi méltósággal együtt járó jogok gyakorlása elengedhetetlen volt” – írja Fügedi Erik.

Fügedi Erik: Uram, királyom

Gondolat, 1974, 47.o.

Zsigmondról korábban igen negatív kép élt a (jog) történetírásban. Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon (1984) c. műve alapvetően megváltoztatta ezt a felfogást, azóta jóval árnyaltabb Zsigmond megítélése.

Egyházi személyek nem kerültek be a rendbe.

1409/10-ben – a megbékélés jegyében – visszaemeli a hatalomba a vesztes bárókat (Bebekek, Kanizsaiak, Újlakiak).

Átszervezte a királyi tanácsot; a várak élére katonai – igazgatási feladat- és hatáskörű királyi tisztviselőket („katonabárók”) nevezett ki végrehajtó hatalommal, de ezzel már nem járt királyi tanácsi tagság.

Kancellári reformjai nyomán bevezette az ún.nagypecsétet (*sigillum maius*), melynek külön elő- és hátlapja volt, ez

- a király és az ország nagyjai közös pecsétje,
- a királyi tanácsban született döntések, megerősítésére szolgált.

Ha csak az előlapját használták – mely a főkancellárnál volt -, akkor mindennapi rutinügy intézésére szolgált.

Az ún. titkos vagy kispecsét (*sigillum secretum/minus*) állandóan a király titkos kancellárjánál volt.

Létezett egy ún.középecsét (*sigillum mediocre*) 1430 körül, melyet a királyi különös jelenlét bírósága (*specialis praesentia domini regis*) használt.

Zsigmond számára – hogy kitűzött céljait elérhesse – mindennél fontosabb volt a regale jövedelmek (rendes évi bevételek) és a rendkívüli bevételek (rendkívüli adó; királyi birtokok elzálogosítása; egyházi javak hasznosítása, megadóztatása) biztosítása. Ez szolgált kül- és katonapolitikai intézkedései anyagi hátterét. Mint I. (Nagy) Lajos esetében 1370-től, úgy Zsigmondnál 1410-től, perszonálunió jött létre Magyarország – és most először – a Német-római Szent Birodalom között, mivel elnyerte a római királyi címet.

1419-től elnyerte a cseh királyi címet (de csak 1436-ban tudta ténylegesen Prágában elfoglalni a trónt).

1433-ban sikerült a császári címet is megszereznie.

Kiváló diplomáciai érzéke volt, de a hadvezetéshez nem értett. Szórta a pénzt, de az elérni kívánt eredményekhez képest ez édeskevésnek bizonyult.

1435-ben, az általa összehívott országgyűlésen két dekretumot fogadtak el:

- ötödik decretumát (azaz az első 1435-ben), mely a hadviselés módjáról rendelkezik és „legfőbb hadúri” minőségét érinti,
- hatodik decretumát (a másodikat 1435-ben), mely az igazságszolgáltatást érintette.

1437-re a pénzügyi helyzet volt az, ami országos méretekben katasztrófával fenyegetett. A „jó pénz”¹⁹ megjelenését követően robbant ki a Budai Nagy Antal-féle erdélyi mozgalom és felkelés.

A kápolnai unió sikeresen számolta fel a fegyveres elégedetlenkedők táborát, de ezt Zsigmond már nem érthette meg.

3.2.3. Zsigmond gondja: az utódlás-utódjelölés

Mária halála után Zsigmond sokáig nem gondolt a nősülésre.²⁰ 1401.őszén eljegyezte Cillei Borbálát, amely aktust nyugodtan beilleszthetjük a Garai-Cillei bárói ligával kötött egyezségbe, s ez magán- és közjogi erejű következményekkel járt (pl.: a legerősebb liga oldalára állt; felesége révén nagy kiterjedésű, értékű és jövedelmű birtokok felett rendelkezhetett; a liga tagjaiból „merített” a főméltóságok betöltésekor, stb.).

1402 szeptemberében kölcsönös örökösödési szerződést kötött Habsburg V.Alberttel

---

¹⁹ Pohl Artúr: Zsigmond király pénzverése (1387-1437)
in. Numizmatikai Közlöny 1967-68.

Szerkeszti: Huszár Lajos Bp.1968, 43-56.o.

(Zsigmond nevéhez fűződik a népies elnevezésű fitying, amely nem más, mint az 1432-ben egy aranyforint = ezer quaring, azaz aprópénz. A quaringból (fyrting, vierling) 1435-ben már 6000 = 1 aranyforinttal (Nem ér egy fityinget sem).)

„Zsigmond uralkodása vége felé (nem datált) szerződéssel megegyezett Habsburg Albert herceggel, hogy mind az osztrák, mind a magyar pénz 8 ½ latos legyen; ugyanakkor az ezüsthíánnyal küzdő Habsburgnak magyar ezüst szállítását biztosította.” (48.o.)

²⁰ Thüróczi János: A magyarok krónikája (Magyar Helikon 1978) c. művében Zsigmondnak ezt az időszakát igen csak költői képekkel ecsetelte: „...hitvesi kapcsolata megszűntével a test örömeinek engedte át magát, és hajadonok erőszakos megrontására vetemedett.” (339.o.)

egymás trónjának öröklésére, ha fiutód nélkül halnának meg. A dolog érdekessége: V.Albert ekkor még kiskorú, s 1411-ig gyámság alatt állt!^{21.}

1421-ben Zsigmond Alberthez adta nőül Erzsébet nevű leányát, ami a húsz évvel korábbi elhatározásának komolyságát mutatja! Zsigmond kijelölt utóda korántsem volt népszerű a bárók körében, akadálytalanul megkoronázták, bár súlyos választási feltételeket kellett magára vállalnia.

A külpolitikát a rendek a király személyes jogkörének gondolták, hiszen a háborúzás-békekötés, a követek küldése – fogadása az uralkodó „belügye” volt korábban is. Az Aranybullában a nemesség csak a támadó és külföldön zajló harcban nem volt köteles résztvenni. Ezért a Habsburgokkal kötött örökösödési szerződése nem ütközött a bárók ellenállásába, holott a királyválasztás már rendi-nemesi jogot érintett.

3.2.4. *Habsburg Albert a trónon: örökösödéssel vegyes választás*

Zsigmond tehát már 1402-ben örökösödési szerződést kötött a kiskorú Habsburg Alberttel, ha ehhez az országglakosok beleegyezésüket adják.^{22.}

A Budai Nagy Antal-féle mozgalomnak tudható be, hogy az országnagyok Zsigmond halála után minél hamarabb igyekeztek a trónutódlás felől határozni: 1437.december 18-án királlyá választják Habsburg Albertet és újévkor koronázták meg.^{23.}

---

^{21.} Is. erről:

- Erich Zöllner: Ausztria története.
Osiris Kiadó – 2000.
Bp, 1998, 111.o.
- Zsigmondkori oklevéltár II. (1400-1410)
Első rész (1400-1406)
Összeállította Mályusz Elemér
Bp. 1956, 225.o.

^{22.} Zsigmondkori oklevéltár II. (1400-1410) uo.

^{23.} Zsigmond leánya, Erzsébet, Habsburg Albert felesége volt. „Ezt a leányt a császár még életében azzal a feltétellel adta keresztény szokás szerint törvényes feleségül Albertnak, Ausztria hercegének, hogy utána veje és vele együtt a leánya következzen a trónon. És mivel ez ellen az intézkedés ellen a magyar népnek sem volt ellenvetése, a császár temetése után behozták Albert herceget, és az akkor elkövetkező új év első napján... megkoronázták ugyanazzal a fényes pompával, amellyel az első magyar királyokat.” Thúróczy im. 363.o.

Habsburg Albert (Albrecht) az országnagyok kívánságára aláírta a választási feltételeket, melyek javarészt a katonabároknak kedveztek. Az 1439.évi országgyűlés decretuma e választási feltételek jogszabályi formában való megjelenése. A királyi hatalom gyengülésének jegyeit hordozta magán a decretum.

1437 végén – szemben a decretum 12.cikkelyével²⁴ - a „királycsináló” bárók nem ismerték el Erzsébet öröklési jogát a trónhoz, tartva a félszáz évvel korábbi események megismétlődésétől.

A rendek kimondott célja a Zsigmond előtti „régi szokások” visszaállítása, valójában új eljárás meghonosítása volt. Az 1439.évi országgyűlés decretuma erre enged következtetni: Egymásnak ellentmondó cikkelyek születtek, például:

Régi szokások visszaállítása

Új szokás bevezetése

1. cikkely: Az ország szokásainak visszaállításáról
4. cikkely: Az ártalmas szokások eltörlendők
5. cikkely: Hogy külföldiekre tisztségek (és 12.cikkely) nem ruházhatók
6. cikkely: Hogy a királyi jövedelmeket egyedül az ország lakosai részére kell bérbe adni.
- 8.cikkely: Hogy a főpapok és bárók két méltóságot nem viselhetnek
- 15.cikkely: Hogy a király ez ország lakosainak világi tisztségeket a tanács nélkül adományozhat, s vehet el tőlük (kivéve a 2. cikkely szerinti nádorságot!)

2. cikkely: Hogy a nádort a király és az országlakók válasszák
- 14.cikkely: Hogy a király az ország határainak megvédelmezésében az országlakók tanácsával éljen

A rendek belharca és hatalmi aspirációik mögött nem nehéz felismerni az új jogképződési folyamat kikristályosodását.

²⁴. „12.cikkely: Hogy a királynő csakis az ország lakosaira ruházzon tisztségeket. Hogy a felséges fejedelemnőnek, Erzsébet királyasszonynak és állása méltóságának fenntartása érdekében, mivelhogy ő ez ország örököse, az országban mindenütt, a hol akarja, intézkedés történjék.” Magyar Törvénytár im.285.o.

Az 1439.évi országgyűlés már születés jogcímén elismerte Erzsébet trónigényét (12.cikkely). Albert halálakor (1439.október 27.) éppen megoldatlan volt a trónutódlás, mert a bárók egy része a várandós Erzsébetet támogatta azzal, hogy a születendő gyermek fiú lesz és elfoglalhatja a trónt (ún.udvari párt), a másik hatalmi csoportosulás a 16 éves lengyel királyt, Ulászlót akarta trónra juttatni (ún. nemzeti párt).

Megindult a küzdelem a trónért és a koronáért.

II. Az államfői jogkör tartalma és a helyettesítés szabályai 1439-1526 között

1. Interregnum 1439/40-ben; az országgyűlés 1440.évi határozata

Az ország legbefolyásosabb bárói megosztottak voltak az Albert halálát követő időben. A most tárgyalás alá kerülő időszak sajátossága, hogy a királyválasztás mint jogszokás ver gyökeret érvként és elméleti alapként mind Ulászló mind V.(Utószülött) László trónigénye esetében.

Erzsébet özvegy királyné terhessége hozzájárult a főurak kivárási taktikájához: ha fiú születik, hivatkozni lehet a jogfolytonosságra, a királyi vérré, ha leány, akkor az erőviszonyok bonyolultsága miatt bármilyen megoldás elképzelhető. Csakhogy erre az időre érik be a Kézai által megfogalmazott communitas-elmélet lényege: a natio, a szabadok emelik ki maguk közül a királyt. A választás mozzanatán túl megjelenik egy legitimációs érvgyűjtemény:

- vérségi leszármazás,
- örökség,
- dinasztikus szerződés,
- idoneitas,
- kormányzásra való alkalmasság,
- személyes képességek.

Alakot ölt a szentkorona-tan, de itt és most (hic et nunc) a rendek elsőbbségeként a királlyal szemben. Maga a rendek kifejezés is nóvum, mert eredendően az egymással versengő bárói csoportok tudatos köznemesség-mozgósításából nőtt ki az 1440.évi országgyűlés, hogy eldöntse és kimondja: őt illeti a trónöröklés legitimációja.

Bartoniek Emma maga is ellentmondásosan fogalmaz¹ V.(Utószülött) László trónigé-

---

¹. Bartoniek két tanulmánya egymásnak ellentmondó szövegrészei:

„Erzsébet özvegy királyné és hívei hiába hivatkoznak az özvegy királyné, majd fia, László öröklési jogára.”

B.E.: Corona és regnum
Századok 1934, 325.o.

Érdekes, hogy Erzsébet pártja nem használja fel a királyné öröklési jogát, mely pedig neki, sőt férjének, Albertnek is lényegében az utat nyitotta a magyar trónhoz.”

B.E.: A magyar királyválasztási jog a középkorban
Századok 1936, 388.o.

nyével kapcsolatban, miközben tényszerűen és jogi alapozottsággal vázolja fel a szembenálló felek álláspontját, érvrendszerét. Utal egyik tanulmányában² arra is, hogy Albert célja Ausztriát, Csehországot és Magyarországot közös kormányzat alatt egyesíteni Pozsony központtal.

Erich Zöllner szerint még „az az ötlet is felmerült, hogy őt [t.i. Ulászlót] össze lehet házasítani Albert özvegyével, Erzsébettel. Az asszony azonban ragaszkodott saját fia trónigé-nyéhez. Így aztán mindkét jelöltet megkoronázták, Lászlót mint három hónapos gyermeket, Jagelló Ulászlót pedig mint tizenhat éves ifjút (1440).”³

1.1. A rendek fellépése és politikai célkitűzéseik

A bárók által mozgósított köznemesi tömegek többsége „ekkor még az államügyek, politikai események irányításában önállóan nem szerepelnek, s közülük csak azok jutnak fontossághoz, kik az egyes főurak és főpapok szolgálatában állanak.”⁴

Az „udvari párt” cselekedett először: 1440.február 22-én Erzsébet özvegy királyné világra hozta V.(Utószülött) Lászlót, majd azon év május 15-én a három hónapos csecsemőt a koronázás szabályai szerint (Székesfehérvárott, a szent koronával, az esztergomi érsek által) királlyá koronázták, de a koronázási esküt – érthető okból – Cillei Ulrik mondta el. Ezzel kész helyzet elé állították rivális politikai ellenfeleiket, s valószínűleg úgy gondolták: a főméltóságok elosztásában tehetnek majd engedményeket, de a koronázás visszavonhatatlanul érvényes és a kiskorú király gyámjául rendelt III.Frigyes német-római király is pajzsul szolgál. Az országgyűlés határozatát semmisnek tekintették.

A „nemzeti párt” által összehívott országgyűlés 1440.március 8-án I.Ulászlót királlyá választotta, de nem került sor koronáztatására. Május 15-ig nyitva állt az út a megegyezés

---

² uő: A magyar királyválasztáshoz
Századok 1923, 262.o.

³ Erich Zöllner: Ausztria története
Osiris Kiadó – 2000 Bp.1998, 114.o.

⁴ Bartoniék Emma: A magyar királykoronázások története.
Bp. 1987, 21.o.

előtt. A kibékíthetlenné vált ellentétek radikális lépések megtételéhez vezettek: közjogi fordulat érlelődött.

1.2. A trónbetöltés szabályozása az 1440.évi országgyűlésen

1440.júniusára a választott király, I.Ulászló hívott össze országgyűlést, hiszen lépéskényszerben volt: őt a rendek választották, a koronázás is az ő feladatkörük.

Az országgyűlés előtt álló és megválaszolásra váró kérdés:

kit illet a korona?

Az országgyűlés 1440.július 17-én oklevelet bocsátott ki az aznap történt koronázásról és I.Ulászló koronázási esküjéről és hitleveléről. Az idoneitas (alkalmasság) elve elsőbbséget kapott a legitimitással (örökletesség, törvényes utódlás) szemben. A nemesség eldöntötte: a szabad királyválasztási jog gyakorlása a közhatalom alapja, mely a „magyar országlakosok”-at illeti meg.

A koronázásra Székesfehérváron, az esztergomi érsek kerített sort (ő koronázta V.Lászlót is), de nem a szent koronával. Az országgyűlés közjogi újítást, jogképző aktust vezetett be, már „1440.június 29-én ünnepélyesen érvénytelenítették a csecsemő László megkoronázását, kimondva azt az új alapelvet, hogy »a királyok koronázása mindenkor az országlakosok akaratától függ, a korona hatékonysága és ereje pedig az ő hozzájárulásukban rejlik«.”⁵

Az országgyűlésnek – ha I.Ulászló királyságát legalizálni akarta – át kellett lépnie a szent korona királlyá tevő és erős, hatalmat adó szerepén, kimondva, hogy e funkciójától meg is

---

⁵ Engel-Kristó-Kubinyi: Magyarország története 1301-1526
Osiris Bp.1998, 199.o.

Ugyanezt idézi: Schlett István: A magyar politikai gondolkodás története
I.k. Korona Kiadó Bp. 1996, 61.o.

Érdemes utalni Gentilis bíboros 1309.évi oklevelére a szent korona jelentőségéről, mely a nemesség hűségének és szolgálatainak objektuma, s ki azt jogellenesen magánál tartja, azt egyházi átokkal sújtja. Az országgyűlési határozat V.László megkoronázását érvénytelenítette, tekintettel a „király” cselekvő-képtelenségére, továbbá arra, hogy a többi királyi jelkép nem került bemutatásra és alkalmazásra.

fosztható, mert maga a koronázás (eskü és hitlevél) az országlakosok előtt az uralkodói hatalomátruházás alapja⁶!

A rendek elsőbbségüket a királlyal szemben a legérzékenyebb ponton ideologizálták meg: a trónöröklés, a –betöltés legitimációjának országgyűlés általi eldöntésénél.

Kibocsátott oklevelükben „részletesen kifejtik a maguk szuverén rendelkezési jogát a szent korona fölött, s ezzel kapcsolatban felfogásukat a szent korona eszméjéről. Ezek szerint a »prior corona«-nak, vagyis a szent koronának minden hatályosságát, bármely jelentőségét, miszteriumát és erejét (efficatia, quodlibet signaculum, mysterium et robur) átruházzák a Szent István fejereklye-tartóját ékítő koronára, minthogy – mondja a rendek oklevele – a mi hatáskörünkbe tartozik a korona érdemét megállapítani, helyeselni, vagy helyteleníteni. Ehhez képest a királynak (I. Ulászlónak) átadjuk, »dantes« a királyi teljhatalmat, mintha a »prior«, most elvitt koronával koronáztatott volna meg. E »prior« koronát pedig minden hatályosságától megfosztják, mindaddig, míg az újra az ő kezükbe nem kerül. Körülírják aztán a királyi hatáskört is, mely a koronával száll át az új uralkodóra. Ennek részei: mindennemű kegyosztás, igazságszolgáltatás, hívek jutalmazása, hűtlenek és vétkesek megbüntetése és mindannak végzése, amire a régebbi királyok jogosultak voltak. Ez tehát az egész királyi hatáskör, vagyis az a névtelen jogtudós, ki ezt az 1440. június 17. oklevelet szerkesztette, sokkal precízebben és teljesebben állapítja meg az átruházott királyi hatalom elméletét: a koronával átruházott királyi hatáskört, mint azt hetvennégy év múlva Werbőczy tenni fogja.»⁷

Az 1440-es országgyűlésen I. Ulászló a koronázása alkalmával esküt tett és elfogadta a rendek választási feltételeit (koronázási hitlevél.).

---

⁶ „Eskü nélkül a koronázási szertartás csak átruházza az új királyra az uralkodói hatalmat, az új király esküje viszont már biztosítja az ország jogrendjét, alkotmányát is, s ezzel a koronázás az egész ország jogrendjének legfőbb biztosítéka lesz.” (Is. 4. sz., im. 45. o.)

Továbbá: „Hogy a jogrend fennmarad, arra egyetlen materiális biztosíték a király koronázási esküje, s az alattvalók ellenállási joga.

.....A koronázási eskü a jog megsértését eleve ki akarja zárni, ez tehát a preventív eszköz a jogrend védelmére, az ellenállási jog viszont a már megtörtént jogsértést van hivatva jóvá tenni, ez tehát represszív jogvédelmi eszköz.” (im. 47. o.)

⁷ Bartoniek Emma: Corona és regnum.
Századok 1934, 325. o.

A többség I. Ulászló mögött sorakozott fel, hiszen 16 évével cselekvőképesnek számított, s déli határainknál az oszmán-törökök már közvetlenül fenyegették az ország biztonságát.

Hiába a korábban volt utódlási szabály, hiába fia és utóda V. László Albertnek, s anyja révén Zsigmond unokája, törvényes és egyedül lehetséges utód mivoltát elnyeri az oszmán-török veszéllyel szembeállítható idoneitas elve, amelyet a rendek határoznak meg.

Az 1440-es országgyűlési határozat hatása kettős:

- rövid távon nem hozott politikai enyhülést, mert az ország – két pártra szakadva – fegyveres összecsapások színtere lett;
- I. Ulászló halála után V. László király mivolta elismerésre került, majd 1453-ban uralma visszamenőlegesen 1440 lett. A Magyar Törvénytárba sem került becikkelyezésre eme határozat, s ez döntőnek bizonyult közjogi szempontból (legyengítette hivatkozási alapként történő felhasználását, de jogképző ereje megmaradt).

1442-ben meghalt Erzsébet királyné és úgy látszott I. Ulászló hatalma stabilizálódott.

1444-ben az országgyűlés I. Ulászló feladatává tette: állítsa helyre a királyi hatalmat, vegye vissza ez elzálogosított királyi jövedelmeket, és megadta neki a korlátlan kinevezési jogkört a főbb tisztségekre az 1439. évi Albert-féle decretum 15. cikkelye szerint.

I. Ulászló, mint közismert, a várnai csatában eltűnt: „Ilyen módon ért gyászos véget Ulászló király élete és kormányzása uralkodásának negyedik évében.”⁸

1.3. V. László királysága elismerése 1445/46-ban

1444 februárjában a székesfehérvári országtanácsban hét kapitányt választottak és áprilisa országgyűlést hívtak össze. Újból kísértett az interregnum szelleme. Az országgyűlés magát rendi uniónak nyilvánította és a királykérdés kapcsán döntött:

- legfeljebb másfél hónapra (május 30-ig)
- majd másodjára augusztus 1-ig

---

⁸ Thuróczy János: A magyarok krónikája
Magyar Helikon 1978, 398-399.o.

meghosszabbította azt az időt, amíg – a már halott – I. Ulászló Magyarországra visszaérkezhet. Ha ez nem következik be, akkor az általuk László hercegnek nevezett V. László lesz a király, feltéve ha III. Frigyes a kiskorú Lászlót a szent koronával együtt átadja az országnak. Ha ez sem, akkor új királyt választanak. Érvénytelenítették a rendek az Albert halála utáni királyi adományokat (megelőlegezve az 1453. évi decretum 5. cikkelyét), megválasztották az ország hét kerülete élére kinevezendő hét főkapitányt⁹ és együtt szavaztak a városokat képviselő küldöttekkel.

1446 júniusában a rendek fordulatot hajtottak végre az országgyűlésen: 1445-től halasztották a döntésüket a főhatalomról és gyakorlásának módjáról, most elszánták magukat.

Bár III. Frigyes nem engedte el V. Lászlót, a rendek – noha felmerült Merész Károly burgund herceg neve – elismerték királyságát, de „kiskorúsága idejére kormányzót (guberátor) választottak.”¹⁰

---

⁹. A hét főkapitány azonos a februárban választott hét kapitánnyal. Hunyadi János – Újlaki Miklós – Rozgonyi György – Bebek Imre – Gutti Ország Mihály – Szentmiklósi Pongrác és Giskra János (utóbbi V. László híve).

Ők alkották az országtanácsot, de a kormányzati hatalom a királyi tanács kezében összpontosult. Az öt legfontosabb tisztség betöltői:

esztergomi érsek(prímás):	Szécsi Dénes
nádor:	Hédervári Lőrinc
országbíró:	Rozgonyi György
vajda:	Hunyadi János és Újlaki Miklós

Más felfogás szerint (Eckhart Ferenc) az országtanács és a királyi tanács azonos.

¹⁰. Engel-Kristó-Kubinyi im. 205. o.

Továbbá: Bartoniek Emma: A magyar királyválasztási jog a középkorban.
Századok 1936, különösen 388-389. o.

2.) *A karok és rendek 1446.évi decretuma és módosítása 1447-ben; V.László hatalomgyakorlása*

A kormányzói tisztség önmagában nem volt ismeretlen az akkori politikaalakítók számára, mivel gyámkormányzóként már sor került alkalmazására.

A király helyettesítésére három ok adhatott alapot:

- mert még kiskorú,
- beteg,
- külföldön tartózkodik.

Ha nő volt a (gyám)kormányzó, az elnevezése: *rectrix*. Előfordult, hogy egyes országrészek vezetőit nevezték kormányzónak, de ezek „nem valódi” kormányzók.¹

Elvileg a nádor is kaphatott kormányzói szerepkört (pl.: Garai Miklós Zsigmond távollétében, királyi helytartóként; Hédervári Lőrinc 1444 őszén, három másik báróval; Pálóczi György Albert távollétében 1438-39-ben, stb.), de fordítva nem!

2.1. *Az 1446. évi decretum*

A tizenkét cikkelyből álló decretum nyolc cikkelye foglalkozik a kormányzói tisztséggel. Feltűnő, hogy Hunyadi János neve seholsem szerepel, erről külön határoztak, abból kiindulva: az erőviszonyok annyira képlékenyek, hogy nem lehet biztonsággal megmondani, meddig tölthető be ez a pozíció. Ezért nincs a kormányzói poszt időhöz kötve.

A decretum harmadik cikkelye szerint tisztújításra került sor: a báróknak le kellett mondaniuk hivatalukról, tisztségükről.

Hunyadi János és szövetségesei felvállalták a köznemesség közvetlen érdekképviselését, egyúttal lehetőségük nyílt azok támogatása révén hatalmi ambícióikat kiélni.

---

¹ Pl.: - 1389-ben ifj.Losonci László szlavón bánként felvette a „Dráván túli részek Kormányzója” címet.
– 1807.évi IV.tc. Fiume jogállásáról; élén: Kormányzó áll.

A 6-12.törvénycikkék írják körül a kormányzó jogkörét, hatalmát.²

E szerint:

- a „kormányzót akkora hatalom fogja megilletni, a mekkora a királyi felséget illetné”,
kivéve: - legfeljebb 32 telek (kb. egy falu) lehet a birtokadomány (10.cikkely)
- egy személynek csak egyszer (11.cikkely)
- kegyelmezési joga van,
kivéve: hűtleneket nem levelesíthet;
főpapok, bárók és országlakosok nélkül nem kegyelmezhet.
- egyházi javak adományozása a királyi tanács beleegyezésével (korlátozott főkegyuraság),
- törvénykezés (nyolcados törvényszék) idején melléje rendelt tanács: nádor, országbíró, két főpap, két világi báró és hat nemes (összesen: 12 fő) (7.cikkely)
- királyi jövedelmek átengedése és felhasználása főpapi és bárói ellenőrzés mellett (8.cikkely)
- személyes kötelezettségű hadvezetés
- az adományozottak „azoknak megerősítése végett, maga idejében a király úr elibe járulni tartozzanak (függő feltételhez kötött juttatás, melyet V.László 1453. évi decretuma 8. cikkelye erősített meg)
- a decretumokat a rendek nevében teszi közzé³.

---

². Magyar Törvénytár 1000-1526 (a cikkelyeket arab számmal közli)
Bp. 1899, 303-307.o.

³. Az Engel-Kristó-Kubinyi tankönyv állítja ezt, továbbá azt is, hogy a királyi hatalom együttes helyettesítői a kormányzó és az országtanács.
Schlett István a Hunyadi János mellé rendelt tanácsot azonosítja az országtanáccsal, pedig a 7.cikkely kizárólag a nyolcados törvényszékről, a bíraskodásról szól.
A Magyar történelmi kronológia (Tk, Bp.1979) azt is tudni véli, hogy Újlaki Miklós erdélyi vajda kormányzóhelyettes volt Hunyadi János mellett. Valójában Hunyadi János is betöltötte az erdélyi vajda tisztségét (társvajdaság).

2.2. Az 1447.évi decretum

Megoldást kerestek a rendek azokra a menet közben kialakult problémákra, amelyek a kormányzói tisztség bevezetéséből adódtak. Újra kívánták gondolni a kormányzó hatáskörét:

A főbb módosítások⁴:

- a kormányzót megilleti a királyi jövedelmek feletti rendelkezés (v.ö. 1446. évi decr.8.cikkely)
- összehívhatja az országgyűlést, ha erre bármelyik vármegye kéri (korábban ilyen jogköre csak a prelátusoknak és a báróknak volt),
- a hét választott országos főkapitány tisztségének megszüntetése (ezáltal a végrehajtó hatalom egésze a kormányzót illeti),

DE: az országgyűlés idején se a kormányzó, se a többi méltóságviselő (zászlósúr) nem gyakorolhatják hivatalukat.

- általános, vagy részleges nemesi insurrectiot (felkelést) hirdethet (lázadás esetén) vagy ha az országra olyan haderő tör, melyet a királyi jövedelmekből felállított és a főurak – főpapok magánseregei nem tudnának feltartóztatni.

Bartoniék Emma egyenesen „alkotmánylevélről” beszél az 1447. évi országgyűlés határozatával összefüggésben.⁵ Szerinte ekkor döntöttek a rendek:

- a királyválasztási jogról,
- a királyi hatalom átruházásának jogáról (melyet az országlakosok ruháznak át),
- a szentkorona-eszméről, (bármely korona jelentőségét és misztériumát az országlakosok állapítják meg)

DE: a prior, a valódi szent korona degradálását csak időlegesnek tekintik (vissza kell szerezni III.Frigyestől)

- a királyi hatáskör körülírásáról (ezért tekinti alkotmánylevélnek)

---

⁴. ls. erről Hóman-Szekfű: Magyar történet II.k. Bp.1936, 436-438.o.

⁵. ls. Bartoniék Emma: A magyar királykoronázások története.
Bp.1987, 75.o.

Ez a koronával száll át. Ilyenek:

- kegyúri jog
(birtok- és jövedelem-adományozás, hivatali kinevezés),
- igazságszolgáltatás
(bíráskodás)
- hívek jutalmazása,
- hűtlenek megbüntetése
- „mindannak végzése, amire a régebbi (a Szentkoronával koronázott) királyok jogosultak voltak”.

A királyi hatalom forrásává az országgyűlés vált. Évente – pünkösdkor – országgyűlés tartandó a nemesek fejenkénti megjelenési kötelezettségével. (1447 évi 28.cikkely.) Ha a király meghal, a királyválasztás joga az országnagyokra és a megyei nemesi küldöttekre száll át az egyhangú választás jegyében.⁶

2.3. V.László hatalomgyakorlása

1452.szeptemberében V.László elkerült III.Frigyestől, nagykorúsították és készült átvenni a királyt megillető jogköröket.

Hunyadi János 1453.januárjában lemondott kormányzói tisztségéről, mivel az okafogyottá vált. Megtartotta viszont – országos főkapitányként – a királyt illető várakat és jövedelmeket.

1453-ban, a pozsonyi országgyűlésen, fontos lépést tettek a király és az országlakosok (nemesség, papság, városok) kölcsönös jogelismerése felé, mely ismételten a szentkorona-tan formálódása felé mutatott.

Az 1453. évi decretum lényeges cikkelyei:

- királyi eskü az ország szokásainak, törvényeinek, szabadságainak megtartásával (I.t.c.)

---

⁶. Eckhardt Ferenc az 1447: 30.tc-ben az első királyválasztási törvényt látta.

- korok és rendek hűségesküje (II.tc.)
- királyi kegyelem „Albert király úr halálának idejétől fogva mind a mai napig” (IV.tc.)
- Erzsébet királyné és „a Várnánál megölt László lengyel király adományainak a megsemmisítése” (V.tc.)

ÉS: az országgyűlés asszisztál ahhoz, hogy 1440-es határozata elenyésszen, mivel nem került utólagos királyi szentesítésre.

- megerősítette viszont Hunyadi János kormányzóként tett adományait. (VIII.tc.)
- + a befejezés 5.§-ában uralkodása tizenharmadik éve szerepel, tehát a rendek törvényesnek ismerik el 1440.évi koronázását.

A főurak belharcai V.László közvetlen hatalomgyakorlásával sem csendesedtek, melyet az oszmán-törökök 1456.évi támadása is csak felfüggesztett.

Hunyadi János váratlan halála 1456-ban arra ösztönözte a királyt és támogatóit, hogy használja ki a rendkívül kedvező alkalmat és személyes jelenlétében vegye vissza a királyi várakat és jövedelmeket, vagyis mindazt, amit 1454-ben sikertelenül próbált az országgyűlés segítségével elérni.

V.László 1457.november 23.-án 18. életében „fehérvérűségben vagy bubópestisben halt meg.”^{7.}

Nem lévén utóda, ismét nyílttá vált a trónért folyó harc.

---

^{7.} Markó László: A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól napjainkig

Magyar Könyvklub Bp. 2000, 57.o.

3. Az államfői tisztség betöltése választás útján: az 1458.évi országgyűlés politikai irányzatai és trónjelöltjeik

V.László halálával a névleges magyar-cseh-osztrák perszonális unió felbomlott.

A trónra aspirálók köre:

- IV.Kázmér lengyel király (V.László nővérének, Erzsébetnek a férje)
- Vilmos szász herceg (V.László másik nővérének, Annának a férje)

Ők örökösödés – Habsburg Albert leányága¹ - jogcímén követelték a trónt maguknak egymás ellenében is.

- III.Frigyes arra való hivatkozással, hogy nála van a szent korona, továbbá jelentős nyugat-magyarországi zálogbirtokai vannak (1459 tavaszán Németújvárott a szent koronával magyar királlyá választatta magát és felvette a magyar királyi címet).

Van olyan felfogás is, hogy a Garai-Újlaki liga körében felmerült egy független tartományuraság kialakításának terve és a trónbetöltés irányítását is kezükbe kívánták venni. Utóbbinak nagyobb a valószínűsége, mert a Hunyadi párttal összefogva került sor Hunyadi Mátyás jelölésére, majd megválasztására.

A trónra áhítozókon kívül említést kell tennünk 1457/58 fordulójá egyéb politikai tényezőiről is, akik jelentősen befolyásolták – befolyásolhatták a királyi székért folyó küzdelmet, majd annak betöltése után a központi hatalom erejét.

A Hunyadi-Szilágyi párt és ellenlábasai a Garai-Újlaki liga között polgárháború dúlt erősen sérelmi alapokon, továbbá gondot jelentett Giskra felvidéki túlhatalma, önkényeskedései. A renddé szerveződő köznemesség – maga is egyik vagy másik liga székértáborához csatlakozva (pl. familiárisukként) - és az egyház a királyi hatalom erősítésében látta a kiutat.

---

¹. „A rendek nem veszik figyelembe Albert leányainak, V.László nővéreinek öröklési jogát – Erzsébet férje, IV.Kázmér lengyel király akarja érvényesíteni a maga számára, Annáét is férje Vilmos szász herceg – és 1458-ban már nem lehet megismételni Mária és Zsigmond vagy Erzsébet és Albert trónrajutását.”
Bartoniék Emma: A magyar királyválasztási jog a középkorban Századok 1936. 389.o.
Kacsó Ignác Alajos: A magyar trónöröklés (Db.1919/20, A 3646, 34.lap) c. értekezésében azt állítja, már Anjou Mária sem tarthatott volna igényt a királyi székre, nem volt trónöröklési joga, de esetében szokás útján precedens keletkezett.

4. I. (Hunyadi) Mátyás királlyá választása, közjogi státusa, helyettesítése

1458.január 24-én „pontosan úgy történt a királyválasztás, mint azt az 1447: XXX.tc.előírta. A főurak nem viszálykodtak, hanem összehívták a megyék követeit: velük egyetértően ejtették meg a választást.”¹

A rendek közfelkiáltással (acclamatio) választották Mátyást királlyá (de III.Frigyesnél a szent korona!) és melléje nagybátyját horogszegi Szilágyi Mihályt kormányzónak öt évre.²

Az országgyűlésen elfogadott decretum, melyet Mátyás távollétében a kormányzó adott ki bevezetésből (előbeszéd), tizenöt cikkelyből és befejezésből - megerősítésből állt.

Az előbeszéd kiemeli Mátyás választott király jogcímét és hogy az ő nevében adták ki.

A II.tc.³ a király feladatává teszi az ország megvédését a saját jövedelmeiből, s ha ez kevésnek bizonyulna, akkor a főurak, főpapok a bandériumaikkal, végső szükségben „az összes nemesek és bármely más rendű, birtokos emberek tartoznak katonául kiállani (a mint ez Magyarország más királyainak idejében volt) és táborba szállani.”

Az V.tc. arra utal, hogy a bárói csoportok közötti kompromisszum egyik sarkalatos eleme az adózás, egészen pontosan a király adóztatási jogának megszüntetése⁴ volt!

(Kétségtelen: a Hunyadiak kezén levő birtokok, annak népei és jövedelmei a korona-uradalmakkal együtt az ország legerősebb családjává tették őket és a várak 10 %-a is a

---

¹ Bartoniek Emma: A magyar királyválasztási jog a középkorban. Századok 1936, 390.o.

E tanulmányában részletesen elemzi, hogy gyakorlatilag ugyanaz a főúri csoport döntött a király személyéről, amely 1440 óta a legbefolyásosabb kormányzati tényező: a Garai-Újlaki liga és a Hunyadi-Szilágyi párt, akik már 1458.január 12-i szegedi megbeszélésükön döntöttek ebben a kérdésben.

² „Megegyezett tehát az ország egyházi és világi főméltóságainak és előkelőinek a tanácsa, és az egész magyar nemzetnek is úgy tetszett, hogy Mátyás gróf a királyi méltósággal felruházva uralkodjék Magyarországon. Hites esküvel ígérték azt is, hogy királyi jogarát tiszteletben tartják és félelemmel tekintenek fel rá.

És mivel azt gondolták, hogy Mátyás gróf gyermeki válla egy ilyen nagy ország terheinek a hordozására, a nagy feladatok miatt még nem képes, említett nagybátyját megtették az ország és a megválasztott király kormányzójának addig az időpontig, amíg Phaetón szekere ötször végig nem járja évi pályáját.”

Thüröczy János: A magyarok krónikája Magyar Helikon 1978. 442.o.

³ Attól függően, hogy a Magyar Törvénytár (CJH) Bp.1899 kiadása vagy a Corpus Juris Hungarici CD Bp. 2000 kerül idézésre, az első arab számozású és cikkely megjelölésű a második római számozású és törvénycikk megjelölésű.

⁴ „hogy adót soha se lehessen követelni, továbbá, hogy sem király urunk, sem Szilágyi Mihály úr, ez ország kormányzója, bármi okból vagy bármily fontos dolog, miatt az országlakosok jobbágyságaitól, vagy más nemesektől soha semmi adót vagy pénzfizetést ne követelhessen, s erre joga ne legyen”. 1458.évi V.tc.

kezükön volt.⁵ De nem állíthatott ki örök érvényre szóló adományleveleket Mátyás, mert – még nagykorúsítása után is – 1464-es koronázásáig a szokásjog és az alakulóban lévő szentkorona-tan ezt nem tette lehetővé számára.)

A VIII.tc. egyértelműen Habsburg-ellenes éllel fogalmazta meg: „gondoskodják a király a külföldieknek adományozott várak és egyéb fekvő jószágok visszaszerzéséről.” Ez kétélű fegyver lehetett: ha az uralkodó győz, megerősítheti befolyását, ha katonai vereséget szenved, politikai jövője is megkérdőjeleződik, hiszen a tét maga a korona.

A XIII.tc. előírása: évente, pünkösdkor országgyűlést tartani „az összes országlakosoknak és birtokosoknak, Pest városában... fejenként egybe kell gyülekezniök.”

Már Hóman Bálint⁶ helyesen mutatott rá, ha a törvények rendszeresen ismétlik magukat az annak a jele: nem sikerült tartósan érvényt szerezni a benne foglaltaknak.

1458 nyarán (július 26-27) Mátyás megmutatta oroszlánkörmeit: észlelte nagybátyja Szilágyi Mihály és a Garai-Újlaki liga közötti közeledést, ezért zseniális politikai előrelátással igyekezett közömbösíteni az ellene egységfrontba tömörülőket.

Mátyás menesztette Garai László nádort (helyébe Gutai Ország Mihályt), Újlaki Miklós erdélyi vajda és szlavón bán mellé Rozgonyi Sebestyént is vajdává nevezte ki. Augusztusban Szilágyi Mihály lemondott a kormányzóságról, miután tapasztalta: Mátyás maga kíván kormányozni.

Az 1458 december – 1459 januári szegedi országgyűlésen – ahol megyénként négy követ és a városok is résztvettek – döntöttek a telekkatonaság felállításáról és rendkívüli adó kivetéséről (v.ö. 4.sz.alatti jegyzettel).

---

⁵ Kubinyi András: A központi igazgatás a késő középkori Magyarországon
Rubicon 1998/9-10, 76-82.o.

⁶ „Az országgyűlési törvények tehát az ő korában is tipikusan rendi irományok, melyeknek célja, hogy az adott helyzetben az ügyek intézésére expedienst szolgáltatassanak; egyik fél sem veszi tragikusan őket jól tudva, hogy a következő országgyűlés új törvényeket fog hozni. Innen a sok ismétlés is a törvények artikulusaiban.”

Hóman-Szekfű: Magyar történet II.k. Bp. 1936, 522.o.

1459.februárjában Mátyás hűségesküt vett

- a főpapoktól (13-ból 12-től)
- a főuraktól (36 fő)

és megfosztotta őket méltóságaitól, helyükbe saját köznemesi híveit ültetve. Azonban egy püspök és 23 úr (főként a nyugat-magyarországiak: Garaiak, Újlakiak) III.Frigyesre támaszkodva 1459.márciusában Németújváron őt királlyá választották és megkoronázták.^{7.}

A történészek álláspontja szerint „a Habsburgok ebből a választásból vezették le trónigényüket. Ez volt az első eset, hogy egy trónkövetelő a kezdeti Habsburg-sikerek után végül kénytelen volt visszavonulni.”^{8.}

Mátyás számára mindennél fontosabbá vált a szent koronával történő koronázás, hiszen hiába sikerült hatalmát az országon belül megerősítenie., ha koronázása nélkül jogköre is korlátozottabb és – I.Ulászló példája mutatja – uralkodása legitimációja^{9.} bármikor újra megkérdőjelezhető volt.

4.1. Mátyás és III.Frigyes egyezménye a királyi címről és az utódlásról

Az idevonatkozó szakirodalom szerzői utalnak az egyezmény tartalmára és jelentőségére, vagy a jogképződési folyamatra tett hatására, de egymásnak ellentmondó adatokat adnak

^{7.} A Mátyás ellen lázadó főurak szerint azért esett választásuk III.Frigyes császárra, mivel „V.László rokona és magánjogi örököse (!), s hogy a szent korona az ő kezei között van... Hallgatólág benne van ebben az okfejtésben az is, hogy Mátyás uralma érvénytelen, minthogy ő nincsen megkoronázva.”
Bartonek Emma im.391.o.

^{8.} Engel-Kristó-Kubinyi: Magyarország története 1301-1526. Osiris Bp. 1998, 219.o.

^{9.} – „A középkori jogi gondolkodás természetesen megengedte, hogy meghatározott körülmények között a felek fegyveres úton juttassák érvényre igényeiket, akik többnyire igyekeztek is bizonyos jogi formákat betartani.”

Erich Zöllner: Ausztria története.

Osiris Kiadó – 2000 Bp. 1998, 116.o.

- Mátyás, hogy elejét vegye az ellene történő szervezkedéseknek 1462.évi decretuma 2. cikkelyében nevesítette a hűtlenség eseteit és következményeit.

„1.§. A ki az alkotmány, a király és korona közhatalma ellen támad.

7.§. Továbbá a kik az ország belállapotának felforgatására idegen árulókat, vagy zsoldosokat hoznak be.”
Magyar Törvénytár 1000-1526. Bp. 1899, 341.o.

- Az 1.§. új fordításban: „Aki a király és a szent korona közhatalma ellen támad.”

Ls. a magyar állam- és jogtörténet forrásai – szöveggyűjtemény

Szerkesztette: Mezey Barna

Osiris Kiadó Bp. 1998, 101.o.

az egyezmény évéről, helyszínéről, a koronaváltság összegéről.^{10.}

Tényszerűen megállapítható, hogy a korona – került amibe került – mindenképpen Mátyás fejére kellett kerüljön, s ezért még az sem számíthatott nagy árnak, hogy egy huszas évei elején járó ifjú király beleegyezik egy idősödő császár öröklési és magyar királyi cím viselésére irányuló szándékába.^{11.}

Mátyás számára az sem okozott gondot, hogy az öröklési szerződés ellentétes volt az 1440 óta formálódó szentkorona-tannal.^{12.}

4.2. Mátyás 1464.évi koronázása

1464.március 29.-én Székesfehérvárott, „az Utolsó Vacsora napján, birodalma egyházi és világi méltóságainak és országos főnemeseinek jelenlétében és örvendezése mellett, szokásos módon, nagy ünnepélyességgel szerencsésen megkoronázták.”^{13.}

---

^{10.} Az évszámra vonatkozóan:

- 1462-re datálja Markó László: A magyar állam főméltóságai
Magyar Könyvklub 2000, 64.o.

- 1463-ra a többi (Hóman, Zöllner, Szakály Ferenc, Eckhart Ferenc, Glatz Ferenc, Kubinyi András)
A helyszínre vonatkozóan:

- Sopronban volt a találkozó Zöllner szerint (im.116.o.); Hómannál is Sopron (im. 491.o.), de ugyanő a 474.o.-on még Bécsűjhelyet ír.
- Bécsűjhelyen jött létre az egyezés Hómannál (im.474.o. és 676.o. is); Glatznál (A magyarok krónikája Bp. 2000, 180. 182.o.) Szakály Ferencnél (Virágkor és hanyatlás 1440-1711) Bp. 1990, 59.o.; Kubinyinál (8.sz. alatti 220.o.)

A koronaváltság összege:

- 60.000 arany Markó Lászlónál (uo.),
- 80.000 arany Szakály Ferencnél (uo.), Hómannál (im.491.o.); Glatznál (uo.); Kubinyinál (uo.).

^{11.} „III.Frigyes megtartotta a magyar királyi címet, ami az övé volt, amióta nyugat-magyarországi főurak egy csoportja Németújváron magyar királlyá választotta, de lemondott trónigényének tényleges érvényesítéséről. Mátyással az öröklődést is szabályozták, s így a Habsburgoknak maradtak bizonyos esélyei a magyar koronára.

Fontos volt, hogy a császár több olyan, a Lajta túloldalán fekvő birtok kormányzását átvette, amelyeket Ulászló király halála óta hódított meg, például Fraknót (Forchtenstein) Kaboldot (Kobersdorf), Kismartont (Eisenstadt), Köszeget (Güns) és Rohoncot (Rechnitz), Sopront (Ödenburg) ezzel szemben át kellett adnia Mátyásnak. A császári birtokok államjogilag ugyan Magyarországhoz tartoztak, azonban az alsó-ausztriai kamara kormányozta őket.” E.Zöllner im. 116-117.o.

^{12.} A szentkorona-tan corpus gondolata később kerül kifejtésre, itt csak annyit jegyeznénk meg: a királyi hatalom forrása az országgyűlés, az országlakosok joga, hogy kire ruházzák át (szabad királyválasztás).

^{13.} Thúróczy János im.447.o.

Ebből az alkalomból bocsátotta ki 1464.évi ún. koronázási dekrétumát, egyúttal lezárta az 1458 óta tartó csak választott királykénti korszakát, azaz „de facto uralkodóból legitim király lett, aki ezentúl több joggal és elvileg örök érvénnyel intézkedhetett.”¹⁴

Mindenképpen rendezésre várt a szent korona őrzése, amely huszonnégy éven át idegen kézen volt. Erről a decretum II.tc-e rendelkezett, királyi hatáskörbe utalta az őrzés helyét és az őrző személyeket.

A III.tc. szerint a hűtlenség elbírálásához ki kell kérnie a főpapok és bárók tanácsát, amely az 1462: II.tc-ket módosította (ebben még személyében egyedül bíraskodhatott).

A XXIII.tc. intézkedett V.László és Mátyás adományleveleinek megerősítéséről, ha egy éven belül adományozott azt bemutatja, ellenkező esetben „azoknak adománylevele erejét veszítse.”

4.3. A királyi hatalom és intézményrendszere 1464-1485 között

Az 1464. évi országgyűlés után Mátyás hozzálátott addig – a koronázás hiánya miatt – elhalasztott reformjai bevezetéséhez.

4.3.1. Reformjai 1464-ben

Mátyás első lépésként, kihasználva megerősödött közjogi helyzetét, összevonta a főkancellári és a titkos kancellári méltóságokat.

A kancellária átszervezését a bíraskodás „modernizálása” követte. Állandósította a kuriális bíraskodást, így az octavákon kívül is megteremtette a jogkereső közönség fórumát. Az udvari bíraskodás is ehhez igazítva e két fórumot personalis praesentia regia (személyes jelenlét) néven egyesítette, élére a személynököt (personalis, praesentiae regiae in iudiciis locumtenens)¹⁵. állította helytartóként, valójában „a

---

¹⁴. Engel – Kristó – Kubinyi: im. 222.o.

¹⁵. Magyar alkotmánytörténet.

Szerkesztette: Mezey Barna. Osiris Kiadó Bp. 1995, 153.o.

királyi alkancellárt, aki egyúttal az igazságszolgáltatás ügyeiben működő kis kancelláriának is vezetője.”

Hóman ebben a reformban a bíraskodás és a közigazgatás, valamint a szakmaiság és a politika szétválását látta, bár ezen véleményét nagyban gyengíti – és maga is utal rá –, hogy Mátyás gyakorta jelenik meg és veszi kézbe a bíraskodást.

4.3.2. Kincstári reformja

Királyi felségjogként itt is 1464-ben kezdett elképzelései megvalósításához. Szapolyai Imrét, addigi főkincstartóját kinevezte horvát-dalmát-szlavón bánná, helyébe kincstartóként Bessenyői Bertalant állította. Ő nem volt „igazi báró”¹⁶, ezzel a pénzügyeket saját felügyelete alá vonhatta, nem engedte láttatni finansziális helyzetét. Szintén 1464-ben egységes irányítás alá vonta a határvámok, a pénzverő- és bányakamarák többségét.

1467-ben - kikérve az országgyűlés beleegyezését – egy „nyelvtani fordulattal”, miközben megszüntette a

- kamara hasznát,
- harmincadvámot,

helyettük bevezette a

- királyi kincstár adóját (tributum fisci regalis)
- koronavámot.

---

¹⁶. A világi nagyurak (arisztokraták) két nagy csoportja: a bárók (barones) és a mágánások (magnetes). A bárók = valódi bárók a királyi oklevelek méltóságsorrendje szerint (1464-ig erőssorrend) nádor – országbíró – tárnokmester – vajda – székelyispán – szlavón bán – macsói bán – ajtónálló – asztalnok – pohárnok – lováasmester – pozsonyi – temesi ispán – főkincstartó (ez volt Szapolyai Imre). A mágánások = név szerinti bárók („természetes bárók”) öröklődő rangúak (tehát a bárófiak is) Ez az elnevezés 1459-ben tűnt fel először. Nem külön rend, de elkülönülő (ls. 1498: 22.tc., ahol negyven főúr név szerint van említve a bandériumállításra kötelezetteknel).

(Talán valamelyik Itáliában tanult embere tehetett neki említést Caracalla császár 212.évi constitutiojáról, mert nála is a korábbi mentességek eltörlésén¹⁷ volt a hangsúly.)

1467-ben kincstartóvá Ernuszt János kikeresztelkedett zsidó bányavállalkozót és pénzembert nevezte ki. A rendkívüli adó beszedésének jogát 1469-ben adta át neki. Ernuszt –Mátyás jóváhagyásával – pénzreformot is végrehajtott (100 denár = 1 aranyforint.)¹⁸

4.3.3. Az országgyűlés és a királyi tanács Mátyás hatalmi erőterében

Országgyűlések tartására husz esetben került sor, de Mátyás, ha a legbefolyásosabb főurakat maga mellett tudta és beleegyezésükkel legitimálhatta döntését, nem hívta össze, ha viszont széles körű, konszenzuson alapuló lépésre készült, akkor az országgyűléssel vitette keresztül akaratát. Ilyenkor számításba vette a köznemesség sérelmi politizálását, de a törvények végrehajtása felől belátása szerint dönthetett.

Az 1471 évi országgyűlés előzménye Kázmér lengyel herceg trónigénye és Vitéz János esztergomi érsek Mátyás elleni összeesküvése volt. Mátyás gyorsan cselekedett katonailag és politikailag is, miután a maga javára fordította az erőviszonyokat politikai engedményekkel kellett szorosabbra fűznie támogatói körét.

Az 1471 évi decretum legfontosabb cikkelyei a király személyére és jogkörére tekintettel:

- évenkénti országgyűlés (1.cikkely)
- a király öt pecsétje (8.cikkely)
  - aranybulla
  - kettős pecsét
  - titkos pecsét

---

¹⁷ Bajcsy-Zsilinszky Endre: Mátyás király. Magvető Kiadó Bp. 1983, 102-103.o.

¹⁸ Pohl Arthúr: Hunyadi Mátyás birodalmának ezüstpénzei 1458-1490. A Magyar Éremgyűjtők Egyesülete kiadása 8.szám. Bp.1972.

- bírói pecsét
- gyűrűs pecsét
- a király senki fekvő jószágát nem foglalhatja el (10.c.)
- adószedés csak az országlakosok akaratával szedhető (11.c.)
- panasztétel és perindítás saját rendes bírái előtt az országban indítható, csak fellebbezés útján lehet Rómába pert vinni. (19.c.)
- Ami különösen fontos: a bevezetés és a záró 31.cikkely:

A bevezetés 1.§-a szerint jelen törvénycikkekkel „a főpapok, bárók és nemesek, magukat bizonyos szabadságokra és kiváltságokra nézve biztosítani kívánván (vagy mert ezek a korábbi decretumokban nem voltak kellőképpen kifejezve)”¹⁹. kéri jóváhagyásukat.

A 31.cikkely bevezetése szerint „ezt a decretumot minden egyes vármegye számára le kell írni és egyes vármegyék törvényszékének helyére el kell küldeni, a mely is a nemesek egyes gyűléseiben kéznél legyen.”²⁰

Megállapítható, hogy Mátyás engedményei elérték céljukat, Kázmér, aki leányágon Luxemburg-Habsburg leszármazott (Albert unokája) volt, nem tudott örökösödési jogának érvényt szerezni. Figyelemre méltó azonban, hogy a korábbi kegyvesztett Újlaki Miklóst – aki nálánál kb. harminc évvel öregebb volt – Mátyás fiává fogadta és Bosznia királya címet adta neki.

Az 1472. évi országgyűlésen Mátyás megerősítette az egytelkes nemesek adómentességét és a szlavóniai nemesség jogait. Ez kibővítette az országlakosok körét, egységbe foglalta őket, részesei lehettek az országgyűléseknek.

Az 1474.évi országgyűlést Mátyás külföldi tartózkodása miatt távollétében tartották meg és „Magyarország karainak és rendjeinek határozatai”²¹. nevet viseli (16 cikkelyből áll).

---

¹⁹. Magyar Törvénytár im.359.o.

²⁰. im.371.o.

²¹. Magyar Törvénytár im.373-379.o.

Fontosabb cikkelyei az alábbiak:

- egy aranyforintnyi kapuadó szedése a török elleni védelemre „minden fekvő jószág után, úgy királyunkéi és anyjaasszonyéi, mint a mienk és bármely más, még kiváltságolt birtokos emberéi után is, valamint a királyi városok részéről is... fizetni” (1.cikkely).
- minden kapu (mintegy ellenszolgáltatásként) ingyen sót kap, melyet a kincstartó oszt el a vármegyék között a kapuk száma szerint a király költségén (2-3.c.)
- vármegyénként két adókirovó választása, akik a birtokosok portáit kapunként (nem füstként!) összeszámlálják, őket is a király pénzén (4-5.c.)
- kamara-nyereség elengedése (6.c.)
- törvénykezés szüneteltetése (a nyolcados törvényszékek egy éven át) (10.c.)
- a királyi helytartó bíraskodása: nagyobb hatalmaskodás esetén igazságot szolgáltatasson (12.c.)
- a jobbágyság költözködésének megtiltása egy évig (14.c.)

Megvalósulásuk esetén a király hatalma névlegessé vált volna, hiszen az adószedés rendi pénzügyigazgatássá válván királyi jövedelmei felett ellenőrzést szereztek volna.

Mátyás azonban győztesen tért vissza, és 1475-ben országgyűlést hívott össze fejenkénti nemesi megjelenéssel, hogy az elégedetlenkedőket leszerelje.

Az 1478.évi decretumban viszont feltűntek 1474-ből származó igények csak átfogalmazva, Mátyás elvárásaihoz igazítva (pl. kapunként egy forintos segély öt évre megajánlva; a királyi kirovó mellé vármegyénként egy nemest állítanak; fekvő jószág elfoglalóival szemben perbehívás útján eljárni; évente négyszer kell törvényszéket tartani.)

Az országgyűlések mellett a valóságosan operatív tevékenységet a királyi tanács végezte.

A királyi tanács legfőbb állami szervként jelölhető meg. A korábbi időszakra vonatkozóan a király halála esetén kormányozhatott vagy Zsigmond idején helyette parancsnokolt.

A királyi tanácsnak létezett egy

- szűkebb (1471-ig 31, utána 24 báró) tanácsa, a teljes tanács reprezentánsa, mely a tényleges kormányzatot testesítette meg;
- tágabb vagy teljes tanácsa úgy is mint a magyar nagybirtokosság és egyház testülete, de csak különösen fontos ügyekben hívták össze.

Szokásjog vagy törvény alapján hívták egybe, amikor követelmény volt a tanács hozzájárulása például a kinevezések körében (országos méltóságokra). Maga a bárói vagy főpapi kinevezés sajátlagos királyi jogkör volt, mely cím és rang adományozási és főkegyúri jogán alapult, de mindenkor célszerűnek látszott a tanács véleményét is kikérnie.

A király kinevezési jogköre a megyés ispánok viszonylatában 1486-ig állt fenn, de az örökletes ispánságok körében előtte sem.

A király az általa kötött – vagy kötendő – szerződéseket a szűkebb, a háború és béke kérdéséről a tágabb tanácsban tárgyalhatta, de az országgyűlésre szóló személyes meghívó kizárólag királyi hatáskör volt.

Szólni szükséges egy fontos és tipikus középkori fogalomról, a királyi udvarról. Az Anjouk idejéből ered, amikor a király, hogy kikerülje a bíraskodási vagy a közigazgatási rendszert, feladattal bízta meg udvari nemesét, aki honorbirtok fejében látta el feladatát és emelkedhetett országos méltóságba, így báróságba.

Mátyás idején bírói és katonai kiváltságaik voltak, ezeket az 1474. évi törvények is támadták, eredménytelenül. Mátyás előszeretettel emelt ki az udvari nemességből országos méltóságokba köznemeseket, aki többnyire végrehajtották uruk parancsait.

Visszatérve a királyi tanács szerepére, ebben szerepet kaptak a fentebb említett igazi bárók (országos méltóságot betöltők), a főpapok és akiket az uralkodó a

tanácsba behívott. Bár utóbbiakról előzetesen ki kellett kérnie a tanács véleményét és a személyi-hatalmi viszonyokra is tekintettel kellett lennie, általában akaratát érvényesíteni tudta.

Külön érdekesség a tanácsban való megjelenések gyakorisága. Kubinyi András²² véleménye szerint a szűkebb tanács ülésein tíz fő körül volt az átlagos létszám.

4.4. Az 1485.évi nádori törvénycikkek és az utódlás kérdése

Mátyás személyes politikai okokból döntött a nádori jogkör újraszabályozása mellett. 1484-ben meghalt Guti Ország Mihály nádor, a király egyik legodaadóbb híve, tehát a tisztség üresedésben volt. Ezt az objektív helyzetet kívánta törvénytelen fia, Corvin János érdekében kamatoztatni, de Szapolyai Imre rövid életű nádorsága (1486-1487) után a tisztséget Mátyás nem töltötte be.

A nádori törvénycikkek (12) 12 jogkört ölelnek fel. Ferdinándy Gejza hívta fel a figyelmet először arra, hogy a 12 cikkely három csoportra bontható:

- az elsőbe tartozik az 5.,6.,9.,10. és 11.cikkely, melyeket szokásjogi alapon már Mátyás előtt is gyakoroltak;
- a másodikba, amelyeket se előtte, se utána nem gyakoroltak, mint a 7.,8. és 12.cikkely;
- a harmadikba azok, melyeket 1485 után kezdtek el érvényesíteni és ezeket az 1681: I.tc. is megerősített, mint az 1.,2.,3. és 4.cikkely.

Fraknoi Vilmos szerint csak a 9.cikkelyt (legfőbb bíró) gyakorolták feltétlenül, a 4.cikkelyt (ő a főkapitány) nem kivétel nélkül (pl.: Tomori Pál a sereg vezetője); a 3.cikkely (király nem léte vagy kiskorúságakor összehívhatja az országgyűlést) 1526-ban érvényesült Báthori nádorsága idején; a 2.cikkely pedig csak kivételképpen érvényesült, (amikor Csák Máté volt a kiskorú Vencel gyámja, vagy 1516-ban, amikor II.Ulászló Miksa császárt rendelte gyámul II.Lajosnak, de az országgyűlés se a nádort tette gyámjává, hanem három tagú tanácsot rendelt melléje.).

---

²² Kubinyi im. 76-82.o

4.4.1. A nádori törvénycikkekről

A nádori törvénycikkek (1485) véleményünk szerint három nagy témakör köré csoportosíthatók:

- 1.) a nádor kitüntetett szerepe a királyválasztás új útján-módján
- 2.) a nádor királyhelyettesi jogosítványai
- 3.) bírói – kiegyenlítői jogköre

Ami az 1.) pontot illeti: a nádori törvény bevezetése és 1.cikkelye egyértelművé teszi: személyre szabott tisztségről van szó! Erre utalnak az alábbi kitételek:

- „azt kell éretten megfontolni és beiktatni, hogy kit kell megválasztani, mi tartozik, régi határozat erejénél fogva az ő tisztére és hogy felvállalt tiszténél fogva, mit kell tennie és végeznie.”
- „olyant lehessen választani, a kiből a szükséges kellékek megvannak és a ki alkalmas és képes arra, hogy a rábízott terhet az ország becsületére, javára, nyugalomára és megtartására okosságával, bölcsességével és hatalmával elviselje és az ország gyepelőit szükség idején kormányozza s annak megvédéséről gondoskodjék.”^{23.}

Az 1.cikkely szerint „ha valamikor a király magva találna szakadni és új királyválasztásról folya tanácskozás, a választásban, hivatala méltóságánál fogva, mindenkor a nádoré legyen az első szavazat.”^{24.}

Ha kibontjuk a szöveget, láthatóvá válik, hogy törvénytelen fia Corvin János az utódlás szempontjából nem örököse Mátyásnak, akinek így „magva találna szakadni”, de azzal, hogy a nádor először szavaz, tehát az ő szájából hangzik el az utódnak jelölt neve, választás útján nincs akadálya a trónra kerülésének. Ezért tekinthető ez a megoldás a királyválasztás új útjának!

Arra azonban ekkor Mátyás sem gondolt, hogy mi a teendő akkor, ha a nádori

---

^{23.} Magyar Törvénytár im.397.o.

^{24.} im.397-399.o.

szék üres? Az utódlás kérdésénél erre a problémára még visszatérünk (országnagyok megesketése.)

A 2.) pont kapcsán nevesített királyhelyettesi jogosítványai az alábbiak:

- kiskorú örökös esetén annak gyámja vagy gondnoka, felserdült koráig az alattvalók (ez új kifejezés!) és az országlakosok úgy engedelmeskedjenek a nádornak, mintha az a királyuk lenne;
- ha a király kiskorú, vagy megszakadás folytán még nincs új megválasztva, akkor a nádor, úgy mint gyám országgyűlést hívhat össze,
- a nádor a főkapitány, az ő feladata a hadvezetés

DE: ezt „a királyi felség parancsához és határozatához képest”²⁵ teheti. A király tehát háttérben maradhat, ha akarja, mindenesetre ez a cikkely rést ütött a király katonai idoneitásán!

- Követek fogadása kihallgatáson „ha a király együgyűségből vagy hanyagságból”²⁶ nem tenné vagy nem válaszolna.

A nádor a király ezen hibáit helyrehozni köteles. Ez a jogkör sajátlagosan államfőt megillető jogkör volt.

- A királlyal egy sorban került a bíraskodás tekintetében, de a primus inter pares az uralkodó;

Birtokjog és hatalmaskodás tárgyköreiben törvénybe idézési joga lett. Az ország rendes bírái csak hatalmaskodás dolgában ítélkezhetnek.

Ha valakit a nádor előtti eljárásban marasztalnak „bírságokban vagy más törvénykezési terhekben, az ilyen terheket a királyi felség nem annyira a maga rendes, mint inkább korlátlan hatalmánál és méltóságánál fogva engedheti el; mindazon által ezt nem kell megtennie, mert a nádor ezekről a bírságokról mindenkor saját akarata szerint rendelkezhetik.”, továbbá:

---

²⁵ im.399.o.

²⁶ im.401.o.

„kiket a többi bírák előtt marasztalnak el, a királyi felség e terheket rendes hatalmánál fogva mindenkor szabadon és egyenesen elengedheti.”^{27.}

- a nádor - a király távollétében (a hadsereg és a külföld nevesítetten) az ország helytartója

ÉS: „néhány melléje rendeltékkel” királyt helyettesítő jogkörrel rendelkezik-

Kivéve: kegyelmezés joga; a koronára háramlott jogok adományozása, amely dolgok kizárólag a királyt illetik.

A 3.) ponttal összefüggésben kiemelendő:

- ↖ a nádor feladata az országlakosok között felmerülő „megfontolások vagy veszekedések, avagy más vitatkozások”^{28.} elfojtása, kiegyenlítése, a bűnösök megbüntetése.

DE: „a királyi méltóság és hatalom mindenkor épségben maradván.”^{29.}

- a király és az országlakosok közötti viszály, egyenetlenség kibékítése közbenjáróként.^{30.}
- adománnyal kapcsolatos panaszok király elé terjesztése

DE: e beavatkozásának komoly következménye van, mert a király „határnapot és helyet tűzzön ki, a mikor és a hol e panaszt megvizsgálni, megvitatni és elintézni kellessék.”^{31.}

---

^{27.} im. 401-407.o.

^{28.} im.399.o.

^{29.} u.o.

^{30.} Volt ezzel kapcsolatosan olyan felfogás, mely úgy véli: ez a törvényhely „a nádort királyi tisztviselőből az uralkodó és az országlakosok közti közbenjáróvá minősítették át... úgyszólván második királlyá.” Említi Szakály Ferenc im.72.o.
Szakály szerint Mátyás reformjai lehetetlenné tették az országlakosok nagyobb beleszólását a hatalomba. Nézetünk szerint azáltal, hogy a nádori szék 1487-től betöltetlen maradt, ez a kérdés nem dönthető el egyértelműen. Az 1490-ben bekövetkezett események pedig éppen a rendiség győzelmét hozták a királyi hatalom felett.

^{31.} Magyar Törvénytár im.401.o.

Úgy tűnik ezzel bármilyen királyi adomány ellentmondással megtámadhatóvá válna és a királynak magyarázattal kellene szolgálnia egyik legsajátabb felségjoga, az adományozás körében!

- „ő az ország legfőbb bírása”³².
- a kunok bírása (és örökös ispánja)
- Dalmácia bírása.

A nádori törvénycikkek a Habsburg korszakban, azon belül is 1526-1848 között kaptak kitüntető szerepet a rendek politikai fegyvertárában.

4.4.2. Az utódlás kérdése

Mátyásnak feleségeitől nem született gyermeke, de volt egy törvénytelen fia Corvin János (1473-1504).

1478/79 körül ismerte el fiaként és Liptó hercege, Hunyad grófja címeteket adományozta neki.

„Közjogi vonatkozásban először 1485-ben lépteti fel fiát Mátyás, amikor Bécs városától sajátmagán kívül Corvin János számára is hűségesküt vesz ki. Az évek haladtával a király nagy értelme mindinkább a Corvin-problémára koncentrálódik, s ennek érdekében hozza meg az 1485. évi úgynevezett nádori artikulusokat.....”³³.

1487-ben Mátyás, midőn megházasította fiát Bianca Sforzával, deklarálta Corvin Jánost örököséként, ha viszont törvényes fia születne, János Ausztriát, Boszniát és Csehországot kapná.

Mátyás külpolitikája is magán viselte az utódlás kérdését. Fiát minden lehetséges eszközzel birtokhoz és címekhez juttatta a meghódított országokban (Ausztria, Csehország).

³². u.o. valamint a 2.) pont ötödik bekezdésében foglaltak.

³³. Hóman-Szekfü: im.560.o.

Mátyás III.Frigyes fiával Miksával arról igyekezett megállapodni, hogy (1489-ben vagyunk) visszaadja neki Ausztriát, ha az 1463.évi örökösödési szerződést „elfelejtik”.

1489-ben Mátyás megeskette báróit, a várak kapitányait, a megyéket, a városokat, a szász székeket, hogy halála után fiát emelik a királyi székbe.

1489-90 telén Mátyás megkezdte a hatalom átruházását: Budát a várral, a könyvtárral fiára bízta.

Váratlan halálával elenyésztek katonai sikerei, a magyar-cseh-osztrák államszövetség amúgy is csak részlegesen valósult meg. (Morvaországra, Sziléziára, Lausitzra és Alsó-Ausztriára terjedt ki.).

A legbefolyásosabb főurak tisztában voltak vele: maga Mátyás is parvenü – és nem csak a Nyugat szemében - , családjának nincs távoli múltja, s lehet, rövid a jövője, ezért sokan gondolkodtak úgy, mint a Habsburgok: Corvin János fattyú, akit nem ismernek el trónörökösnek, a korona – az 1463-as öröklési szerződés szerint – őket illeti. Mátyás felesége Beatrix szintén igényt tartott a trónra, továbbá a Jagellók (II.Ulászló cseh király és János Albert lengyel herceg) is.

A döntés a magyar országlakosokra várt.

5.) A Jagellók újra a trónon (II.Ulászló és II.Lajos) 1490-1526 között: a királyi hatalom eróziója

Mátyás halálával a hatalom a királyi tanács kezébe ment át. A trónra aspirálók:

- Corvin János herceg, Mátyás törvénytelen fia, apja a legfontosabb tisztségviselőktől esküt véve kívánta királlyá választtatni,
- Habsburg Miksa római király, III.Frigyes fia, az 1463.évi szerződésre hivatkozva, öröklés jogán kívánt trónra lépni,
- II.(Jagello) Ulászló cseh király,

– Jagello János Albert lengyel herceg (II. Ulászló öccse)

[+ Aragóniai Beatrix királyné (Mátyás felesége)]

„Négy trónkövetelő, négy megoldás kínálkozott. Miután hárman három szomszéd országot képviseltek, és mindhárman jelentős csapatokkal rendelkeztek, a negyedik megoldás – Mátyás törvénytelen fiának, Corvin Jánosnak a megválasztása – illuzórikussá vált. Még abban a teljesen valószínűtlen esetben is, ha a Corvin vezette Magyarország megtudja magát védeni a trónkövetelőktől, és az éppen támadó törököt is képes visszaszorítani, az ország elvesztette volna a nyugati tartományokat, amelyek azonnal csatlakoztak a cseh királyhoz, illetve a Habsburgokhoz és teljesen egyedül, szövetséges nélkül maradt volna. Azt sem lehetett kizárni, hogy az országot feldarabolják. János Albert például hajlandó lett volna Erdély (és Kelet-Magyarország) megszerzése fejében visszalépni.

Maradt tehát a cseh (II. Ulászló), a lengyel (János Albert, Ulászló öccse), és az osztrák megoldás (Habsburg Miksa).^{1.}

Corvin János megválasztása osztotta volna meg leginkább az országot. Maradt a hármas befutó: az országlakosokra várt a király személyének kiválasztása.

Az 1485.évi nádori cikkelyek alkalmazására kellett sort keríteni. Összehívni az országgyűlést (3.cikkely) és a nádor kitüntetett szerepe mellett királyt választani (1.cikkely.). De az országnak 1487 óta nem volt nádora. Kőzjogi kérdéssé vált: ki hívhatja össze az országgyűlést? Kompromisszumos megoldásként Nagylucsei Orbán kincstartópüspök, a nádor előtti perek bírása lett feljogosítva a meghívók kiküldésére.

5.1. Az 1490.évi országgyűlés választási feltételei

1490.július 15-én az országlakosok II. (Jagello) Ulászlót királlyá választották (szeptember 21.-én Székesfehérvárott törvényes módon megkoronázták).

^{1.} Kubinyi András: Alternatívák Mátyástól Mohácsig. Elkerülhető volt-e a középkori magyar királyság bukása? Rubicon 1998/4-5. 10.o.

II. Ulászló a trón elnyerése érdekében olyan engedményeket tett a rendeknek, amelyek eleve behatárolták hatalma hatósugarát, jogkörét.²

A választási feltételek közé tartozott különösen:

- II. Ulászló kötelezettségvállalása, hogy semmi újítást nem alkalmaz, amelyeket pedig Mátyás hozott be, „adót vagy egy forintos taksát semmi esetre sem fogunk követelni.” (2.§.)
- a korona őrzése a rendek által választott koronaörök által Visegrádon (4.§.)
- Mátyás ausztriai hódításait fenntartja (6.§.)
- külpolitikai lépéseit a királyi tanáccsal egyeztetni, beleegyezésükkel dönt (7.§.)
- csak magyaroknak adományozhat javadalmakat, tisztségeket (egyháziakat is) (9.§., 11-14.§.)
- a koronázásig meghozott intézkedéseket „a mit az ország decretumának nevezünk, azt kötelesek leszünk hatályos levelünkkel elfogadni, megerősíteni, megszilárdítani, helyeselni és jóváhagyni..... És azt mindig meg fogjuk tartani és mindenki által meg fogjuk tartatni.”³ (18.§.)
- az ún. (fekete) zsoldos sereg ellátására elzálogosított királyi jövedelmek kiváltása, hogy „a főpapokat és bárókat meg az egész országot e fizetések és kötelezettségek alól felmenteni és felszabadítani méltóztassunk.”⁴ (19.§.)

Helyesen állapítja meg Eckhart Ferenc, hogy a választási feltételek „állandó céljukon, a rendi szabadságok biztosításán kívül a mindenkori politikai körülmények szerint érzett szükségleteket voltak hivatva kielégíteni. E biztosító levelek a rendi befolyás emelkedésének és öntudatuk növekedésének nem lebecsülendő bizonyítékai.”⁵

---

² ls. Az ország jogainak, szokásainak és szabadságainak megerősítése és Ulászló király felvállalt uralkodásának feltételei. Magyar Törvénytár 1000-1526 Bp. 1899, 473-481.o.

³ im.479.o.

⁴ im.479-481.o.

⁵ Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet Bp.1946, 88.o.

Nem tartozott a választási feltételek közé, de II. Ulászló elfogadta Beatrix özvegy királyné házassági ajánlatát és 1490. októberében titokban feleségül vette (ezt a pápa 1500-ban érvénytelenítette).

A legbefolyásosabb, „királycsináló” főurak megnyerték az első ütközetet, de II. Ulászló is célt ért, övé lett a cseh mellett a magyar trón is.

5.2. A főurak politikai-, jogi törekvései a királyi hatalom további korlátozására II. Ulászló idején

A királyi hatalom gyengítése az országlakosok részéről nem jelentette azt, hogy ne ismerték volna el az ország természetes urának. Nem vonták kétségbe azon jogát sem, hogy a királyi tisztség alapja a feltétlen tekintély és a hatalom teljessége. Csak éppen ezek érvényesítése elé állítottak akadályokat.

Az országgyűlések fontosságát az adta, hogy ezen a fórumon lehetett befolyásolni – természetesen a régi szokásokra való hivatkozással – az állami mechanizmus működését, intézményrendszereit és az élükön álló személyek kiválasztását, jóváhagyását keresztül.

A folyamat három legfontosabb eleme:

- az országgyűlés, ahol politikai igényként fogalmazódtak meg a mérvadó csoportosulások követelései és jogi formában – decretumként kerültek elfogadásra;
- a királyi tanács egyre bővülő hatásköre, melyek a decretumokból jól nyomon követhető,
- a király döntési jogkörének szűkítése, más politikai-államhatalmi tényezők jóváhagyásához kötésével.

Eckhart Ferenc e közjogi küzdelem eredményének tartotta a „felelős tanáccsal korlátozott monarchia felé”⁶ történő elmozdulást. A Jagellók idején nem a jogkörében törvénnyel megnövelt nádoroknak jutott főszerep, hanem a kancellárok nőttek ki magukat a király kvázi közvetlen helyettesévé. Ráadásul a kancellárok a főpapok közül kerültek ki, amit tovább árnyalt, hogy közülük Bakócz jobbagyparaszi, Szatmári pedig polgárcsaládból származott.”⁷

1492-97.között hét országgyűlés megtartására került sor. Témánk szempontjából az 1492. és az 1495.évi decretumok kapnak megkülönböztetett figyelmet, utóbbi úgy is, mint előzőt magában foglaló, azt módosító, mondhatnók egységes szerkezetbe foglaló, s ez nívuma az addigi országgyűlések írásos történetének.

Az 1492.évi decretum 108 cikkelyből áll. A királyt érintő legfontosabb előírásai:

- a Mátyás által bevezetett újítások eltörlése (már az 1490.évi decretumban benne volt), adót, egy forintot taksát nem követelhet; (1.cikkely)
- a korona őrzése az országgyűlés által választott koronaőrök feladata; (3.c.),
- Morvaország, Szilézia, Lausitz az ország koronájának része, ezért nem idegeníthető el; (4.c.)

---

6. im.101.o.

Eckhart plasztikus megfogalmazása az országgyűlés és a köznemesség – királyi tanácson keresztüli - növekvő befolyásáról, s ezzel párhuzamosan a király szerepének halványulásáról:

„Az országgyűléseken tömegesen felvonult és akaratát érvényesítő köznemesség a kormányzásban is természetesen befolyásra kívánt szert tenni. Erre a legalkalmasabb eszköznek a királyi tanács mutatkozott. 1495.óta egymást követték a törvények a cél elérése érdekében. Először a király bírói tanácsa tagjainak számát határozták meg és abban a köznemesi ülnököket juttatták többségre... Ezeket a király és az ország egyetértőleg választja meg és a király fizeti. Országos érdekű dolgokban a király a köznemesi ülnökök felét hívja meg tanácsába. 1500-ban (10.tc.) már arra kötelezték a királyt, hogy e tanács felét félévenként váltakozva, állandóan maga mellett tartsa, vagyis minden ügybe a tanácsnak beleszólása volt... Ha a király valamit tudtuk nélkül intézne el, az ne legyen érvényes. Ha valamelyik tanácstag az ország szabadsága és java ellen cselekednék, azt a választott ülnökök jelentsék az országgyűlésnek, hogy az személyében és vagyonában megbüntesse.” (uo.)

7. „A valódi kormányzati hatalom az egyházi rendhez tartozó kancellárok kezében volt. A Jagelló-kori törvényhozásban végig kimutatható, hogy az egyházellenesség nagymértékben a kancellárok hatalmával függ össze. A kancellári hatalom tüske volt a bárók és a nemesek szemében....”
Engel-Kristó-Kubinyi: Magyarország 1301-1526. Osiris Bp. 1998, 357.o.

- a király az országban lakjon; (5.c.)
- tisztségekre, méltóságokra csak magyart válasszon (6., 8.c.)
- adományai ugyanúgy (9.c.) 100 jobbágytelekig önállóan, felette a tanács beleegyezésével,
- a király ne ártson egyetlen országlakosnak se (se személyében, se vagyonában),
- hűtlenségi ügyben dönteni csak a főpapok és bárók tanácsával lehet; (13.c.)
- a katonák zsoldjának fizetése a király feladata; (17.c.),
- az elzálogosított koronajövedelmeket be kell szedni (27.c.),
- nádorválasztás országgyűlésen; a nádor és más tisztségviselők kötelező eskütétele (33.c.),

DE: nem a királyra, hanem a király vagy kirendeltje kezébe!

Az 1495.évi decretum – mint arról említés volt -, az 1492.évi decretum átvétele, melyet „mint akkoron még teljesen be nem fejezetteket és be nem végzetteket” a mostani országgyűlésen pótolnak és kiegészítenek „határozatok és végzések gyanánt újonnan alkottak és szerkesztettek”⁸.

A király jogkörét érintő cikkelyek:

- birtokadományozás 100 jobbágytelekig bárkinek, így külföldinek is; (2.cikkely),
- hűtlenség esetén a király országgyűlést hirdessen, s ott kell perbe hívni az elkövetőt; (3.c.)
- hűtlenség esetkörei: legsúlyosabb „az ország és korona közállapota ellen” támadás; (4.c.)

(Mátyás idején a király még nevesítetten szerepelt!)

---

⁸. Magyar Törvénytár im. 563.o.; 563-591.o.

- országgyűlés összehívása: egy hónappal előtte királyi levéllel az érdekelteket (25.c.)

továbbá: nem a vármegyék hivatnak össze, „hanem az ország főpap és báró urait, nemeseit és előkelőit egyenkint méltóztassák meghívni.” (26.c.)

- külföldi nem kaphat se egyházi javadalmat, se ilyen tisztséget; (30.c. és 32.c.)

5.3. Az 1498. évi decretum

Az 1498. évi országgyűlés „hozadéka” az ún. kisebb decretum. A köznemesség és a bárók akaratát tükröző, 74 cikkelyből álló, alkotmánylevélként is felfogható törvények a rendi hatalomátvétel újabb bizonyítékai.

De remeklés a decretum jogelméleti, -képződési szempontból is. A bevezetés 2.§-a utal arra, hogy „a hatalmunk alá vetett nép kormányzására maga az Isten két eszközt adott nekünk: tudniillik a fegyvert és a jogot.

A jogot azért, hogy azt a természet három parancsára oktassuk, tudniillik: tisztességesen élni, mást meg nem sérteni, és mindenkinek, a mi az övé, megadni.”⁹

Az első articulus előírta, hogy a király országgyűlést tartson négy évben egymás után, ahol annak tartama tizenöt napnál hosszabb nem lehet. A „négy évnek elteltével pedig... a közönséges gyűlést minden harmadik évben kell az említett módon megtartani.”¹⁰ Helyszíne: Rákosmező.

A 20-21. cikkely a főpapok, a király, a vajda, a székelyispán, a horvát bán és a temesi ispán bandériumállítási kötelezettségéről rendelkezett.

A 22. cikkely szerint 42 olyan báró van, akik hadba vonulni vagy katonáskodni kötelesek. Ezzel nevesítetten válik el egymástól a főurak csoportja a többi nemestől.

---

⁹ im.593.o.

Ugyanerről részletesen Werbőczy: Hármaskönyv Előbeszéd 2.cím (A jogról és a jognak felosztásairól)

¹⁰ im.595.o.

Nem szerepel közöttük Corvin János, akit ekkoriban váltott le a király szlavón bárói tisztségéből.

A 25.cikkely szerint a korona őrzését tisztán a világiak vették át az egyháziaktól (akik köztudottan a király hívei).

Eltörölték a király által adományozható jobbágyságok felső limitjét, de külföldieknek továbbra se lehet ilyet eszközölni.

A 43.cikkely a nádor és az udvarbíró (országbíró) kötelezettségévé tette, hogy embereikkel ellenőrizzék „a végvárak viszonyait, állapotát és az építkezéseket, vagy azok őrzését és gondozását”¹¹. Ha mulasztást találnak, jelentsék, de a költségeket a király köteles állni) mind a nádor és országbíró embereiét, mind a várakét).

Trónüresedéskor – 45.cikkely -, ha a király örökösök nélkül halt el (ekkoriban II. Ulászlónak még nincs leszármazója), a királyválasztó országgyűlésen csak az országlakosok vehetnek részt.

A király csak világi személyeknek adhat vármegyei ispáni széket – 57.cikkely -, kivéve Pest és Pilis (itt a nádor az örökös főispán). Egyházi javadalmakat, apostoli, királyi és főkegyúri jogán „nem kell fiatalok, tudatlanok, alkalmatlanok és járatlanok részére adományozni.”¹² (67.cikkely).

A 70.cikkely ismét lehetővé tette az Aranybullával és Albert 1439.évi decretumával szemben, hogy a nádor, az országbíró és a horvát-szlavón-dalmát bán két tisztséget viselhessen. Szükséghelyzetben megengedett „két, vagy három méltóságot avagy tisztséget.... valamely személyre ruházni, a mit ő felsége ne tegyen másképen, mint a főpap és báró urak tanácsával és beleegyezésével.”¹³

---

¹¹. im.619.o.

¹². im.633.o.

¹³. im.637.o.

5.4. Szabad királyválasztás versus örökösödés: leszármazás vagy szerződés útján (1505-ös rákosi végzések – 1515.évi Habsburg-Jagello pactrom)

A trónöröklés kérdése, karöltve az uralkodó (családok) házassági politikájával, mindig fontos szerepet töltött be az ország életében. II. Ulászló, amikor 1490-ben választás útján elnyerte a koronát, titokban igérvényt tett Beatrix özvegy királynének, hogy trónigénye támogatása fejében feleségül veszi. Szavát betartotta. Hogy Beatrix meddő, azt már ekkoriban is sejteni lehetett, ezért 1491-ben a király és Miksa (III. Frigyes fia) között Pozsonyban olyan béke jött létre, amely egyrészt lezárta a trónbetöltést II. Ulászló javára, másfelől elismerte a Habsburgok öröklési jogát a jövőre nézve. Ez volt II. Ulászló első örökösödési szerződése Miksával.¹⁴

1500-ban a pápa segítségével II. Ulászlót elválasztották Beatrixtól, s 1502-ben megnősült (felesége: Candalei Anna). Első gyermeke Anna 1504-ben született.

Miért fontos a „Jagello családregeény” említése? Azért, mert a rendek 1505.évi sorozatos országgyűlései¹⁵ is a trónutódlás köré összpontosultak!

A rákosi országgyűlésen hozott végzések a legfontosabbak, de annak ellenére, hogy „a főpapság, a mágnások, az előkelőkhöz tartozó tisztségviselők és főhivatalnokok, valamint a megyék követei is egyetértettek a határozathozatalban”¹⁶, a király nem szentesítette!

A rendek kiindulópontja egyértelmű: a királynak „csak” lánya van, ezért – de látenszen nem zárva ki azt sem, hogy a jövődő király e királylány férje is lehet! – látván „hogy az ország azért süllyedt a mostani sivárságba (desolatio) és formátlanságba minden tagján, mert külföldiek voltak a királyai. Megfogadjuk

---

¹⁴. Az 1491-es pozsonyi béke lényege: felek megerősítették a III. Frigyes és Mátyás között 1463-ban létrejött, a Habsburgokat öröklési joggal felruházó szerződést; Alsó-Ausztriát visszakapta Miksa; II. Ulászló kárpótlás fizetésére kötelezte magát; a főpapok, a főurak többsége és Corvin János is elfogadta a békeokmányt, de az 1492.évi országgyűlés a becikkelyezését megtagadta (sértette az éppen elfogadtatott választási feltételeket, a szabad királyválasztás újból kivívott jogát).

¹⁵. 1505.évi országgyűlések: az első februárban; a második (júniusban) Hatvanban, fegyveresen; a harmadik (szeptemberben) Rákoson.

¹⁶. Engel-Kristó-Kubinyi im.352.o.

tehát, hogy csak magyart választunk királlyá, ha II.Ulászló fiutód hátrahagyása nélkül halna el.”¹⁷.

Az országlakosok tehát szabad királyválasztást akarnak, mert 1440-től fiutód hiányában a jelölés és választás joga a rendeké!

Az országgyűlés elismerte a fiúörökösödést, de ennél közjogilag tovább ment, jogképződési folyamatot gerjesztett. Céljuk annak bizonyítása, hogy a jó kormányzás, az ország ügyeivel való foglalkozás biztosítéka már nem csak a koronázási eskü és az ellenállási jog, sokkal inkább a rendek tevőleges részvétele a kormányzásban.

A rákosi végzés nyomán a köznemesi párt Szapolyai Jánost jelölte a trónra. (ez 1526-ban realizálódott), s a király Anna nevű lányát kívánta feleségéül, hogy a trónutódlásnál a nőágra történő hivatkozás is erősítse pozícióját. A terv terv maradt.

II.Ulászló először az 1507.évi diétán kívánta fiát, a kiskorú Lajost királlyá koronáztatni, akkor még sikertelenül.

Az 1508 tavaszán tartott országgyűlésen a főpapok és a bárók beleegyeztek a koronázásba és június 4-én Fehérvárott Lajost királlyá koronázták (1509-től cseh király is), azzal a kikötéssel, hogy Miksa nem lehet a kiskorú király gyámja apja halála esetén.

Az 1515-ben létrejött Habsburg-Jagello kölcsönös örökösödési szerződésnek négy jogtörténeti előzménye volt:

- az 1463.évi III.Frigyes – Mátyás közti pactum;
- az 1491.évi I.Miksa – II.Ulászló közötti egyezség;
- az 1506.évi I.Miksa – II.Ulászló közötti családi szerződés (ez előlegezte meg formailag az 1515.évi egyezményt),
- az 1507.évi I.Miksa – II.Ulászló szerződés.

---

¹⁷. i.h. Bartoniék Emma: A magyar királyválasztási jog a középkorban. Századok 1936, 393.o.

Az 1463.évi pactum az összes körülményt figyelembe véve magánjogi természetű volt, noha a Habsburgok végig közjogi státust tulajdonítottak neki. Már Mátyás annulláltnak tekintette pactumát, hiszen az ő célja a korona megszerzése volt. Az 1490.évi események se a Habsburgoknak kedveztek, de az 1491.évi egyezség azzal, hogy elismerte Miksa magyar királyi címét és utódlási jogát, felélesztette reményeiket. Az 1506.évi szerződés ezt újólá megerősítette és házassági politikával is kiegészítette.

„1507 novemberében Ulászló és Miksa újabb szerződést kötött a királyi gyermekek és a császári unokák házasságára, a gyermekek fölötti gyámságra vonatkozóan. ....A kis királyfit a következő évben megkoronázták, mikor is Ulászló írásban tett esküt arra nézve, hogy halála esetén a fia feletti gyámságot sem Miksára, sem más idegen uralkodóra nem bízza.”¹⁸

Az 1515.évi szerződésük olyan dinasztikus együttműködés volt, melynek politikai tartalma egy távlataiban perszónálunió alapuló közép-európai államszövetség létrehozása Habsburg főség alatt.

Az 1515.évi örökösödési szerződés értelmében „Miksa örökbe fogadta II.Ulászló magyar és cseh király kilenc éves fiát, Lajost, kilátásba helyezte azt is, hogy a német koronát is megszerzi neki – amit aligha gondolhatott komolyan. A magyar királyfi feleségül vette Miksa unokáját, Máriát, míg a császár Lajos tizenkét éves nővérével, Annával lépett az oltár elé; ezt a második házasságot azonban érvénytelennek lehetett nyilvánítani, ha Miksa két unokája: Ferdinánd vagy Károly közül bármelyik egy éven belül közli, hogy ő akarja feleségül venni Annát. 1516-ban Ferdinánd ilyen értelemben nyilatkozott.”¹⁹

II.Lajos (1516-1526) tíz évesen került a trónra és – felesége 1521/22-ben történt bekapcsolódásáig a magyar politikai életbe – csak sodródott az eseményekkel.

---

¹⁸. Kulcsár Péter: A Jagelló-kor. Gondolat 1981, 106.o.

¹⁹. Erich Zöllner: Ausztria története. Osiris Kiadó 2000. Bp. 1998, 125-126.o.

A király kijelölt gyámjai Miksa császár és Zsigmond lengyel király voltak, ami homlokegyenest ellenkezett az országgyűlési határozatokkal. A magyarországi erőviszonyoknak megfelelően a tényleges gyámok Bakócz Tamás bíboros, Bornemissza János budai várnagy és pozsonyi ispán, valamint Brandenburgi György örgróf voltak. Utóbbi a Hunyadi-Corvin vagyon örököseként hungarusnak számított.

II.Lajos 1522-ben tizennégy hónapra Csehországba, másik királyságába utazott. Helytartóként Báthori István vezette az ügyeket.

Valójában Mária királyné is aktív politizálásba kezdett. Ehhez jogalapul királynéi mivolta és férje távolléte szolgált. A királynét illető javadalmak (pl. körmöci kamara, alsó-magyarországi bányavárosok) visszaszerzésével megteremtette pénzügyi-gazdasági függetlenségét és politikai befolyása alapjait.

1523 májusában II.Lajos országgyűlést tartott, leváltotta Báthori István nádort és furcsa módon nem választott-választatott helyébe új személyt „hanem bejelentette, hogy ezt a funkciót ő fogja ellátni (egy darabig tényleg el is járt a nádori hivatalban).”²⁰ A diétával két évre előre az egy forintos hadiadót is megszavaztatta, ismét elrendelték a nemesség személyes hadkötelezettségét.

Úgy tűnt, a király – felesége segítségével – a siker reményében állíthatja helyre hatalmát az ehhez szükséges jogkörei tényleges gyakorlásával. A királyné politizálása, növekvő befolyása aggodalommal töltötte el a nemességet: Mária tudvalevőleg Habsburg volt, azonban „csak nagy fenntartásokkal lehet a Habsburg-ház képviselőjének tartani.”²¹

A hatalomgyakorlás szempontjából lényeges változást hozott a királyi tanácson belül az addigi tágabb és szűkebb tanács mellett létrehozták a legszűkebb ún. titkos

---

20. Kulcsár Péter im.185.o.

21. Engel-Kristó-Kubinyi: im.381.o.

Fontos még az alábbi megállapítás:

„Végeredményben Mária királyné és Szalkai kancellár akarták a nagyúri klikkektől és a nemesi befolyástól független erős királyi hatalmat. Szükségképpen egymás vetélytársai voltak, mivel mindkettő a gyenge Lajos király nevében akart uralkodni. Kettejük együttműködésétől függött az uralkodói hatalom helyreállítási kísérletének eredménye.” (385.o.)

tanácsot az operatívabb irányítás érdekében. Tagjai közé csak néhány báró, a kancellár és a II.Lajos és neje iránt baráti szálakkal kapcsolódó pápai és a császári követ került be. Ez újabb jele volt a nádor királyhelyettesítő szerepének csökkenésével és a kancellár szerepének felértékelődésével!

Ami Magyarországon az 1524-1526 közötti országgyűléseken történt az közjogilag szinte értelmezhetetlen volt, mivel amit az egyik országgyűlés határozattá formált, azt a következő hatálytalanította!

Ekkor már nem II.Lajos a változások mozgatója, hanem felesége, aki politikai szövetségeseivel karöltve kívánta megszilárdítani a királyi hatalmat – túlságosan későn.

Az 1526-os rákosi országgyűlésen hozott határozatok²² egyfelől lezárták Magyarország (jog)történetének²³ egy szakaszát és újat nyitottak a bekövetkező események miatt: a jogképződési folyamatok alapjává Werbőczy Tripartituma és a rendek jogállását védő törvénycikkek váltak!

---

²². A rákosi végzések célja: helyreállítani a királyi hatalmat, hogy jogkörét minél teljesebben gyakorolhassa.

„1.cikkely: A király éljen a maga hatalmával.....

2.cikkely: A király a tisztségeket azoktól, a kiktől akarja, elveheti és más tiszteket állíthat helyükbe. Mivel a nádorválasztáson kívül (a melyet..... a királyi felségnek és a főpap s báró uraknak, valamint az összes országlakosoknak közösen kell eszközölniük) minden más, bármi néven nevezendő tisztjének a kiválasztása Ő felségét illeti:.....

18.cikkely: Főkapitány választandó.

....válasszon ki a királyi felség egy (vagy két) főkapitányt, a ki az ilyen hadjárat intézésére alkalmas.

21.cikkely: Javadalmakat egyedül a király adományozhat.

Hogy egyházi javadalmakat egyedül a király adományozhat (és a főpap urak közül senki sem, kivén az egyszerű kanonokságot).

22.cikkely: A nádor tiszte élethossziglan tartson....

1.§. ....a nádort az ő tisztségétől nem erőszakkal vagy más úton és egyszerűen, hanem törvényesen kell megfosztani.

2.§. Még pedig olyan büntény miatt, hogy ne csak tisztségét, hanem fejét is veszítse.

3.§. Különben a nádor tisztsége mindig élethossziglan tartson.

31.cikkely: A tanácsba a nemesek rendéből nyolcz személyt kell beválasztani.

40.cikkely: A királyné a tisztségeket ruházza magyarokra.”

Magyar Törvénytár im.837-853.o.

²³. Rácz Lajos: A középkori magyar állam

Jogtudományi Közlöny 1997.január 10-18.o.

6.) *Werbőczy Tripartituma: a szentkorona-tan formába öntése*

Werbőczy eme nagy hatást gyakorló és évszázadokon átívelő, a nemesi befolyást jogilag megalapozó művével kizárólag a témánk szempontjából fontos megállapításai miatt foglalkozunk.

Az 1526 utáni viszonyok alakulására – alakítására kisebb-nagyobb mértékben hatottak a Tripartitumban összegyűjtött és rendszerezett szokásjogi és jogszabályi normák.

6.1. *Az állami főhatalom gyakorlásának feltételei (szokásjogi szabályok, királyi intézkedések, országgyűlési határozatok) Werbőczynél*

Werbőczy Tripartituma olyan jó értelemben vett jogi kézikönyvnek, „nemesi jogi bibliának” tekinthető, mely ideológiai értelemben szemléletmódot, érvrendszert közvetített és nagy szakmai tudás hozta létre. Werbőczy véghezvitte a rendelkezésére álló jogforrások – törvények és szokásjog – egybefoglalását, rögzítette eljárásjogát is.

Werbőczy jogkönyvének központi gondolata, kiindulópontja az egy és ugyanazon nemesi szabadság 1351-ben deklarált elve. Ebből építkezik a nemesség eredetének kifejtésekor (nemes az, akit saját érdeme megnemesít), *communitas*-elmélete felvázolásakor (a nemesek a királyt maguk közül választották és koronázták meg és a szent korona joghatósága mindenki felett érvényesül).

Werbőczy művéről szinte mindenki elégedetten nyilatkozott, ami a királyi megerősítésben¹ is megnyilvánult, de elmaradt a kihirdetése, ezért nem válhatott törvényerejűvé. Szokásjogi úton lett kötelező érvényűvé és megkerülhetetlenné 1848-ig.

A király jogállására nézve a Tripartitum legfontosabb része a szentkorona-tan kifejtése.

---

¹ Werbőczy Hármaskönyve (továbbiakban Hk.)

Bp.1897. Reprint: Pécs, 1989. 431-433.o.

Eltérően ítéli meg Hamza Gábor és Zlinszky János a Hk-t. Hamza utal rá, hogy a Hk. két alkotmányi előírásnak nem felelt meg: nem volt rajta a királyi pecsét és elmaradt a kihirdetése. Hamza értelmezésében a „Hk egyértelműen a szokásjog, a *consuetudo* területéhez tartozik” (33.o.) ls. Hamza Gábor: Werbőczy Hármaskönyvének jogforrási jellege. Jogtudományi Közlöny 1993.január 31-33.o.

Zlinszky viszont jogkönyvnek tartja a Hk-t. ls. Zlinszky János: Werbőczy jogforrástana, Jogtudományi Közlöny 1993.október 374-376.o.

Maga a szent korona a magyar állam szinonimája Szent István Intelmeiben ugyanúgy, mint Werbőczynél, és az ország (regnum) kifejezés is egyként országlakost (majd alattvalót) jelöl.

A korona a király és az állam jelképe, közös szimbóluma és „a XIV.század végéig a királlyal kapcsolatos, a korona a király kezén van – minthogy ekkor az államhatalomnak is kizárólagos birtokosa a király – s az alattvalók a koronával kapcsolatban csak a királyhoz (államhoz) való hűségi, szolgálati viszonylatukban említetnek, addig a XV.században a nemesek behatolva az államelméletbe, ráteszik kezüket az állam szimbólumára, a szent koronára s a szent korona eddigi fidelesei, subditijei és subiectijei a szent korona tagjaivá lesznek.

.....a magyar szent korona tana nem lehetett volna a magyar rendiség államszemléletévé, ha a szent korona már addig is és pedig Szent István óta mindig nem lett volna a magyar állam szimbóluma. Nem a szent korona államszimbolizáló jelentősége változott meg Szent Istvántól Werbőczyig, hanem a magyar állam, melyet szimbolizál.”²

Bartoniek Emma véleményével jobbra egyetértve, kiegészítésként elfogadható azon álláspontja is, hogy a gyenge kezű vagy rossz uralkodók illetőleg interregnum idején öltött határozott formát a szent koronára történő hivatkozás, e nemesi elmélet.

Hóman – a nemességet „populus Verbőczianus”-nak nevezve – azt a tézist állítja fel, hogy e tan „a koronát eredetileg a nemesi communitashoz kötve, végső fokon lehetővé teszi a királynélküli királyságot, a korona jelképét maga előtt tartó államot, melyben a nemesség nem látja szükségét annak, hogy a koronát a király fejére tegye. A szent korona a nemesi közösség szimbóluma, ennek tagjai a nemesek, s amint a tagok közül immár kizárattak a nem-nemesek, úgy a király is inkább csak passzíve járul hozzá a szent-koronát eredetileg is birtokló nemesi communitas működéséhez: a koronát ettől kapja és ennek fejében úgy kormányoz, ahogyan a nemesség kívánja.”³

---

². Bartoniek Emma: Corona és regnum. Századok 1934, 329-330.o.

³. Hóman-Szekfű: Magyar történet II.k. Bp.1936, 590.o.

Voltaképpen allegorikusan saját koráról, a Horthy-éráról is beszél a királynélküli királyság felemlítésével.

6.1.1. A Tripartitum első része királyra vonatkozó szöveghelyei

- „I.Rész 3.czím: Nemességünk eredetéről és arról, hogy az uralkodást miképp ruházták át fejedelmünkre”:

Werbőczy Szent Istvántól⁴ eredezteti a nemesség királyválasztó jogát, akik önként választották és koronázták királyukká a birtokadományozás jogával felruházva, mely nemes és nem-nemes közötti legfontosabb megkülönböztető jegy.

- „10.czím: Hogy fejedelmünk az ország minden báró urának és nemeseinek igaz és törvényes utóda”:

Minden ingó és ingatlan az „átruházás erejénél fogva, eredetileg Magyarország szent koronájától függenek és törvényes birtokosuk magvaszakadásával mindig ugyanerre is néznek és háramlanak.”⁵ Ez kiterjed az egyházra is (Szent Istvántól eredő apostoli címre alapozva, erről a 11.czím rendelkezik).

- „12.czím: Hogy minden főpap, úr és egyházi személy a királynak hűségi hódolattal tartozik....”

- „13.czím: A királyi adományokról és nemeikről általában”

Megerősíti, hogy minden birtokjog, bárki kapja is, királyi adomány.⁶

- „14.czím: A hűtlenség vétkének eseteiről”

A két legsúlyosabb esete:⁷

„1.§. Első eset a felségsértés bűne;”

„2.§. Második eset az: ha valaki nyilván az alkotmány, a király és korona közhatalma ellen támad és ellene szegül.”

Kivéve: jogos önvédelem.

⁴ Hk.I.R. 3.czím: 3. és 6.§. 57-59.o.

Továbbá: 7.§. Mert a fejedelmet is csak nemesek választják és a nemeseket is csak a fejedelem teszi azokká, s ékesíti nemesi méltósággal.

⁵ im.69.o.

⁶ im.75.o.

Az adomány lehet tiszta (2.§.) vagy vegyes (3.§.)

Tiszta: amikor „a fejedelem az ország szent koronájának joghatósága alá törvényesen került birtokjogokat, szolgálatok vagy kitűnő érdemek fejében, valakire örökösen átruház.”

Vegyes: fentén túlmenően „még valamely pénzösszegnek fizetése is járul. Ezt ideiglenes átruházásnak szoktuk nevezni.”

⁷ im.77.o.

- „23.cím: Meddig tart a királyi jog, s mennyi idő alatt évül el?”

A háramlási jogból következően, akik „királyi jogokat álnokul, tudniillik vagy zálogcímen vagy erőtelen és sikertelen, avagy királyi jóváhagyást nélkülöző bevallás alapján maguknak követelik” azoknak tudniuk kell, hogy e királyi jog elévülési ideje száz év.⁸

- „24.cím: A királyi jognak és a birtokjognak meghatározása.”

„A királyi jog tehát az ország szent koronájának, titokban lappangó és fennálló joghatósága, olyan fekvő jószágokra és birtokjogokra nézve, melyeket valaki rosszhiszeműleg és királyi jóváhagyás ellenére bitorol.

1.§. A birtokjog neve alatt pedig általában a várakat, kastélyokat, erősségeket, városokat, mezővárosokat, falukat, birtokokat, földeket, erdőket és pusztákat kell értened.”⁹

- 36-37.cím: A királyi új adomány mibenlétéről.

Új adomány: két értelmezését adja Werbőczy.

„Először az ország szent koronájának vagy fejedelmünknek joghatóságára nézve, kire az adományozás tartozik. Másodszor pedig a nemzetségi atyafiakra és a leányágra nézve.”¹⁰

- 64-65.cím: a királyi jóváhagyásról és esetköreiről.

A királyra öröklés módja és joga szerint háramló birtokokról van szó.

6.1.2. A Tripartitum második része király jogkörére vonatkozó szakaszai

- 2.cím: a közönséges végzeményről:

Az uralkodó rendeleteit illetőleg az ország végzeményeit négyféle idősíkbba helyezi.

---

⁸. im. 87-89.o.

⁹. im.89.o.

Továbbá: 10.§. is.

¹⁰. im.103.o.

- 1.) amelyeket eltöröltek, megszüntettek,
- 2.) részben eltörölték, többi hatályban,
- 3.) hallgatólagosan mellőzik,
- 4.) új szabályozás.

– „3.czim: Kik alkothatnak törvényeket és statutumokat.”

A király a „nép összehívása és megkérdezése mellett”^{11.} gyakorolja ezen jogosítványát, jórészt közös akarattal és megegyezéssel.

A megalkotott jogszabályok elsődlegesen az uralkodót, másodsorban a joghatósága alá tartozókat kötelezi betartásukra.

Werbőczy külön kihangsúlyozza a királyi kiváltságlevelek (6. cím, 2.§.) fontosságát, amely a törvénykezésben (bíráskodás) a szokásjog részévé vált.^{12.}

– 7.-8.cím a kiváltságokról, kiváltság és végzemény (törvény) egymáshoz való viszonyáról.

Werbőczy itt egyenlő erővel tudja bizonyítani egyiket is, másikat is. Álláspontja: „mi mégis általában azt tartjuk, hogy a közönséges jog vagy végzemény minden kiváltságot és mindenkiét eltörli és elerőtleníti, azokban az esetekben, a melyekben a közönséges rendelet azokról kifejezetten említést teszen.”^{13.}

(Példaként említi Visegrád városi szabadságának törvényi eltörlését.)

– 9-11.cím: törvényes és törvényellenes kiváltságról:

Törvényes, ha a király „kizárólagos hatalmából helyesen és törvényesen származik”.

---

^{11.} im.229.o.

Továbbá: „3.§. A fejedelem mindazonáltal egyedül a maga akaratából és önkényesen, kiváltképen az isteni és természeti jogot sértő dolgokban és az egész magyar nemzet régi szabadságának ártalmára semmit sem rendelhet; hanem össze kell hívnia és megkérdeznie a népet.”

^{12.} im.233.o. 10.§.

^{13.} im.237.o.

Törvényellenes, ha „másoknak kárát czélozza vagy másképen a közönséges rendelettel ellenkezni látszik.”

Királyi kizárólagos kiváltság: a birtokjog adomány, a harmincad fizetése alóli mentesítés, szabad vásártartás, sokadalom, rév és vám adományozása, ezért „az ilyen kiváltságlevelek végére ezt a záradékot: »salvo jure alieno« mindig be szokták tenni és iktatni.”¹⁴

- 39.cím: a király nem esik főbenjáró ítélet alá, „saját személyében más ellenében esküdni, sőt jogait előadni sem tartozik.”¹⁵ (Kivéve magánjogi ügyeit, de ez csak 1526 után.)
- 57.cím: az elítélt részére adott királyi kegyelem:
  - Az uralkodó által adott különös kegyelemről van szó. Hűtlensége esetében az elmarasztalt birtokainak eladományozása „egyedül a királyi felséget és az ő szent koronája joghatóságát illeti.”¹⁶

6.1.3. A Tripartitum harmadik része király jogkörére utaló szövege

- 5.cím: a homagiumról (fejváltás, megváltás)

„És ez nem egyéb, mint az alattvalónak a följobbvalóval szemben tartozó hűsége. Vagy az a hűség, a mely minden egyéb hűség fölött, egyedül a fejedelmet illeti meg.”¹⁷

6.2. Werbőczy politikai és jogi megfontolásai a Tripartitumban a nemesi érdekek védelmére és a királyi hatalom korlátozására

Werbőczy a Hármaskönyv révén, a szentkorona-tan kidolgozásával „minden egyes

---

¹⁴. im.237-239.o.

Érdekes a rév adományozás fogalma: „mivel folyóvízi vámokat vagyis révjogokat jogosan csak úgy lehet adni, hogyha az a hely, a melyre nézve adják másoknak helyeitől.... Legalább egy mértföldnyi távolságra van.” (239.o.)

¹⁵. im.301.o.

¹⁶. im.327.o.

¹⁷. im.385.o.

nemest felbonthatatlan kötelékekkel vonzott és kapcsolt be a nemzeti közösségbe,”¹⁸, így válva az a nemesség kódexévé és politikai érvényesülése emlékműjévé. A könyv auctoritását az biztosította, hogy „a nemesség sehol sem találhatta meg jogainak oly bő listáját, mint éppen a Hármaskönyvben.”¹⁹ Tegyük gyorsan hozzá: ez a királyra is igaz!

Werbőczy a szent korona tagjai közé a nemeseket (akik joga a királyválasztás, saját kebelén belül) és a királyt (kinek joga a nemesítés, akit királyválasztásra jogosítottak) veszi fel.

Az 1440.évi országgyűlés, mely magát a királyi hatalom forrásává tette, kimondta, hogy az általa körülírt királyi hatáskörök a koronázással szállnak át az uralkodóra. Werbőczy – bár ismerte ezt a határozatot – ennél lényegesen elnagyoltabban írta körül a király jogkörét.

A rendek a szent korona tagjai (corpus-gondolat), mely az országgyűléseken való részvétellel - a közügyekben való döntési jogosultságával - realizálódik.

Werbőczy a köznemesi érdekek jogi megfogalmazója a főurakkal és a királlyal szemben. A köznemesség bekapcsolódását a királyi tanács munkájába úgy értékeli, hogy tényleg minden nemesnek egy és ugyanazon szabadsága van.

Werbőczy a szentkorona-tan alapelveit önállóan és külön-külön, de szinte készen kapta és vette át. Egységbe viszont tagadhatatlanul ő foglalta, noha nem ez volt elsődleges célja.

Politikai értelemben Werbőczy gondolkodásmódja teljesen érthető. Adott egy gyenge kezű és képességű uralkodócsalád, van egy minden téren előrenyomuló főúri csoport és vannak a köznemesek, akik a saját javukra szeretnék fordítani az erőviszonyokat, ha erre lehetőségük nyílik. A főurak a koronabirtokok jelentős részét megszerezve szorongatják a királyt, hatalmát korlátozva és ellenőrizve foglalják el a kulcspozíciókat.

---

¹⁸. Hóman-Szekfű im.591.o.

¹⁹. uo.

Hivatkozási alapjuk a korona, melyet az ő kegyükből lehet elnyerni. Nem így a köznemesség és vele Werbőczy: „Neki nem is volt célja a szent korona elméletét kifejteni, s azzal csak másodsorban foglalkozik, a nemesség eredetének már említett kutatásakor, majd pedig a törvényhozói jog kialakulásának vizsgálatánál.”²⁰ Neki a köznemesség egyenjogúsítására van szüksége, hogy beleszólhassanak a politikai felhőrégió döntési mechanizmusába, hogy részesítve legyenek a hatalomból.

Werbőczy a regnum fogalom használatán keresztül fejezi ki legjobban magát és mondanivalóját: a regnum hármas jelentésű szó, hol a rendek összessége a királlyal szemben (totum regnum Hungarie), hol területföldrajzi egység (regnum Hungariae), hol pedig maga az állam, mint a kormányzás objektuma.

Werbőczy észlelte a magyar királyi hatalom forrásában végbement változást, s művében ezt domborította ki: a politikai élet meghatározó elemeivé a rendek váltak.

1526 után, egy egészen más viszonyrendszerben Werbőczy jogi okfejtései, dogmákká merevedtek és hivatkozási alapul szolgáltak a magyar rendek számára érdekvédelmi vagy – érvényesítési szempontból egyaránt.

A nemesi jogok katalogizálása éppen addigra fejeződött be, amikor az ország is válaszut elé érkezett. Werbőczyból az 1526 után kezdődő Habsburg-korszak csinált „bestsellert”, mert egyaránt felértékelődtek a királyt helyettesítő tisztségek, az országgyűlések és a nemesi vármegyék mint az állami közigazgatás területi szintű képviselői.

---

²⁰ Bartoniek Emma im.327.o.

7.) A királyi hatalom gazdasági alapjai (1000-1526)

Szent István koronázásával de iure is létrejött a Magyar Királyság. István állama II. Andrásig bezárólag patrimoniális jellegű, amely a királyi és királynéi birtokállomány túlsúlyára épült a világi és egyházi birtokokkal szemben.

Az államszervezet alapját a vármegyék képezték, központja: a vár, igazgatási-katonai és gazdasági egység volt.

A király személyes hatalmán alapuló pénzügyi jogosítványai szinte korlátlanok voltak (regale = királyi kizárólagos jövedelem, pl. sómonopólium; a nyestbőradó vagy marturina; szabadok dénárjai vagy liberi dinarii).^{1.}

A király általi állami adózás legősibb típusa a szállásadó (descensus) volt. Első királyunk vezette be. Lényege: az uralkodó évente végiglátogatta a vármegyéket, s miközben eleget tett kormányzati kötelezettségeinek, közben felélte az adott terület élelmét (a királyt aszta-

---

^{1.} A királyi pénzügyek két nagy csoportja a regalejogok és az adók.

A királyi regalejogok (iura regalia) közé tartozott

- a pénzverés (ius monetarium)
Elvileg kizárólagos, de Béla és Géza harcegek a ducatusuk területén éltek vele.
Az Aranybulla 23.cikkelye húsvétól húsvétig forgalomban levő, évente kibocsátandó pénzről határoz.
Az évente történő kényszerbeváltás (régit új pénzre) adta a kamara hasznát (lucrum camerae).
Az 1298: 37.cikkely szerint egyféle és állandó értékű pénz kerüljön forgalomba.
- a bányászat joga (ius regale minerale)
- Só- és nemesérc monopólium a bányaművelésre, majd a király bányafőúri joga átruházásával bányaszabadság, cserében: bányabér, -vám, azaz urbura
- vámjog (ius tributi)
  - a.) határvám (külkereskedelmi vagy határforgalmi)
pl. a harmincad, mely eredetileg belső vám volt.
  - b.) belső- vagy közlekedési vám
pl.: út-, híd-, rév- és vásárvám (áru értéke után ott, ahol a kereskedőt először megállították)
- árumegállító jog (ius stapulae)
A vámjoggal (vásárvám) van szoros kapcsolatban.

Királyi adók:

- rendes adók
pl.: szabadok denaradója vagy kapu- majd füstpénz (ez már fejadónak minősült)
- rendkívüli adók (collecta mint gyűjtőfogalom)
  - a.) általános (generalis collecta)
  - b.) részleges (collecta specialis)
pl.: földbér (terragium)
- egyéb uralkodói jövedelmek
pl.: ajándék, talált kincs, bírságok, elkobzott vagyon, ingyenes közmunkák.

ludnál vendégül kell látni). Ennek volt kései mutánsa a XVII.század végén a Habsburgok által bevezetett portio és forspont, melyről később még szó lesz III.2.3.3.pont alatt.

A XVIII.századtól a szállásjog a király saját birtokaira korlátozódott és az egyháziak majd a királyi serviensek is mentesültek a szállásadás alól, helyébe járadék lépett, s végül a nemesség adózási mentessége (immunitas) folytán rájuk már nem vonatkozott.

II.András új berendezkedése (nova institutiones) a királyi birtok eladományozásán nyugodott. A kieső bevételek pótlására a regale kiterjesztése szolgált.

Az átmenet egy új pénz- és gazdaságpolitikára (ha szabad ilyen kifejezést a középkorra használni), Anjou I.Károly alatt került sor.

A regale jövedelmekhez teljesen új módon közelített: igyekezett állandó értékű arany- és váltópénzként ezüstpénzt veretni s ehhez kapcsolta új adóját a kamara hasznát (lucrum camerae). Bevezette – először az ország történetében – az egyenesadót, melyet kapuadónak vagy portális adónak nevezett. Ez a jobbágyparasztságot érintő első állandó jellegű állami adó volt.

A nemesérc bányászat fellendítését szolgálta az urbura (bányabér). Az Anjouk másik jelentős novuma az ún. honor birtok adományozása volt, mellyel híveiket érdekeltté tették politikájuk támogatásában és a gazdaság működtetésében.

Zsigmond idején a honor birtokok örökletessé válva kikerültek a király tulajdonából, s megkezdte a regalek elzálogosítását is. Ez átmenetileg segítette őt, de hosszabb távon veszélyeket hordozott magában.

A királyi hatalom gazdasági megerősítésére átfogó jelleggel Hunyadi Mátyás vállalkozott (ls. 4.3.2. alatt), egy forintos éves rendkívüli hadiadója nagy megterhelésnek számított abban az időben.

A Jagellók alatt a királyi udvartartás napi gondokkal küzdött, ami egyértelműen utal a bevételek elégtelenségére. II.Lajos felesége, Habsburg Mária kísérletet tett a királynéi birtokok visszaszerzésére, hogy megerősítse a központi hatalmat, de az 1526-tal bekövetkező események sorozata új irányt szabott a királyi hatalomnak magának és gazdasági alapjának is: Magyarország politikai és gazdasági kényszerpályára került, „elkanyarodott” (Pach.Zs.P.) a nyugati fejlődési modellől.

III. Habsburgok a magyar királyi székekben (1526-1703)

A mohácsi csatavesztés után, mikor kiderült, hogy a király is halott, a trónutódlás központi kérdéssé vált.

Ahogy 1516-ban először, most ismét a nádor került reflektorfénybe.

A trónra ketten aspiráltak: Szapolyai János erdélyi vajda és Habsburg Ferdinánd.

Milyen jogcímen követelték maguknak a trónt?

Szapolyai és a köznemesség álláspontja az 1505.évi – II. Ulászló által sohasem szentesített – rákosi végzésen nyugodott. A rendek itt fogadták el, hogy nem választanak többé idegent királyukká. Szapolyai ezen túlmenően feleségül akarta venni Mária özvegy királynét (ahogy II. Ulászló Beatrixet), hogy esélyei tovább javuljanak. Szapolyait a rendek 1526. november 10-én Székesfehérvárott királlyá választották és megkoronázták (Podmaniczky István püspök).

Habsburg Ferdinánd eleve a természetes örökös jogán tekintette magát Magyarországot királyának, utalva a korábbi Habsburg-Jagello örökösödési szerződésekre. Felesége révén sógora volt II. Lajosnak. Ferdinánd koronázási hitlevelében – s ez újdonság – saját királyi kegyelmére hivatkozott. A Báthory István nádor által, az 1485. évi törvénycikk szerint Pozsonyba összehívott királyválasztó országgyűlésen 1526. december 17-én királlyá választották. 1527. november 3.-án Székesfehérvárott (Podmaniczky István püspök!) a szent koronával megkoronázta. Koronázási esküjébe belevette az Aranybulla megtartását is, ezért korábban ezt alkotmánybiztosító eskünek nevezték. (Bátyja V. Károly, II. Lajos uralkodása alatt végig használta a magyar királyi címet!)

Két jogcím ütközött egymással 1526-ban, s a kérdést maguk a trónigénylő, -betöltő felek döntötték el, amikor 1538-ban megkötötték a váradi békét.¹

A váradi egyezményben a két király törvényesnek ismerte el egymás megkoronázását,

---

¹. A váradi béke latin nyelvű szövegét közli a Magyar Történelmi Okmánytár II. kötete (1538-1553). Összeszedte s lemásolta Hatvani Mihály, Pest, 1858, 3-17.o.

1.1. I.Ferdinánd kormányzati rendszere (1526-1564)

I.Ferdinánd szerencséjére nővére Habsburg Mária volt a királyné, aki mindent elkövetett fivére trónra jutása érdekében, ugyanakkor saját szerzett jogaiból még testvérét sem kívánta részeltetni.

1526.december 16-án Báthori István nádor az első szavazata jogán Ferdinándot ajánlotta királynak. Ehhez Mária és hívei is csatlakoztak. Másnap érvénytelenítették a székesfehérvári országgyűlés Szapolyait királlyá választó határozatát.

(Ferdinándot 1527.februárjában cseh királlyá koronázták, itt is sikerült II.Lajos örökébe lépnie.)

1527.januárjától átszervezte az uralma alatt álló országok kormányzatát⁴, melyek néhány átalakítást kivéve 1848-ig érvényben maradtak.

1.1.1. A királyi tanács átalakítása magyar tanácsa

1526 előtt a királyi hatalom legfontosabb ellensúlyának számított a királyi tanács (consilium regium).

Ferdinánd magyar királyi tanácsként működtette tovább hatáskör nélkül. Helyébe Buda székhellyel létrehozta a magyar tanácsot (consilium Hungaricum), melynek elnöke a nádor (először Báthori István) lett.

Buda oszmán kézre kerülése után az 1542.évi 30.cikkely a magyar tanács székhelyét Pozsonyba tette át, de igazából Bécsben ülésezett.

Elnöke: a király nevében de távollétében eljáró helytartó, négy főpap és

---

⁴. Ferdinánd három elvet kívánt következetesen érvényesíteni:

- a.) a centralizációt: az uralma alatti területek hatóságai fölé egy központi hivatalt szervezve, mely irányító szerepet tölt be azokhoz képest;
- b.) a kollegalitást: a hivatalnokok tanácsként működve azonos jogokkal bírnak, előtérben a szakszerűség, a személyes befolyás helyett.
- c.) a pénzügyek elválasztása: célja az uralkodó pénzügyi függetlenségének megteremtése (ahogy már Hunyadi Mátyásnál is), a rendi befolyást adómegszavazással degradálni.

négy főúr társaságában viszi és intézi az ország ügyeit. Őket tekinthetjük az ország kormányának.

A magyar tanács fő feladatává az adómegajánlást kívánta tenni Ferdinánd, ezt azonban – országgyűlési hatáskör lévén – a tanács visszautasította.

1.1.2. A helytartó és a helytartóság

II.Lajos halála után Ferdinánd testvérét az özvegy királynét, Máriát helytartójának tekintette, amíg nem tudja átvenni az ország irányítását. 1528-tól haláláig (1530) Báthory István nádort nevezte ki Mária helyébe „távollétében való helytartójának”. Ez megfelelt az 1485.évi 10.cikkelynek, t.i. hogy a nádor a király törvényes helyettese, és Báthori mellé tanácsot (tanácsosokat) rendelt.

Báthori halála után Ferdinánd nem tölti be a nádori tisztséget, mivel „a magyar nádorban már nem annyira a saját helyettesét szemléli, mint inkább a rendiség képviselőjét, amely rendiség a kor felfogása szerint a királyság ellenlábas volt.”⁵

1532-ben Thurzó Elek országbíróvá teszi helytartóvá. A nádorral szemben az országbírónak nincs katonai (főkapitányi, királyi hadak vezetője) hatalma, ezért Ferdinánd bizalmi emberei révén visszaszerzi legfőbb hadúri jogkörét, míg a helytartó adminisztratív feladatok végrehajtójává vált.

Az 1536.évi országgyűlés 16.cikkelye hozzájárult, hogy a király „az országban a szokott hatalommal helytartót nevezett ki:

1.§. És mindkét rendből hét kiváló tanácsost választott.

2.§. A kik közé tartoznak: a helytartó, a nádor és a kapitány.”⁶

---

⁵ Hóman-Szekfü: Magyar történet III.k. Bp. 1935., 75.o.

⁶ Magyar Törvénytár im.23.o.

lábjegyzetben: „A király helytartója az 1485: X.t.cz. értelmében a nádor. A nádori szék üresedése esetében volt tehát csak lehetséges külön helytartót kinevezni.” (uo.)

Az 1542.évi diéta 30.cikkelye a helytartó székhelyéül Pozsonyt tette, helytartótanácsul négy főpapot, négy főurat, kiknek fele része (két-két fő) állandóan a helytartó mellett, rendelt ki.

„A Locumtenentianak szinte teljhatalma volt a század közepe táján: hatásköre az egész belügyi igazgatásra kiterjedt. A pénzügyekben irányította a magyar kamarát, kezében tartotta a hadügyeket, szervezte az általános közigazgatást és az igazságszolgáltatási tevékenységben is részt vett. ...Nádasdy Tamás nádorsága idején a helytartóság lassan felbomlott, s utóbb már csak a Locumtenentia hivatali része funkcionált. A későbbi nádorok vajmi keveset tettek a helytartóság feltámasztására – ők inkább a palatinusi jogkör helyreállításán és realizálásán munkálkodtak.”⁷

A helytartó kezébe került a király személyes bíraskodása (átruházott jogkörrel).

1.1.3. Magyar Kamara

1528-ban, Buda székhellyel hozta létre Ferdinánd a magyar kamarát (camara Hungarica; camera regia Hungarica).

A királyi (állami) jövedelmek kezelése, beszedése regaleként mindig a király fenntartott felségjogai közé tartozott, s ez most sem volt másként. Ferdinánd a kincstartóságot alakította át kamarává s tette a rendek háttérbe szorításával a pénzügyek legfőbb irányítójává.

1541 után a kamara székhelye Pozsony lett. Fokozatosan a bécsi udvari kamara alá lett betagolva a Habsburgok birodalomépítő politikája következtében.⁸ A rendek 1569-ben elismerték, hogy a királyi pár

---

⁷ Magyar alkotmánytörténet. Szerkesztette: Mezey Barna. Osiris Kiadó Bp. 1995, 103.o.

⁸ A magyar kamara fennállása semmi törvényt nem sértett, amint a helytartótanácsé sem, fennállását a király törvényes, alkotmányjogi érvényesülésének köszönhetette, de ez a király... külföldön lakott és az ország fenntartására idegen tartományaiból is kénytelen volt pénzt szerezni. Ebből következett, hogy magyar királyi kamaráját, s ennek pénzkezelését alárendelte azon külföldi hatóságának, mely ... az összes Habsburg-országok pénzügyeit áttekintette és velük rendelkezett.”
Hóman-Szekfü im.86.o.

(I.Miksa és felesége Mária) saját jövedelmeiből többet áldoz Magyarországra, mint a szűkös hazai források együttvéve. Sokan innen eredeztetik a közös ügyek létezését (Eckhart-Degré).

1.1.4. A király hadügyi felségjoga

Amíg a nádori tisztség betöltött volt, addig a király kezét megkötötték az 1485.évi nádori cikkelyek. Mikor a tisztségben üresedés keletkezett, a helytartó már nem rendelkezhetett katonai kérdésekben.

Ferdinánd 1556-ban állította fel az udvari haditanácsot (Hofkriegsrat, Consilium bellicum), amely a hatalma alá tartozó országaiban a hadügyigazgatás (katonák ellátása, beszállásolása) legfőbb szerve volt.

A magyar rendeknek csak a hadiadó megszavazásakor adatott meg, hogy feltételeket szabjanak – kevés sikerrel.

1547-től két országos főkapitány volt, jelentéktelenségre kárhozthatva, mert 1556-tól „a magyar királyság hadügyeinek egységét elemi erővel szakította ketté az idegen sereg, idegen főkapitány és bécsi haditanács.”⁹

1.1.5. Magyar kancellária

1526 után – a korábbi kancellária feloszlása miatt – ezt is újjá kellett szervezni. Ferdinánd – az udvari kancellária elsőbbségére alapozva – csak formális kereteket biztosított a magyar kancelláriának.

1528.február 12-i utasításában arra hatalmazza fel az osztrák főkancellárt, hogy amit az ő nevében parancsol, azt úgy kell tekinteni, mintha magyar királyként is parancsolná, ezért annak végrehajtása kötelező érvényű. Ezzel vette kezdetét a magyar kancellária alárendelődése az udvari kancelláriának. Az 1567.évi 40.cikkelybe a rendek belevetették, hogy a német (osztrák) kancellária ne adhasson ki magyar vonatkozású levelet jogérvényesen csak a magyar kancellária.

---

⁹. im.89.o.

1.2. A nádori méltóság királyhelyettesítő szerepköre

Az 1526-1608 közötti 82 év alatt az országnak két nádora (és királyi helytartója) volt:

- Báthori István 1530-ig (4 év)
- Nádasdy Tamás 1554-1562 között (8 év)

A nádori szék 70 évig betöltetlen maradt, s ez mutatja leginkább a Habsburgok központosító törekvéseit, hiszen a nádor az 1485.évi decretum óta királyhelyettesnek számított.

(Igaz viszont, hogy a Jagellók (II.Ulászló 1503-ban és 1509-ben, II.Lajos 1522-ben) egyedi kijelöléssel bíztak meg helytartót távollétük idejére.)

Báthori halála után Bánffy János lett a nádor (1530-1534) de csak Szapolyainál. Új nádor választása (pl. az 1538-as váradi egyezményben) felmerült ugyan közös elhatározással Szapolyai János másik királlyal, de ez végül csak 1554-ben vált valóra a rendek követelésére.

1562 után viszont nem tudták a Habsburgokat rákényszeríteni a nádori szék betöltésére.

Ferdinánd a helytartók kinevezését (ls. 1.1.2.pont alatt) részesítette előnyben, de 1542-1553, majd 1562-1608 között bevezette a nádori helytartó (locumtenens palatinalis) tisztséget, amelyet alnádor néven nevezhetünk.

Révai (Révay) Ferenc 1542.évi nádori helytartói kinevezése nyitotta a sort. Jogköre kizárólag az igazságszolgáltatásra korlátozódott.

Nádasdy Tamás nádor és helytartó volt (1554-1562), s átmenetileg összekötő kapoccsá vált a király és a rendek között, ahogyan az az 1485.évi cikkelyekben található. Az uralkodó bizalmából a Haditanács elnöki tisztét is betöltötte, de szerepe ellentmondásos lehetett, mert nyilvánvalóvá vált az udvar számára, „hogy még benne, a magyar rendiség legfőbb középkori garanciájában sem összpontosul annyi tényleges hatalom, amennyi elegendő volna ez új korszakban a nemzeti önrendelkezés tökéletes helyreállítására. A legközelebbi, 1606-os kísérlet, a

Nádasdy-féle tapasztalatok alapján, előre is sikertelenségre volt kárhozthatva.”¹⁰

1.3. A trónöröklés és szabályozása

I.Ferdinánd hatalomba kerüléséről¹¹ és saját uralma jogalapjairól már volt szó a fejezet elején, most az 1608-ig érvényben tartott utódlások törvényi hátterét vázoljuk fel.

Az 1538-as váradi egyezményt követő 1539.évi országgyűlésen már szeretett volna, ha a rendek is elismerik örökösödési jogát (*ius successionis*), de a rendek ez idő tájt még a szabad választással (*ex libera electione*) való trónra lépésére helyezték a hangsúlyt.

Ferdinánd számára a nagy pillanat 1547-ben jött el. Az országgyűlés az 5.cikkelyében elfogadta a Ferdinánd-ág trónörökösödését.¹² 1563-ban – apja életében – Miksát előzetes választás nélkül királlyá koronázták.¹³ Koronázási esküje azonos apjáéval, de hitlevelet nem adott ki.

---

¹⁰. im.99.o.

¹¹. Supka Géza véleménye erről: „Habsburg I.Ferdinánd vesztegetéssel, okmányhamisítással, politikai gyilkossággal szerzi meg a magyar trónust”
Supka Géza: Habsburg-krónika (Válogatás) Helikon Kiadó 1986, 77.o.

Supa részletesen ír Ferdinánd végrendeletéről, mely szerint, ha a Habsburgok osztrák fiága kihalna., úgy öröksége „legidősebb leányára, Annára, V.Albert bajor fejedelem nejére vagy annak örököseire szálljon.

...III.(VI.) Károly császárnak tudvalevőleg csupán egy leánygyermek volt: Mária Terézia, s így a 18.század elején sürgősen szabályozni kellett az örökösödés kérdését. I.Ferdinánd végrendelete értelmében a bajor fejedelmi családra kellett volna a trónnak szállnia, és Mária Terézia elmehetett volna koldulni.” (96.o.)

¹². Az 1547.évi 5.cikkely erre vonatkozó szövege:

„4.§. [ha a király] még nem jöhetne vagy még nem maradhatna Magyarországon az ő hívei között, méltóztassék az ő fiát, a mi urunkat, fenséges Miksa fejedelmet Magyarországra az ő hívei körébe küldeni, a mint erre nézve ő felsége... az ország rendeknek és karainak a könyörgésére személyesen kegyes reményt nyújtott.

5.§. Mert, miután az ország rendei és karai magukat nemcsak Ő felsége, hanem örökösei uralmának és hatalmának is örök időkre alávetették az összes rendek és karok annak, ha Magyarországon marad, nem kisebb hűséggel, ragaszkodással és tisztelettel fognak engedelmeskedni, mint magának Ő felsége személyének.” Magyar Törvénytár im.193.o.

¹³. 1563.évi országgyűlés 64.cikkelye:

„Miksa főherceg, most már király, összes adományainak, kegyelmezéseinek és beleegyezéseinek megerősítése.”

Im.519.o.

„A királyválasztásnak... ezekben az időkben már csupán az a jelentősége, hogy az a királyi hatalom, melyet a király öröklési jogán úgylis elnyer, a rendektől származik át a királyra, s nem pusztán »ipso facto« az öröklés jogából és tényéből. Innen van a meg nem szűnő küzdelem király és rendek között. A Habsburgok nem akarták királyi hatalmuknak rendi forrásait elismerni, kormányzásuk jogosságát a rendek felhatalmazásához kötni. A rendek viszont ragaszkodtak ehhez, de csakis ehhez, s nem többé az igazi választáshoz, vagyis ahhoz, hogy a következő király személyét ők állapíthassák meg.”¹⁴

1572-ben Miksa a rendekkel királlyá választatta Rudolf nevű fiát.¹⁵ Rudolf nőtlen maradt, de több gyermeke is született. Öccse – a későbbi II.Mátyás – házassága terméketlen maradt.

A XVII.század első két évtizede két alkalommal is (1608, 1618/19.) a trónutódlás bonyodalmaival hozza majd magával a testvérpárral kapcsolatban.

1.4. A király főkegyúri joga

A Habsburgok egyrészt a régebbi uralkodóink főkegyuraságának folyamatosságát hirdették, másrészt elfogadták Werbőczy Hármaskönyve Szent Istvántól levezetett, apostoliságon nyugvó elméletét, melyet az 1414-es konstanzi zsinat is megerősített (Zsigmond elnöklése és aktív közreműködése segítségével).

Az igaz, hogy a káptalani választások a király komolyabb beleszólása nélkül

---

¹⁴. Bartoniek Emma: A magyar királykoronázások története. Bp. 1987, 92.o.

¹⁵. 1572.évi 1.országgyűlés 2.cikkelye:

„Köszönetnyilvánítás annak megígéréseért, hogy Rudolf Magyarország királyává lesz.”

Magyar Törvénytár im.619.o.

3.cikkelye: „Sürgetése a Rudolf megkoronázásának” (uo.)

1572.évi 2.országgyűlés 1.cikkelye:

„Az előbb óhajtott és megválasztott Rudolf ausztriai főhercegnek, szeptember huszonötödikén Pozsonyban magyar királlyá koronázása” (625.o.)

2.cikkelye: „A karok és rendek a szabadságaiknak és mentességeiknek a megtartását kívánják és a mindenható jó istenhez könyörgést intéznek.” (627.o.)

zajlottak, de a legfontosabb egyházi tisztségek elnyeréséhez az uralkodó hathatós beavatkozása szükségeltetett.

Új királyi kinevezések hiányában a főpapi székek üresen maradtak, jövedelmeikre a király rátehetette a kezét.

1573-1596 között az esztergomi érseki szék betöltetlen volt.

1.5. Közjogi vita a király és a rendek között kormányzati ügyekben

Az 1526-1556 között kiépített kormányzati szervek szakítást jelentettek a korábbi struktúrával, s bár vitathatatlanul hozzájárultak a Habsburgok eredményes birodalomépítő politikájához (mert eredményesen és szakszerűen működtek), de volt egy nagy hibájuk: az udvar hasonló szervei irányítása alatt álltak, végrehajtó szerepre kényszerültek.

A legnagyobb „hátránya” e szervezeti felépítésnek mégis az volt, hogy a rendek nem tudtak beleszólni – belefolyni az ügyek intézésébe. Egy nagy jövő előtt álló hivatali központ fiókintézményei voltak, ennek megfelelő jelentőséggel, pontosabban jelentéktelenséggel.

Az 1567.évi 40.cikkelyen túlmenően (ls. 1.1.5. alatt) az 1569.évi országgyűlésen sikerült a rendeknek I.Miksát olyan engedményre rábírní, hogy ügyeiket gyorsabban kezeljék, miközben elismerték „a hazai ügyeknek külföldön, külföldi hatóságok által történő elintézését saját maga törvényesítette azt, ami eddig csak a viszonyokból következő visszaélés, törvénysértés volt.

...Ehhez képest a rendek óvakodnak bármikor is hivatkozni az 1569-i törvényre, de ennek érvényét annál inkább kiemeli a királyi hatalom, mely ettől kezdve hivatkozik rá és vele födi, általa védi a bécsi hatóságok magyar befolyását. A magyar rendiség a viszonyok nyomása alatt, egy gyöngye pillanatában csakugyan elismerte a közösügyek létét és azt, hogy ezen közös, osztrákot és magyart egyképp érdeklő ügyek kizárólag bécsi, német hatóságok által intéztetnek el. Az 1569 : 38-ban már benne van az 1867 : 12. közösügyes elmélete, azzal a különbséggel, hogy

Deák génusza e közös ügyekre is befolyást szerzett a magyarságnak, míg a XVI. század közös ügyei – a »mixta« - kizárólag Bécs kezelésében maradtak.”¹⁶

2.) *A Habsburg uralkodók törekvései a királyi hatalom abszolutorikussá tételére (1604-1703)*

1526-1655 között a magyar országgyűlés - I. Miksa kivételével – mindig formálisan választott királyt I. Ferdinánd családjából és mindig azt, akit a regnáló király utódjának és magánjogi örökösének a saját házi körülményeik szerint megfelelt.

II. Mátyás esetében a rendek a kivételes körülményekre tekintettel hozzájárultak Rudolf elmozdításához, de utódja egyébként kijelölt örököse lett. A Habsburg-ház II. Mátyásig a primogenitura szabályai szerint örököztette át a trónt. A rendek számára a formális királyválasztásban az volt a döntő szempont, hogy a jövőbeli király kizárólag „az országgyűlés felhatalmazásából nyerheti csak el a szentkoronával való koronázást. Márpedig azt az udvar is jól tudja, hogy koronázás nélkül magyar király nincsen. Egész újkori történetünkben csak II. József és Ferenc József viselhették a magyar királyi címet koronázás nélkül, pusztán öröklési joguk és a királyi hatalom tényleges, bár alkotmányunk szerint jogtalan gyakorlása alapján.”¹

A Habsburg-abszolútizmus Magyarországon történő kipróbálása és kiépítése a XVII. század második felétől vált átgondolt politikává. L. Lipót ez irányú törekvései a török kiűzésével lehetőséget biztosítottak számára, hogy ténylegesen az egész országra kiterjedően formálja át az államszerkezetet és a fegyver jogán való szerzés ősi elvét is bevethesse királyi jogköre kiterjesztése érdekében. A tárgyalandó időszak utolsó évtizede át-

---

¹⁶ Hóman-Szekfű im. 329. o.;

Az 1569. évi 38. cikkely ominózus szövegrészei:

„1. §.... Ő felsége ... azokat az ügyeket, a melyek az igazságszolgáltatást, meg az ország jogait és szabadságait illetik: a magyar tanácsban; a kamarát illetően: a kamarában; a had körébe tartozókat pedig (az eddig követett szokáshoz képest) a hadi tanácsban fogja tárgyaltatni.

2. §. Ennélfogva az Ő felsége magyar tanácsosai közül legalább kettő, tudniillik: egy egyházi és egy világi, az udvart folytonosan kísérni tartozzék; hogy Ő felsége az ilyen magyar ügyekben, a melyek az igazságszolgáltatást, meg az ország jogait és szabadságait illetik, az ő segítségükkel élhessen.”

Magyar Törvénytár im. 605. o.

¹ Bartoniék Emma im. 96-97. o.

vezet bennünket a Rákóczi nevével fémjelzett és megvalósítani kívánt független magyar államiság kísérletébe.

2.1. A királyi jogkör túllépése és következményei (1604-1608)

A rendek és a király között szokásjogi alapon ment végbe az országgyűlések rendszeressé válásával a jogképződési folyamat utolsó fázisa, a kölcsönösen elfogadott törvényszöveg végső formába öntése.

A Habsburg-időszakban ez a magyar kancellária feladatköre volt. Figyelmeztető jelek már a XVI.század végén feltűntek, amikor Rudolf király és Mátyás főherceg kijelölt trónörökös felváltva, „nyúlnak bele” a már elfogadott törvénycikkekbe. Az udvar hivatalos jogi álláspontja: a királyi szabadság körébe tartozik, ha a rendekkel közös törvényszöveget utólag javítja, hozzátesz, elvesz belőle. De nincs joga azon új szöveg beiktatásával változtatni.

1604-ben mégis ez történt. Az országgyűlés 21 törvénycikket tárgyalt és ennyit hagyott jóvá a királlyal közösen.

Amikor a törvények megjelentek, abból 22 találtatott. Nyilvánvalóvá vált a királyi jogkör önkényes túllépése.

Ráadásul a vallásügy kérdésében, amely az országot felekezetiileg is megosztotta.

2.1.1. Az 1604.évi 22.cikkely a vallásügy tárgyalásának eltiltásáról.

A 22.cikkely 8.§.-át olvasva szembetűnő a hatalmi arrogancia:

„Ezért Ő szent felsége önkéntes elhatározásából és királyi teljes hatalmánál fogva, úgy Szent István királynak, a magyar nemzet apostolának, valamint a többi összes néhai felséges magyar királyoknak, az Ő felsége elődeinek az említett szent római katolikus hitre és vallásra vonatkozólag.”² minden ilyen cikkelyét megerősíti. A hivatkozások jogalapja kettős:

- egyrészt a király korlátlan hatalma (mely ellentétes a Hármaskönyv doktrínájával és a szentkorona-elmélettel),

---

² Magyar Törvénytár im.957.o.

- másrészt utal az apostoliságra,
(mely a főkegyúri jog kiindulópontja és egyházszerkezetet érintő).

A 9.§. tiltó rendelkezést tartalmazott:

„És hogy ezutánra, főképpen az ország közönséges gyűlésein és ennek fontos tárgyalásain, senki a vallásügyet a közös tárgyalások késleltetésére és félbeszakítására, bármely szín és ürügy alatt büntetlenül napirendre ne hozhassa....”³.

Adott volt a királyi önkény, mely hűtlenségi perek kezdeményezésével próbálta az erőviszonyokat a maga javára fordítani.

Az 1604-1606. évi Bocskai-felkelés győzelme, a tizenöt éves háborút lezáró zsitvatoroki békével új helyzetet teremtett.

A Bocskaival kötött és becikkelyezett bécsi béke 1.cikkelye annullálta az 1604.évi 22.cikkelyt: „A mi tehát a vallás ügyét illeti: erre nézve most a közönséges végzések, sőt még az ezerhatszáznegyedik évi legutolsó törvény-cikkely sem állván ellent, miután ez az országgyűlésen kívül és az országlakók beleegyezése nélkül volt hozzáadva és ezért el is törlik...”⁴ és megengedte a szabad vallásgyakorlatot.

A király (és mögötte a trónra ácsingózó, ötletadó Mátyás főherceg) jogilag is és politikailag is vereséget szenvedett.

De hátra volt még az 1608-as esztendő, mely a Habsburg-magyar viszonyban éppúgy, mint a király jogállásában, helyettesítése szabályozásában új fejezetet nyitott.

2.1.2. Az 1608.évi országgyűlések

Rudolf öccse, Mátyás összefogva a magyar (és a cseh) rendekkel a dinasztiaán belül hatalomátvételt valósított meg. Rudolf 1612-ben bekövetkezett haláláig

---

³. uo. ⁴. im.961.o.

Ezzel elismerést nyert a 22.cikkely motu proprio (önkéntes; kérelem nélküli felhatalmazás) mivolta.

A bécsi béke 3.cikk második bekezdése a rendek javára korlátozta a király külpolitikai jogkörét, mert a Portán állomásozó császári követ mellé részvételi és képviseleti jogot biztosított a magyarok számára, s az utasításokat a magyar tanáccsal egyetértésben kellett megállapítani!

megtarthatta német császári és cseh királyi címét, de le kellett mondania az örökös tartományokról és Magyarországról Mátyás javára. (Hasonló lemondásban lesz majd része V.Ferdinándnak, de neki minden tisztségéből távoznia kellett.)

1608.szeptemberében összeült a magyar országgyűlés, melynek törvényhozó munkája két, egymástól jól elkülönülő szakaszra bontható, s ez a Magyar Törvénytáron is nyomot hagyott.

2.1.2.1. Az ún. koronázás előtti törvénycikkek (23 cikkely)

Az 1.cikkely a már korábban tárgyalt 1606.évi szabad vallásgyakorlatot erősítette meg.

A 2.cikkely előírja, hogy a király „az ország előleges tudta és beleegyezése nélkül, Magyarországon és ennek a kapcsolt részeiben, se háborút ne indítson, se külföldi katonákat be ne hozzon.”⁵

A 3.cikkely a nádor és a személynök (personalis) választását írja elő, mivel Nádasdy Tamás halála óta (1562) a nádori szék, s vele a királyhelyettesítés betöltetlen és megoldatlan volt – rendi szemszögből. A Habsburg gyakorlat, hogy a házi törvényeiben körülírtak szerint rendezték az utódok közötti öröklést, magyar szempontból nem volt probléma mentes, de belefért a király törvényes utódjelölési jogába.

A rendek számára a nádori tisztség betöltése 1608 őszén, erejük teljében, amikor ők diktálnak, halaszthatatlanná vált. II.Mátyás az ő segítségükkel taszíthatta le a magyar trónról bátyját, Rudolfot, s ennek engedményekben is meg kellett mutatkoznia.

A nádorválasztás eljárási rendjét az alábbiak szerint határozták meg:

- a király jelöl összesen négy személyt, melyből kettő katolikus, kettő „evangéliumi hitfelekezet”-ű, kiket az országgyűlés elé terjeszt,

⁵. Magyar Törvénytár 1608-1657. Bp.1899, 11.o.

- a karok és rendek feladata a választás a jelöltek közül,
- a nádor halála esetén „egy évnek a leforgásán belül az új nádornak a megválasztása céljából az országban külön közönséges országgyűlést hirdessen és tegyen közzé.”^{6.}
- ha a király „ezt megtenni nem akarná vagy azzal nem gondolna, az akkori országbíró úrnak, vagy ennek hiányában a tárnokmester”^{7.} jogosult sőt kötelezve van az országgyűlés összehívására, tisztségvesztés terhe mellett.

Nádorrá választották Illésházi Istvánt, s irányt vettek a rendi kormányzás felé. A 4.cikkely a korona őrzési helyéül Pozsonyt jelöli ki, világi koronaőrök őrizete mellett. (Rudolf ugyanis Prágában tartotta a magyar koronát.)

A 6.cikkely a magyar tanács beleegyezését kívánta a szabad királyi városi cím adományozásához.

A 10.cikkely előírása: az uralkodó „az egész kormányzást, és a magyar tanácsnak a méltóságát meg a cancellária hatalmát tetteleg visszaállítsa és azt a magyar tanácsból alkalmas személyeknek adományozza”^{8.}, de semmi esetre se idegeneknek.

Előre érvénytelennek nyilvánítják, ha magyar ügyben más nemzetbéli tanácsos kiadványozna. (3.§.)

A 15.cikkelyben mintegy előírják a király számára, hogy „a királyi fiscusra törvényesen háramlott fekvő jószágokat... ne pénzért (a miképp eddig történt), hanem az ország régi végzéseihöz képest... ingyen adja és adományozza.”^{9.}

---

6. uo.

7. uo.

8. im.15.o.

9. im.19.o.

A 16.cikkely szerint a mostani országgyűlési cikkeket a király hitlevélben erősítse meg.

A 18.cikkely bár megismételte a szokásos felhívást a király országban lakására és a személyes kormányzás átvételére, ha azonban távolléte huzamos idejű (már pedig 1526 óta így alakult), „akkor a király Ő felsége a leendő nádornak mindenféle teljes hatalmat megadjon, hogy ezt az országot a magyar tanáccsal (a régi szokás szerint) éppen olyanteljhatalommal kormányozhassa és igazgathassa, mintha önmaga itt tartaná székhelyét.”¹⁰

Ebben állt az ismételten betöltött nádori szék jelentősége és a rendi irányítású kormányzás lehetősége.

A koronázás előtti törvénycikkeknek van egy kevésbé ismert előzménye és története. 1608-ban ugyanis két országgyűlést tartottak. Amiről eddig szó volt, az sorban a második, amely szeptember 9-étől november 19-ig tartott.

Az elsőre január 10-én került sor, s valójában rész-országgyűlésről volt szó, mert Mátyás főherceg erre az alsó-magyarországi és a dunántúli királyi vármegyéket hívta össze Pozsonyba. A történeti hűség kedvéért hozzátesszük, hogy a felső-magyarországi, az erdélyi, sőt Alsó- és Felső-Ausztria rendjei is képviselőket küldtek. Ettől vált konföderációs jellegűvé az összejövétel. Rudolf leirata ugyan feloszlatta az engedélye nélküli gyűlést, de ennek a rendek nem engedelmeskedtek és a jelenlévő Mátyás főherceg vezetése alatt tovább tanácskoztak. Az itt született egyezkedések teremtték meg a továbblépés lehetőségét, itt kapott Mátyás végső biztatást arra, hogy bátyját eltávolítsa a hatalomból.

---

¹⁰. im.21.o.

2.1.2.2. Az ún. koronázás utáni törvénycikkek (27 cikkely)

1608.november 16-án az országgyűlés II.Mátyást királlyá választotta és harmadnapra megkoronázták. December 6-án II.Mátyás szentesítette a koronázás utáni 27 törvénycikket.

A király jogállását áttételesen érintette az 1.cikkely, amely megteremtette a két házból álló országgyűlést:

- főpapok, bárók, mágnások,
- országlakók.

Továbbá megállapították az ország karai és rendjei négyféle állapotát:

- főpapok,
- bárók, vagy mágnások,
- nemesek,
- szabad városok.

A királyválasztás ugyanis az országgyűlés egészét illette meg, amely 1608-tól kezdődően két kamarássá (alsó- és felsőtábla) vált.

2.2. II. Ferdinánd trónrajutása: oldalági öröklés, magyar rendi közreműködéssel (1618-1619)

I.Ferdinánd és Jagello Anna házasságából – a trónöröklés szempontjából – három fiú született: „az egyik II.Miksa volt [magyar királyként I.Miksa], a másik tirol-i Ferdinánd, a harmadik a stájer ág megalapítója, Károly. II. Miksának két fia is trónra került (Rudolf és Mátyás), de velük magtalanul kihalt az osztrák ág. A tirol-i ág azáltal kapcsolódott ki a trónkövetelésből, hogy Ferdinánd morganatikus házasságot kötött Welser Philippinával. Maradt tehát a stájer Károly főherceg, aki eléggé fiatalon halt meg, mert a legidősebb fia, Ferdinánd is csak 12 éves volt,

amikor az atyja elköltözött az élők sorából.”¹¹.

II.Mátyás a házi törvénnyel Ferdinándot fiává fogadta és utódául jelölte, akit azután 1618.május 18-án a rendek királlyá választottak és június 1-én megkoronázták. Ennek előzményeként Mátyás a fivéreit és rokonát III.Fülöp spanyol királyt lemondatta a korábbi örökösödési szerződésekben kikötött magyar trónigényükről.

Két megjegyzés ehhez:

- 1.) Rudolf lemondatása nem lett törvénybe iktatva Magyarországon;
- 2.) II.Mátyás manipulációi és házi törvénye a magyar rendeket önmagában nem kötötte, a hazai közjog szempontjából irrelevánsnak minősült, viszont itt volt a lehetőség a szabad királyválasztásra, mivel az 1547: 5 tc. a fiágon (akkor I.Miksa) való öröklést iktatta törvénybe, s nem a mellékágit!¹².

II.Ferdinánd 17 feltételből (27 §-ból) álló hitlevele 1622-ben lett becikkelyezve, s az udvar a „régí szokásra”, a rendek a „megválasztásra” tették a fő hangsúlyt. Alapjában véve a király jog- és hatáskörére, kormányzatára nézve a hetedik és a tizenhetedik feltétel érdemelnek figyelmet:

„13.§. Hetedik föltétel. Hogy a nádorválasztásra, ennek hatalmára, joghatóságára és tisztére nézve az előírt szabályt Ő felsége... megtartja.”¹³.

„23.§. Tizenhetedik föltétel. Ő felsége biztosítékot nyújt afelől, hogy a míg a szentséges császári és királyi felség legkegyelmesebb uruk életben van, addig a császári és királyi felség kifejezett és külön kegyelmes akarata és az országlakók egyetértése nélkül, az ország semmi kormányzásába bele nem avatkozik.”¹⁴.

Az utolsó feltétel arra utal, hogy II.Mátyás uralkodásába a koronás örökös nem

---

¹¹. Supka Géza im.178.o.

II.Ferdinándról megjegyzi még, hogy esetében „még nehezebben ment a magyarok királyválasztó jogának ez a kijátszása, mert hiszen nem is egyenesági leszármazottakról, hanem oldalági rokonról volt szó, akinek örökösödési joga még a családon belül sem volt egészen tisztázva.” (184.o.)

Pázmány Pétert bízták meg, hasson oda a magyar rendeknél, hogy Ferdinánd király lehessen. Pázmány a győzködés során Ferdinándról kijelentette: „akaratotok ellenére is uralkodni fog fölöttetek!” (i.h. 185.o.)

¹². Ezen az állásponton van Eckhart Ferenc és Degré Alajos is.

¹³. Magyar Törvénytár im.179.o.

¹⁴. im.181-183.o.

szólhat bele, elkerülendő a Rudolf idején történeteket. A rendek konszolidálták megnövekedett súlyukat. Gyakorlatilag 1606-1638 között alakult ki a nemesi-rendi alkotmánynak nevezett forma.

2.3. I.Lipót abszolutizmusa és a Habsburgok fiági örökösödési joga (1657-1705)

A XVII.század közepétől, nagyjából a harmincéves háborút lezáró 1648.évi westfáliai békétől kezdődően a Habsburgok pozíciói megerősödtek. Katonai sikereket értek el Magyarországon a törökökkel szemben, s a meggyengült Erdély befolyás alá vonása is napirendre került.

1667-ben meghalt Wesselényi Ferenc nádor. A rendek nádorválasztást akartak, s ennek érdekében szövetkeztek.

Az udvar 1671-ben a szervezkedőket lefejeztette. Ezt követően került sor az abszolutizmus első bevezetésére.

2.3.1. Az abszolutizmus bevezetése, a királyi hatalom megerősítése (1670-1681)

I.Lipót – túllépve azon az elven, hogy az adómegajánlás országgyűlési hatáskör - törvénytelen módon vetett ki adókat (pl. portálisadót, fogyasztási adót), melyek a nemeseket is érintették. A Magyarországon állomásozó katonaság ellátását szintén helyi adó kivetésével próbálták megoldani.

A pénzügyi jogkör túllépése csak előjátéknak számított az ún. magyar rendi alkotmány megszüntetésére irányuló lépésekhez képest:

- örökös Habsburg királyság bevezetése és elismertetése (absolutus rex)
- a nádori méltóság megszüntetése,
- országgyűlés elsorvasztása,
- új főkormányzóságok felállítása (pl.: kormányzóság 1673-ban),
- az ország katonai megszállása.

A kormányzóság (gubernium) bevezetése, egyidejűleg a rendi alkotmány felfüggesztése 1673-ban, a nyílt abszolutizmus időszakát nyitotta meg. A király irányt vett, hogy felségjogait és állami főhatalmát megkérdőjelezhetetlenné te-

gye. Ezt szolgálta a később is gyakran használt ún. jogeljáráselmélet (Verwirkungs-theorie), mely szerint a sorozatos felkelések, felségárulások miatt az országnak nincs joga saját országgyűlésre, s így öngazgatásra se, ezért királyi (császári) rendeletekkel kell a társadalmi-politikai rendezettséget biztosítani. A király főkegyúri jogára alapozva – és a becikkelyezett bécsi békét kiiktatva – kezdetét vette a rekatolizáció és a protestánsok üldözése is.

1681-re az abszolutizmus mint adózási és kormányzati rendszer megbukott, szükségessé vált a felek közötti kiegyezés.

A soproni országgyűlésen¹⁵ (1681) visszaállították a rendi alkotmányt, nádort (Esterházy Pál) választottak, de a vallásszabadság ügye nyitva maradt.

2.3.2. Az 1687.évi országgyűlés a Habsburgok örökös fiági örökléséről

Az 1687-ben Pozsonyban tartott országgyűlésre úgy került sor, hogy a Habsburg-seregek katonai fölénye a törökkel szemben nem hagyott kétséget a felől, hogy hamarosan ismét helyreállhat az ország egysége.

I.Lipót az országgyűléshez intézett királyi előterjesztésében¹⁶ a mézesmad-

---

¹⁵. Az 1681.évi országgyűlés fontosabb döntései:

1.cikkely: nádorválasztás

2.cikkely: Kormányszék (gubernium) és helytartóság (locumtentia) eltörlése

4.cikkely: a törökkel kötendő békétárgyalásokat a magyar tanáccsal együtt kell tárgyalni és intézni.

10.cikkely: „A nemesi kiváltság jogainak s az ország szabadságainak megtartásáról.”

13.cikkely: a magyar és az udvari kamara egyenjogúsága, egymástól való függetlenségük.
in. Magyar Törvénytár 1657-1740. Bp. 1900, 263-275.o.

¹⁶. Magyarország „I.Ferdinánd trónra lépte óta a habsburgi ház uralkodásának mindörökre alávetett, s maga a korona és a császári székhely Bécs is, a gonoszok pártoskodása által, iszonyú veszélynek volt kitéve, de az ellenség Isten segélyével legyőzetvén, s az országból kiűzetvén, Buda főváros s az országnak török járom alatt nyögő nagyobbik része a gyalázatos rabság alul felmentetett. Az ország nyugalmanak biztosítására s hasonló veszélyek megelőzésére legcélszerűbb módnak hitte az országgyűlés összehívását, s József főherczeg megkoronáztatását. Jogában állna ugyan ez országot, melyet a töröktől visszaserzett, a háborújog alapján magának s örököseinek megtartani, s annak részére új törvényeket szabni, de ő ... beleegyezik, hogy a fegyverrel visszaserzett részek kedves Magyarországa ismét bekebeleztesse, a régi törvények, a rendek szabadságai, s kiváltságai továbbra is érintetlenül maradjanak... azonban a szükséges igazításokkal; nevezetesen hogy a II.Endre király 1222-ki 31-ik t.-czikkében foglalt ellenállási jog... eltöröltessék; hogy továbbá az osztrák ház fiágának örökösödési joga Magyarországon mely a habsburgi házat ünnepélyes szerződések alapján megilletik gyakorlatilag is meg van erősítve... a rendek nyilatkozata által teljesen helyreálltassék, s világos törvényben mindörökre biztosítottassék.”
Ih.im.66.o.

zag elhúzása és a korbács-suhogtatás egyaránt szerepelt. Az ellenállási jog rendek által gyakorlását úgy minősítette, hogy ez „az országot majdnem sárba sodorta”.^{17.}

I.Lipót akaratának érvényesítése nem ment símán. Túl nagy volt a tét. Az uralkodónak ismét nyilatkoznia kellett: „örökösödést csak az ő saját ágyékából származott fimagzatokra érti, és pedig az elsőszülöttség rende szerint, s a férfimág kihalása után újra életbe lép az ország királyválasztási joga; - hogy továbbá II.Endre kártékony törvényének eltörlése iránti kívánságából nem kell következtetni a nemesség egyéb jogainak csorbítását, melyeket írásban is megerősít.”^{18.}

I.Lipót idősebb fiát – Józsefet - királlyá, mégpedig „a szent koronával szokott módon megkoronázandó jövődöbeli örökös királlyá, s úrrá tenni méltóztattott.”^{19.} Koronázási esküjéből – a rendekkel való kompromisszum jegyében – már kimaradt az ellenállási jog megtartása.

József a koronázáskor még kiskorú (9 éves), ezért közjogilag az általa letett eskü és kibocsátott hitlevél nem lehetett érvényes. Az esetet tovább árnyalja, hogy kánonjogilag Józsefet a koronázása előtti napon bérnalkoztatták, így egyházi értelemben már nagykorú az eskütételkor!

A 2.cikkely iktatta törvénybe a Habsburgok fiági örökösödését, I.Lipót nyomatékos követelésére, az 1547.évi 5.cikkelyre való hivatkozással, joggalappal és – címmel.^{20.}

---

17. u.o.

18. im.68.o.

Korabeli szemtanuk leírása szerint az örökösödési cikkelyek (1-4.c.) tárgyalásakor „kétségkívül uralkodott a nyomásnak egy neme”.

19. im.331.o.

20. Magyarország „mostantól jövőre s örök időkre senki mást, mint fennccímzett Ő császári s királyi felségének saját ágyékából származott fiörökösei közül az első szülöttet (ugyanezt határozván az 1547-ik évi 5-ik s más e felől alkotott törvényczikkek) fogják törvényes királyuknak s uruknak ismerni és azt mindenkor és annyiszor, valahányszor ily felavatás újból bekövetkezik, a fentebb kijelentett hitlevélben foglalt czikkelyek előrebocsátandó elfogadása, vagy királyi biztosítása s e felől oly alakban, mint elődei teljesítették, leteendő eskü után, országgyűlésileg, e Magyarországon belül, meg fogják koronázni.” (im.335.o.)

Mint említettük, II.Ferdinánd nem egyenesági leszármazóként jutott trónra 1618-ban, ezért az 1547.évi 5.cikkelyre való hivatkozás de iure megkérdőjelezhető.

Az örökösödés a halállal ipso iure beáll, de az uralkodó hatalmának gyakorlásához az országgyűlés felhatalmazására (koronázási szertartás, hatalmi jelvények átadása, hitlevél becikkelyezése) is szükség van. A rendek az ellenállási és a szabad királyválasztási jogról való lemondásukat nem tekintették tragikusnak, mert bíztak legfontosabb ütőkártyájukban a koronázásban, esküvel és hitlevéllel. Nem akarták észrevenni, hogy I.József megválasztásával ezen már túl vannak, s nincs szükség rájuk. A későbbi történések, az abszolutizmus „második kiadása”, erre utalnak.

A 3.cikkely a Lipót-ág megszakadása esetére a spanyol Habsburgoknak juttatja hasonló feltételek mellett a magyar trónt. Csak ezt követően „ezek kihalása után nyerjen helyet a karok és rendek ősi, régi, helybenhagyott szokása s előjoga a királyválasztásban.”²¹

A 4.cikkely az Aranybulla már említett ellenállási záradékát törölte el.

A Habsburg-ház győztesnek érezte magát, de I.Lipót tisztában lehetett vele: a magyar országgyűlés jogszokásaival, törvényhozói hatalmával, az örökös tartományoktól elkülönültségben veszélyes tényező maradt.

1687.után a „szabad királyválasztásnak alkotmányjogunk értelmében csupán az uralkodóház fiágának kihalása esetén lehetett helye, amely jogtétel a királyválasztási jog felfüggesztése (1688., 1723.), s a trónöröklés rendjének szabályozása után is szubszidiárius tétele maradt alkotmányjogunknak.”²²

1687. féloldalas közjogi kompromisszumnak tekinthető az alábbiak miatt:

- a királyi hatalom kétségtelenül megerősítést nyert az örökös királyság elismertetésével,²³

---

²¹. uo.

²² Dr.Molnár Kálmán: Magyar közjog II.k. Danubia 1928, 395.o.

Molnár szerint a Habsburg-házon belül ekkor még nem volt meghatározva a trónutódlás sorrendje, hanem – az Árpád-ház késői gyakorlatát követve – az elsőszülöttet koronázták meg, s ez volt a trónbetöltés biztosítója.

²³. A fiági öröklés (successio agnatica) és primogenitúra a közös törzs-atya leszármazottaira terjed ki, ahol „az uralkodóház közelebb álló ágának előbb van trónöröklési joga, mint a távolabb állónak, az ágon belül pedig az előbb született megelőzi az utóbb születettet.”

Kacsó Ignác Alajos: A magyar trónöröklés.

A 3646 1919/20, 26.o.

Kacsó álláspontja korrektebb Molnárénál.

- az ellenállási jog eltörlésével (maga szabhatta meg mit tekint felségsértésnek, a sérelmek elősorolása csak országgyűlésen, de ilyet 1708-ig nem tartanak) az uralkodó nyert;
- a rendek kiváltságait megerősítik (átmenetileg);
- a hitbizomány bevezetése (9.cikkely) a főuraknak kedvez;
- a szabad királyi városok („negyedik rend”) száma ne növekedjen (17.c.), s ez közös rendi érdek.

2.3.3. Az abszolutizmus ismételt bevezetése (1690-1703)

I.Lipót megbízásából és támogatásával elkészült egy, a Habsburg főség alatt álló közép-európai térséget újjászervező tervezet (Einrichtungswerk). Kollonich Lipót az uralkodó szája íze szerint, Esterházy Pál nádor a rendi jogok figyelembe vételével készítette el tervezetét.

A király által támogatott tervezet, melyet a gyakorlatba is igyekeztek átültetni, az abszolutista állam programját tartalmazta:

- az uralkodó rendeleteken nyugvó és felségjogain alapuló irányító tevékenysége az állami élet területein.
- állam és kormányzata mindenhatósága,
- általános adóztatás a nemességre is kiterjedően,
- rendi előjogok felszámolása.

I.Lipót kikapcsolta az alkotmányos intézményeket, s magát az alkotmányt is. Széchenyi Pál kalocsai érsek a királynak országgyűlési felhatalmazás nélkül kivetett adóit hűtlenségi esetté minősítette.

A király felrúgta saját 1687-ben tett és aláírásával is megerősített alkotmányossági ígéretét. Az országgyűlést főúri tanácskozásokkal helyettesítette. Az országban zajló katonai összecsapások miatt I.Lipót úgy érezhette: a nemesség (is) ellene lázad, holott erre a ius resistendi eltörlése már nem jogosítja, ezért hadügyi felségjogával élve le kell számolni a rebelisekkel, az alkotmányt átalakítva létrehoz egy legfőbb központi tanácsot,

ahol a fő méltóságviselők (nádor, országbíró, személynök) mellé saját embereit ülteti. A nádor hatásköre csak ezen testületen belül érvényesülne.

Rendkívüli gyűlések váltották volna fel az országgyűlést, résztvevői bizonyos hányadát nem választották, hanem kinevezték volna.

A nemesi birtok pedig 10.000.- Ft alatt adómentes, felette adóköteles. (Kincstár feltöltése).

I.Lipót nagy vehemenciával bevezetett és megvalósítani kívánt terve mögött nemcsak a magyar közjog szétverése állt, hanem a szigorú adóztatás révén a pénzügyek egyensúlyba hozása is.

Erre szolgált a neoacquistica, azaz a visszafoglalt javak pénzügyi hasznosítása, magyarán a királyi háramlási jog kiterjesztése.

Már Werbőczy is leírta, hogy 100 év és 1 nap szükséges az elbirtokláshoz. Az oszmán-török uralom az ország jelentős részében ezt időben jócskán meghaladta. Uratlan e terület és a fegyver jogán a koronát illeti, kivéve, ha a birtokos hitelt érdemlően bizonyítja (adománylevéllel), hogy az ősiségi birtok. Erre az utóbbi esetre vezették be az ún. 10 %-os fegyverválságot (ius armorum). Csakhogy az ország területi épségének megvédése – jelen esetben a helyreállítása – a király kötelezettsége, hadügyi felségjogának érvényesítése, amely elérésére nemesi felkelést hirdethet és adót szavaztathat meg, de nem önkényesen!

I. Lipót eme második kiadású abszolutizmusa katonai túlhatalmán alapulva a rendek jogainak korlátozása és sérelme mellett haladt előre, de bukását, s vele az országos méretűvé váló Rákóczi-szabadságharcot egyetlen végső okra lehet visszavezetni, az adóztatásra.

A rendek oldaláról nézve az adóztatás –mint erről már szó volt – az országgyűlés adómegajánlási hatáskörébe tartozott. A nemesség adómentessége Werbőczy Hármaskönyve óta tabunak számított.

A jobbágyparasztság is az adóterhek miatt lázongott: a katonaság ellátására korábban kitalált beszállásolást (portio) és fuvarozást (forspont) olyan tehernek érezték, melyek a „rendes adó” mellett már elviselhetetlenné tették életüket.

A királyi jogkör abszolutisztikussá tételének második kísérlete is összeomlott.

Az újraszabályozás szükségessége párhuzamosan haladt az örökös királyság nőágra való kiterjesztésével (1711-1723 között).

3.) Erdély önállósága 1541-1691 között; a fejedelem jog- és hatásköre

Erdély már 1526 előtt is a Magyar Királyság különleges állású területi egységének számított. Az Árpád-korban ducatusként vagy az ifjabb király uralmi terepének számított. Az 1437-ben megkötött kápolnai unió – bár ekkor Erdély még nem földrajzi fogalom – a magyar, a székely és a szász „nemzetek” együttműködését alapozta meg. 1440-ben Hunyadi János vajdasága hozza meg az áttörést, a területi elv világos körülhatárolását, mely hatalomkoncentrációval járt együtt. Addig a hét magyar vármegyét fogta össze, igazgatta az erdélyi vajda; a székely székeket a székely ispánok, a szászföldet pedig a szász comes (ispán). A szászföld a kincstár peculiuma volt. Hunyadi János személyében egyesítette az erdélyi vajda, a székely és a temesi ispán tisztségeket.

1526 előtt Szapolyai az ország kormányzója és erdélyi vajda volt. II.Lajos halála után Szapolyai I.János néven magyar király lett. Az 1538-as váradi béke Erdélyt a kelet-magyarországi részekkel a kezén hagyta, de beleegyezett, hogy halála után I.Ferdinánd fősege alatt visszaállhat az ország egysége, míg Szapolyai – ekkor még meg sem született – utóda kárpótlásként hercegséget kap a Szepességben.^{1.}

1540-ben I.János meghalt, s a váradi békét felrúgva hívei a három hónapos János Zsigmondot választották királlyá, de nem koronázták meg (mint utószülött V.Lászlót), pedig a szent korona Izabellának kezében volt. A kiskorú gyámjai – I.János politikai végrendeletének megfelelően – kormányzóként Fráter György és Petrovics Péter lettek.

1541-ben, Buda oszmán kézre kerülésével és az ország középső területeinek megszállásával a szultán alapvetően a János Zsigmond által uralt országrészekre tette rá a kezét és rendezte át hatalmi viszonyait, és nem Ferdinándéira!

1541.októberében Fráter György Debrecenbe országgyűlést hívott össze – melyre az akkor érvényes törvények értelmében nem volt hatásköre -, és „a történelem során először, közös tanácskozássra ültek össze a majdani Erdélyi Fejedelemség rendi vezetői: az erdélyi

---

^{1.} „Ex quo quidem patrimonio Caesarea Matas novum ducatum sub titulo Scepusiensis, quo ipse Sermus Rex Johannes, anteaquam ad hoc Regnum assumptus est, Ysus cum iurisdictione Comitatus Scepusiensis, pro ipso filio suo erigere instituereque debeat.”
Magyar Történelmi Ökmánytár II.k. (1538-1553)
Összeszedte: Hatvani Mihály, Pest 1858. 9.o.

megyék, a székelyek, a szászok és tiszántúli nemesek képviselői.² Megteremtődött egy keleti magyar állam (vagy kelet-magyarországi?) önállósulásának feltétele, továbbá ennek Fráter György irányítása alá helyezése. Kezdetét vette Erdély hatalmi központtá emelése.

1542-től János Zsigmondot Erdélyben „II.János választott király” néven a tordai országgyűlés uralkodójaként ismerte el. Fráter György megszervezte a helytartói (magyarok és székelyek felett) és a kincstartói (szászok felett) tisztséget, s elérte, hogy ne töltsék be az erdélyi püspöki széket. Ezzel a főkegyúri jogot országgyűlési hatáskörbe utalta át!

Az 1544.évi tordai országgyűlés határozatai teremtték meg Erdély és a tiszántúli megyék közigazgatási és hatalmi egységét, mert így hatékonyabb katonai védelemben bíztak.

1551-ben I.Ferdinánd Fráter György támogatásával kísérletet tett Erdély és a tiszántúli részek egyesítésére a sajátjával: sikertelenül. 1556-ban Erdély élére visszahívták János Zsigmondot (anyja került mellé kormányzóként), s tulajdonképpen ettől az időponttól számíthatjuk Erdély és a vele területi szövetségre lépő tiszántúli részek önállósulását.³

3.1. A fejedelem jogköre 1556-1571 között

1559-ben bekövetkezett haláláig Izabella királyné kormányzóként segítette fiát.

Az erdélyiek hitlevél kiállításával engedték át a kormányzati hatalom gyakorlását, mely összességében az országgyűlés ellenőrzési jogára épült, ezért beszélhetünk

---

² Erdély története I.k.

Főszerkesztő Köpeczi Béla
Akadémiai Kiadó Bp. 1986, 422.o.

Fráter György a kiskorú János Zsigmond nevében királyi jogosítványokat gyakorolt és a kibocsátott okmányokon az „electus rex Hungariae” (Magyarország választott királya) elnevezést használta, mely közjogilag és a nemesség szerint is törvényesnek minősült.

³ Egészen más állásponton van Szilárd Katicza: Az erdélyi fejedelem jogköre 1556-1571 Bp.1910. c.tanulmánya. Szerinte „Erdélyt igazán állammá az 1544-iki tordai országgyűlés tette. Két okból állítom ezt. 1. Mert ez az első országgyűlés, melynek törvénycikkeit Erdély és a magyarországi részek együtt alkotják. 2. Itt vetik meg az erdélyi alkotmánynak igazi alapját. Itt már az igazságszolgáltatást is szabályozzák. Ez állami létének igazi bizonyossága. Gondolkodnak az állam jóvedelmének kezeléséről.” (8.o.)

Ismét más érvelésű Dr.Óvári Kelemen és Dr.Kolosvári Sándor, akik szerint „Erdélynek, mint külön országnak, saját törvényhozása a Zápolyai János halála után, 1540.augusztus 29-én tartott segesvári országgyűlésen vette kezdetét, s ez időtől fogva az országnak politikailag egyesült három (magyar, székely és szász) nemzetéből alakult s a fejedelmekkel szemben mind nagyobb hatalomhoz jutott rendek évenként, némely évben többször is (1556-ban pl. hat ízben) tartottak országgyűléseket, hogy az országot érdeklő ügyekben végezzenek.”

Im.Magyar Törvénytár 1540-1848.évi erdélyi törvények. Bp.1900. VIII.o. (Bevezetés I.)

inkább a törvényhozó és a végrehajtóhatalom versengő együttműködéséről.⁴

1560-tól János Zsigmond személyesen veszi át a hatalom gyakorlását és hadügyi felségjoga csorbítatlanul érvényesül: hadfelkelés elrendelése, kinevezési jogkör (pl. főkapitány) gyakorlása. A külpolitika irányítása terén van leginkább megkötve a keze, ezért itt a rendek folyamatosan beleszólnak az események alakításába: például szultáni portával szembeni erősebb és ügyesebb diplomáciára ösztönzik, és hogy vegye fel a kapcsolatot Szulejmán szultán fiával, s jusson vele egyetértésre, sürgesse az oszmánok által elfoglalt határ menti területek visszaadását, stb.

1565-ben János Zsigmond is megkötöti a maga „váradai egyezményét” – akár apja – Szatmárban Miksával. Ő is hajlandó lemondani a királyi címéről, s elismerni Miksa felsőbbbségét. Feleségül vehet Miksa nőrokonai közül, ha pedig Erdélyt elveszítené, Oppelnt és Ratibort kapja kárpótlásul (itt élt anyjával 1551-1556 között). A szatmári egyezés nem került alkalmazásra.

1567-ben az országgyűlés Gyulafehérvárott ülésezett és Szulejmán 1566-ban kelt athnaméjára alapítva törvénybe iktatták a rendek szabad uralkodóválasztását. A jelölés és a jóváhagyás joga a szultáné, de ezt a porta meglehetősen rugalmassággal kezelte.

1570-ben Miksa és János Zsigmond Speyerben végérvényesen rendezték a Habsburg-Szapolyai nyitott ügyeket.

3.1.1. A speyeri egyezmény közjogi vonatkozásai

János Zsigmond, aki addig Szapolyai II.Jánosként uralkodott, lemondott választott királyi címéről – amit a Habsburgok amúgy sem ismertek el soha -, s felvette a fenséges fejedelem méltóságot.

---

⁴ Szilárd Katicza ugyan azt írja, hogy „Izabellának külügyi, hadügyi, közigazgatási kérdésekben, valamint az igazságszolgáltatásban döntő szerepe van” (im.27.o.), de ezt más források nem erősítik meg.

János Zsigmond „örökös joggal uralkodik, melynek alkatrészeit Erdély, Bihar, Középszolnok, Kraszna és Máramaros megyék, mint magyarországi részek teszik, hozzátartozván a Szatmáron és Erdődön belül eső tartomány.”⁵ Ez a két uralkodó, illetve a Magyar Királyság és Erdély felségterületének kijelölése volt. A Tiszántúlt elvesztette János Zsigmond, de az Erdélynek maradt Karánsebes, Lugos, továbbá Békés és Zaránd vármegyék egy része.

Jogot nyert Miksa unokahúgai közül feleségválasztásra, de ezzel nem élt.

Oszmán-törökök elleni véd- és dacsövetségben is megállapodtak. Ha János Zsigmond elveszítené uralmát, Oppeln és Ratibor birtokába léphet.

A Szapolyai-fiú behódolt Miksának, mely egyfelől erőtlenebb tárgyalási pozíciójából eredeztethető, másfelől közjogilag a magyar koronához tartozását azáltal emelte ki, hogy hűségesküet tett rá és csak a vajda címet viselte).

3.1.2. Adózás és a pénzügyek 1571-ig

Állandó adóként vetették ki az ún. kilencvenkilenc denaros adót, melyből a szultánnak fizetendő adó (10.000 arany) kitelt ugyan, de a várak és a hadsereg fenntartására gyakran kevésnek bizonyult. Ezt szolgálta az időszakonként kivetett 50 denaros „néptartási” adó. Várépítésre megint különadó szolgált. A szászok az Andreanumban foglaltaknak megfelelően adóztak (8.500 forint földbérként), a székelyek az ökörsütéssel és személyükben hadállítással. Jövedelmei még: tized, só, harmincad, románok ötvenede mint rendes; elkobzott birtokok, bírságok, kincslelet kétharmada mint rendkívüli jövedelmek.

3.1.3. Bíraskodás 1571-ig

Fráter György helytartósága idején a fej- és jószágvesztésre ítélteknek másodfokú fellebbezési fóruma Izabella királyné.

---

⁵ im.40.o.

Személyügyileg a kincstartó törvénysértése is a királyné hatásköre, akinek joga van azt tisztségéből elmozdítani.

János Zsigmond alatt kötelező az octavák tartása. A becsületsértési ügyeket országgyűlési hatáskörbe utalják.

Hűtlenség és felségsértés eseteiben „ő felsége országával való végezés szerint büntesse meg.”⁶

„A büntető igazságszolgáltatást nézve... e tekintetben ő felsége birtokai sem képeznek kivételt.”⁷ Ez figyelemre méltó törekvés: az azonos jogi mérce mindenkre kiterjedő alkalmazását jelentette.

János Zsigmond bíraskodási jogosítványait számba véve, megállapítható, hogy

- ő a legfőbb bíró,
- az octavákon személyesen vesz részt és ítél,
- megállapítja a törvénykezési időszakot,
- perhalasztást engedélyezhet,
- ahol erre törvényes lehetőség van, ott fellebbezési fórumként működik (pl. vármegyei törvényszékek el nem döntött ügyeiben, hatalmaskodásnál),
- hűtlenség és felségsértés elbírálása a rendekkel közösen (ugyanígy a kegyelmezési jog gyakorlása is, bár itt János Zsigmond sokszor saját nevében kegyelmezett).

3.2. Az erdélyi fejedelmek jogállása Bethlen Gáborig

1571-ben, a Szapolyai-ház kihaltával Erdély élére Báthori Istvánt választották. Báthori felvette a vajda és a székelyek ispánja címet és a rendek előtt esküt tett (titokban Miksára is). Kijelölt utóda öccse Báthori Kristóf lett. A szultán hozzájárult Báthori megválasztásához és a dinasztikus utódláshoz.

---

⁶ im.51.o.

⁷ im.53.o.

3.2.1. Báthori István uralma (1571-1586)

Hatalma megszilárdítása érdekében megszüntette azokat az adományokat, melyeket elődje az „uralkodó tetszéséig” tett, s az országgyűléssel megszavaztatta, hogy az örök jogon elidegenített javadalmak visszavétele után az így sérelmet szenvedettek törvényes úton, de magánjogi formában érvényesíthetik igényeiket.

Az elzálogosított jövedelmek (pl.: huszadvám, urbura) esetében tételes elszámoltatást követelt meg. A hosszú XVI.század egyik nagy kérdése az árforradalom is foglalkoztatta: kiterjedt árszabályozást vezetett be.

Báthori – leverve az ellene lázadókat – 1575-ben országgyűlés tartott, s a kezére kerülteket kivégeztette.

Ennél a hűtlenségi ügynél érdemes egy igen fontos új fejleményre kitérni: a lázadók Miksa magyar királyhoz kívántak fellebbezni, egyúttal kegyelemért folyamodni. Báthori elfogadtatta az országgyűléssel, hogy a magyar király ettől fogva nem rendelkezik Erdély felett törvénykezési (bíráskodási) jogkörrel. Közjogi téren tovább folytatódott a két ország közötti szétválás.

1575.decemberében, mikor lengyel királlyá választották, s elhagyta Erdélyt, két igen fontos államjogi lépést tett:

- 1.) felvette az Erdély fejedelme címet (princeps Transylvaniae)
- 2.) testvérét – Kristófot – vajdaként és székely ispánként helyettesévé nevezte ki.

1581-ben hozzájárult, hogy Kristóf fiát a kiskorú Zsigmondot az országgyűlés vajdává válassza. Melléje tizenkét fős Fejedelmi Tanácsot állítottak fel, de a döntési jogkört Báthori magához vonta 1583-ig.

A döntési folyamatok időbeli elhúzódása miatt három tanácsosnak önálló hatáskört adott. Ez lett a triumvirátus, tagjait helytartónak (praeses) nevezték, szótöbbséggel határoztak, ha nem egyhangúlag, akkor Báthori döntött. A triumvirátus jogában állt a 32 teleknagyságig való birtokadományozás, másodfokként ítélkeztek, kinevezési jogkörük a közigazgatás egészére kiterjedt,

kivéve Várad, Karánsebes és Somosújvár várakat. Irányították a kiskorú Zsigmond nevelését.

A helytartók beiktatásukkor esküt tettek a rendek előtt.

1585-ben Báthori megszüntette a triumvirátust és Ghyczy Jánost Erdélyország kormányzójává nevezte ki, helyettesítő jogkörrel.

Báthori István fejedelem erős túlhatalma a rendekkel szemben az alábbi tényezőknek köszönhető:

- a bevételek, jövedelmek a jól szervezett kincstár kezén, melyet folyamatosan ellenőrzése alatt tartott,
- nincs a királyi Magyarországhoz fogható nagybirtok és vagyonos főúri családok se,
- nincs servitorság (familiaritás sincs),
- a katolikus egyház gyenge,
- a reformált egyházak és a fejedelem között kölcsönös támogatottság,
- az országgyűlés engedelmesen végrehajtja a fejedelmi előterjesztéseket.

Jól érzékelhetően „Báthori Istvánnak komoly szándéka volt végig uralkodása alatt, hogy Erdély és Lengyelország közös, illetve egy uralkodó által való kormányzását valamilyen módon biztosítsa.”⁸

3.2.2. Báthori Zsigmond fejedelem (1586-1602)

Az uralkodó jogköre felől közelítve Báthori fejedelmi hatalmához, megállapítható, hogy a rendek jelentős jogosítványokat vettek vissza a kiskorúként uralmát megkezdőtől.

1588-ban az országgyűlés nagykorúsította Zsigmondot, cserébe a jezsuitáknak távoznuk kellett Erdélyből, így megszabadultak a katolikus befolyást közvetítő militáns egyházi szervezettől.

---

⁸ Rácz Lajos: Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben. Bp.1992, 128.o.

1591-ben törvényben rögzítették: országos ügyekben a fejedelem csak tanácsával együtt dönthet. Ez felértékelte a tanács szerepét és gyengítette Báthori érdekérvényesítő akaratát.

1593-94-ben tovább nyírbálták a fejedelmi hatalmat: új adót szavaztak meg, melyből hadsereget kívántak kiállítani, s ez önállósult a fejedelmi seregtől, a beszedett adót pedig egy rendi kincstárosra bízták (hadi- és pénzügyi felségjog csorbítása).

Báthori politizálása egyre kiszámíthatatlanabbá vált:

- 1594 nyarán Zsigmond lemondott – majd megváltoztatta szándékát – és maradt.
- 1595-ben visszaállította a székelyek régi szabadságát, mely a nemesség érdekeivel ellenkezett és a székelység tagoltságát is kikezdte.
- 1597.karácsonya előtt ismét lemondott Rudolf király javára, cserébe a Szapolyai János Zsigmondnak is juttatott Oppeln és Ratibor hercegségekért.
- 1598 augusztusában visszatért, s újból átvette a hatalmat.
- 1599 márciusban harmadízben is lemondott, unokatestvére Báthori András bíboros javára, akit novemberben menekülés közben megöltek. Az Erdélybe bevonuló Vitéz Mihály havasalföldi vajda császári kormányzónak választotta magát a rendekkel, de hamarosan önállósította magát, ezért Basta császári seregei kiűzték.
- 1601 februárjában – Basta kivonulása után – immár negyedszer tért vissza Zsigmond a fejedelmi székbe, hogy egy évre rá végleg letűnjön a politikai színpadról.

Báthori Zsigmond alatt a fejedelmi hatalom soha nem látott mélységbe jutott és csak csekély vigasz lehet, hogy 1601 februári visszatérése után áprilisban a kolozsvári országgyűlés választása emelte vissza székébe, s ez a rendek politikai rövidlátását is mutatta.

Báthori egyszerűen nem tudott mit kezdeni a fejedelmi hatáskörrel, döntései ötletszerűek és gyakran kiszámíthatatlanok voltak. Államfőként és politikusként is elbukott a megmérettetések során.

3.2.3. Bocskai István (1604-1606)

Bocskai szerepe közismert a történettudomány és -írás lapjairól, esetünkben azokra a közjogi, alkotmánybiztosítéki és jogi garanciákra térünk ki, amelyek hozzájárultak a XVII.század jelentős részében a rendi és a fejedelmi jogok megerősítéséhez a királyi Magyarországon és Erdélyben.

Vegyük sora Bocskai közjogi méltóságait:

1604.november: Erdély fejedelme szultáni athnaméval Kassán (ide helyezte át székhelyét);

1605.április: „a szerencsi országgyűlés egész Magyarország fejedelmévé választotta,⁹;

1605.szeptember: a medgyesi országgyűlés egyhangú döntésével beiktatta fejedelmi tisztségébe;

1605.november: a szultán királyi koronát küldött – kérésére – Bocskainak (addigra politikai ballépésnek minősítette ezt és elállt megkoronáztatásától).

Bocskai által kivívott alkotmánybiztosítékok – jogi garanciák:

1606.június: a bécsi béke aláírásával az Erdélyi Fejedelemség – megnövelt területű – visszaállítása.¹⁰ A Rudolf nevében eljáró Mátyás főherceg beleegyezik Bocskai „czímzésébe”: „az a cím illeti őt meg, a mely Báthory Zsigmondnak van; ugyanis, hogy magát »birodalmi és erdélyi fejedelemnek, székelyek ispánjának és a magyarországi részek urának nevezhesse«; hasonlóképpen a nemzetiségi és egyéb szervezetek mellett, Erdély címerét is viselhesse, a melyet Báthory Zsigmond viselt.

---

⁹ Erdély története I.k.im.534.o.

¹⁰ „Erdélyhez, a magyarországi részekkel, a melyek Báthory Zsigmond birtokában voltak, átmegy Tokaj vára is, ennek a mostani összes tartozékaival, meg a Tiszán innen és túl lévő két egész vármegyével: Ugocsával és Bereggel együtt; hasonlóképen Szatmár erőssége is a régi határaival és ugyanezen Szatmár vármegyével együtt.”

Magyar Törvénytár, 1526-1608 Bp.1899, 971.o.

9.§. Beiktatása a tartományba és az Ő felségétől átengedett részekbe, az Ő felsége biztosai útján történjék, mihelyst Bocskay úr és az ő párthívei mindeneket helybenhagytak.

10.§. A mikor az erdélyieknek az Ő felsége iránt tett hűségi esküjök alól való feloldozásuk is megtörténik.

19.§. Ezenfelül Bocskay úr kijelenti, hogy a nagyvezértől neki ajándékozott koronát nem a király és Magyarország, meg ennek régi koronája kisebbítésével fogadta el.”¹¹.

Bocskai tekintélye biztosította az Erdélyi Fejedelemség önállósulását és figyelmet érdemel az is, hogy testre szabottan, neki kreálták az „egész Magyarország fejedelme” címet, amely addig nem létezett és egyik másik önvédelmi jellegű szabadságharcban 1705-ben - II.Rákóczi Ferenc esetében - ugyanezen méltóságok ismét szerepet kapnak.

3.2.4. Bethlen Gábor fejedelmi hatalma (1613-1629)

1613-ban úgy került oszmán nyomásra „választás” útján a fejedelmi székbe, hogy elődjét Báthory Gábort a rendek elbocsátották, mert megszegte a nekik tett esküjét.¹² Bethlen is esküt tett a fejedelmi feltételekre.

Az erdélyi rendek fokozatosan teret vesztek Bethlen központosító törekvéseivel szemben.

„Bethlen az első, aki trónra lépésétől kezdve mélyebben látja a politikai összefüggéseket és felismeri, hogy alkalmilag életbe léptetett véres rendszabályok helyett hasznosabb a még hiányzó alkotmányosságot kiépíteni... elsősorban a fejedelmi hatalom érdekében.”¹³.

---

¹¹. im.973-974.o.

¹². Az eskü szövegét lásd 3.,sz.alatti mű 27-29. oldalán.

¹³. Szekfü Gyula: Bethlen Gábor. Helikon Kiadó 1983, 53.o.

1615-ben hozzálátott hatalma anyagi alapjainak megteremtéséhez. Összeíratta a kincstári birtokokat, javakat, jövedelmeket, s elfogadtatta a rendekkel, ha adományok útján ezek magánkézre jutottak volna, akkor vizsgálendő: érdem alapján kapták-e avagy érdemtelenül.

DE: ki jogosult erről dönteni? Maga a fejedelem és tanácsosai, így tehát innentől kezdve a politikai lojalitás vált meghatározóvá.

Jogosan írja Szekfű Bethlen eme zseniális lépéséről a következőket: „A központi hatalom állandósításának kiváló eszköze e törvénycikk, melyet a Habsburgok is szívesen alkalmaztak volna úgy örökös tartományaikban, mint Magyarországon, ha hozzá hasonló el tudtak volna fogadtatni rendjeikkel.”¹⁴

Külpolitikájában törökbarát álláspontot érvényesített, de 1615-ben a nagyszombati békében elismerte Erdélyt a szent korona részének, titkos részében Buda és Eger királyi kézre kerülése esetén – halála után – a fejedelemség is visszakerülne a király által kinevezendő vajda hatalma alá.¹⁵

Ez a külpolitikai vonalvezetés azért is sikerrel kecsegtetett, mert 1619-ben, midőn II.Mátyást II.Ferdinánd váltotta a magyar trónon és a Habsburg uralkodót le-kötötte a harmincéves háború kirobbanása és eszkalálódása uralmi területein pedig megrendült hatalma.

Bethlen a rendbe tett erdélyi hátországával igyekezett legfontosabb külpolitikai céljait, a szent korona és a cseh trón megszerzését, elérni – török támogatással. A porta nem támogatta Bethlen királlyá választását, félt az egységessé váló országtól. Bethlen is felismerte ennek veszélyeit.¹⁶

---

¹⁴. im.55.o.

¹⁵. Bethune márki francia diplomata és Bethlen kortársa a titkos szerződések mibenlétéről: „Ilyen titkos szerződések rendszeresen akkor kötnek, mikor valaki egy másikkal szövetségre akar lépni; a titkos szerződés száma többféle lehet, de a leggyakrabban az, hogy kijátszassék és becsapassék az, akivel tárgyal az ember, vagy pedig hogy egyszerre két ellenséggel szemben biztosítsuk magunkat, az egyikkel nyíltan, a másikkal titkosan tárgyalva.” I.h.im.60.o.

¹⁶. Bethlen „megérezte a szent korona felvételének végzettségét, sorsdöntő jellegét, mert a koronát fel lehet venni, de letenni többé nem, ha a felvétel minden következményét végig kell állnia annak, aki egyszer hozzányúlt a szent ereklyéhez.” Im.103.o.

Bethlen Gábor valósította meg az igazi fejedelmi szuverenitást. Elődei a Szapolyaiktól kezdve nem voltak képesek kivívni olyan tekintélyt, amilyen neki volt.^{17.}

Ebből adódóan a Bethlen utáni időszak fejedelmei sajnos ismételtelen nem mérhetőek hozzá, s egyébként is, Erdély életében a következő nagy mérföldkő az 1691.évi Diploma Leopoldinum lett.

3.3. Az erdélyi fejedelem a helytartó, a kormányzó és a vajda jogköre 1691-ig

Erdély önállóvá válásával körül kellett határolni az új ország legfőbb méltóságainak elnevezését, hatáskörét, helyettesítését.

A Szapolyaiak, miután I.János választással, II.János (Zsigmond) utódlással került a trónra, használták királyi címüket, bár János Zsigmond koronázására nem került sor. Ennél is szembetűnőbb, hogy I.János 1534-től nem töltötte be a nádori széket, halála után pedig lekerült a napirendről ez a kérdés. A magyar trónon ülő Habsburgok politikai álláspontja Bocskai István színrelépéséig abban merült ki, hogy Erdély élén a vajda áll, aki alattvalója, hűséggel tartozik neki, ezért nem lehet vele egyenrangú, de kénytelen-kelletlen mégis tárgyaló partnere. Az 1606-os bécsi békében, mely 1608-ban végre becikkelyezésre került, először ismerte el a Habsburg-ház, hogy Erdély élén fejedelem (princeps) áll. Maga a békeegyezmény két szempontból mint paradoxon-hordozó is figyelmet érdemel:

- 1.) Bocskai a magyar és az erdélyi rendek közös (konföderált) fejedelmeként tárgyalta, kényszerített ki engedményeket, melyek legfőbb haszonélvezője a magyarországi rendiség és az erdélyi fejedelem!

---

^{17.} „Az erdélyi fejedelemnek ezt a hiányzó szuveréni tekintélyt Bethlen Gábor szerezte meg, az ő nagy formátumú egyénisége az első (és szinte egyetlen), mely Erdély trónjának is biztosítani tudta a szuverenitással járó előjogokat és személyes tiszteletet.” Im. 145.o.

Rácz Lajos: Adalékok Ausztria és Magyarország közjogi viszonyáról – a kezdetektől a kiegyezésig Jogtudományi közlöny 1998.március 75-80.o. c. tanulmányában Bethlen Gábornak tulajdonítja az Erdélyi Fejedelemség – Habsburgok közötti szövetség létrehozását, mely a gyengülő oszmán-török befolyást válthatná fel. Később Bethlen tevőlegesen a Habsburgokkal szemben foglalt állást.

- 2.) A királyi Magyarország képviselőjében nem Rudolf király a tárgyaló-, és az aláíró fél, hanem öccse Mátyás főherceg, akiben az elhúzódó egyeztetések alatt érlelődött meg az elhatározás, hogy sietteti a trónutódlást, s bátyja helyébe lép még annak életében! Amikor a Bocskai képviselte magyarországi rendeknek és Erdélynek engedményeket tett, ez a számítása politikai szempontként érvényesült, hogy elnyerhesse jóindulatukat és támogatásukat majdani lépéseihez.

3.3.1. A fejedelmi főhatalom; a fejedelem választása, jogköre, helyettesítése

Az uralkodó (fejedelem) jogköre a királyi felségjogokkal volt azonos, a fejedelemségben személyileg mindenre kiterjedt és az állami élet minden területét átfogta.

Személyileg lehetősége nyílt kiváltságok nyújtására esetileg (pl. koronázáskor, koronázási eskü), és külön privilégiumlevéllel. Ezek a jogi feltételek III.Béla esküjéig és II.András erdélyi Aranybullájáig, a Diploma Andreanumáig vezethetők vissza.

A fejedelmi főhatalom közjogi paktum keretében, kölcsönös feltételállítás (conditio) és eskü formájában hatályosult. A fejedelem és az országgyűlés az Aranybulláig visszanyúló kölcsönös függési és felelősségre vonási esküje alapján, „ha az országlakos sérti meg a paktumot, akkor őt a fejedelem hűtlenség miatt felelősségre vonhatja, míg ha a fejedelem nem tartja be a paktum megkötésekor kikötött feltételeket, akkor pedig őt lehetett elbocsátani fejedelemségből, s az ez esetben ellenállók nem eshetnek a hűtlenség vétkébe.”¹⁸

Rácz Lajos érvelése szerint az erdélyi államiság „a regnans fejedelem és a tanács együttes kormányzásával, illetve a tanácsosok felelősségének az országgyűlés irányába való megkonstruálásával már a miniszteri felelősség jogi bázisának kiépítését kezdi meg.”¹⁹ A folyamat záróakkordjaként Barcsai Ákos volt fejede-

---

¹⁸. Rácz Lajos im.161.o.

¹⁹. im.184.o.

lem felelősségre vonását kívánják elérni – lemondása után -, pénzügyi visszaélés gyanúja és egyéb bűnlajstroma miatt azzal, hogy megsértette a beiktatásakor kötött közjogi paktumot. Miközben a királyi Magyarországon az uralkodó személye szent és sérthetetlen, Erdélyben a fő kérdés így hangzik: felelősségre vonható-e egy volt államfő a hivatali ideje alatt elkövetett cselekményeiért?

Barcsai lemondása megszüntette a közjogi viszonyt, ezért a megoldás: majd az új fejedelem – mérlegelési jogkörében eljárva – dönt a felelősségre vonásról, mintegy a múlt politikai perléséről. Barcsai ellen megindult ugyan az eljárás, de tisztázatlan körülmények között meggyilkolták, így okafogyottá vált annak folytatása.

3.3.1.1. A fejedelem választása, választási feltételei

„E hazának eleitől fogva való szokása volt a libera electio [szabad választás]; melyre nézve, a választandó fejedelmeknek, az időknék folyása szerint a regnicolák conditiokat is szoktak praescribálni [előírni] és azoknak a conditióknak helyben hagyásokat s megváltoztatásokat, következő fejedelmeknek az idő szokta hozni.”²⁰

A porta megkívánta, hogy a fejedelem jelölése, később már csak a megerősítése, székében, az ő sajátlagos jogköre legyen:

„A fejedelemnek erdélyinek kellett lenni. Ezt a porta ismételten elismerte. A megválasztott fejedelmet a szultán ünnepélyes oklevéllel, athnaméval erősítette meg és méltóságának jelvényeit megküldte neki: felszerelt lovat, királyi pálcát, zászlót, kardot, címeres tollas süveget és kaftánt. Ezek közül a zászló a szultán hűbéresének, a kaftán a portának fogadott hűségnek a jelképe.”²¹

A választás (electio), mint hatalomszerzési jogcím a XV.században

²⁰. Magyar Törvénytár 1540-1848.évi erdélyi törvények. Im.258.o.

²¹. Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet Bp.1946, 278.o.

alakult ki, a XVI.század elejétől pedig éppen az a Szapolyai-család vált a fő szószólójává, amelyik szülötte, Szapolyai János, maga is így került az ország élére 1526 végén.

A választási feltételek a mai fogalmaink szerint talán alkotmánybiztosítéknak nevezhetők és Báthory Gábortól kezdődően alkalmazták (nála nyolc feltételt állítottak).

A választási feltételek állandó elemei:

- a vallásszabadság megerősítése,
- a fejedelmválasztás szabadságának fenntartása,
- Portával, más országokkal való jó kapcsolatok,
- a rendek kiváltságait megtartja.

A conditiók egyre bővültek, Apafy Mihály esetében már huszonnégyszé feltétel betartására vették esküjét.

3.3.1.2. A fejedelem jog- és hatásköre

A kontinuitás itt mutatható ki a leginkább: az erdélyi fejedelem a magyar király hatáskörét vette át. Felségjogai gyakorlása a rendekkel fennálló erőviszonyától függött. Leginkább a diplomáciában tudta maradéktalanul érvényesíteni befolyását. Hadügyekben a hadüzenet, békekötés, hadállítás, a „hadi kötelezettségek gyakorlásának ellenőrzése”, az ő kompetenciája volt.

Adószedési, jövedelemkezelési jogosítványai – ha kellő eréllyel párosult -, nagy befolyást biztosítottak személyes hatalma kiépítéséhez.

A fejedelmi méltóságból eredő jogérvényesítő tevékenysége függött a rendek szervezett fellépésétől, a fejedelmi tanács összetételétől, attól, hogy a politikai élet szereplői mennyiben tudták egymást ellenőrzésük alatt tartani.

Brandenburgi Katalint – Bethlen Gábor özvegyét – regnálása elején a rendek kincstartó (thesaurarius) beállítására kötelezték a jövedelmek biztonságos beszedésére és az időszakonként visszatérő kifizetések eszközzésére. Jellemző, hogy mindig akkor vált sürgetővé a kincstartó kinevezése, amikor a fejedelmi hatalom láthatóan gyenge. A cél: ellenőrzésük alá vonni az állami – fejedelmi pénzügyeket, melyek egyébként államfői felségjogok!

I.Rákóczi György idején, mikor a kincstári javak összeírására ismét törvényt alkottak, az már elkülönözésre került a fejedelem magánvagyonától.

A XVII.század második felére a rendek a kormányzati tevékenységet kettős ellenőrzésnek vetették alá:

- a fejedelem minden ügyben a tanácsosaival együtt intézkedhet,
- a különösen fontos ügyekben a döntések az országgyűlés felügyelete alá lettek helyezve.

Ha pedig a fejedelem mégis a tanácsosok ellenére (vagy többségük ellenére) cselekedne, a rendek kinyilvánították: az ilyen fejedelmi döntést az országgyűlésen megsemmisítik.

Politikai lehetőségként így valósulhatott meg az országgyűlésnek felelős kormányzás.

A fejedelem személyes törvénykezését a társas bíraskodás és a többségi szavazáson alapuló döntés váltotta fel.

Törvényhozási társas jogkörét is megnyírbálták.^{22.}

---

^{22.} Barcsai Ákos választási feltételei XI.pontja:

„semminémű törvényeknek discussiójában [megvitatásában] benn nem ül, holott ad suae celsitudinis praesentiam [ő felsége elé] apellálják a törvényt, mint summus justitiarius [megfelelő bíró] eleibe.”
Magyar Törvénytár 1540-1848.évi erdélyi törvények. Im.261.o.

3.3.1.3. A fejedelem helyettesítése

Szapolyai I.János halála után, mikor az akkori magyarországi rendek jóvoltából csecsemő fiát választották utódnak, rögvest szembekerültek a gyámság, a helyettesítés problémájával. Ugyanez történt Báthori Zsigmond országglása idején.

János Zsigmond mellé Fráter Györgyöt tették helytartóként (lacumtenens). Báthori Zsigmond nevében triumvirátus intézte az ügyeket, egyikük kormányzóként (gubernator)

Lehet-e ebből következtetéseket levonni?

Induljunk ki abból, hogy 1540-ben Szapolyai I.János halálakor érvényben és hatályban voltak az 1485.évi nádori cikkelyek, amelynek értelmében a nádor a kiskorú király gyámja. De a nádori szék üres. Így került Szapolyai I.János politikai végrendeletében Fráter György helytartó-gyámkénti kijelölésére. Az országgyűlés ezt tudomásul vette.

Báthori Zsigmond 1581-1588 között volt kiskorú, de 1586-ig nagybátyja, Báthori István mondta ki a döntő szót a triumvirátus (a kormányzó és a két tag) aktív közreműködése mellett. A jelölés joga a fejedelmet illette és élt is ezzel.

A XVII.században, ha a fejedelem idegen (pl.: Brandenburgi Katalin) vagy kiskorú (minorennis), akkor a kormányzat élén gubernator állt. A gubernatort először a fejedelem majd a rendek nevezték ki. Amikor a kormányzó a fejedelmi tanáccsal közösen intézte az ügyeket, ilyenkor az uralkodó hatalma inkább csak reprezentatív.

Barcsai Ákos és Apafi Mihály idején bevezették: ha a három nemzet valamiben egyetértett, azt a fejedelem is köteles magáévá tenni.

Az uralkodói tanácsot a fejedelem és az országgyűlés közösen választotta, s tagjai hűségesküt tettek.

A helyettesítés körében lényeges szempont lehet az is, hogy Erdélyben nem vertek gyökeret se fejedelmi, se helyettesítő dinasztiák, továbbá akit helyettesítenek az is erdélyi! (Ellentétben a királyi Magyarországgal.)

Rácz Lajos nyomán a kormányzó-gubernator helyettesítő jogállása és jogköre az alábbiakban foglalható össze:

<u>A tisztség elnyerhető:</u>	választással	vagy	kinevezéssel
<u>A tisztség forrása:</u>	országgyűlés		fejedelem
<u>Tisztséget elnyerők:</u>	- Szapolyai I. János mellé Gritti		- Báthori Zsigmond Báthori Boldizsárt
	- Báthori Zsigmond mellé Ghyczy Jánost ²³ .		- Bocskai István Rákóczi Zsigmondot
			- Bethlen Gábor Bethlen Istvánt (özüvegye Brandenburgi Katalin mellé)

A kormányzó és a helytartó jogosítványai:

a.) a kormányzó:

- önállóan viszi az ügyeket,
- állandó lakhelye: a fejedelmi palota, amely egyúttal uralkodói-kormányzati központ,
- összehívja az országgyűlést,
- adományozási joga: nemességet (székely nemességet is) 32 jobbágytelekig birtokot, tizedet,
- nemesi felkelés elrendelése és vezérlete,
- házak közterhek alóli mentesítése
- törvénykezési joga

²³. Ghyczy kinevezési okiratát Báthori István lengyel királyként állította ki. Ghyczy hűségesküt tett a kiskorú fejedelemnek és ígérte a vallás és a rendi szabadság megtartását.

b.) a helytartó:

- fejedelmi tanács összehívása
- országgyűlés összehívása
- adományozási jog 32 jobbágytelekig.

A kormányzók közül Rákóczi Zsigmond kapta a legnagyobb felhatalmazást, mert ő a fentiekén túlmenően generálisi tisztségére tekintettel külön katonai felhatalmazást is kapott, a kincstári jövedelmeket beszedhette és közcélokra felhasználhatta, megillette a büntető hatalom gyakorlása, a melléje rendelt hét állandó tanácsossal együtt adományozási joga is volt.

IV. Magyarország és Erdély perszónáluniója, valamint az államfő jogállása és hatásköre 1703-1848 között

Az 1687-es soproni országgyűlés által elfogadott fiági örökösödésről és az Aranybulla ellenállási záradékát eltörlő cikkelyekről már a kortársaknak is megoszlott a véleménye. I. József kiskorúkénti megkoronázása szintén része volt a Habsburgok politikai erődemonstrációjának. Ez a három konkrét tény messzeható következményeket tartogatott. A rendek úgy érezték, nyomást gyakoroltak rájuk az elfogadtatásuk érdekében. Sérelmezték a kiskorú egy nap leforgása alatti egyházi segédletű és értelmű nagykorúsítását is, és ez tette valóságossá, hogy már nem választhatnak még formálisan sem, mert adott az öröklés rendje. Politikai paktum, egyfajta „kiskiegyezés” kötött a felek között, de hosszú távon ez a Habsburgok birodalomépítő lépéseinek kedvezett.

Az ellenállási jog eltörlése, ius murmurandivá szelidülése miatt elve borítékolni lehetett, hogy a rendek – alkalom adtán - erőszakra való hivatkozással jogi kifogást emelnek ellene. A hűtlenség kimondására elegendőnek mutatkozhatott egy egyszerű nem tevés is.

1703 elején a Habsburgok jelentős számú katonaságot vontak ki Magyarország és Erdély területéről. A politikai helyzet kedvezőnek mutatkozott a rendi szabadságharc elindítására. II. Rákóczi Ferenc vezetése alatt indult meg a küzdelem, melynek közjogi programja két rétegből állt:

- egy maximumot elérni kívánó program, benne a Habsburgoktól való elszakadással, Magyarország és Erdély önállóságával, perszónálunióval;
- egy minimumra törekvő program, benne három elvárással:
  - 1.) a Habsburg fiági örökösödés eltörlésével;
  - 2.) szabad királyválasztás helyreállításával;
  - 3.) az ellenállási jog visszaállításával.

A baj csak az volt, hogy a Habsburgoknak egyik megoldás sem tetszett. A kibontakozott fegyveres felkelés az ellenérdekű politizálás hagyományos módja volt Bocskai óta.

Vizsgáljuk meg a Rákóczi szabadságharc menetét és kimenetelét az államfő jogállása és hatásköre felől!

1.) A Rákóczi szabadságharc állama, a (vezérlő) fejedelem jogállása (1703-1711)

Ami 1703-1711 között a Rákóczi szabadságharc idején tartott országgyűléseken közjogi értelemben történt, azok sajátos jogképződési folyamatot jelentenek. Az államfői intézmény átmeneti szabályozásától kezdve a konföderáción és senatuson keresztül, vissza a trónfosztásig olyan, korábban idehaza nem ismert jogi intézmények és fogalmak jelentek meg, amelyek önmagukban is figyelmet érdemelnek, miközben egymásból következtek, egymásra épültek és egy kényszerhelyzetet jelenítettek meg. S mindezek mellett tagadhatatlanul vele párhuzamosan működött a Habsburgok Magyarországa és kormányzati rendszere.

1.1. Az 1705.évi szécsényi országgyűlés

1705.május 5-én halt meg I.Lipót és őt fia I.József követte a trónon az 1687.évi cikkelyekkel egyezően.

Rákóczi 1705 őszére előbb Rákos mezejére (királyválasztó hely!), majd Szécsénybe hívta össze az országgyűlést. Közben 1704.július 8-a óta választott erdélyi fejedelem lett (beiktatása 1707.április 5-ig váratott magára).

Szécsényben hat főpap, harminchat főúr és huszonöt vármegye képviseltette magát Rákóczi személyes regálisára.

A kérdés az, milyen felhatalmazás alapján hívhatta össze Rákóczi a rendeket? Az 1485.évi nádori cikkelyek Esterházy Pálnak biztosították ezt a jogkört, de ő Habsburg párti (aulikus) lévén, erre nem volt hajlandó. Rákóczinak az addig elért fegyveres sikerek adták, illetőleg pótolták a jogcímet az országgyűlés megtartására. Közjogi programja csak katonai győzelmek sorával volt egyáltalán megvalósítható.

1.1.1. Az államfő jogállása, a kuruc államberendezkedés

Rákóczi és Ráday Pál a rendek számára készített előterjesztésben (ez a királyi előterjesztés átvétele) a trónt betöltetlennek kívánta nyilvánítani. Az interregnum kimondása a Habsburg-ház trónfosztásával esik

egy tekintet alá.

A rendek által elfogadott I.cikkely utalt a „mostani fegyverkezésnek igaz ügyé”-re, a Habsburgok kegyetlen uralkodására, kiadott diplomái megszegésére, melyre válaszul „az nemes ország státusi és rendei... konföderációt avagy szövetséget egymás között tenni és kötni.”¹ elhatározták.

A rendek eldöntötték: „egy olyan fejet válasszunk magunknak, az ki velünk együtt hittel konföderálván, ezen hazánk ügyét, valamíg Isten által régi szabadságának helyrehozásával, megnyerésével, célját el nem éri, nemcsak az hadi dolgokban, hanem az törvényes, egyházi, politikai és ökonómiai állapotokban is igazgassa, kormányozza és velünk együtt oltalmazza: Tetszett... egyező akarattal .... Méltóságos fejedelem Rákóczi Ferencet, kegyelmes urunkat, Erdélyországnak választott fejedelmét, minékünk is, konföderátus státusoknak, Vezérő Fejedelmünknek választanunk, az mint választottuk is.”² A felek kölcsönösen esküt tettek a közös cél elérésére.

A vezérő fejedelem (dux) és a fejedelem (princeps) közötti különbség a latin kifejezésnél szembeötlő. Míg „Rákóczi a Német-római Birodalomban és Erdélyben volt princeps, dux csak munkácsi és makovikai uradalmaiban.”³

A vezérő fejedelmi tisztség elnyerése megnyitotta az utat és megadta a jogcímet a hatalomgyakorlásra.

---

¹. Történelmünk a jogalkotás tükrében.

Sarkalatos honi törvényeinkből 1001-1949.

Közreadja Beér János és Csizmadia Andor.

Gondolat Kiadó 1966, 200.o.

Továbbiakban: Beér-Csizmadia.

Jól használható még: Köpeczi R. Várkonyi: II.Rákóczi Ferenc Bp. 1976.

Mezei B.: A Rákóczi szabadságharc országgyűlései Bp.1981.

Rákóczi Emlékkönyv I.k. Szerk.: Lukinich Imre Bp.1935.

². im.201.o.

³. Heckenast Gusztáv: Habsburg-védernyő alatt. Magyarország és a Habsburg Birodalom a 18.században. Rubicon 1998/4-5. 22-23.o.

Már maga a konföderáció tényleges létrejötte az újdonság erejével hatott és a szövegkörnyezetből is az következtethető ki, hogy arra az időre köttetett, amíg legalább a minimális programban foglaltakat el nem érik (1687 előtti közjogi rend visszaállítása).

Találhatóan írja Szekfű Gyula, hogy a rendek „mindenképpen elismerték az idegen minta átvételével, hogy a magyar rendiség hosszú, százados történetében nem alakított ki oly kormányzati berendezkedéseket, melyek a rendi dualizmus felbomlása után a királyi hatalomtól függetlenül átvehetnék az ország gondjait. A konföderációs rendek a saját rendi fejlődésükről és múltjukról adtak ki szegénységi bizonyítványt, az idegen mintát szolgálilag utánozva.”⁴

Szekfű a konföderációt alkotmányfejlődésünk zsákutcájaként értékelte.

A 2.cikkely a „fejedelem-vezérnek mellé 24 személyből való bizonyos szenátust avagy tanácsot az hazának főbb tagjai közül”⁵ rendelt.

Ebből: három püspököt és tizenhárom mágnást név szerint nevezett. Az ökonomikumba (consilium Oeconomicum) vagy gazdasági tanácsba is tizenhárom főt, név szerint, elnök és titkár kinevezésével.

A 4.cikkely Rákóczinak és szenátorainak felhatalmazást adott a Habsburgokkal való tárgyalásokra közvetve vagy közvetlenül, de a rendek maguknak tartották fenn a végső jóváhagyást.

A 9.cikkely felhatalmazta a vezérlő fejedelmet, hogy személyes hadra kelést (insurrectio) rendelhessen el.

A 18.cikkely autoritást adott Rákóczinak a kincstári jövedelmek tekintetében.⁶

---

⁴ Hóman-Szekfű: Magyar történet IV.k.
Bp.1935, 301.o.

⁵ Beér_Csizmadia: im.203.o.

⁶ „adatik Őfejedelemségének tovább is olya autoritás, hogy azoknak birodalmában az mostani possessorokat légyen szabad akaratiában új collatiója által vagy confirmálnia, avagy pedig az haza szükségére hagyni; s úgy az más hasonló afféle jószágok is most és azután szabad diszpozíciójára hagyattának.” Im.209.o.

A vármegyék felett a vezérlő fejedelem és szenátorai intézkedési jogot kaptak az 5.cikkely alapján.

1705 őszére a kurucok állama megteremtette saját működése törvényi feltételeit.

1.2. Az ónodi országgyűlés: interregnum és királykeresés

1707.május 31-én nyílt meg az ónodi országgyűlés. Az év februárjában a szenátus rozsnói tanácskozásán Rákóczi felvetette: XIV.Lajos francia király kívánsága, hogy az ország szabaduljon meg a Habsburgoktól és szabad országgént lépjen szövetségre vele. Az országgyűlésen történtek mutatják: Rákóczi elkötelezte magát, meglépte amit tőle kértek, a franciák pedig nem adtak cserébe semmit.

Az országgyűlés főbb határozatai:

Az 1.cikkely megerősítette a konföderációt és megbüntette Turóc vármegyét (elvették tőle a megyezászlót és a pecsétet).

A 2.cikkely hosszan sorolja az Ausztriai Ház által az országgal szemben elkövetett törvénysértéseket, a „kegyetlen tirannusi uralkodása ellen való szövetségkötésünkkel s azáltal tett vezérlő fejedelmi guberniumunknak megerősítésével hozzája való kívánt engedelmességünknek, nem jól folytatott királyi országlásának azonnal ellene mondottunk és magunkat az alól felszabadultnak lenni kijelentettük, mindazonáltal tovább is éles és megért elmével vizsgálván és meggondolván a mostani országló Első Joseph császárnak a magyar koronához képzett jussát és álnokul koholt pretenzióját [igényét], vagy ahhoz jutásra való kívánságát, kit a pozsonyi országgyűlésben az ország státusi és rendei által magának örökös jussai adatottnak lenni állat.”⁷

1707 felől visszatekintve a rendek úgy találták „választás nélkül, Josephnek a királyi székbe erőszakos és tirannusi kegyetlenséggel való befolyását fenntartott álokokkal lett hiti letételének semmirevalóságát, erőszakos voxolásoknak [szavazásoknak] tör-

---

⁷ im.214.o.

vénytelenségét: ... atyja gonosz cselekedetinek helybenhagyásával maga is hasonló tirannusi kegyetlenséget űzvé⁸, méltatlan a trónra. Az egész Ausztriai Háza kimondják a kötelékek elszakítását és „országunkat király nélkül lenni jelentjük és hirdetjük.”⁹

A detronizációval interregnum állt be.

Láthatóan I.Józsefre hárítottak minden, még az apja I.Lipót idejében elkövetett visszaélést és hatalmaskodást.

A 3. artikus megerősítette a konföderációt, mely az erdélyi rendekkel bővült ki.

A 4.cikkely a vezérő fejedelem és a szenátus hatalmát és autoritását erősítette meg, a „királyválasztás pedig most, hogy függőben hagyattassék, egyező akarattal elvégeztett.”¹⁰

Az 5. artikus Rákóczi mellé helytartót (locumtenens) választott gróf Bercsényi Miklós személyében, aki egyébként az „ország főgenerálisa és első szenátor”. Rákóczi távollétében „valamennyiszer a szükség kívánja, azon hatalommal és autoritással (hírt tévén, amennyire lehetséges leszen, arról Ő fejedelemségének is) a szenátussal együtt minden politikai, hadi, törvényes és ökonómiai dolgokat, azoknak mivoltához képest folytathasson és kiszolgáltathasson... és minden törvények szolgáltatásában is prezideálhasson [elkülönülhessen]”¹¹. Gyakorlatilag a vezérő fejedelemmel egyező jogkört kapott Bercsényi! Kapcsolatuktól függött, hogy együttműködés vagy rivalizálás fogja-e majd jellemezni ténykedésüket.

A 7-8-9.cikkelyek a rézpénz devalválásáról és fizetőeszközkénti elfogadtatásáról rendelkeztek.¹² Erre azért volt szükség, mert ezidőtájt kettős pénzrendszer volt érvényben a kurucok államában. Létezett az ezüst denár, poltura, féltallér („forintos”), az arany

---

⁸. im.215.o.

⁹. im.216.o.

¹⁰. im.217.o.

¹¹. u.o.

¹². erről részletesen ír: Dr. Ákoshegyi Ferenc: - II.Rákóczi Ferenc pénzei I-II.

Az ÉREM 1974/2. 17-19.o.

1975/1. 9-19.o.

- II.Rákóczi Ferenc pénzeinek egykori hamisításai

Az ÉREM 1977/2. 20-22.o.

dukát (Rákóczi fejedelemmé választása alkalmából és az erdélyi fejedelmi tisztbe való beiktatására), továbbá rézből denár és poltúra. A külföld felé dukáttal és féltallérral fizetett a kor szokásainak megfelelően, míg belföldön rézpénzzel. Ez inflációs nyomáshoz vezetett, ezért hajtották végre a leértékelést: a XX polturást 8-ra, a X polturást 4-re csökkentették, az I polturas értéke változatlan maradt. A leértékelést úgy hajtották végre, hogy ellenjegyet alkalmaztak (Kassán két ellenjegyet ütöttek a rézpénzbe.). A pénzügypolitikában követett kettős mérték aláásta az állam iránti bizalmat, ezért kellett törvényi fenyegetéssel fizetőeszközként elfogadtatni a rézpénzt.

A 12.cikkely az interregnum alatt követendő igazságszolgáltatásról, a bíróságok működéséről rendelkezett, felállítván felváltva Eperjesen és Korponán a királyi táblát fellebbviteli fórumként.

A 16.artikulus szerint bármilyen (pl. perfelvevő) parancsolatot „mind felséges Vezérlő Fejedelmünk, mind a méltóságos locumtenens úr, mind pedig a szenátusbéli kancellárius úr, expedíáltassanak, a locumtenens úr maga pecsétje, a kancellárius úr pedig felséges urunk neve és pecsétje alatt.”^{13.} adhatják ki.

1.3. A sárospataki országgyűlés végzései

1708 február 29-én I.József országgyűlést hívott össze Pozsonyban. A konföderált rendek nem vettek részt, de a nádor, az egyházi és világi főurak jelentős része ott volt. Amikor 1708 augusztus harmadikán a trencsényi csata I.József javára dőlt el, visszavonhatatlanul felgyorsult a kuruc tábor bomlási folyamata.

1708 végén került sor a kuruc állam sárospataki országgyűlésére, melyre a seregek képviselői is meghívást kaptak. Az elfogadott törvények^{14.} tükrözik Rákóczi nehézségeit: rögzítették az arany- és ezüst pénzek értékét, a királyi táblát Eperjesen

---

^{13.} Beér-Csizmadia: i.m.224.o.

^{14.} i.m.229-234.o.

Érdekességgént idézet a 14.törvényből: „És végtére irtassék ki minden bűn, amennyire a szentlélek kegyelmével lehetséges: elsősorban mindenütt szűnjék meg az Örökkévaló nevének borzasztó káromlása.” (234.o.)

állították fel, a hajdú kiváltságú helyeket – a katonai ügyeken kívül – a vármegyéknek rendelték alá, és határoztak az állami pénzügyek kötelező számvizsgálatáról.

Az ország tartalékai kimerülőben voltak, a szabadságharc túljutott zenitjén, előtérbe kellett állítani a hogyan tovább kérdését ennek minden lehetséges variánsával együtt.

1.4. Összegzés és kitekintés

Miként értékeljük – értékelhetjük a Rákóczi vezette kuruc állam közjogi megoldásait? Jogosult-e Rákóczi államairól beszélni, tekintettel kettős jogállására?

1711-ben, a szatmári békével¹⁵ lezárult a fegyveres függetlenségi küzdelmek egy szakasza. A békekötés inkább amnesztia volt, ráadásul kuruc részről ezt a hadsereg hajtotta végre, hiszen ilyen felhatalmazást a konföderált rendek – jóváhagyásként – csak utólag adhattak. I.József is halott volt, a trónon III.Károly következett az 1687-es szabályozásnak megfelelően.

Az első kérdésre akkor találhatunk helyes megoldást, ha időrendi sorba állítjuk a történeteket és tartalmuk szerint bíráljuk el, mert rá kellett jönnünk, egyáltalán nem biztos, hogy a régi séma változatlan formában megtartandó:

1705-ben akkor ült össze a szécsényi országgyűlés és ruházta fel vezérő fejedelmi címmel Rákóczit, amikor I.Lipót már nem élt és I.József követte a trónon. Rákóczi ekkor már választott erdélyi fejedelem. Ezért a vezérő fejedelmi címet talán alkirályként határozhatjuk meg. Jogcímet, jogalapot biztosított a kormányzásra, a hatalmi intézmények működtetésére.

---

¹⁵ „...Rákóczi fölkelése is csak a spanyol örökösödési háború miatt húzódhatott annyi éven át. Az örökösödési háború nélkül azok, kik Rákóczi alatt portyáztak, helyett Szavojai Jenő alatt Konstantinápoly felé nyomulhattak volna.

A Habsburgok sokféle engagementja gyengítette őket tehát Magyarországon is. A szatmári béke nem volt teljes győzelmük.”

Boross László: A Habsburgmonarchia.

Huszdik Század 1914. Február, 157.o.

Rácz Lajos a szatmári békét olyan kompromisszumnak tartja, amely Habsburg önmérséklet volt, a kegyelem gyakorlása a bosszú helyett.

Lásd Rácz Lajos: A középkori magyar állam.

Jogtudományi Közlöny 1997.január 10-18.o.

1707-ben, ereje teljében hozta határozatait az ónodi országgyűlés, amikor a katonai helyzet a legkedvezőbb volt. A hadisikerek fordítódtak át törvénycikkeké, ezért ekkor és nem előbb merték kimondani az interregnumot, a Habsburgok kvázi detronizációját, azt, hogy 1705-ben nem jött létre trónöröklés, mert nem volt választás. A királyválasztás elhalasztása bölcs lépésnek bizonyult, mert mindegyik jelöltről utólag bebizonyosodott: nem óhajtják a magyar királyi címet.

Az ónodi diéta a helytartói tisztség bevezetésével megteremtette a vezérő fejedelem ellensúlyát, bár Bercsényi személye garancia volt Rákóczi szemében, hogy nélküle és ellenére nem hoz intézkedéseket. A helyzet kulcsa a huszonnégy szenátor kezében volt, akik ellenőrzésük alatt tarthatták a vezérő fejedelmet és első szenátorukat a helytartót is.

1708-ban elsőül a Habsburgok léptek a pozsonyi országgyűlés összehívásával, mely innentől megszakításokkal 1711-ig ülésezhetett. 1708. végén tartották Sárospatakon Rákócziék a konföderáltak generalis conventusát, egyetemes gyűlését: vállaltan az interregnum jegyében, miközben folytatódott az állam gazdasági alapjainak szétesése és a hadsereg leépülése.

Rákócziék közjogilag mindig azután cselekedtek, amikor a másik féllel szemben úgy érezték, hogy lépéselőnyben vannak.

A bevezetőben feltett második kérdésre éppen a kialakított jogképződési folyamat végtermékei adják meg a választ: mindig külön említik Erdélyt, Rákóczi erdélyi fejedeleme mivoltát, ezért két államról illene beszélni, viszont Rákóczi ténylegesen nagyon rövid ideig birtokolta Erdélyt, s 1707 őszétől végleg elveszítette joghatóságát felette.

A szatmári béke közkegyelme, mellyel Rákóczi nem élt, lehetővé tette Magyarország különállásának megőrzését, de nem sikerült a minimális program egyetlen elemében sem előrelépni: a jövő zálogává ismét a Habsburgok váltak.

2.) *A pragmatica sanctio: a trónöröklés kiterjesztése a Habsburg-ház nőágára (1723) és alkalmazása: Mária Teréziától II.Józsefíg (1790)*

A trónöröklés és sajátlagosan a leányági öröklés a XVIII.század eleje óta napirenden volt a Habsburg-házban. A spanyol fiág kihaltával 1699-re csak az osztrák ág maradt.

1703-ban I.Lipót és fiai (I.) József és (III.) Károly megkötötték a saját belső szerződésüket¹ (pactum mutuae successionis) a nőági öröklés biztosításáról fenti sorrend szerint. Ez a szerződés Magyarországra nem terjedt ki.

A férfiágak kihalása esetére sorrendet állapítottak meg a leányági öröklésre: ha József és Károly ága kihalna, úgy apjukra száll vissza a trónmutódlási jog, s ha mindhárom fiág kihál, akkor lép érvénybe a nőági örökösödés.

1712-ben a horvát rendek tartománygyűlése határozatban ismerte el a nőági öröklést, ami közjogi feszültséget keltett, lévén a horvátok a magyar országgyűlés részei.

1713-ban III.Károly titkos tanácsosai előtt ismertette az osztrák örökösödési rendet.

Ezzel párhuzamosan 1712-1715 között ülésezett a magyar országgyűlés, az első teljeskörű 1687 óta. Felmerült a nőági örökösödés megtárgyalatása – ehhez ugyanis a királyi előterjesztésnek tartalmaznia kellett volna az erre irányuló szöveget -, de a nádori konferencia javaslatait III.Károly nem fogadta el, mivel a rendi sérelmek, a nemesi jogok elismertetése túltengtek, és persze azért sem, mert ekkoriban még gyermektelen lévén József bátyja legidősebb leányát kellett volna kijelölnie örökösének.

2.1. *Az 1712-1715.évi országgyűlés a király jogállásáról és kormányzati feladatairól*

III.Károly olyképpen hívta egybe a rendeket 1712-ben, mintha bátyja, I.József

---

¹ Az 1703.szeptember 12-i szerződés lényege: az uralkodó és férfi leszármazottai minden időkre megelőzik az örökösödési rendben a leányokat mind az osztrák, mind a spanyol ágban. V.Károly császár 1556.évi rendeletéből indultak ki, amely felosztotta az addig egységes Habsburg-birtokokat külön osztrák és külön spanyol ágra. Ezt a megbontott egységet kívánták helyreállítani (I.) József és (III.) Károly révén. Ez az 1556.évi rendelet valójában az 1522.évi Károly-Ferdinánd öröklési szerződés végrehajtásának számított (ebben szólnak a primogenitúráról fiágon, egyik ág kihalása esetén mindent a másik örököl, és fiágak hiányában az utóljára uralkodó férfi ág nő tagjai következnek a trónon; ezzel fogalmazódott meg először a nőági örökösödés). II.Ferdinánd 1621-ban majorátusnak nyilvánította a Habsburg kézen lévő területeket és ezt már pragmatica sanctionak lehetett tekinteni.

1708.évben megkezdett országgyűlését folytatná. 136 törvényt fogadtak el, köztük azokat is, amelyek tárgyalásába még az 1708-as diéta fogott bele, de „a félbeszakadt országgyűlések végzéseit új vizsgálat alá vették, s új törvényekkel egészítették ki.”²

Az elfogadott törvények papíron helyreállították a rendi jogokat, Magyarország közjogi különállását, de a gyakorlatban az ország érdekeit nem tudta érvényesíteni a garanciák hiánya miatt. Ezért az alább felvázolásra kerülő királyi jogosítványok és kormányzati politika sokkal szélesebb körben érvényesült, míg a beépítésre szánt fékek és ellensúlyok légiesedtek.

2.1.1. III.Károly beiktatása, esküje, jogköre és büntetőjogi védelme

Az 1715.évi decretum bevezetése 3.§-a szerint III.Károly „Magyarország királyi hatalmában s kormányában örökös és törvényes jagon következett.”³

Az 1.cikkely az 1687.évi 2.tc. szerint, annak erejénél fogva, eskületétele után törvényes királynak jelentette ki.

A 2.cikkely alapján a király, aki „törvényes és közvetlen utódlás útján ez ország kormányát magához véve... uralkodik”⁴, megerősítette az 1687.évi hitlevelet, benne a fiági magszakadás esetén visszaálló szabad királyválasztási joggal (8.§.). Ígérte a töröktől visszafoglalt és ezután visszaszerzendő területek országhoz való csatolását.

A 3.cikkely szólt a királyi örökletes utódlás és uralkodás bővebb magyarázatáról, mintegy megismételve előzőeket.

A 7.cikkely rendelkezett a felségsértés esetköreiről. Nem kell előzetes idézés, ha Szent István. II.törvénykönyve 51.fejezete (pártütés) vagy Kálmán II.6. fejezete (a hűtlenség szégyenvallásáról) szerinti bűncselekmény elkövetőjéről van szó, továbbá ott se, aki gyilkos, kegyetlenkedik.

---

² Magyar Törvénytár 1657-1740 évi törvényczikkek.
Bp.1900, 379.o.

³ im.427.o.

⁴ im.429-431.o.

A 8.cikkely elfogadása teremtette meg a hadügy közös üggyé válását, miután a rendek belementek a felkelésről és az adózásról szóló szakasz elfogadásába. A nemesek katonáskodása kiváltságuk alapja, viszont az insurrectiot a király rendeli el. Már az 1708-as I.József által összehívott országgyűlés foglalkozott az állandó hadsereg felállításával. Miközben 1706-tól négy hajdú gyalogezred és öt huszárezred került felállításra és a spanyol örökösödési háborúban bevetésre, megmaradt a bandérium és a portális katonaság mint szintén régi formák. E cikkely döntött az állandó hadsereg felállításáról, s az ehhez szükséges adó megszavazásáról. Ha nincs együtt az országgyűlés, akkor a nádor, a prímás, más egyházi és világi főurak a királyi tábla, vármegyék, szabad királyi városok elérhető képviselői is határozhatnak a hadiadó megszavazása felől. Ezzel lehetővé vált a diéta megkerülése (1733-1769 között évente jöttek össze a főurak).⁵

2.1.2. III.Károly kormányzata és a nádori cikkely

A király kormányzatával összefüggésben elvi éllel mondta ki a magyar udvari kancellária és a magyar királyi kamara önállóságát és függetlenségét a hasonló bécsi szervektől. (17., 18.cikkely)

Az országgyűlés három évenkénti összehívásáról is rendelkeztek. (14.cikkely.)

Külön kiemelendő az 5.szakasz gróf Pálffy Miklós nádorrá választásáról, mint helyettesítő és kormányzati tisztség betöltéséről. Ezt a 33.cikkely helytartói hatalommal is kiegészítette. Továbbra is 32 jobbágytelekig adományozhatott, különösen a hűtlenek és magvaszakadtak javait, ami visszavezet a politikába: a 49.cikkely ugyanis a szatmári békét elutasító Rákóczi és Bercsényi nevesítetten

---

⁵. „Ezzel az állandó külön magyar hadsereg ügye törvényesen el volt ejtve. Mert a nemesi felkelés és a bandériumok kiállítása csak esetről esetre, ha az országot támadás érte, volt kötelező.

....Ha pedig beáll egy szervezet szükségessége, a nemzet pedig azt saját erejéből megvalósítani nem hajlandó, vagy nem képes, természet szerint más idegen hatalomnak kell azt megvalósítani. Történetileg tekintve: a magyar hadsereg a nemzeti kiváltságok fenntartásának esett áldozatul.”

Marczali Henrik: Mária Terézia és kora.

Lande Kiadó Reprint Kiadás é.n. 42.o.

Deák viszont az 1723-as pragmática sanctioból vezette le közös ügyként a hadügyet.

száműzetésre ítélték hűtlennekként. „mint törvényes királyuknak s a hazának nyilvános ellenségeit, és mint árulókat s az igaz szabadság felforgatóit.”⁶ (2.§.)

A dolognak az adott különös nyomatékot, hogy a szatmári egyezmény aláírója Habsburg részről a nádor atyja gróf Pálffy János volt!

2.2. A királyi hatalom terjedelme III.Károly idején

Az 1712-1715.évi országgyűlésen elfogadott törvények visszatükrözték a megváltozott erőviszonyokat, de a legnagyobb előrelépésnek a rendek és a király közötti együttműködés számított. Ismét bebizonyosodott, hogy törvényes mindaz, ami az uralkodó saját felségjogaiból ered, vagy a rendek jóváhagyásával együtt lett kiadva.

Királyi prerogatívák: a kegyúri jog (patronátus); a főfelügyelet (vallások, alapítványok felett); a papság megadóztatása; az oktatásügy.

Az uralkodó közjogi jogosítványai: a nemesítés; a kitüntetés és cím adományozás; kiváltságolás (pl.: harmincadvám alóli felmentés; vásár-, vám-, rév- és céhszabadalom adása).

Legsajátosabb jogköre a törvénykezés: felségsértés ügyében személyes ítélkezés magyar bírakkal együtt, hűtlenség esetköreiben, polgári ügyekben és főfelügyelete valamennyi törvényszék felett.

Megilleti továbbá a kegyelmezés joga.

Királyi jog a gyermek törvényesítése, hivatalokba történő kinevezés. Kivéve a nádor és a koronaörök választása, mert itt a rendeknek jelölési joguk volt.

Királyi felségjog a pénzügy, pénzverés, az uralkodói jövedelmek és a koronajavak. „Ha nem is törvény szerint, de tényleg, majdnem teljesen ki vannak véve a királyi jövedelmek, az egy hadi adón kívül, az országgyűlések rendelkezése alól. A sóbányákat, a harminczadot, vámot, a koronai és kamarai jószágok jövedelmét az uralkodó magánjövedelmének tekintik.”⁷

⁶ Magyar Törvénytár im.481.o.

⁷ Marczali Henrik: im.61.o.

Uralkodói jog volt a diplomácia, a háború és békekötés, a nemesi insurrectio elrendelése (magyar tanácsadói véleményének kikérése után).

Hadügyi felségjoga kiterjedt az országhoz vissza nem csatolt katonai határőrvidékekre, a toborzásra, elszállásolásra, várépítésre.

Közjogi felhatalmazása volt országgyűlés összehívására, tárgykörének meghatározására, az 1635.évi 79.cikkelyből főszabály szerint Pozsonyba (majd Mária Terézia idején – 1765.évi 2.cikkelytől – Pestre, az 1848: IV.tc. is Pestre). Megillette az országgyűlés megnyitása és berekesztése (saját személyében vagy királyi biztos által), elnapolása (együtt a két házat, általában határozott időre) és feloszlata (idő előtti megszüntetés).⁸

2.3. *A pragmatica sanctio*

Az 1722.évi országgyűlés előtt az a feladat állt, hogy az ország régi közjogát megújítsa és fogadja el a Habsburgok leányági örökösödését. Maga a leányági utódlás nem volt ismeretlen a rendek előtt, gondoljunk Anjou Máriára, de itt másról is szó volt: a rendek 1703.évi fegyveres harcának egyik oka éppen a fiági örökösödés és örökös királyság törvénybe iktatása volt. Alig egy évtizeddel a szatmári egyezmény után a rendek torkán az újabb gombóc. Ami meglepő, az a fogadtatás: az előterjesztés simán átment, s ebben oroszlánrészt vállaltak a volt kurucok, Károlyi Sándor és Szluha Ferenc.

Szluha feladataul adták a törvénycikk kidolgozását és azt, hogy a rendek önkéntes felajánlásának tűnjön a nőági utódlás felvetése.

---

⁸. „Tulajdonképp abban állott a régi nemzeti királyságban gyökerező uralkodói hatalomnak legnagyobb ereje, hogy törvényes módon elfoglalhatta azt az egész tért, melyen a rendek a törvények szigorú határozatai által nem korlátozták. A Habsburgok teljesen elfoglalják ezt a történeti alapot, de ezen nem állanak meg. A történeti fejlődés, azokon a jogokon kívül, mely őket mint a nemzet fejedelmeit megillette, még más fontos szervezeteknek teljhatalmú uraivá tette őket; oly szervezeteknek, melyekre a magyar közjog és törvény hatása alig terjedt ki. Az a mondás, hogy ugyanazon fejedelem hazánkban alkotmányosan, az örökös tartományokban pedig korlátlanul uralkodott, nem fejezi ki teljesen az igazságot. Tényleg, a magyar király hazánk területén is óriási hatalmi kört foglalt el, melyet nem az alkotmány ruházott reá.” – írta Marczali. Im.60.o.

Az országgyűlés hamar túljutott a *pragmatica sanctio*t megállapító I., II., III.cikkelyeken, de nem ment bele az udvar azon követelésébe, hogy ezeket a király külön szentesítse.

Ezek a sarkalatos törvények 1918-ig meghatározták Magyarország uralkodócsaladját és 1920-1921-ben is hivatkozási alapul szolgáltak. Ez teszi szükségessé részletes elemzését.

2.3.1. Az 1723.évi 1.cikkely

A király a rendi kiváltságok megerősítése mellett azok szabad akaratelhatározásának engedve kiterjesztette örökösödési jogát „legfelségesebb osztrák háza nőágának is Magyarország királyi koronájára, s az e szent koronához tartozó részekre, országokra és tartományokra, az ágnak s az abból leszármazóknak kihalásáig.”⁹ (1.§.)

A 3.§. állapította meg a sorrendet: „Hanem ezt az örökösödést Magyarország szent koronájában... a fiágéval azonos elsőszülöttség rendje szerint”¹⁰. kell megtartani.

Az egyik leggyakrabban idézett rész a 4.§-ban található: „azt a nőt, vagy annak férfi örökösét, a ki a felséges osztrák házban elfogadott, említett elsőszülöttségi rend szerint a felséges osztrák ház előbb mondott országainak s tartományainak örököse lesz, ugyanezen utódlás és örökösödés jogán, a jelen és minden jövő esetben, egyszersmind az ugyancsak feloszthatatlannak értendő Magyarország s az ahhoz kapcsolt részek, országok és tartományok kétségtelen királyának tartsák s koronázzák.”¹¹

2.3.2. Az 1723.évi 2.cikkely

Szluha Ferenc a törvény előterjesztésekor jogilag formulázta meg a nőági örökö-

---

⁹. Magyar Törvénytár 565.o.

¹⁰. uo.

¹¹. uo.

sődést: „Magyarország törvényének.... Olyan nagy az ereje, hogy férfivá, királylyá teszi a kiskorú elsőszülött királyleányt. Ezt követeli a törvény, melynek egy betűjén sem akarunk változtatni.”¹² Itt nyilvánvalóan a Hármaskönyv I.Rész 50. címére (két testvér, külön-külön fiúsított leányainak örökléséről mit kell tartanunk.) gondolt, ami kétségtelenül magánjogi örökösödés, s nem trónbeli.

A 2.cikkely bevezetése sugárzik az optimizmustól, mert III.Károly „élénk és virágzó, s legjobb állapotban levő korát, erejét s egészségét látva ... igen nagyon bíznak abban, hogy .... nagy és dicső finemű utódokkal a leggazdagabban meg lesz áldva., s az ország hű karai az ő fiörököseinek szakadatlan sorával meg lesznek vigasztalva.”¹³

Ha azonban ez nem következne be, úgy I.Lipót, I.József és III.Károly élvezhetetlen érdemeire tekintettel és egy interregnumot megelőzendő, ha Károlynak magvaszakadna, öröklés jogán első helyen az ő, majd József és végül Lipót „ágyékából leszármazókra, és ezeknek törvényes, római katolikus, mindkét nemű ausztriai főherczeg utódaira... az előre bocsátott jog és rend szerint, feloszthatatlanul s elválaszthatatlanul, kölcsönösen és együttesen örökösödésileg birtoklandó... elsőszülöttségi rendhez képest, uralkodás és kormányzás végett átruházzák.”¹⁴ (7.§.)

A 9.§. a nőiág örökösödését az 1687.évi 2., 3. és az 1715.évi 2.,3. cikkelyekre állapította meg.

A 10.§. értelmében a két nembeli osztrák főhercegek elfogadták utódul és örökösül jelölésüket.

A 11.§. szerint szabad királyválasztással majd akkor élhet az ország, ha „az

---

¹² Marczali Henrik. Im.i.h. 214.o.

¹³ Magyar Törvénytár u.o.

¹⁴ im.567.o.

A *pragmatica sanctio* „együtt és elválaszthatatlanul” való birtoklás, amely „egy a valóságos viszonyoknak megfelelő politikai, de nem jogi, birodalmi kormányzást rögzített.” (78.o.)

Rácz Lajos: Adalékok Ausztria és Magyarország közjogi viszonyáról – a kezdetektől a kiegyezésig. Jogtudományi Közlöny 1998.március 75-80.o.

említett nőág teljes kihalása” bekövetkezik.^{15.}

2.3.3. Az 1723.évi 3.cikkely

A tágabban vett trónöröklési törvény része, mert visszautal az 1. és 2. törvényre, továbbá az 1715.évi 1.,2. és 3. cikkelyekre, amikor ismételen megerősíti a rendek hitlevélbe foglalt és „más jogait, szabadságait, kiváltságait, s mentességeit, és előjogait, az alkotott törvényeket s helybenhagyott szokásokat.”^{16.}

2.3.4. A Habsburgok trónöröklési képessége

Következéseten Habsburgokat említünk, de a szöveghűség azt kívánná, hogy „domus Austriaca”-t írjunk, hiszen ezt a formulát 1477 óta használták. Az uralkodóház elnevezése nálunk hagyományosan a Habsburg személynévhez kötődött.

A nőági örökösödés kimondásával egy sajátos vegyesági örökösödés (successio mixta) valósult meg, amelyben a nő csak mint „kisegítő elv” szerepel, hiszen ha fia születik, s mindegy, hogy nővérei lennének, ő következik a trónon. Amíg a főágban fiú van, addig nő nem jön újólág tekintetbe.

A trónöröklési képesség (capacitas succedendi) az a fogalom, amely megmondja, kik azok a személyek, akik ezzel rendelkezve várományosai a trónnak. A legközelebbi várományos: a trónörökös.

A trónvárományosi jogról le lehet mondani, vagy attól meg lehet fosztani, ha a rend törvény útján megváltozik, vagy méltatlanság jogcímére alapozva – ezt is

^{15.} A *pragmatica sanctio* jelentőségét sokan és sokféleképpen magyarázták: Erich Zöllner: „Ennek a jogilag tökéletesen támadhatatlan végzésnek nagy jelentősége lett a Habsburgok magyarországi helyzete szempontjából az elkövetkezendő két évszázadban.”

In. Ausztria története, Osiris Kiadó – 2000. Bp. 1998, 204.o.

Deák Ferenc: „» A mi kiinduló pontunk... a *pragmatica sanctio*.« tulajdonképpen ez alapította meg valójában a monarchiát, ez képezi a trón szilárd alapját és a magyar államjognak ez a legfontosabb biztosítóka.”

ih. Sorsdöntések. Szerkesztette: Gerő András. Göncöl Kiadó Bp. é.n.20.o.

^{16.} Magyar Törvénytár im.569.o.

törvényhozási úton. A becikkelyezéssel válik hatályossá. (Erről bővebben 1848-nál és 1867 eseményeinél.)

A trónöröklési képesség személyi kellékei (5)

1.) vérségi leszármazás

sorrendje: 1. III.Károly

2. I.József   ágyékából származó

3. I.Lipót

kivéve: örökbefogadott, aki nem lehet utód;

2.) törvényes leszármazás (törvényes hitvestől)

1723.évi 2.c.7.§.

kivéve: a házasságon kívül született akkor sem, ha házassággal, vagy királyi, vagy pápai elhatározással törvényesítenék;

3.) római katolikus vallású

elvileg: elég ha a trónra jutásakor katolikus; ha más vallásra térne át se veszítené el trónját, nem lenne bontó feltétel, mert közjogunk szerint csak halállal és lemondással szűnik meg a királyi tisztség;

4.) a domus Austriaca főhercege – főhercegnője

alapprobléma: az osztrák trónöröklési törvény I.Lipót minden leszármazójára kiterjedt, s erre az örökösödési rendre utal a 2.tc. 7. és 9.§-a is, azonban csak abban a terjedelemben – három főága – értelmezhető a magyar közjogban, amit az országgyűlés elfogadott.

Végül is egy ponton túl már nincs jelentősége, mert ez az egész szabályozás a feloszthatatlan és elválaszthatatlan, a kölcsönös és együttes birtoklás keretén belül helyezkedett el.

(Akkor lett volna krízis, ha Ferenc Ferdinánd trónra jutott volna, mivel a morganatikus házasság ismeretlen volt a magyar közjogban, tehát leszármazói a pragmatica sanctio szerint trónvárományosok, az osztrák házi törvények szerint nincs örökösödési joguk. Az 1900: XXIV.tc. kísérelte meg rendezni ezt a problémát.)

5.) egyenrangú házasságot köt

ehhez: házasságát a családfő – a mindenkori uralkodó! – beleegyezésével

kötötte, egyenrangú társsal,

(1439. évi 20.cikkely, a király leányainak kiházásításáról: „Leányaink kiházásítása fölött Magyarország báróinak és nemeseknek, valamint az atyafiaknak, rokonoknak és országaink meg tartományaink alattvalóinak tanácsával fogunk határozni.”^{17.})

2.4. Magyarország kormányzati rendszere 1723-1740 között

A magyar udvari kancelláriáról és kamaráról már volt szó, a legfontosabb újítások egyrészt a nádor, egyszersmind helytartó hatáskörének szűkítése, egyre inkább tisztviselő (a helytartótanács – előtte: királyi tanács – „a hétszemélyes tábla és a felsőtábla elnöke) és nem rendi képviselő. 1731. után a nádori tisztség betöltetlen; a királyi helytartó: Lotharingiai Ferenc (1736-tól Mária Terézia férje).

Másrészt létrehozzák a helytartótanácsot (1723.évi 97.cikkely) a nádor elnökletével, huszonkét fővel a rendek közül. Székhelye: Pozsony. Hatáskörét megállapította a 101., 102. 105. (nevelés, oktatás!), 106., 109. (tűzvészek megelőzése), 112., 113., 115., 116., 117. és 122. (csatornázás).

A legfontosabb kormány szervnek a magyar udvari kancelláriát^{18.} tartjuk, mert ez volt az egyetlen igazán operatív szerv, királyi hatóság. Feladata a királyi jog és privilégium fenntartása, az uralkodói parancsok gyors végrehajtása, az ország rendjének megőrzése.

2.5. *Pragmatica sanctio a gyakorlatban: Mária Terézia uralkodása*

1740.október 20-án meghalt III.Károly. A trónöröklési törvény értelmében utóda lánya

---

^{17.} Magyar Törvénytár 1000-1526.
Bp.1899, 289.o.

^{18.} Az Eckhardt-Degré szerzőpáros véleménye: „Az udvar politikájának egy-egy újabb fordulata Magyarország felé a kancellár személyének kicserélésével kezdődött.”
Magyar állam és jogtörténet II.rész. Bp. 1952, 18.o.

Mária Terézia lett. Az osztrák örökösödési háború néven ismert konfliktus 1703 óta a legjobb alkalomként kínálkozott az ország függetlenségének kivívására, de ilyen igény a rendek részéről nem mutatkozott. Sőt! Az 1741. évi országgyűlés egyöntetű fellépésével megmentette a Habsburgokat és birodalmukat.

Ezen túlmenően az országgyűlésen elfogadták, hogy „Mária Terézia urasszony, mint az ő elsőszülött leánya és teljességgel közvetlen örököse... az ezerhét százhuszon harmadik évi pozsonyi országgyűlés első és második cikkelye értelmében utóda, az ország uralmát és kormányzatát elvállalván..... Magyarország apostoli királyságának szent koronájával... megkoronázták.”¹⁹ (Mária Terézia 1758-tól kezdődően elmaradhatatlan rendszerességgel tüntette fel az ő apostoli királyi címét.)

A 2.cikkely tartalmazta a hitlevelét és esküjét. Hitlevele újólal utalt arra, hogy III.Károly „mivel túlélő férfi ivadékot maga után nem hagyott, mi, mint az ő elsőszülött leánya és teljességgel közvetlen örököse a magyar királyságban és a hozzákapcsolt részekben, az ezerhét százhuszonharmadik évben berekesztett országgyűlésnek a mi örökösödésünket kinyilvánító és megállapító első és második cikkelyei erejénél fogva is, törvényesen trónra léptünk volna.”²⁰ Szövegértelmezés alapján arra következtethetünk, hogy utódlását elsőszülöttségéből és a *pragmatica sanctio*ból vezette le, s vált törvényes és örökös királynővé.

A 4.cikkely társuralkodóvá és –kormányzóvá a királynő férjét, Lotharingiai Ferencet nyilvánította, aki 1731-től helytartó volt Magyarországon.

Ez az artikulus „kilógott” a trónöröklési és a nádori törvényből is, mivel három ponton ellentétes volt azokkal:

- 1.) A *pragmatica sanctio* kizárólagos öröklésről rendelkezett, tehát az utód egyedüli jogkörgyakorló, míg Lotharingiai Ferenc társuralkodó és –kormányzó státusa ennek ellentmond. A törvénycikk szerint ez különleges tisztség, mert „ebből jö-

---

¹⁹ Magyar Törvénytár 1740-1835.évi törvénycikkek.

Bp.1901, 11.o.

²⁰ im.13.o.

vőre ez országban későbbi királyi férjek valami következtetést^{21.} nem vonhatnak le és a nádori hatalmat sem érintheti.

- 2.) Az 1. és a 2.§. kizárólag a társkormányzóságot nevesíti, és megerősíti az uralt területek elválaszthatatlanságát, továbbá ez a tisztség csak a királynő „életének (melyet Isten kegyelme nagyon hosszúra nyújtson) idejére terjedjen és szabad tetszéséig tartson.”^{22.}

Közjogunk az uralkodó szabad akaratát ismerte és elismerte, így a korregensséget a királynő elvileg bármikor megszüntethette, de erre nem került sor.

- 3.) A nádori törvénycikk szerint a kiskorú király gyámja a nádor.

Nem így a 3.§. szerint: ha a királynő előbb halna meg, mint férje és az utód kiskorú, akkor ennek nagykorúságáig az apja „ezt az országot és a hozzá kapcsolt gyámi jogon és atyai czimen kormányozandja.”^{23.}

Az 5.§. megerősíti: a nemesi kiváltságolás, vagy más királyi felségjog gyakorlása csak a királynőt illeti, erre a korrégens nem jogosult, s erre esküt tett (a törvények egyidejű betartása mellett).

A 9.cikkely a nádori hivatalról intézkedett. Gróf Pálffy Jánost nádorrá választották, s ezzel egyidejűleg kimondták: „mikor a nádori és a vele törvény szerint összekötött helytartói hivatal jövődőben megüresedik az, egy éven túl, nem fog üresedésben hagyatni.”^{24.}

Ehhez három megjegyzés:

- 1.) nem rendezték a 4.cikkely 3.§-ával beállott kollíziót: a korrégens és a nádor egymást elvileg kizáró gyámkormányzóságát, de ráutalóan ez a lex posteriori derogat priori elvének engedett utat;
- 2.) nem mondták ki Lotharingiai Ferenc korábbi helytartói megbízatásának megszün-

---

21. im.19.o.

22. uo.

23. uo.

24. im.25.o.

tét, de korrégenségéből, valamint a nádor és helytartó megnevezésből ez következtethető ki;

- 3.) először jelenik meg a nádor a szövegben hivatalnokként és nem méltóságként (a nádor hatáskörének csökkentése és hivatalnokká változtatása az 1712-1715.évi országgyűlésen vette kezdetét).

A királynő beleegyezett az esztergomi érseki méltóság betöltésébe (10.cikkely), a magyar ügyek magyarok általi intézésébe (11.cikkely), a magyar udvari kancellária (13.cikkely) és a magyar királyi kamara (14.cikkely) független, más országaitól mentes működtetésébe, mert a rendek közjogi fontosságot tulajdonítanak annak, hogy a magyar országos hivatalok önállóságát és függetlenségét legalább a deklaráció szintjén biztosítsák.

Valódi eredményt – igaz csak részlegeset, mert Erdély különállósága fennmaradt – a katonai határőrvidékek megszüntetésével értek el, ez a szentkorona-tan szempontjából tűnt lényegesnek.

A 63.cikkely rendelkezett a nemesi insurrectionról:

„3.§. Fölkelnek azonkívül, az 1715.évi 8.cikkelyhez képest, az összes nemesek: és mindazok a személyek, kiket a törvény ezen nevezet alá foglal, bármely méltóságban, tisztségben és állásban legyenek, fegyvert fognak ragadni.”^{25.}

Mária Terézia az 1741.évi országgyűlés után sikeresen stabilizálta birodalma helyzetét. Uralkodása jelentős változásokat hozott személyes felségjogai olyan területein, mint vámpolitika (1754.évi kettős vámrendszerre való áttérés), adózás (1767.évi urbárium, a jobbágyparaszt mint állami adóalany védelme és birtokreformja) és oktatás (Ratio educationis – 1777).

2.6. II.József uralmának (1780-1790) közjogi megítélése

Mária Terézia 1765-ben férje halála után legidősebb fiát be kívánta vonni az

---

^{25.} im.55.o.

uralkodásba, ezért Józsefet – aki német-római császár lett – társuralkodóvá tette, döntési jogosultságot azonban nem adott neki.

Azzal, hogy József a birodalom társuralkodójává vált, ki lehetett kerülni a magyar országgyűlés összehívását, mert az 1741.évi 4.cikkely csak kivételesen, egyszeri alkalomra adott felhatalmazást e tisztség gyakorlására.

1780-ban örökölte meg a trónt, de nem koronáztatta meg magát, így se hitlevelet, se esküt nem adott ki illetve nem tett le. Kísérletet tett birodalma unifikációjára (Rácz Lajos találó megfogalmazása), de kudarcot vallott.

Pátensek (rendeletek) útján kormányzott, s hamarosan közjogi kérdésként vetődött fel, hogy törvényes-e uralma, érvényes-e még a *pragmatica sanctio*?

II.József örökösödési jogát erősebbnek tekintette a koronázásnál és bár biztosította a rendeket, hogy fenntartja kiváltságait – a későbbi rendelkezései egyáltalán nem ezt bizonyítják -, de a fő közjogi kérdésekről (országgyűlés összehívása, koronázás, nádorválasztás) majd később határoz. És határozott: nem hívott össze országgyűlést (bár élete végén 1789.december 18-án ezt kilátásba helyezte), így nem kellett megkoronáztatnia magát és nem kerülhetett sor nádorválasztásra se.

A magyar közjogból akként csemegézett, hogy ami jogszabály a király felségjogai gyakorlásának nem szabott gátat, azt alkalmazta, a többit figyelmen kívül hagyta.

A rendi ellenállás egyik táplálója II.József „kalapos király” mivolta, melyből az engedetlenség levezethető. De ennél többet is tesznek, fogódzót keresnek és találnak azzal, hogy a „magyar alkotmányt beillesztik a modern, Montesquieu-féle alkotmányos felfogás keretébe. Ürményinek azon előadása szerint, melyben a fönnebb említett császári elméletet czáfolja, a magyar alkotmány értelmében a törvényhozó hatalom a királyi felség és a rendek kezébe van letéve, a törvények végrehajtása pedig át van ugyan adva a királynak, de ezt csak az országos hatóságok által az alaptörvényekben meghatározott módon foganasíthatja. Ez az első kísérlet az ősi magyar alkotmánynak az angol-francia közjogi eszmék szerint való magyarázására.”²⁶

---

²⁶ Marczali Henrik im.426.o.

A nemességre azzal kívánta a legnagyobb és legsúlyosabb csapást mérni, hogy a közigazgatást, azaz a vármegyerendszert, „gleichschaltolta” eltörölve a vármegyei gyűléseket (congregatio) és vele a tisztkart, helyébe a politikai szempontú igazgatást vezette be és közvetlen személyi kinevezések útján gyakorolta.

II.József valószínűleg megfedkezett arról, hogy „homo novusai” – Hajnóczy kivételével – is a nemesség soraiból jöttek, s kötődésük hagyományaikhoz erősebbnek bizonyult a reformok zátonyra futtatásában, mint hatékony támogatásában. Igazságügyi reformjával megszüntette a rendkívüli bíróságokat, új törvénykezési rendet vezetett be: minden bíróságot a hétszemélyes táblának rendelt alá.

A fentebb megfogalmazott kérdésekre – uralom törvényessége, trónutódlási törvény érvényessége – az 1790-1791.évi országgyűlés adta meg a választ.

3.) Az 1790-1791.évi országgyűlés: kísérlet a királyi jogkör nyitott kérdéseinek szabályozására

II.József 1790.januárjában – betegsége végóráiban – belátta: addig követett Magyarország-politikája értelmét vesztette, ezért a pragmatica sanctio szerinti trónutóda öccse, (II.) Lipót számára tiszta helyzetet kívánt teremteni. Érvényben hagyta türelmi-, jobbágy- és az alsópapság fizetésrendezéséről szóló rendeletét, visszaadta a rendeknek a trónra léptekor fennállott jogait, lemondott a birodalmi keret és egység érvényesítéséről is. Felismerte az állam szerepét a társadalomszervezésben, de túlbecsülte feladatait és az ellenőrzést tekintve: „túláságosan sietett, s ahogyan II.Frigyes keményen megfogalmazta, gyakran az első lépés előtt tette meg a másodikat.”^{1.}

II.Lipót (1790-1792) legfontosabb feladata a Habsburgok által uralt területek meg- és egybentartása volt. Jó politikus lehetett, mert átlátta: mind a kül- mind a belpolitikában kompromisszumot kell kötnie, de egyáltalán nem mindegy a sorrend. Egyszerre a kettőt ugyanis nem lehetett véghezvinnie.

---

^{1.} Erich Zöllner: Ausztria története.
Osiris Kiadó – 2000 Bp.1998, 247.o

Kaunitz kancellár álláspontját figyelmen kívül hagyva a nemzetközi diplomácia felé fordult; szövetségre lépett Reichenbachban a poroszokkal, ami kettős előnnyel járt számára:

- 1.) osztrák – porosz egységfront jött létre a francia forradalom következményeinek feltartóztatására,
- 2.) II.Frigyes Vilmos lemondott a Habsburg Birodalom elleni fegyveres fellépésről és ezzel együtt a magyarok függetlenedési politikájának támogatásáról.

II.Lipót ezáltal szabad kezet kapott a belpolitikájában:

- 1.) az engedetlenkedő, vonakodó katonai vezetőket megfegyelmezte, mert a hadsereget tartotta legfőbb birodalomszervező erőnek,
- 2.) a magyar rendi törekvések visszafogására törekedett, csekélyebb engedményekkel, (pl. a korona átadása) reformokkal; a nemzetiségek ügyének (szerbek, románok) átmeneti felkarolójaként kijátszotta az ún. nemzetiségi kártyát a nemességgel szemben (Itt II.József jól bevált oszd meg és uralkodj taktikáját követte.)

A szent korona visszaadása felerősítette a rendi követeléseket 1790. tavaszától kezdődően.

3.1. Az 1790-1791.évi országgyűlés Magyarország önállóságáról, a király koronázásáról és a nádori tisztség betöltéséről

A vármegyék nemessége radikális követeléseket fogalmazott meg és alkotmánytervezetek kidolgozásába fogtak nem titkoltan a rendek hatalmának visszaállítása érdekében.^{2.}

---

^{2.} Schlett István igen plasztikusan jeleníti meg a nemesség jelszavait és azok tartalmát:

constitutio = népfelség, szabadság

testvériség = a vallási különbségek áthidalása (az 1606-os bécsi békére hivatkozással)

egyenlőség = a nemesség 1351.évi egy és ugyanazon szabadságáról, azaz az arisztokráciával szembeni egyenlőség.

A nemesség egyik kezében Rousseau és Montesquieu, tehát a felvilágosodás eszméi, másik kezében Werbőczy, vagyis kiváltságainak őrzése.

Ebből következően az eredmény is hasonló: nem született új – rendi – alkotmány és elmaradt a társadalom átalakítása a nemesség önzése és szűkkeblősége miatt.

Borsod és Szabolcs vármegyék országgyűlés összehívását követelték, melyet az országbíró hívhat össze (ha a király nem tenné), de Pest vármegye 1790.márciusi felirata még ezeken is túlment, mivel ők II.József uralkodását a pragmática sanctiotól való eltérésnek tartották, ezért véleményük szerint „az 1723. 1., 2. törvényben kikötött feltételek nem teljesítése miatt az osztrák ház női ágának örökösödési joga megszakadt.”³.

Az országgyűlés határozatai törvénnyé válva és becikkelyezve visszatükrözték a királyi és a rendi hatalom közötti kompromisszumot, azt hogy II.Lipót elismerte a nemesség jogát, s vele a koronázás, az eskü és a királyi hitlevél alkotmánybiztosítéki mivoltát, ezáltal helyreállította az alkotmányos viszonyokat, a rendek pedig elismerték a Habsburgok fi- majd nőágának örökösödését kétoldalú szerződésként. Az örökösödés – vélték – nem biztosít többlet jogot a választásnál, mivel csak a jogcím módosult, de elnyerésének egyéb feltételei nem változtak meg.

3.2. II.Lipót koronázása és hitlevele

Az 1790.évi cikkelyek bevezetése rendben különbséget tesz – az utólagos szentesítés miatt – II.Lipót és II.József címei között. II.Lipótnál belekerül az apostoli király cím, míg bátyja Magyarország királyi felsége és nem több. Az új király utal örökösödése jogalapjára, az 1723.évi 1. és 2. törvénycikkekre.

Az előbeszéd további pontosítással szolgál II.József és II.Lipót tekintetében. Úgy

---

³ i.h. Schlett István: A magyar politikai gondolkodás története I.k.
Korona Kiadó 1996, 262.o.

Továbbá Marczalinal: „Nem lehetett tagadni, hogy a Habsburg-lotharingjai ház uralma törvényen alapul. De hisz ép olyan szent törvényen alapul a nemzet joga is, Magyarországnak az a büszke kiváltsága, hogy nem kormányozható másképp, mint saját törvényei szerint. A magyar alkotmány.... Kétoldalú kötés fejedelem és nemzet között. II.József volt az, ki ezt a kötést, a mely az 1723-iki törvényekben van kifejezve, megsértette, megsemmisítette. Ez által megsemmisítette a pragmática sanctio elfogadását is az ország által. Az ő törvényszegése által – ez volt a mindenféle terjesztett és hangoztatott elmélet – az örökösödés fonala megszakadt.”

Marczali Henrik. Mária Terézia és kora

Laude Kiadó Reprint Kiadás é.n. 469.o.

Innen is eredeztetik a magyar Verwirkungstheorie-t, hogy a Habsburgok eljátszották a magyar trónhoz való jogukat!

állítja be, mintha minden történés Habsburg kezdeményezés szülötte lett volna.⁴

Hogy Magyarország írott törvényei újlag érvényesülhessenek, ezért a trónöröklési törvények betartásával kívánja kezdeni uralkodását, tehát meg kívánja koronáztatni magát jogfolytonossággal, majd hitlevél és eskü (alkotmányosság), továbbá nádorválasztás (királyhelyettesítő) tartása. Az 1. és 2. cikkely a koronázásról és a hitlevélről szól (utóbbi az esküt is tartalmazza).

3.3. A király koronázásának határideje trónváltáskor

A 3.cikkelyben került körülírásra a koronázásra nyitvaálló határidő és az örökös király, valamint a törvényes király közötti jogállás elhatárolása.

1687 után, de 1723 után is csak koronázási kötelezettség volt, határidő nélkül. Korábban királyválasztó országgyűlésen és lehetőleg a király elhunytát követő rövid időn belül.

A törvény most kimondta: „a királyi fölavatás és koronázás minden egyes trónváltáskor az elhunyt király halálától számított hat hónap lefolyása alatt törvényes szertartás szerint múlhatatlanul végrehajtsák.”⁵

Bartoniek Emma szerint ez a megoldás securitas, azaz alkotmánybiztosíték.

A törvénycikk különbséget tett örökös király (rex haereditarius) mint utód, akinek joga van az ország kormányzására, a végrehajtó hatalom gyakorlására és a törvényes király (rex legitimus) mint koronázott utód között.

⁴ „Azt, a mit II.József, római császár a Magyarországnak és a hozzákapcsolt részeknek örökös királya, a néhai felséges császárné és apostoli királynő, Mária Teréziának 1780.évben bekövetkezett halála után, az 1723. 1.és 2.törvénycikkely által megállapított trónöröklés rendje szerint Magyarország és a hozzákapcsolt részek kormányát, miután előbb a törvények megtartására ünnepélyes fogadalmat tett, kezébe vevén, a legközelebb lefolyt 1790.évben ígért teljesíteni, és a minek végrehajtására való törekvésében, abban ugyanis hogy törvényesen fölavattassék, megkoronáztassék s országgyűlést tartson, őt az 1790.évi Bőjtelő hava 20.napján bekövetkezett halála meggátolta: azt felséges II.Lipót úr, római császár és Magyarország királya, a kit II.Józsefnek fiúvadás nélkül lett elhalálózása után az 1723.évben tartott országgyűlés említett 1.és 2.törvénycikkelye szerint a magyar királyságban való örökösödés és trónutódlás illetett, azonnal teljesíteni kezdette.”

Magyar Törvénytár 1740-1835. évi törvénycikkek.

Bp. 1901, 141.o.

Az Előbeszédből kimaradtak a II.Józsefre nézve hátrányos rendi megállapítások, s csak az került be, hogy halála akadályozta meg országgyűlés tartásában és koronázásában.

⁵ im.151.o.

Milyen jogosítványokat nem gyakorolhat az örökös király?

A legfontosabb negációi:

- jogalkotó hatalma nyugszik, törvényt nem szentesíthet, de végrehajtó hatalmából folyóan rendeleteket bocsáthat ki (hat hónapig),
- privilégiumokat nem adományozhat,
az 1791.évi 32.tc. az utód belátására bízta, hogy elődje adományait jóváhagyja-e,
(Három példa ehhez:
1.) az 1453.évi 5.cikkelyben V.László érvénytelenítette I.Ulászló „lengyel király” adományait;
2.) II.Lipót fenti cikkelye jóváhagyta bátyja adományait;
3.) Ferenc József és így erősítette meg saját 1848-1867.között tett adományait utólag.)
- nincs kegyelmezési jogköre,
- nem illeti meg az apostoli cím.

Külön kérdés a koronázás elmulasztásából folyó következmények felsorolása. Adott a hat hónapos koronázásra nyitvaálló határidő, mely alatt az országgyűlést össze kell hívni és elő kell készíteni a királyavatást.

Molnár Kálmán közjogász szerint, ha a hat hónap eredménytelenül telik el, az országgyűlést a nádor, vagy annak nem léte esetén a kijelölt helyettesítője hívja össze, majd megnyitása után maga az országgyűlés megállapítja a trónörökös személyét és felhívja koronázásra. A felhívás közlésétől számítva a hat hónap újrakezdődik. Kivétel: ha a király személye már előtte megállapítható, s ő maga teszi lehetetlenné az országgyűlés összehívását. Államcsínynek nevezi, ha az országgyűlés a magát megkoronáztatni akaró királyt határidőn belül nem koronázná meg. Hallgatólagos lemondásként definiálja, ha a király vonakodna magát határidőn belül megkoronáztatni az országgyűlés felkérése ellenére is. Ilyenkor – szerinte – a hat hónap leteltével az országgyűlés fel kell hogy szólítsa a soron következő trónvárományost. Ha ezen személy elé akadályt gördítenének, s az egyébként már mulasztásban levő király a hat hónapon túl is gyakorolná királyi hatalmát, „ez a jogszerűséget nélkülöző

merő erőszaki uralomnak volna tekinthető.”⁶ Erre a 3.tc. alapján következtet, de az ő értelmezésében a hat hónapig tartó végrehajtói jogok gyakorlása után koronázás hiányában az alattvalói engedelmesség megszűnik, uralma de facto, de nem iure, s így büntetőjogi védelme is átalakul: már nem lehet szó ellene elkövetett felségsértésről, már csak a királyi ház tagjaira kiterjedő, azokat megillető védelmet élvez. Kivételként fogalmazza meg a vis maior esetkörét, mert ilyenkor nincs se vétkes, se mulasztás nem áll be. Erről csak az országgyűlés dönthet.

Ez merő elméleti álláspont, mert majd Ferenc Józsefnél fogjuk látni, hogy a hat hónap letelte után is lehet hivatkozni a clausula rebus sic stantibus esetkörére, mint azt 1867-es koronázási törvénycikkében meg is tette.

3.4. A nádorválasztás

A rendek már az országgyűlés egybehívása előtt egyetértettek azzal, hogy a koronázás mellett nádorválasztásra (és az ország alkotmányos helyzetének visszaállítására) is szükség van.

A nádori cikkelyek 1608.évi módosítása nyomán a jelölés joga a királyt illette, de az országgyűlés választotta és a király nevezte ki a jelöltek közül a neki politikailag leginkább tetsző személyt.

A rendeknek három „jelöltjük” volt:

- gróf Forgách Miklós, aki radikális elveket vallott;
- gróf Károlyi Antal, aki gazdag és pompakedvelő főúr volt;
- gróf Zichy Károly országbíró, mérsékelt elvű politikus.

A befutó Sándor Lipót főherceg lett, ez nóvum volt a nádorválasztások sorában. Már a kortársak is észlelték, hogy ez a dinasztikus megoldás magában hordozza – hordozhatja Magyarország különválását, melyet a practica sanctio elvileg kizárt.

Mi történt valójában? A rendek a kijelölést tartalmazó királyi levelet felbontatlanul

---

⁶ Dr.Molnár Kálmán: Magyar Közjog II.k.
Danubia 1928, 484.o.

megfelelően törvényesen megkoronázott örökös királyától... tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgatandó és kormányzandó ország.”⁸. (regnum liberum).

A 10.tc. általános elvi érvényű megfogalmazásán sokat rontott, egyfelől a nádorság Habsburg kézre kerülése, másfelől a garanciák hiánya: „Magyarországnak elvileg teljesen meghagyják törvényes függetlenségét, csakhogy az elv gyakorlati következtetéseit lehetőleg megsemmisítik.”⁹.

3.6. A törvényhozó és a végrehajtó hatalom gyakorlása

A 12.cikkely is elvi fontosságú, „amely a XVIII.század közjogi elméleteinek alapján igyekszik megszabni az állami hatalmak határait.”¹⁰.

A király kivételes hatalmaként fenntartja a pátens (rendelet) kibocsátási jogot törvényi tárgykörökben, ha „a kellő eredménnyel való kihirdetés egyedül ez úton lenne eszközölhető.”¹¹.

A bíróságokra nézve is fenntartja addigi szervezetét és státusát, és bár a király a legfőbb bíró, ez volt elsődleges jogosultsága, nem fogja akadályozni a törvényes ítéletek végrehajtását, nem másítja meg a bíróságok ítéleteit, s nem enged más hatalmi ágak beleszólást a törvénykezési ügyekben.

A „végrehajtó hatalmat pedig nem másként, mint a törvények értelmében gyakorlandja a királyi felség.”¹².

A 13.tc. az országgyűlés három évenkénti, illetve szükség szerint ennél rövidebb összehívásáról rendelkezett, mely királyi felségjog.

---

⁸. im.159.o.

Az 1715: 3.tc.: Magyarország saját törvényei szerint kormányzandó (1.§.)

Az 1741: 8.tc.: Magyarország szabadságait megerősíti.

Az 1741:11.tc.: 4.§. Magyarország közigazgatási és közállományi ügyei önállóan intézendők.

⁹. Marczali Henrik im.524.o.

¹⁰. uo.

¹¹. Magyar Törvénytár im.161.o.

¹². uo.

A 14.cikkely a helytartótanácsról, azaz a kormányzatról rendelkezett. A magyar ügyek magyarok általi intézésének megerősítése sablonszöveg benne. A helytartótanács „Magyarország legfőbb politikai kormány széke, a mely különben is a fennálló törvények erejénél fogva minden más kormány székektől függetlenül, közvetlen Ő felségének van alája rendelve..... egyébként a vármegyéknek és az ország összes törvényhatóságainak törvényes állapota és hatásköre érintetlenül maradván.”¹³

A 16.tc. a nyilvános ügyek intézésében a német helyébe visszaállította a latint, az oktatásügyben pedig a magyarnak adtak kifutási lehetőséget, segítő országos elterjesztését.

A 17.cikkely szerint az uralkodó a királyi államminisztériumban magyarokat is alkalmaz, s lehetőséget biztosít követségi állások betöltésére, ezzel valósítván meg a rendek kívánságát, „mely szerint úgy a bel-, mint a külügyek, még pedig amazok magyarok által, emezek pedig magyaroknak is közrejárulásával vezettessenek...”¹⁴. Nincs tehát önálló magyar külpolitika, de megerősíti az 1606 óta tett ígéretet a közreműködés lehetőségére.

A 19.törvénycikk biztosítja a rendeket arról, hogy hadiadót csak országgyűlés szavazhat meg, de megerősíti egyúttal az 1715: 8. cikkelyt, amely szerint kivételes esetben országgyűlés nélkül az országnagyok összehívásával és tanácsával is szedhető adó, folytatható újoncozás. Nincs önálló magyar haderő, csak magyar ezredek, légiók, melyek a császári állandó katonaság részei.

A 32.cikkely II.Lipót hatáskörébe utalta a II.József által tett, kiváltságolások törvényesítését. Az utólagos jóváhagyás visszamenőleges hatályú.

A 39.tc. a királyi kúriát Pestre helyezte át, a többi kormány széket is Budáról Pestre (helytartótanácsot, magyar kamarát). A helytartótanács hatáskörébe utalták Dalmát-, Horvát- és Szlavonországot (58.tc.); Horvátország és Felső-Szlavónia három vármegyéjének adóügyét pedig a magyar országgyűlés tárgyalja.

---

¹³. im.163.o.

¹⁴. im.165.o.

A 67.tc. biztosította a rendek számára, hogy azon ügyeket, melyeket nem tudtak tárgyalásba venni, azok rendszeres kidolgozására bizottságokat^{15.} hozzanak létre.

3.7. Az 1790-1791.évi országgyűlés értékelése

II.Lipót egyfajta határvonal: vele ért véget a felvilágosult abszolútizmus politikája. Ő volt az, aki „hihetetlenül rövid idő alatt megoldott egy sor olyan kényes, veszélyes problémát, amelyek tisztázására a súlyos megrázkódtatást szenvedett államtest konszolidálásához elengedhetetlenül szükség volt.”^{16.}

II.Lipót 1791 ősztől alkotmányreform végrehajtására készült uralma megszilárdulását követően, de a külpolitikai helyzet (a francia forradalom menete és kimenetele) függvényében. A francia fejlődés ellenhatásaként maga is jogkiterjesztésre készült a dinasztia érdekében, hogy gyengíthesse a nemességet és növelhesse saját politikai támogatói táborát.

„Mindent összevéve, tényleg mégis csak igen kevéssel terjed túl az alkotmány biztosítása a történeti hagyományon és különösen a Mária Terézia alatti állapoton. Az igazi biztosítékok: az önálló külügy, a nemzeti katonaság, a miniszterek felelőssége, melyekre a hitlevéltervezetek oly nagy hangsúlyt helyeztek, nem voltak keresztülvihetők, és így az új czikkelyek jobbára csak úgy megmaradtak írott malasztanak, mint azok melyekre hivatkoztak. A lényeges haladás csakis abban áll, hogy a nemzet és a birodalom joga itt először van összeállítva elvi alapon, úgyszólván tudományos alakban. A mi meg volt írva, a mit szent kötés parancsolt, azt a jogot kedvezőbb időben mindig igénybe vehette és kifejthette a nemzet. Ily értelemben különösen az 1790: X.t.-cz. bír nagy jelentőséggel. Az 1848-iki nagy átalakulásnak közjogi tekintetben ez szolgáltatta törvényes írott alapját.”^{17.}

Magyarország és a Habsburgok közjogi viszonyát rendező jogi alapok (1687.évi 1.,2.tc.; 1723.évi 1.,2. és 3.tc.) közé bekerült az 1791.évi 10. és 12.tc. is.

^{15.} Az 1790:67.tc. kilenc bizottság felállítását hagyta jóvá: 1., közpolitikai; 2., adó és bizottsági bizottmány; 3., úrbéri; 4., kereskedelmi harmincad és közgazdasági; 5., bányászati és pénzverési; 6., jogügyi; 7., tudományi; 8., egyházi; 9., országos kíváncsalak és sérelmek kidolgozása.

„Az összes bizottságok Ő királyi fenségének, az ország nádorának vezetése alatt állanak.....” (207.o.)

^{16.} Erich Zöllner in. 251.o.

^{17.} Marczali Henrik in. 526.o.

Az 1790-1791-es országgyűlés radikálisan kezdett, mérsékelten folytatta és szerény eredményekkel zárt. Helyreállították ugyan a nemesi alkotmányt, látszatra megerősítették az ország különállását, de hosszú évtizedekre lemondtak a társadalom átalakításáról, a jogkiterjesztésről. Werbőczy joga erősebbnek bizonyult a francia-amerikai emberi jogoknál.

4.) *V. Ferdinánd uralkodásának közjogi kérdései*

V. Ferdinánd (1793-1875) az 1830.évi 1. és 2.cikkely alapján, apja életében lett magyar királlyá koronázva, hitlevél helyett beiktató törvénnyel.

Már születése után rövid időn belül kiderült, hogy szellemileg visszamaradott, epilepsziás és testi fogyatékosai (angolkór) is kiütköztek.

I.Ferenc kísérletet tett arra, hogy a primogenitura elvét felejtve fiatalabbik fiát juttassa a trónhoz, de Metternich nem támogatta ezt a lépést, sőt V.Ferdinánd is ragaszkodott trónörökös jogállásához, nem lehetett rávenni, lemondás általi félreállításához.

I.Ferenc tehát halálos ágyán gondoskodni kívánt arról, hogy fia mellett egy kormányzó-tanács jöjjön létre, melynek elnöke Lajos főherceg (a néhai I.Ferenc öccse), tagjai: Ferenc Károly főherceg (V.Ferdinánd öccse), valamint Metternich kancellár és Kolowrat gróf. Ferenc Károly egyúttal trónörökös is volt.

I.Ferenc a személyi kérdésen túl politikai jótanáccsal is ellátta fiát: semmin se változtasson, a belpolitikában Lajos főherceggel tanácskozzon, a külpolitikában pedig Metternichre támaszkodjon. I.Ferenc „rábízta fiára azoknak a feladatoknak az elvégzését, melyekhez neki nem volt bátorsága, bár tudta, hogy Ferdinánd még ahhoz is túl gyengeelméjű, hogy egy egyszerű üzletet megkössön.”^{1.}

A kormányzótanács elnevezései folyamatosan változtak: 1836.decemberében már állam-

---

^{1.} A.J.P. Taylor: A Habsburg Monarchia 1809-1918.
Scolar Kiadó 1998, 54.o.

Az utódlás szempontjából szinte mindegy volt, hogy Ferdinánd kerül-e trónra, vagy öccse Ferenc Károly: „Jó választás ugyanis nem volt: Ferenc Károly, a fiatalabb testvér, bár nem volt egészen féleszű, az uralkodásra legalább annyira alkalmatlan volt.” (55.o.)

konferencia néven vitte az ügyeket, majd miniszterek konferenciája lett, 1848-ban az államtanács és az – konferencia helyét a minisztertanács vette át.

Nevezték e testületet kamarillának is.

A bécsi forradalom után Metternich és Kolowrat kimaradtak és Zsófia főhercegnő (Ferenc József anyja, Ferenc Károly trónörökös hitvese) Windisch-Grätz, Jellačić és báró Jósika Samu kaptak helyet e második kamarillában.²

Tekintettel a Habsburg-házi főhercegek speciális koreloszlására³, már 1842-től eldöntött tényként kezelték István főherceg majdani nádorságát, melyet apjától József főhercegtől fog átvenni.

Ezzel Magyarország kérdése ismét különválni készült a többi országrésztől, mert a nádorság fiágon való öröklése magában hordozta a pragmática sanctiotól történő elkanyarodást, és a két különböző Habsburg-ág örökösödése az országon belül politikai viták kialakulásához vezethetett. István nádorságakor hangsúlyozták: nincs szó dinasztikus öröklésről, de mindenki tisztában volt azzal: erről van szó.

4.1. V.Ferdinánd trónra lépése közjogi szempontból

V.Ferdinánd fentebb kifejtett testi és szellemi leépültsége ellenére „minden közjogi fenntartás nélkül vehette át a teljes királyi jogkör gyakorlását.”⁴

---

² lásd erről: Supka Géza 1848-1849.

Magvető Könyvkiadó Bp. 1985, 57-58.o.;

Metternich bukásáról a bécsi forradalom nyomán: „az udvar – elsősorban János és Ferenc Károly főhercegek, illetve az utóbbi felesége, Zsófia – úgy döntött, hogy valakit a népharag áldozatául vetnek. Metternich elbocsátásánál semmi nem lehetett népszerűbb. Nem riadtak vissza attól, hogy nem valami tapintatos formában bukni hagyják azt az embert, aki bizonyára igen szerencsétlen módon, de mindig a legteljesebb lojalitással szolgálta a dinasztiát és az államot.”

Erich Zöllner: Ausztria története.

Osiris Kiadó – 2000. Bp. 1998, 273.o.

³ Miklós cár 1845. év végi bécsi látogatásán konstatálta, hogy a huszonhét főherceg közül „öt elaggott, a többi ifjú és gyermek.... Mit hozhat a jövő?” – tette fel a költőinek cseppet sem mondható kérdést. István főherceg ekkor huszonnyolc éves és volt már tartományi szintű (cseh) tapasztalata.

E kérdésről részletesen ír István nádor és a magyarok címmel Gergely András.

in. Egy nemzetet az emberiségnek

Magvető Könyvkiadó, Bp.18987, 431-465.o.

⁴ Magyarország története 1790-1848.II.k.

Főszerkesztő: Mérei Gyula.

Akadémiai Kiadó Bp. 1980, 744.o.

Az 1832-1836.évi ülésező országgyűlésen váratlan módon I.Ferdinándként mutatkozott be, ami osztrák császárként igaz is volt, de magyar királyként V.Ferdinánd lett volna a helyes megnevezése.

Az alsótábla ebben a „sorszámadásban” a birodalmi egységre utalást látta, míg a felsőtábla elismerte az I.Ferdinánd név használatát. Ezért elmaradt a király trónra léptét hagyományosan üdvözlő közös rendi felirat is.

A számháború 1836.március huszonnyolcadikáig tartott, amikor a király az országgyűléshez intézett leiratában visszatért az V.Ferdinánd név használatához.^{5.}

V.Ferdinánd szellemi együgyűsége a rendekben felidézte I.Rudolf uralmát, akivel szemben állandósult kedélybetegsége miatt kellett fellépni, mert alkalmatlanná vált az uralkodásra.

V.Ferdinándból viszont kezdettől fogva hiányzott az uralkodásra termettség. Annak a lehetősége, hogy ezt az országgyűlés kimondja, elvileg fennállt, de a rendek tudomásul vették I.Ferenc politikai végrendeletét és nem emeltek kifogást a neveit változtatgató kormányzótanáccsal szemben.

Az 1848.évi III.törvénycikk formába öntése során viszont határozott közjogi álláspontot alakítottak ki, ahol csak lehetett István főherceg nádor és királyi helytartónak már-már királyi jogkört biztosítottak, ezzel kívánván minimalizálni az udvar^{6.} beleszólását a magyar ügyekbe. Nyilvánvalóan nem V.Ferdinándtól kellett félni, hanem az őt irányító kamarillától.

1848.december másodikán lemondatták a trónról, de ez már egy másik történet közjogi hozadéka.

---

^{5.} „I.Ferdinánd Ausztria császára és Magyarországnak e néven V.apostoli királya” i.h.im.745.o.

^{6.} 1848 augusztusától a nádort arra akarta az udvar rávenni, hogy rajta keresztül rendelődjön alá a magyar a minisztérium a bécsi kormánynak, amely így összbirodalmi szervként működhetett volna tovább.

5.) Erdély 1691-1848 között: a Habsburg-ház uralma és az államfői jogkör

Erdély 1691-től perszonálunió révén átkerült a Habsburg-érdekszférába, miközben névlegesen önálló és ténylegesen különálló maradt a Magyar Királyságtól.

Az 1703-1711 közötti időszak eseményei az 1.) pont alatt kerültek kifejtésre.

A tárgyalás alá kerülő időszak három szakaszra bontható:

- 1.) a Pragmatica Sanctio elfogadása (leányági örökösödés az államfői hatalomban)
- 2.) az 1791-1792.évi törvénycikkek a fejedelem és az országgyűlés közös törvényhozó hatalmáról
- 3.) az 1848.évi erdélyi törvénycikkek az unióról és a közös népképviselői honygyűlésről.

Néhány megjegyzés az 1691.évi Diploma Leopoldinumhoz mint kiindulópontoz. Az I.Lipót által Erdély részére kibocsátott diploma tizennyolc kölcsönösen kialakult feltételt tartalmazott, de eleve a Habsburg dominancia jegyeit viselte magán és szinte örökös tartománnyá változtatta:

- a bevezető rész utal arra, hogy „e számunkra annyira kedves erdélyi országrészt – mely évszázadok óta a mi dicső Magyar Királyságunk része – egyre inkább úgy kell szeretnünk, mint a lelkünk üdvösségét”^{1.};

Hosszú idő után először jelenik meg a Habsburg területi igény Erdélyre mint a szent korona részére. Ebből az aspektusból nézve az ún. fegyverváltság kivetésének nincs közjogi alapja, mert olyan országrészekre alkalmazza, amely a korona jogán (háramlási jog és dominium divisum, azaz tulajdonosi főhatalom) amúgy is kétségbevonhatatlanul megilleti!

- a kiskorú (14 éves) II.Apafi Mihály utódlása elismeréséről úgy fogalmaz: amíg betölti huszadik életévét, addig azok a tanácsosok neveljék, akik a tartományt (Erdélyt!) vezetik „serdülőkora végéig, a fejedelmi szék utódlásának reményében”^{2.};
- elismeri a bevett vallások szabadságát,

---

1. Corpus Juris Hungarici CD – Diploma Leopoldinum (1691) KJK-KERSZÖV Bp. 2000, 1.o.

2. im.2.o.

- minden vissza nem vont adományt elismer és megerősít, amit a „magyar királyok, valamint Erdélynek Magyarországtól való különválása idejében, valamennyi erdélyi fejedelem által hűséges karainknak juttatott³;
- feltételesen elfogadja az erdélyi jogszabályokat is, de mert „a karok mind vallás, mind saját jogszabályaik és kiváltságaik szempontjából különböznek egymástól” egyezkedjenek felőle, s ha nincs kompromisszum, „mi leszünk kénytelenek végül is azt határozni, amit a felek meghallgatása és erdélyi tanácsadóink véleményének megértése után e tárgyban igazságosnak és jogosnak látunk majd.”⁴
- a kormányzati hivatalok meg- és fenntartása, a hivatalbetöltésnél erdélyiekkel vallási különbség nélkül
- „Főkormányzónkat, akit a régi időkben vajdának neveztek, vagy annak helyettesét, a mi erdélyi honos nemeseink és előkelőink sorából fogjuk kiválasztani.”⁵ Ez a hetedik feltétel homlokegyenest ellenkezik a bevezetésben még fenntartandónak nevezett fejedelmi tisztséggel, ezért azt mézesmadzagnak igen, de komolyan megőrzendőnek semmiképp sem tarthatták!
- katolikus részvételt követel a titkos tanácsban, az ítélőtáblánál, de a már megválasztottak nem mozdíthatók el;
- évente országgyűlés, melyet a kormányzó hív össze;
- a főkormányzónak állandóan Erdélyben kell tartózkodnia, jelölésére a karok jogosultak, de az uralkodó dönt;
- megtartja az adózási szokásokat (jogcímeit, mértékét, beszédési módjait),
- székelyek adómentessége és katonáskodási kötelezettsége megmarad, kivéve a jobbágyparasztokat;

---

3. uo.

4. im.3.o.

5. uo.

5.1. A Habsburg-hatalom Erdélyben és a *pragmatica sanctio* (1711-1790)

A Rákóczi-szabadságharc „elgyengülését” követően Erdélyben is visszaállt a Habsburg-uralom. III.Károly király – mint uralmi területein mindenütt – 1722-ben elérkezettnek látta az időt a leányági örökösödés elfogadtatására, melyet az erdélyi országgyűlés elfogadott, de az 1744.évi 3.cikkelye már csak azt a három nőágot sorolta fel – utalván a magyar *pragmatica sanctiora* -, mellyel teljesen egybehangzó. (Majd az 1791.évi 6.tc.-ben is az 1744.évi cikkelyekre történik utalás azzal, hogy Erdély ugyanúgy a szent korona része.)

Marczali Henrik az 1722.évi országgyűlés kapcsán megjegyzi, hogy „közjogilag azt a nehézséget lehetne támasztani az erdélyi országgyűlés e tényével szemben, hogy Erdély soha sem választott királyt, hanem alattvalója volt a magyar királynak. Csakhogy az 1686/87-iki szerződések értelmében nem a magyar királyok, hanem a rendek által szabadon választott fejedelmek örökébe lépett a Habsburgház férfiága. Az eljárás ugyanaz volt, mint 1712-ben, a midőn az országgyűlésen jelenlevő rendek szintén egyenkint ismerték el esküvel és aláírással törvényes uroknak Károlyt és utódait.”⁶

Marczali ellenében utalnánk a fentebb elemzett Diploma Leopoldinumra, mely formailag megtartotta a fejedelmet, elnevezésében pedig a fejedelemséget.

5.1.1. A leányági örökösödés becikkelyezése 1744-ben

A Habsburg-ház nem egyszerűen csak a *pragmatica sanctio* elfogadtatását valósította meg, hanem eltöröltették a portához kapcsolódó cikkelyeket éppúgy, mint az udvar- és katolikusellenes jogszabályokat.

Ahhoz képest, hogy már 1722-ben döntés született a leányági örökösödés elfogadásáról, becikkelyezését csak 1744-ben végezték el.

---

⁶ Marczali Henrik: Mária Terézia és kora.
Lande Kiadó Reprint kiadás é.u., 207.o.

A törvény kilenc cikkelyből állt. Az államfő jogállására vonatkozó szabályozások:

„I.cikkely. A felséges ausztriai ház uralmának, az erdélyi fejedelemség részéről való elfogadásáról....

„... az erdélyi fejedelemség, a mely ennek előtte néhány századdal Magyarország szent koronájának, a tagja volt, de akkor is, mint attól elkülönített és külön joghatóságú tartomány az »Erdélyi részek« címén, a vajdák kormányzása alatt állott, és bizonyos külön részszerű törvényekkel és statutumokkal élt; az idők és körülmények viszontagságai következtében amaz országtól elszakadván, és különváltván, azután saját fejedelmei alatt állott:

... az 1691-ik esztendőben az ugyanazon felséges császártól e fejedelemség részére kegyelmesen kiadott császári és királyi hitlevél elfogadásával... a fejedelem szabad választásának oly irányban való kiterjesztését is világosan kitüntetik, hogy egyúttal a fenséges József királynak is, a ki mint nagynevű atyja törvényes utódja, örökösödés jogán fog uralkodni, magát önkéntesen vetette alá, eme felséges császár és az ő felséges ausztriai háza uralkodását, kormányzását és uralmát egyértelemmel elfogadta és kijelentette, azok a törvények, mint ezekkel a tényekkel ellenkezők, azokba ütközők, magától érthetőleg hatályukat veszítették.”⁷.

A magyarországi trónöröklési törvényben I.József sokkal szolidabban van említve (Magyarország dicsőséges királya) mint az erdélyiben.

A II.tc. törölte el a fejedelemválasztás jogát és vele mindazon jogszabályokat, melyek az „ausztriai ház érintett örökösödési jogának és utódlásának akármiképen sérelmére vagy ellenére lennének, azokat mint a közbiztonságra veszedelmeseket egyaránt felhagyjuk, eltöröljük és megszüntetjük és az erdélyi törvénykönyvből kitöröljük és semmiseknek, nem írottaknak, meg nem állapí-

---

⁷. Magyar Törvénytár 1540-1848.évi erdélyi törvények.
Bp.1900, 361-363.o.

tottaknak, nem tárgyaltaknak és egyesség útján létre nem jötteknek mondjuk és nyilvánítjuk”⁸.

Ezzel párhuzamos törvényszöveg a magyar *pragmatica sanctio*ban nincs, mert ez a speciális erdélyi önállóság törvényhozását rostálta át utólag.

A III.cikkely mondta ki a Habsburgok mindkét nembeli ágának örökösödési jogát és az utódlást, melyet önként és egyhangúlag fogadtak el „a felséges ausztriai ház leányágára, és pedig első sorban a most említett VI.Károly császári és királyi felsége, azután ennek magvaszakadtával... a néhai felséges Lipót császár ágyékából származottakra, ezeknek törvényes utódaira és mindkét nemen levő ausztriai főhercegekre nézve, azt elsőszülöttség rendje szerint.”⁹.

A *pragmatica sanctio*, úgy is mint az „országolás törvénye”, amely „soha, senki részéről és semmiképen meg nem változtatható erővel és hatállyal fölruházván, minden ellentmondás, kifogás, feloldás és felmentés, valamint egyéb ellenkező kedvezés örökös kizárása mellett, elkészítvén”¹⁰. Elfogadták és az uralkodó megerősítette.

Az öröklés tartalmilag *primogenitura* a legközelebbi ág utódlása alapján, mindkét nemre vonatkozóan, ahol a női ág a fiág kihalása után kap szerepet.¹¹.

A IV.tc. „Mária Terézia királyi felséges asszonynak törvényes örökösödéséről” szól, aki a nőágra is kiterjedő öröklés és törvényes utódlás alapján vette át a trónt, az országolások pedig esküt tettek le rá.

Az V.tc. társuralkodóvá tette a királynő férjét Lotharingiai Ferencet. A társuralkodás és – igazgatás élethossziglan illeti, és ha a királynő nála előbb halna meg és az utód kiskorú lenne, akkor Erdélyt „a gyámság jogán és atyai czímen kormányozza; magszakadás esetén pedig... a jog és közvetlen utódlás azok számára, a kiket a *Pragmatica Sanctio* rendelkezéséhez képest az megillet,

---

⁸. im.365.o.

⁹. im.367.o.

¹⁰. uo.

¹¹. „nemzetsége fiúágának magvaszakadtán, ugyanazon elsőszülöttség rendében, az öröklésben a leányágiak is következzenek” im.371.o.

épségben és sértetlenül megmaradjon”¹². Lotharingiai Ferencnek is esküt kellett tennie, de kizárólag az uralkodót megillető felségjogokat nem gyakorolhatta.

5.2. Az 1791-1792.évi törvénycikkek II.Lipót, majd I.Ferenc utódlásáról

Az Erdélyi Nagyfejedelemség élére 1790-ben II.Lipót, majd halálával fia I.Ferenc került hatalomba az 1744.évi III. és IV.tc. (lásd 5.1.1.pont alatt) és a magyarországi 1723.évi 2.tc. alapján.

Érdekes viszont, hogy II.Lipót „biztosító leirata” II.Józsefről úgy emlékezett meg, mint Magyarország apostoli királyáról¹³, holott azt csak a koronázással lehetett elnyerni, az öröklési jogcím ehhez nem volt elegendő.

I.Ferenc I.Lipót 1691.évi hitlevelét újította meg, adta ki és erősítette meg. Az esküt teljhatalmú királyi biztos a tette le a nevében, majd a rendek a biztos előtt.

Erdély életében jelentős politikai változást az 1791.évi törvények hoztak; elfogadásra került:

- a fejedelem és a rendek közös törvényhozó hatalma (VII.c.)
- a végrehajtó hatalom törvényes gyakorlása (VIII.c.)
- országgyűlés évente (X.c.)
- az országgyűlés tartásának módja és rendje (XI.c.).

A magyarországi hasonló törvénycikkektől csak a XI.cikkely tért el, ez sajátlagosan Erdélyre volt szabva.

A fejedelem joga a „királyi hivatalosok” kinevezése és országgyűlésre levél útján való meghívása.

---

¹². im.383-385.o. továbbá a 2.5.pont alatt írtak

¹³. „Tetszett az isteni gondviselésnek, áldott emlékü, szeretett testvérünket, II.József urat, a szent fejedelmet, római császárt és Német-, Magyar-, Csehországok apostoli királyát, Ausztria főherczegét, Erdély nagyfejedelmét és a székelyek ispánját.... e mulandó életből kiragadni.” Im.463.o. Az 1837-1838.évi tc. előbeszéde már helyesen tartalmazza, hogy csak a koronás magyar uralkodót illeti az apostoli cím: V.Ferdinánd „Ausztria császára, Magyarországnak apostoli, és Csehországnak királya” im.601.o.

Az országgyűlést a fejedelem meghagyására (felségjoga alapján) a főkormányzó és tanácsa hívja egybe, augusztus huszadikára – évente –, benne a királyi előterjesztésekkel.

Az országgyűlés helyszínét a fejedelem határozza meg a főkormányzók véleményének kikérése után.

Az országgyűlést a fejedelmet képviselő teljhatalmú biztos nyitja meg és a kiszabott határidőben oszlatja fel.

Az országgyűlés működési rendjéről szóló cikkely Erdély rendi alkotmányaként is értelmezhető.

5.3. Az 1848. évi erdélyi törvénycikkek

1848. május 29-én Kolozsvárott tartották Erdély utolsó országgyűlését, eleve azzal a céllal, hogy a Magyarországgal való uniót elfogadják. Összesen tizenegy törvénycikkről határoztak, melyek közül hármat szentesített (I., IV., V.tc.) V. Ferdinánd egyet, István főherceg nádor a magyarországi 1848: III.tc. alapján, a további hét cikkely törvényjavaslat, pontosabban fogalmazva erdélyi országgyűlési határozat maradt. Az I.cikkelyt az „eggyé alakításról” (az unióról) maga a király szentesítette és a *pragmatica sanctiora* hivatkozva tette ezt. Megszüntette az erdélyi udvari kancelláriát, helyét a magyar 1848: III.tc. szerinti felelős magyar minisztérium vette át, mely „Erdélyre is kiterjedend mind polgári -, mind egyházi-, mind kincstári-, mind katonai igazgatás tekintetében és általán az igazgatás minden ágazataira nézve”¹⁴.

A II.törvénycikket, mely a magyar V.tc. szerint összeülő népképviselői országgyűlésre küldendő követválasztás módjáról szólt, V.Ferdinánd előzetes felhatalmazása alapján István főherceg nádor és királyi helytartó szentesítette¹⁵. és Szemere Bertalan ellenjegyezte.

---

¹⁴. Im.668-669.o.

¹⁵. A nádor a királyi felhatalmazás alapján a II.tc.-ket „megszentesítette” s kimondta: „törvényhozó hatalom csak az egyesült haza országgyűlésén gyakoroltathatik, ennél fogva... minden még függőben és tanácskozás alatt lévő tárgyak az egyesült országgyűlésre átteendőek, hol azok az örök igazság és méltány alapján, testvéri szeretettel és az emberi s polgári jogok s érdekek teljes kímélésével fognak megfeytetni.” Im.672.o.

Ezzel lezárult Erdély különállása, de az ismert eseményeknél fogva 1860-1867 között ismét felállításra került az erdélyi udvari kancellária, s különkormányzat. 1918 decemberétől Erdély sorsa különvált Magyarországtól, hogy 1940-1944 között Észak-Erdély a második bécsi döntés értelmében a Magyar Királyság országrésze legyen.

5.4. Erdély különkormányzata 1711-1848 között

A legfontosabb hivatal: a gubernium, élén a gubernátorral királyi biztosi rangban. 1762-től a főhadiparancsnok vette át a gubernium elnöketét, mely egyesített katonai – polgári uralomnak tekinthető. 1765-ben Erdély nagyfejedelemség lett.

Bécsben székelt, s innen irányították az erdélyi udvari kancelláriát, melyet II. József alatt egyesítettek a magyar udvari kancelláriával.

1786-ban a guberniumot egybevonták a kincstartósággal (közigazgatási oldal), ugyanakkor külön létezett egy fellebbviteli országos bíróság (Gubernium Judiciale), de mindkét szerv vezetői posztját a gubernátor töltötte be.

Erdély közigazgatási egységeit is átszabták: először tíz, majd tizenegy vármegyét alakítottak ki a három nemzet (tizenegy magyar vármegyéje, két vidéke; öt székely széke és fiúszékei; kilenc szász széke és két vidéke) helyett.

Az 1791.évi országgyűlés – mint arról részletesen szoltunk – megszabta Erdély helyét: a magyar korona tagja, melyet a Habsburgok a Magyar Királyság jogán birtokolják, s amely nem kapcsolható össze a birodalom egyéb területeivel.

Ez az országgyűlés hét – a magyarhoz hasonlóan – ún. rendszeres bizottságot küldött ki a legégetőbb kérdések alapelveinek, megoldási módjainak kidolgozására (pl. kincstárügy, törvénykezés, közigazgatás), de 1848-ig minden maradt a régiben.

V. Habsburg királyaink jogállásának szabályozása 1848-1918 között

A fejezet kezdőpontja: 1848. Egy igazi korszakhatár, amikor az ország a rendi kort maga mögött hagyta és az új polgári szakaszt megnyitotta. Olyan politikai és jogi kompromisszumok sorozata, melyet leginkább az *aufheben*/Aufhebung kifejezéssel lehet körülírni: megszüntetve megőrzés. Van benne átmentés (ami a régeből menthető), van benne átalakulás (ami hangsúly- és értelmezésbeli változtatás) és van benne – ami addig nem volt (de benne volt a levegőben és megvalósításra várt). Stratégiai modernizáció vette kezdetét alkotmányos keretek között.

A jogképződési folyamat is tartalmi változáson ment át: teret nyert az egyenjogúság és a jogegyenlőség, majd 1848 őszétől a király nélkül, sőt ellenére történő jogalkotás a liberális és a nemzeti nézőpont egyidejű érvényesítésével. Az országgyűlési határozatok a törvény erejével bírtak - ez korábban elképzelhetetlen lett volna – és betartásukra egy jól működő közigazgatás ügyelt.

Mindemellett a magyar törvényes forradalom az európai '48 része volt, szinte ugyanazokat az utakat, szakaszokat járta be¹, mint a többi változást akaró ország.

Az 1848.évi áprilisi törvények a fennálló rendszer átalakítását, a polgári államberendezkedésre történő átállást szolgálták. Kompromisszum szülte, ezért nem is csodálkozhatunk azon, hogy voltak kevésbé kielégt, elvarratlan szálak a király jogállásánál és a nádor jogkörének az uralkodóhoz való közelítésénél (kvázi alkirályként). A miniszteri felelősség intézményével megnyílt az út az alkotmányos monarchia felé.

De nem szabad elfelejtenünk azt sem, ez egy soknemzetiségű ország államalkotó nemzetének, a magyarnak a forradalma volt elsősorban. Petőfi Sándor Talpra magyar című verse mozgósítóerejű volt a magyarság körében, s nem tudott vele mit kezdeni a nem-magyarság, a lakosság több mint fele! Ő se és a forradalmat vezető réteg se tanusított megértést, ha a nemzetiségek a magyar állam integritását érintő követelésekkel léptek fel. Az egyének jog-

---

¹ lásd erről: Kosáry Domokos: A történelem veszedelmei
Magvető Könyvkiadó Bp. 1987. 256-278.o.

(1848: az európai forradalmak anatómiája)

továbbá: Kajtár István: 1848-1849 és a XIX.századi modernizációk Jogtudományi Közlöny 1999.május 193-199.o.

egyenlőségét akarták és törvénybe iktatták, de a nemzeti igényeiket elutasították. Így fordulhatott elő, hogy a nemzetiségek legfőbb patrónusává az udvar válhatott, bár a szabadságharc után a császárhű nemzetiségek azt kapták jutalmul, amit a vesztes magyarság büntetésül.

1849 után, az elbukott szabadságharc miatt abszolutisztikus uralom köszöntött az országra, de maga a forradalom, az általa felvetett kérdések nem buktak el, hiszen a győztes ellenforradalomra várt a problémák kihordása és megoldása!

1867-ben a kiegyezés közjogi kompromisszumot hozott a Habsburg-ház és a magyar politikai vezető réteg között. Deáknak igaza volt, reális egyezés született, a Monarchia megtarthatta nagyhatalmi állását és biztosította az integer Magyarország fennmaradását. A két fél egymásra volt utalva – amit a '67-es függetlenségek útálva vettek tudomásul –, s érdekükben állt 1918-ig fenntartani ezt az államstruktúrát, megakadályozván a föderalisztikus közjogi berendezkedés kialakítását. 1867 után folytathatóvá vált az 1848-ban megkezdett modernizáció.

Mint már annyiszor az ország életében, a XX.század elején is az utódlás kérdésköre kiemelt fontosságúvá vált.

A kiegyezés közjogi problémái közé tartoztak mindazok a meg nem oldott, halogatott, de választ igénylő felvetések, melyek a „hogyan tovább” kérdése alá futottak be.

Az 1848-as forradalom polgári pályára állította az országot. 1867-ben e pályán tovább lehetett menni, de a játékszabályokat Habsburg bíró tartotta be. 1918-ban bírót, mezt és pályát cseréltünk.

1. Az áprilisi törvények által újraszabályozott királyi felségjogok

Metternichnek tulajdonítják az alábbi mondást:

„Mindennek gyökeresen meg kell változni ahhoz,
hogy minden a régiben maradhasson.”

A kancellár nyilván tudhatott valamit, amikor az imént idézett szavakkal hagyta el hivatalát, s a nevéhez is kötődő ancien regime – átmenetileg – eltűnt a forradalom kódében.

Az áprilisi törvények azonban nem a pillanat művei voltak abban az értelemben, hogy az 1847-1848.évi országgyűlés során előtérbe kerültek a fennálló rendszer reformját célzó törvényjavaslatok.

Ezek viszonylag előrehaladott állapotúak voltak céljukat és az elérni kívánt joghatást illetően. Az 1848.március 13-i bécsi forradalom azonban felgyorsította az eseményeket. Már tíz nappal korábban megfogalmazódott az a kossuthi felirati javaslat, ami messze nem kaphatott volna akkora publicitást, ha a forradalmi események nem jöttek volna közbe. A pozsonyi országgyűlés színes és felszínes forgatagában a bécsi változások hírére hirtelen felgyorsultak a történések.

1.1. Az 1848: III.törvénycikknek a királyt és a nádort érintő rendelkezései

A független magyar felelős minisztérium alakításáról rendelkező cikkely mérföldkő volt a polgári államberendezkedésre való áttérésben. Az 1.§. kimondta: a király személye szent és sérthetetlen. Ezt a szakaszt Ruszoly József – a korabeli kancelláriai dietális bizottsággal egyetértve – úgy értelmezi, hogy „nem illik a minisztériumról szóló törvénycikkbe.”². Holott a valós mondanivaló: egy korlátozott szellemi képességű uralkodó, aki az ország határain kívül tartja udvarhelyét, a végrehajtó hatalomnak már csak reprezentánsa, alkotmányos uralkodó, mert miniszteri ellenjegyzés nélkül hatalma névleges, utasításai érvénytelenek. Igaz persze, hogy ez jogelméleti álláspont és nem a tényleges erőviszonyok leírása.

A 2-3.§-ok szerint a király távollétében a végrehajtó hatalmat a független magyar minisztérium útján alkotmányos módon – a Buda-Pesten székelő miniszterek egyikének ellenjegyzésével – István főherceg nádor és királyi helytartó gyakorolja, aki személyében sérthetetlen. Tehát István „mostani nádor” privilégiuma! További észrevétel: a király személye körüli miniszter, aki nem Buda-Pesten, hanem az uralkodó mellett látja el Magyarország érdekeinek képviselőt, ezen olvasat szerint

---

². Ruszoly József: „Egy új alkotmány Magyarországnak” (Az 1848: III tc. létrejötte)
in. Alkotmány és hagyomány
JATEPress Szeged 1997, 35.o.

nem jogosult az ellenjegyzésre (kivéve: 7. és 21.§-ok).

A 6.§. a király által működtetett helytartótanácsból, magyar királyi kancelláriától és a kincstártól, benne a bányászattal elvonja jog- és hatáskörét, s „általában minden polgári, egyházi, kincstári, katonai és általában minden honvédelmi tárgyokban Ő Felsége a végrehajtó hatalmat ezentúl kizárólag csak a magyar minisztérium által fogja gyakorolni.”³ E kormányzások működésének megszűnésére kétféle módot írt elő a III.tc.: a kancellária személyzete a felállítandó (bár soha fel nem állított) álladalmi (állam) tanácsba kerül át kinevezéssel (20.§.), míg a másik két dikasztérium feloszlik, vezetői („előülő tagjai”) az államtanácsba kerülnek át, tagjai vagy alkalmaztatást nyernek a minisztériumban, vagy rendelkezési állományba kerülnek fizetésük megtartásával.

A 6.§-ban körülírt kormányzások végelhatározásai, javaslatai, a minisztériumot megillető jogosítványok lettek, melyeket jóváhagyásra – a király távollétében – a nádor elé kell terjeszteni.

A 7. és 8. szakasz a királynak fenntartott felségjogok között tesz különbséget: a placetum regium és a zászlósurak kinevezése, a kegyelmezési jog gyakorlása, a nemesség, rend- és címadományozás az illető miniszter ellenjegyzése mellett kizárólag a királyt illeti (7.§.).

A 8.§. a magyar hadsereg országon kívüli alkalmazását, a katonai tisztségekre való kinevezést királyi jogként ismeri el, de itt az ellenjegyzést a király személye körüli miniszter gyakorolja. Ezzel jelentős mértékben korlátozták a hadügyminiszter hatáskörét, és nehézséget okozott a „magyar hadsereg” kifejezés körülhatárolása is!

A 11-12.§-ok alapján a miniszterelnököt a király, távolléte esetén királyi jóváhagyással a nádor nevezi ki. A miniszterekre a miniszterelnök tesz javaslatot, melyhez legfelsőbb (királyi) megerősítés szükséges.

A 13.§. a király személye körüli miniszter feladatkörét határozza meg. Az ő feladata a közös érdekű ügyek (pl. a 8.§. szerinti honvédelem ügyeiben ellenjegyzés; a 20.§.

---

³. Magyar Törvénytár 1836-1868.évi törvénycikkek Bp.1896, 219.o.

alapján államtanácsosok mellette, akik a 7.§. szerinti fenntartott felségjogok ügyében segítségére vannak) gyakorlásában segíteni, abba „belefolyván, azokban az országot felelősség mellett képviseli”⁴. Ez a poszt az eredeti tervezetben még kihangsúlyozta a külviszonyok kezelését, de az elfogadott törvényszöveg a kül- előtag nélkül lépett hatályba, ezért sem nevezhetjük külügyminiszternek Esterházy Pál herceget.

A 16.§. jogot adott arra, hogy a minisztérium ügyrendjét maga határozza meg. A miniszterelnök kizárólagos joga volt a minisztertanács összehívása, neki tetszően, amikor azt szükségesnek látja, s azon elnökölhet, ha a király vagy a nádor nincs jelen.

A 35.§. a király kegyelmezési jogát akként pontosítja a felelősségre vont és elmarasztalt miniszterre nézve, hogy „csak általános közbocsánat esetében gyakorolható.”⁵

A miniszterek hivatali fizetését az országgyűlés fogja majd meghatározni, addig a nádor kapott erre felhatalmazást.

1.2. Az 1848: IV.tc. az országgyűlés üléseiről és az államfő jogköréről

Az országgyűlés évenkénti Pesten tartandó és a téli hónapokra eső összehívásának joga a királyt illette meg. A IV.tc. megengedte a törvények folyamatos szentesítését a három éves ciklus ideje alatt.

Az 5-7.§-ok írják körül a király felségjogait. Így joga van az országgyűlés:

- ülését elnapolni (prorogálni);
- ülését berekeszteni;
- feloszlata a három év letelte előtt és új képviselőválasztást elrendelni feltéve, hogy a feloszlástól számított három hónap alatt összeül;
- nem illette meg a berekesztés és a feloszlítás joga: „Az évi ülés az utolsó évről számadásnak, és következő évi költségvetésnek a ministerium által leendő előterjesztése, s az irántoki határozatnak meghozatala előtt.”⁶ (6.§.)

---

⁴. uo.

⁵. im.221.o.

⁶. im 222.o.

lásd még: Képes György: Az 1848-as forradalom törvényalkotása és a magyar parlamentarizmus. Jogtudományi Közlöny 1998.május 137-140.o.

A főrendi tábla elnökét és másodelnökét – a tagok közül – a király nevezi ki, jegyzőit titkos szavazással maga választja (7.§.). Ez igen fontos változtatás, hiszen addig az egész országgyűlés és a főrendi tábla elnöke a nádor volt!

A nádor a III.tc.szerint már-már alkirályként tevékenykedhetett, ezért a törvényhozásban játszott személyes főtisztségétől – a hatalommegosztás elvéből fakadóan – meg kellett válnia. Ezért a nádor már nem lehetett összekötő kapocs a törvényhozó és a végrehajtó hatalom között, se hivatalnokként, se méltóságviselőként. Új közjogi működési módot kellett kialakítani számára.

Még nem került a király által aláírásra és kihirdetésre a IV.tc., amikor március tizenhetedikén István főherceg nádor teljhatalmat kapott V.Ferdinándtól. Batthyány kijelölt miniszterelnök erre hivatkozva jegyezte meg: a teljhatalmú nádor országgyűlési elnökösködése kizáró ok. A 7.§. egy másik olvasata szerint, ha az elnököt (és a másodelnököt) a király nevezi ki és István a nádor a felsőtábla tagja, akkor hallgatólagosan nincs kizárva, hogy István főherceg is betöltheti e tisztséget, de mostantól az uralkodó jóvoltából és nem tisztsége okán!

Az alsótábla elnökét és tisztségviselőit maga választja, titkos szavazással. Itt a személynök (personalis) elnöki megbízatásának végére tettek pontot a jogalkotók.

A táblák maguk alakíthatták ki tanácskozási, szervezési, szavazási és egyéb ügyrendjeiket.

Az V.tc. rendelkezett a népképviselési választás rendjéről. A IV.tc-kel való összefüggése a következő: mivel az országgyűlés megnyitásának napja felől a király határoz, ehhez képest kell meghatározni közhírré tételét és a követválasztás időpontját, melyekről egy választási központi választmány (bizottság) döntött.

1.3. Az áprilisi törvények egyéb, a királyt és a nádort érintő szabályozásai

A II.tc. választotta István főherceget nádorrá. A cikkely utal rá, hogy ez apáról-fiúra történő utódlás volt, mintegy az előd emléke előtti tisztelgés, de a jövőre nézve ez „zsinórmértékül nem szolgálанд, sőt inkább az ország törvényei mind a Felség kijelölési, mind az ország Rendeinek szabad választási jogait illetőleg, mind végre azok, mellyek a nádori méltóság hatósága és jogai iránt eddig alkottak, minden jöven-

dő időkre épségben fentartatnak.”⁷.

A sajtótörvényről szóló XVIII.tc. 6-8.§-ai nevesítik a *pragmatica sanction* alapuló, „az uralkodóház, közösségében létező birodalmi kapcsolatnak tetteleges felbontására”⁸. irányuló izgatást, melynek büntetési tétele azonos az alkotmány erőszakos megváltoztatására, a törvényes felsőség elleni engedetlenségre lázítás tényállásaival: négy évig terjedő fogház és 2000 forintig terjedő pénzbüntetés (6.§.). A király személyének sérthetatlensége, a trónöröklés megállapított rendje elleni jogsértés hat évig terjedő fogsággal és „3000 forintig emelkedhető pénzbírsággal büntetettik.”⁹.

A nádor személyét a 8.§. védte, az uralkodóház ellen sértést elkövetőkre a 6.§. büntetési tételeit alkalmazva. A pénzbüntetésből befolyó összegek a kincstárt illették. (További megállapítások 1.4.pont alatt találhatók.)

A XXII.tc. rendelkezett a nemzeti őrseregről. Fő feladata a „személyes és vagyonbátorság, a közcsend és belbéke biztosítása”¹⁰. volt. A tisztek kinevezése a kapitányságtól felfelé „a minister ajánlatára a nádor k. helytartó, a kapcsolt részekben a bán”¹¹. jogköre. A nemzetőrség fővezérét a nádor nevezte ki.

Ha a helyi körülmények miatt fel kell osztani az ottani nemzetőrséget, ehhez királyi rendelet szükséges (ellenjegyzéssel).

A XXIII.és XXIV.törvénycikkek a szabad királyi városokról és a községi választásokról szóltak. Közös bennük, hogy a választásról, választókról, képviselőkről rendelkező részek egyként „a ministerium javaslatára Ő felsége, illetőleg a királyi helytartó által”¹². fognak fogantatosíttatni.

A XXVIII.tc. a nádori méltósághoz kötött hivatalok ügyével foglalkozott. István főherceg nádor és a király távollétében teljhatalmú helytartó „személyének sérthetatlensége s helytartóilag gyakorlott legfelsőbb jogai mellett a felelős ministeriumnak

---

7. im.218.o.

8. im.238.o.

9. im.239.o.

10. im.244.o.

11. im.245.o.

12. im.249.o.

törvény értelmében alárendelt hivatalokat nem viselhetvén, Ő cs.Kir. Főherczegsége úgy Pest Pilis és Zsolt törvényesen egyesült megyék örökös főispánsága, mint a jász-kunok grófsága gyakorlatáról, Ő Felségének az országbóli távolléte idejére lemond”¹³.

1.4. Az áprilisi törvények jelentősége

Amikor 1848.április tizenegyedikén V.Ferdinánd szentesítette, gróf Batthyány Lajos ellenjegyezte, majd kihirdették a harmincegy törvénycikket, új politikai berendezkedés köszöntött az országra. A rendek, különösen a liberális nemesség megkérdőjelezhetetlen vezetőjévé vált az eseményeknek. Egyszerre tanúsított nagylelkűséget és szűkkeblűséget. Előbbit a jogkiterjesztésben és egyenjogúsításban, utóbbit a gazdasági törvénykezésben. Nemcsak a Habsburgokkal, a honi lakossággal is kompromisszumot hoztak tető alá. A későbbi események fényében a Habsburgok felé nem sikerült, nem sikerülhetett az áprilisi törvények elvarratlan szálainak törvényes kezelése, a lakosság felé viszont az ősz folyamán újabb engedményeket tettek, elnyerve ezzel támogatásukat a kiélezett helyzetben.

A polgári államberendezés szempontjából azok a törvénycikkek érdemelnek figyelmet, melyek a központi államszervezet működését írják körül. Már csak azért is, mert a közigazgatás alapegységéhez, a vármegyéhez nem nyúltak. A rendi országgyűlés az áprilisi törvényekben közjogi-államépítési kérdések szabályozásával (III., IV., V.tc.) írta be nevét a magyarság képzeletbeli nagykönyvébe.

Magyarországon négy központi hatalmi tényezővel számolhatunk: a királlyal, a nádorral (az országgyűlés választja, ő a király helyettese) a felelős minisztériummal és a két házas országgyűléssel.

Igazából az áprilisi törvények gyakorlati próbájára 1848.július másodika után került sor, itt és most csak elvi észrevételekre szorítkozunk. Ruszoly József és Gergely

---

¹³. im.252.o.

A vármegyék megváltozott szerepköréről Stipta István: Törekvések a vármegyék polgári átalakítására Osiris Kiadó, Bp. 1995.

András¹⁴ is érzékeltetik, hogy az 1848.III.tc. olyan kompromisszum, amelyből olyan lényegi elemek maradtak ki, mint a külügy, a hadügy (kivéve a kinevezést és a magyar hadsereg külföldi alkalmazását), a közös érdekű ügyek.

A király számára fenntartott felségjogok (1848: III.tc.7-8.§-ai) kivételével minden, a 6.§-ban írt és fentebb idézett kancelláriai, helytartótanácsi, kincstári ügyben a felelős minisztérium a nádor felé küldi meg végelhatározásait, kivéve, ha a király az országban tartózkodik.

Itt is változás állt be 1848.június 26. – augusztus 14-e között, amikor a nádor teljhatalmat kapva királyi jogköröket gyakorolt a kormány előterjesztésére.

Az álladalmi (állam) tanács felállításával kapcsolatban a III.tc. azt mondta ki, hogy

- székhelye Buda-Pesten van
- az ország közügyei felől értekezik
- tagjai a három volt kormányzék vezetői és a kancellária tanácsosai
- két tagja állandóan a király személye körüli miniszter mellett van, és a 7.§. szerinti-fenntartott felségjogok kezelésében vesznek részt

DE: a 8.§-ban körülírt hadügyi kérdésekbe a két tanácsos nem folyhat bele.

Gergely András szerint „az államtanács egyik feladata, ki nem mondottan abban rejlett, hogy politikailag leszerelje a bécsi kormányzések konzervatívjait.”¹⁵

A IV.tc. kapcsán egyetlen megjegyzésre szorítkozunk: korábban a tárgysorozatba vétel királyi előjog volt, ezért igyekeztek a rendek minden törvényt egyszerre elfogadtatni és szentesíttetni. Most – a 2.§. szerint – egyenként is szentesíthetőek a törvények, mivel a 15.§. a táblák belügyének tekinti a tanácskozási rendet, benne a tárgykörökkel.

---

¹⁴. Gergely András: A polgári alkotmányos államrendszer 1848-ban.
In: - A magyarországi polgári államrendszerek
Szerkesztette: Pölöskei Ferenc és Ránki György
Tankönyvkiadó, Bp., 1981, 50-80.o.
- Egy nemzetet az emberiségnek
Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról
Magvető Könyvkiadó Bp. 1987, 380-430.o. (második közlés)

¹⁵. 11. 56 o. (391.o.)

A XVIII.törvénycikk szól a sajtótörvényről. Kevesen gondolnák, hogy a büntetendő cselekmények között különbségtétel – erről 1.3. alatt írtunk – politikai üzenetet hordozott. A 6.§. kimondta „ki a magyar szent korona alá helyezett terület tökéletes álladalmi egységének, ki a sanctio pragmaticánál fogva megállapított, s az uralkodóház közösségében létező birodalmi kapcsolatnak tetteles felbontására izgat”^{16.} az bünt követ el. Ez a szakasz Gergely András értelmezésében, és különösen az uralkodóház közössége „kifejezés nyitott egy secundogenitura alapítása irányában.”^{17.} A 7.§-ban viszont az a büntetendő, aki „a felség személyének sérthetatlensége, a királyi székbeli örökösödésnek megállapított rende ellen kikel.”^{18.} Gergely azt a következtetést vonta le, hogy „a Pragmatica Sanctio és a királyi örökösödés nem szinonim fogalmak! Továbbá.... a sajtótörvény csak a Pragmatica Sanctio tetteles felbontására való izgatást – tehát amikor tette szólt fel, s nem amikor csupán ellenzi azt – bünteti.”^{19.}

Ehhez kapcsolható az erdélyi I.tc., mely hivatkozik az 1848: VII.tc-re, kimondja „Erdélynek Magyarhonnal egygyé alakulását a pragmatica sanctioban szentesített birodalmi kapcsolatban épségben tartása mellett – és teljes kiterjedésében magáévá tévén – ennek következtében... örök és változhatatlan elvül elismertetik.”^{20.}

Gergely András véleménye összefoglalóan a '48-as törvényekről:

„1. A Pragmatica Sanctio a birodalmi kapcsolat törvénye (és nem csak az örökösödés). 2. E törvény az uralkodóház közösségét és a birodalom tartományainak elválhatatlanságát mondja ki.”^{21.}

Hajlunk afelé, hogy a sajtótörvény 6. és 7.§.-ai közötti különbség más megközelítést is megenged. Ne felejtjük el, hogy a sajtótörvény körülírja, mi számít „sajtóbani közlés”-nek: amit szóban, ábrázolás útján, nyomdailag vagy metszés által van közzétéve. Tehát a 6.§-ban egy másik uralkodócsalád trónra ültetése számít üldözen-

---

16. Magyar Törvénytár im.238.o.

17. Gergely András im.66.o. (408.o.)

18. Magyar Törvénytár im.239.o.

19. Gergely András im. uo. (uo.)

20. Magyar Törvénytár im.261.o.

21. Gergely András im.uo.(uo.)

dőnek, s ezzel az alkotmány erőszakos megváltoztatása és a törvényes felsőség elleni engedetlenség is egy sorba kell, hogy kerüljenek. A 7.§. a trónöröklési rend megváltoztatását tartja büntetendőnek, márpedig a Gergely András által pártolt secundogenitura alapítását ez a szakasz lehetetlenné teszi. A 7.§. harmadik fordulata (a király magas személye elleni sértés) mai fogalmaink szerint becsületsértő cselekmény, ezért „a királyt megillető legmagasabb méltóságnál fogva, a tisztelet bárminő szándékos, szóbeli vagy írásbeli megsértése ide esik.”²².

Az áprilisi törvényekben megjelent közjogi áttörés biztosítékai itthon elegendőnek, az udvarban soknak bizonyultak. A magyarországi átalakulás egyre inkább a nemzetközi helyzet, azon belül a Habsburg-ház hatalma konszolidációjának függvénye lett.

2.) A népképviselői országgyűlés működése 1848-1849-ben

1848.július 5-én nyitotta meg királyi biztосként István főherceg nádor és királyi helytartó az áprilisban szentesített 1848: V.tc. alapján népképviselői választás nyomán összeült országgyűlést.

Elvileg erre az országgyűlésre várt volna mindazon kérdéskörök tisztázása és véglegessítése, amelyek az áprilisi törvények szerint egyszeri alkalomra szóltak – így az V.tc. is -, illetve a polgári berendezkedés kiteljesítése a közjogon túlmenően (polgári és büntető törvénykönyv elkészítése stb.).

Mivel az 1848.évi I-XXXI.törvénycikkek kompromisszum eredményei voltak, a magyar politikai vezető réteg, többségük jogvégzett és jól képzett ember, úgy vélte folytatható a megkezdett út.

Tekintsük át, milyen lényeges változásokat hozott az államfő jogállásában, jog- és hatáskörében a népképviselői országgyűlés alig több mint egy éves működése során! Ehhez szükség van bizonyos belső szakaszhatárok kijelölésére:

---

²². Dr.Finkey Ferencz: A magyar büntetőjog tankönyve
Bp.1902, 680.o.

Továbbá: Hašek: Švejk Egy derék katona kalandjai a világháborúban, Európa 1982 c. művéből az a rész, amikor a császár arcképére a legyek leteszik „névjegyüket”.(14.,19.o.)

- 1.) 1848.július 5. – 1848.október 2.
- 2.) 1848.október 2. – 1848.december 2.
- 3.) 1848.december 2. – 1849.április 14.
- 4.) 1849.április 14. – 1849.augusztus 13.

2.1. Az országgyűlés, a király és a nádor: közjogi szerepek 1848.július 5. és október 2-a között

A népképviselői országgyűléshez intézett királyi leirat István főherceg nádort és királyi helytartót királyi biztosként felhatalmazta az országgyűlés megnyitására, egyúttal az országtól való távollétére tekintettel egész Magyarország felett „királyi felségünk képviselőjének kineveztük s felhatalmaztuk. Adván neki teljes hatalmat és hatóságot, hogy.... A törvényhozás köréhez tartozó mindennemű tárgyakban egyezkedjék, állapotásaitokat, végzéseiteket.... helybenhagyhassa, illető magyar ministereink ellenjegyzése mellett megerősíthesse és az elibe terjesztendő törvényczikákat királyi felségjogunkkal szentesíthesse és úgy általunk s törvényes utódaink által megtartandó, mint minden mások által, akiket illetnek megtartandó törvények erejére emelhesse s... legjobb belátása szerint ezen országgyűlést áthalaszthassa sőt be is rekeszthesse.”^{1.}

V.Ferdinánd királyi leiratában, címei között – szerintünk jogosulatlanul – feltüntette az „Erdély nagyfejedelme” címet, amely közjogilag ellentétben állt az 1848: VII.tc-vel és az erdélyi I.tc-vel is. (Igaz viszont, hogy utódai Ferenc József és IV.Károly koronázásuk során szintén megtartották ezt címeik között, mivel II.Lipót után már nem változtattak a hitlevélen.)

Az uralkodó a pénzügy és a hadügy terén kívánt az országgyűléssel előrejutni.^{2.}

---

^{1.} Az 1748/49.évi népképviselői országgyűlés.

Szerkesztette: Beér János.

Akadémiai Kiadó Bp. 1954, 122.o. továbbiakban: Beér im.

^{2.} A nádor által tartott trónbeszéd lényege: Beér im.139.o.

„Az ország védelme s pénzügye lesznek tehát a fő tárgyak, melyekre a jelen rendkívüli körülmények között őfelsége nevében, e nemzet képviselőinek figyelmét s gondoskodását különösen felhívom.”

Az udvarnak nyújtandó katonai segítséget maga Kossuth is a *pragmatica sanctio*ból vezette le, bár az erről nem rendelkezett, mert nem az együttes birtoklásból következett a közös hadsereg, hanem az 1715.évi 8.cikkelyből!

Az 1848: III.tc. miután hallgatott a hadüzenet és a békekötés jogáról, ezért azt már nem fenntartott felségjognak tekintették, hanem országgyűlést illető jogkörnek!

Az 1848: III.tc. 8.§-a a magyar hadsereg határainkon túli alkalmazását a király személye körüli miniszter ellenjegyzése mellett határozhatta el, de nem létezett magyar hadsereg. A hadügyminiszter az újoncállítás szabályozásáról nyújtott be törvényjavaslatot, s itt kívánták körülírni a király személyügyi kinevezési jogkörét: törzstisztekig a hadügyminiszter önállóan, onnantól az uralkodó a szakminiszter ellenjegyzésével. A vezénylet nyelvél a magyart állította.

Az országgyűlés 1848: XXXIII.tc. alatt a magyar hadseregről jogszabályt alkotott.³ A törvény végrehajtás alá került, bár a szentesítése elmaradt. Ezt volt hivatva pótolni az országgyűlés szeptember tizenkettediki határozata „az ország védelme iránt”.

Ezzel párhuzamosan tárgyalta majd fogadta el 1848: XXXIV.tc. alatt Kossuth javaslatát az új pénzjegyek kibocsátásáról a költségvetési hiány fedezésére.

A pénzkibocsátás addig szintén uralkodói felségjog volt, de mert az 1848: III.tc. nem nevesítette, ezt is országgyűlési hatáskörnek tartották. Ennek a törvénynek a mellékleteként terjesztette be a minisztérium az 1848.június 30-ig szóló első zárszámadását és a második félévre, valamint 1849-re szóló költségvetését.

Sok szempontból a helyzet kulcsa István főherceg kezében volt. A király által kapott kivételes hatalmát 1848.augusztus 14-ig gyakorolhatta. Igyekezett a kormányon belüli ellentéteket elsimítani, ugyanakkor „elégedetlen is volt kormányával, de mégis félt felbomlásától.”⁴

---

³. A tc. 10. §-a szerint a hadsereg esküt tenni köteles:

„Esküszöm az élő Istenre alkotmányos királyomnak V-ik Ferdinándnak hűséget; esküszöm, hogy hazám alkotmányát s a magyar nemzet függetlenségét életemmel s véremmel megvédeni kész vagyok, nemzeti zászlómat soha el nem hagyom s a magyar ministeriumnak s törvényesen kinevezett előljáróimnak engedelmeskedvén, kötelességemet mindig pontosan és híven teljesíteni fogom.” Beér im.571.o.

⁴. Gergely András: Egy nemzetet az emberiségnek
Magvető Könyvkiadó Bp. 1987, 450.o.

A nádor egyre biztosabb volt benne, hogy az udvar őt áldozza fel a magyarokkal szembeni konfliktusban, ezért kísérletet tett hatalma megtartására.

Szeptember negyedikét követően két irányban próbálta politikai szerepvállalását megmagyarázni. Egyfelől Batthyány felé jelezte, hogy akkor is számít rá és politikai támogatására, ha az már nem lesz miniszterelnök. Ez azt jelentette, hogy nem áll a kormány távozása útjába. Másfelől Ferenc Károly főherceghez írott levelében vélelmezte, hogy a kormány lemondása után az országgyűlés kivételes hatalommal bízza majd meg, s engedélyt kért diktátori kinevezéséhez. Megkeresése elutasításra talált.

Szeptember 11-én a kormány – Szemere hivatalában maradt, hogy ellenjegyezhesse az új kormány megalakulását és kinevezését – lemondott. Ugyanezen a napon Jellačić átlépte a Drávát és megindult az ország ellen.

A fordulat aznap este vált teljessé, amikor Kossuth is észlelte, hogy a nádor egyrészt ellenjegyzés nélkül küldte el iratát és nem vette át a teljhatalmat, de nem is nevezett ki új miniszterelnököt, ezért lemondását visszavonta, az országgyűlés pedig törvénytelennek nyilvánította a nádor lépéseit.

Szeptember 12-én Szemere és Kossuth megbízatása is megszűnt és Batthyány ügyvezetőként hozzákezdett új kormánya megalakításához.

Felvetődött, hogy a nádor mint „országos főkapitány” vegye át a hadsereg vezetését, de erre nemesi insurrectio esetében lett volna csak lehetőség és az 1848.III.tc-vel is ellentétbe került volna, mert a sereg parancsnoka hogyan ellenjegyeztette volna rendeleteit a felelős miniszterrel (ilyen még volt, mert Mészáros Lázár nem került leváltásra, lévén, hogy a Délvidéken tartózkodott).

Szeptember tizenhatodikán megalakult az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB), hat tagját huszonegyedikén választották meg, s innentől az események tárgykörünket illetően felgyorsultak és jogképződési folyamat kiindulópontjává váltak.

Szeptember 25-én István nádor – Bécsben – lemondott, de előtte felkérte báró Vay Miklóst kormányalakításra. A király ellenjegyzés nélkül gróf Lamberg Ferencnek hadsereg főparancsnoki kinevezést adott.

A magyar országgyűlés lépéskényszerbe került és közfelkiáltással, ellenszavazat nélkül elhatározta, hogy: „Ezen állítólagos királyi rendeletek törvény és érvényteleneknek nyilatkoztassanak ki.”⁵

Szeptember 27-28-án az OHB-t felruházták a miniszterelnök mellett alkotmányos kormányzati teendőkkel (Batthyány visszaérkeztéig a végrehajtó hatalmat gyakorolja)⁶.

1848.október 2-án Batthyány Bécsben ellenjegyezte báró Vay Miklós kinevezését és ezt követően beadta miniszterelnökségről való lemondását.

2.2. Az ország közjogi helyzete 1848.október 2. – december 2-a között

Batthyány „gyanakvással fogadta azt az október 1-i kísérletet, hogy Récsey Ádám altábornagyot, a magyar testőrség parancsnokát nevezze ki külügyminiszternek. Ezt

---

⁵. Beer im.255.o.

Az uralkodó Batthyányt leiratban értesítette arról, hogy a nádor lemondása után a polgári igazgatás élére Majláth György országbíró helyezte királyi helytartóként és az országgyűlést elnapolta december elsejéig. Ezen intézkedéseket nyilvánították törvénytelennek és érvénytelennek, mert hiányzott a Buda-Pesten székelő miniszter ellenjegyzése és teljhatalmú királyi biztos mint intézmény nem is létezett. Királyi helytartó csak a nádor lehetett, az országbíró ebben nem helyettesíthette (1848: III.tc.2.§.) és a helytartótanács is megszűnt. Az 1848: IV.tc.6.§. értelmében az elnapolás csak a költségvetés megtárgyalása után vált lehetségessé, s ez sem állt fenn. Az országgyűlési határozat végrehajtása felől „a miniszterelnöknek és a melléje rendelt Honvédelmi Bizottmányának” kellett intézkednie. Mivel Batthyány nem volt jelen e döntéskor, így az OHB a végrehajtó hatalom szerveként kapta a feladatot! Batthyány visszatéréseig tehát az OHB intézheti a hadügyeket, a rendbiztosítást, mondta ki a képviselőház szeptember 28-án. Így és ezért válhatott kormánnyá az OHB!

Lásd erről: Mezey Barna: „Minisztériumot pótló helyettes hatalom”

(Különleges kormányforma a magyar alkotmányfejlődésben: a Honvédelmi Bizottmány)

Jogtudományi Közlöny 1998.november 400-405.o.

⁶. „A nemzet képviselői kinyilatkoztatják, hogy mindazon akár polgári, akár katonai hatóság, avagy hivatalnok, ki a fenérintett érvénytelen, s alkotmány-felforgató állítólagos Királyi Rendelet sikeresítéséhez, vagy annak terjesztéséhez, segéd kezet nyújtana, magát az ország törvényes alkotmánya felforgatásának bűnében részesítené.

...Ezen határozat a miniszterelnök és a képviselőháznak honvédelmi bizottmánya által azonnal közhurré teendő...

A miniszterelnöknek s a ház honvédelmi bizottmányának határozatilag meghagyatik, hogy az ország védelmét, s minden védelmi pontjait az alkotmány iránti hűségnek biztosítsák.”

A Nemzet Képviselői a Nemzethez

In.Acta Archivistica 4. (továbbiakban Acta)

Árva Ferenc – Rózsa György Gyula: Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc dokumentumai a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei levéltárban.

Miskolc, 1998 104.o. (57/1.dokumentum)

visszautasította arra hivatkozva, hogy a miniszterek kinevezése a miniszterelnök hatáskörébe tartozik. Így másnap ellenjegyeztették vele Vay Miklós kinevezését, s ezt követően beadta lemondását. Másnap, október 3-án megkapta a felmentést azzal az értesítéssel, hogy az uralkodó Récseyt nevezte ki miniszterelnöknek. Még ezen a napon Jellacsicsot nevezték ki Lamberg helyébe, s megjelent a király rendelete az országgyűlés feloszlásáról, amit Récsey ellenjegyzett.”⁷

Az 1848.évi forradalmi események sorában az október 2-3-i történések különösen nagy figyelmet érdemelnek, mert ezt követően kerültek előtérbe az alkotmányos monarchia helyébe lépő, azt felváltó parlamentáris rendszer elemei és jogi megalapozása. Tehát jogképződési folyamatról van szó, ahol a hangsúly az alkotmányosság országgyűlés általi értelmezésére tevődött át. Ehhez rendelkezésre állt az OHB, amely átvehette és betölthette az 1848: III.tc-ben a minisztériumra szabott jogköröket, s még azon túl is terjeszkedhetett a királyi és nádori jogok irányába. Az országgyűlés október 10-én a nádori széket üresnek nyilvánította.

2.2.1. Az országgyűlés jogértelmezése a királyi rendeletről

A király mögött álló kamarilla Batthyány „jósándékait egy bonyolult, lelkiismeretlen cselszövással utoljára kijátszva, báró Vay Miklós miniszterelnöki kinevezését félretéve, az öreg katonát, gróf Récsey Ádámot teszi miniszterelnökké, hogy vele ellenjegyeztesse az október 3-i leiratot.”⁸

Az országgyűlés válasza két irányú:

- alkotmányellenesnek nyilvánítja a királyi leiratot, s fellép Récsey ellen (a király szent és sérthetetlen az 1848: III.tc.1.§-a szerint)

---

7. Az 1848-49.évi forradalom és szabadságharc története
Szerkesztette: Hermann Róbert, a továbbiakban: Hermann im.
Videopont Kiadó 1996, Bp. 172.o.

Récsey eredeti külügyminiszter megbízatásán, melyet az udvarral folytatott levelezésben is így neveztek, az 1848: III.tc. szerint a király személye körüli miniszter értendő. Batthyány a 11.§. alapján jogosult volt az ellenjegyzésre, de ekkor két miniszterelnöke lett az országnak!

8. Hóman-Szekfű: Magyar történet V.k.
Bp.1936. 419.o.
A királyi leiratot közli Beér im.267-268.o-on.

- az OHB-t felruházza teljhatalommal és kormányzati jogkörrel (országos határozattal)

Az országgyűlés nagyon óvatos volt a király személyét⁹ illetően, de merész Récseyvel szemben: alig hihető, „hogy akadhasson magyar, ki egy illy égrekiáltó rendeletet, melly ha végrehajthatnék, nemzetünket az élő nemzetek sorából kitörölné, anyagilkos kézzel törvénytelenül ellenjegyezni merészelné.”¹⁰

Récsey nem Buda-Pesten székelő miniszter, Vay sem volt az, tehát az ellenjegyzése érvénytelen.

A királyi leirat mind az 1790.évi 10., mind az 1848.III.és IV.törvénycikkekbe ütköző, ezért joghatás kiváltására alkalmatlan.

„Végezetül minthogy a nemzet képviselői az idézett vagy koholt, vagy alkotmányt felforgató iraton Récsey Ádámnak mint állítólagos minisiterelnöknek aláírását szemlélnék és tekintetbe vevén azt, hogy ha magát ez irománynak minisiterelnökké törvényes formában lett kineveztetése nélkül írta alá, mint a minisiteri címnek bitorlója törvényes büntetés terhe alá esik és tekintetbe vevén különösen hogy a múlt országgyűlésen alkotott III-ik t.c. 32-ik §-a még a törvényesen kinevezett minisitereket is minden olly tettért vagy rendeletért feleletre vonandóknak parancsol, melly tett vagy rendelet az ország függetlenségét, az alkotmány biztosítékait, a fennálló törvények rendeletét s az egyéni szabadságot sérti.

Ugyan ezért a képviselőház Récsey Ádámnak törvényes kereset alá vonását s e végett vád alá helyeztetését ezennel elhatározza.”¹¹

A III.tc.34.§-a alapján a felsőház felé a közlést megtették és a bíróság törvény szerint létrejött.

Récsey lemondott, s a király azt október 8-án elfogadta. Az országgyűlés ezután – hallgatólagosan tudomásul véve a tényt – eltekintett az eljárás lefolytatásától.

---

⁹ „Mindazonáltal a felolvasott nyomtatványban foglalt merények olly égrekiáltó jog- és törvénytisértést foglalnak magokban, hogy annak a király által történt valóságos aláírását még a közelmúltaknak szomorú tapasztalásai után sem hihetnénk el.”

Beér im.269.o.

¹⁰ uo.

¹¹ im.270-271.o.

Az országnak se törvényes, se törvényen kívüli miniszterelnöke nem maradt. Rendezni kellett a végrehajtó hatalmon belül a kormányzati ügyeket, de kilátás sem volt arra, hogy az 1848: III.tc. 11-12.§-ainak érvényt lehetne szerezni. Csak az országgyűlés működött, ezért az ő döntési jogosultsága volt az alkotmányos és törvényes lehetőségek felkutatása, megtalálása és bevezetése.

2.2.2. Az OHB jogköre és jogállása

Batthyány lemondása után október 4-én a felsőház azonosította magát a képviselőházzal négy tagot delegált „a miniszterelnök távollétében működő Honvédelmi Bizottmányhoz”.^{12.}

Október 8-án a képviselőház indítványozta: „miután ministerium nincs, a jelen körülmények között a nemzet kormányzat nélkül nem lehet, a Honvédelmi Bizottmány pedig azon szűk körben, melly eddig számára ki van jelölve, sikeresen nem működhetik, az ország minden kormányzata ideiglenesen a Honvédelmi Bizottmányra úgy ruháztassék, miszerint az ügyek vezetésében kissé nagyobb egyszerűség s bizonyos egység legyen, a bizottmány elrendezése pedig olly formán történjék, hogy a kormányzó bizottmány kinek-kinek a végrehajtás körébeni teendőit maga jelölje ki.”^{13.} Az 555.sz.alatt elfogadott határozat Kossuthot nyilvánította elnökének^{14.} és minden vármegyéhez parancsot bocsátott ki.

---

^{12.} im.262.o.

^{13.} im.273.o. Így lett az OHB „minisztériumot pótló helyettes hatalom” (Mezey).
Az erről szóló országos határozatot közli a 679-680.o-on is a tagok neveivel.

^{14.} ls.ezekről Acta.

„A” nemzeti képviselőház 1848-ki október 8-kán tartott ülésének 555.sz.alatti határozata.

A képviselőház az ország kormányzatát mind a két ház részéről kiküldött honvédelmi bizottmány kezébe mindazon hatalommal, mellyel egy ország teljhatalmú kormányának bírnia kell, letévén, a honvédelmi bizottmányt mindaddig, míg az ország normális állapotba jöven, törvényes elismert kormánya nem lesz, az ország teljhatalmú kormányának, Kossuth Lajos honpolgárt és képviselőt pedig egyetemes felállássali kijelentéssel e’ kormány elnökének nyilvánítja, kire egyszersmind azon hatóságot is ruházza, hogy az ország kormányzatára megalkotott honvédelmi bizottmányt önbelátása szerint rendezze, s egyes tagjainak teendőit jelelje ki.

Ludvig János jegyző” (109.o., 59.dok.)

A várak katonáihoz szóló parancsa a 110.o-on (60.dok.)

Az országgyűlési iratok áttanulmányozása alapján az OHB igen széleskörű jogosítványokkal rendelkezett, mert egyfelől teljesen átvette a kormány hatáskörét, s az országgyűlés működési körének szélesebbé válásával ezt saját magára is alkalmazta, ezáltal az „országgyűlés közvetlenül befolyt az összes fontos ügyekben történő intézkedésekbe.”¹⁵

Az OHB és az országgyűlés egymással „szimbiózisban” kormányzott, így jogállásuk is teljesen megfelelt a rendkívüli helyzetnek, azaz senki sem kérdőjelezte meg a király nélküli törvényhozási és kormányzati munkát. Az országos határozatok pótolták a hiányzó törvényi szentesítéseket és önálló jogforrássá, jogképző erővé váltak. Kossuth az OHB élén olyan jog- és hatáskört gyakorolhatott, mintha a királyi és a miniszterelnöki tisztségeket összegyűrták volna. Az OHB nem minden tagjának osztott reszortot, tette kvázi kabinetminiszterévé, hanem válogatott, s a vele politikailag szembenállóknak nem adott feladatokat. Szabadon alakíthatta és személyre szabhatta a feladatokat, eltérhetett az 1848: III.tc.13-14.§-aiban körülírt szakminisztériumi szerkezettől. A testületi ülések napirendje szintén elnöki hatáskör volt.

Az OHB egyszerre volt kollegiális államfői testület és a végrehajtó hatalom szerve (átvette a kormányzást és szeptember 28-tól rendeleteket bocsátott ki). Az OHB a hatalomkoncentráció jegyében működött, de nem gyakorolta az uralkodó személyes felségjogait és a szentesítést se!

Ülésein a korábbi kormány államtitkárai is részt vettek, szinte taggá váltak, de a valóságban inkább szakreferensnek voltak tekintendők. Az OHB létszámát október folyamán felemelték, tagja lett Szemere és Mészáros Lázár, a felsőház pedig négy tagját küldte ide, Perényi Zsigmondot, Esterházy Mihályt, Jósika Miklóst és id.Pázmándy Dénest.

Kossuth kísérletet tett ugyan november folyamán egy új kormány létrehozására,

---

¹⁵. Beér im.105.o.

de Szemerével való ellentéte meghiúsította e törekvését.¹⁶ November 28-án Kossuth rendeletileg felosztotta a kormányzati feladatokat az OHB tagjai között, miután nem tudott kormányt alakítani. Az OHB működése során végig a képviselőház választmánya maradt. Hiányzott a parlamenti felelőssége, ha végrehajtó szervként vesszük szemügyre, mert a miniszteri ellenjegyzést formailag sem gyakorolták, ugyanakkor valóságos felelősség terhelte, mint a képviselőház egyik bizottságát, saját megbízatása tárgyában. Közjogilag mindenképpen érdekesen alakult volna a helyzet, mert vissza kellett volna térni az 1848: III.tc-hez vagy továbbmenni az államfői hatalom névlegessé tételében. A Függetlenségi Nyilatkozat után a kormányzó-elnöki tisztség visszatérés volt az áprilisi törvények felelősségi rendszeréhez.

A Habsburg kamarilla 1848.december 2-án egy folyamat végére tett pontot és új közjogi helyzetet teremtett.

2.3. Az államfő kérdésköre 1848.december 2. – 1849.április 14. között

1848.december 2-án Olmützben - a Habsburg dinasztia nagykorú főhercegei és a Schwarzenberg-kormány miniszterei, továbbá Windisch-Grätz herceg, Jellačić bán és Grünne gróf jelenlétében - V.Ferdinánd felolvasta öccse Ferenc Károly főherceg lemondását trónörökösi tiszteről majd azt, hogy ő is lemond unokaöccse Ferenc József javára császári és királyi címéről. Ferenc Józsefet nagykorúsították és „valamennyi főherceg aláírta az örökösödési okmányokat.”¹⁷

---

¹⁶. Kossuth az OHB-ban szótöbbségi szavazáshoz volt kötve, ezt a kollegiális rendszert kívánta a minisztérium újbóli létrehozásával felváltani, bevezetve az egyéni felelősség elvét és az ügyvitelt is meggyorsította volna. Szemere azért volt elutasító Kossuthtal szemben, mert nem értett egyet a tárcák személyre osztásával. Erről így írt: „Én kimaradok. Eszed, állásod, szólásod által hatalmad nagy; ha a pénzügy, hadügy, politikai irányzat (alias belügy) jogilag a tied, akkor minden hatalom és elhatározás a tied.” Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990. 21.o.

¹⁷. Hermann im.221.o.

Markó László szerint V.Ferdinánd „nem volt elmebeteg, csak az uralkodáshoz szükséges két elengedhetetlen feltétel, a mérlegelés és a döntéshozatal képessége hiányzott belőle.” (A magyar állam főméltóságai Magyar Könyvklub Bp., 2000. 24.o.)

Lásd még Könyi Manó: Deák Ferenc beszédei II.k. 253-257.o. Bp. 1903.

Herczeg Géza könyvében^{18.} idézi Zsófia főhercegnőt, Ferenc József anyját, aki I.Miklós orosz cárnak a valódi okát is feltárta a trónváltásnak:

„A márciusban és májusban tett engedményeket – írta – csak olyan uralkodó vonhatja vissza, aki nem volt részese a sajnálatos eseményeknek.”

Az uralkodó személyében beállt változás híre december 5-én jutott el a magyar országgyűléshez és hetedikén a képviselőház elnöke ismertette ennek tartalmát. Ezt megelőzte hatodikán a ház zártülése, ahol Wesselényi hangot adott azon nézetének, hogy a nemzet „meghajolva a kénytelenség hatalma előtt, fogadja el a manifestumokat, ismerje el királyul Ferencz Józsefet s ez által tegye meg az első lépést a még nem lehetetlen békés kiegyenlítésre.”^{19.} Kossuth felszólalásában utalt arra, hogy csak a koronás király halála esetén lehet szó utódlásról, s akkor is az országgyűlés beleegyezése szükséges a törvényes uralkodáshoz. Érvelt azzal, hogy: „még inkább megkívántatik tehát az uralkodás változásához a nemzet előleges megkérdezése, s beleegyezése, midőn a trónus birtokában nem volt, tehát arról még nem is rendelkezhető mellékágazati közvetlen praesumptív koronaörökös és az életben levő király, még netalán születhető gyermekei mellőztével, az uralkodó szék egy távolabb álló családívadékra átruházatni szándékolatik.

Miután tehát a nemzet előleges hozzájárulása nélkül egyik fejedelem életében más senki magának királyi jogokat nem tulajdoníthat, az örökösödési rendet pedig családi magán egyezkedésekkel még kevésbé változtathatja meg:

Miután a magyar kir.szék birtokához kötött kötelességekről való lemondáshoz a nemzet elsőleges megegyezése mulhatatlanul megkívántatik:

Miután a magyar királyság két oldalú kötésen alapszik... törvényes királynak csak az tekinthető, ki a nemzettel országgyűlési egyezkedés útján koronázási egyességlevelet kötött, az ország alkotmányára, jogaira s törvényeire megesküdött, s ezen eskü következtében Szt.István koronájával megkoronáztatott;

---

^{18.} i.h. Herczeg Géza: Magyarország külpolitikája 1896-1919.
Kossuth Könyvkiadó, 1987. 260.o.

^{19.} i.h.Beér im.531.o.

Miután azon esetben is, ha az uralkodó koronás király magát az uralkodás gondjára erőtlennek érzi, az ország ideiglenes kormányzatáról intézkedni a nemzet jogaihoz tartozik.”^{20.}

Kossuth a Habsburg-ház egyoldalú lépését alkotmányellenesnek tekintette.

Az országgyűlés hetedik határozata már az elején kétszer kiemelte, hogy „Schwarzenberg austriai minister” ellenjegyezte mind V.Ferdinánd lemondását, mind Ferenc József trónra lépését, már pedig Magyarország független ország az 1790.évi 10.cikkely értelmében, ezért a trónváltás „a magyar országgyűlés hozzájárulása s előleges beleegyezése nélkül semmi hatást, semmi befolyást nem gyakorolhatnak.

... Magyarország királyi széke a nemzet előleges megegyezése nélkül csak az emberiség közös törvénye következtében a koronás király halála által ürülhet meg.

A törvényes koronás király halála esetében az, kit az örökösödés közvetlenül illet, a nemzettel koronázási oklevelet kötni, az ország törvényeire s alkotmányára megesküdni és magát Szent István koronájával a nemzet által megkoronáztatni köteles, a koronázás előtt is gyakorolhatván ugyan némi fejedelmi jogokat, de csak a törvények értelmében.”^{20.a.}

1848.december másodika után, ha az állam legfontosabb szerveit vesszük alapul működésük szerint, akkor a következő kép tárul elénk (és akkori eleink elé):

---

^{20.} Beér im.326.o.

Eckhart szerint: a trón nem üres, ezért Ferenc József trónbitorló.

Ls. Eckhart Ferenc: Mmagyar alkotmánytörténet. Bp.1946. 423.o.

Dr.Molnár Kálmán véleménye: a lemondási okiratok csak általánosságban és az ausztriai császárságról szóltak, Magyarországról nem, pedig a pragmatica sanctio szerint a két országrész uralkodója azonos. Ezért lesz majd benne az 1867: III.tc.2.§-ában az országgyűlés ünnepélyes óvása ezen '48.decemberi gyakorlattal szemben.

Gergely András álláspontja: „A magyar országgyűlés... nem fogadta el az értesítése és egyetértése nélküli, a trónöröklés rendjét sértő uralkodócsere, vagyis kitartott azon jogi fikció mellett, hogy az ország királya V.Ferdinánd, aki akadályozva van uralkodói jogai gyakorlásában. (A trónfosztás felmerült lehetőségét Kossuth sem támogatta.)

Mostantól tehát államjogi szempontból Magyarországon I.Ferenc József császár és V.Ferdinánd király háborúzott egymással, de a küzdelem nemzetközi nézőpontból így is birodalmon belüli, polgárháborús (és nem elszakadási-szecessziós jellegű) maradt.”

19.századi magyar történelem 1790-1918. Szerkesztette: Gergely András. Korona Kiadó, Bp.1998. 270.o.

Az 1848: XVIII.tc. 6.§-a az uralkodóház közösségéről tett említést, ezért értelmezésünkben az együttbirtoklás családi és nem személyi jellegű, tehát – mint 1526-1556 között – más tölti be a császári trónt és másé a magyar királyi szék.

^{20.a.} Beér im.uo.

- a királyi trón betöltője vagy V.Ferdinánd, de már nem foglalkozik a magyar államügyekkel, nem gyakorolja felségjogait, vagy Ferenc József a pragmática sanctio megsértésével, ezért nem ismeri el az országgyűlés se, de ez az érvénytelenség törvénymódosítással orvosolható;
- a nádori tisztség betöltetlen;
- az országbíró (Majláth György) Habsburg oldalon, királyi helytartói kinevezését az országgyűlés nem ismerte el;
- a felelős magyar minisztérium és a miniszterelnöki tisztség betöltetlen;
- az országgyűlés: ülésezik és az OHB útján kormányoz; (Elvileg az országgyűlés működési ideje alatt jogszerűen királykoronázás is lehetséges lenne vagy a pragmática sanctio, vagy az 1848: XVIII.tc. szerint a Habsburg-házból.)

Valóban a fegyvereké lett a döntő szó. A közjogi bonyodalmak erőszakos úton történő megoldására bocsátotta ki Ferenc József az olmützi alkotmányt 1849.március negyedikén. (Megoldási módjait tekintve erre rímel majd a szilveszteri pátens, az októberi diploma és a februári pátens: az összbirodalmi gondolat közjogi leképezése.)

Az oktrojált alkotmány az uralkodónak abszolút hatalmat biztosított, Magyarországot koronatartománnyá tette, felosztotta és alkotmányát eltörölte. (77.§.)

E birodalmi alkotmány II.fejezete (9-22.§.): „A császárról” címet viselte. Csak ausztriai császárként koronáztatik meg (12.§.), így nincs szükség önálló magyar királlyá koronázására, s csak ezen birodalmi alkotmányra (kvázi saját művére) esküszik fel (13.§.), másra, így a magyarra sem.

Személye szent, sérthetetlen és felelőtlen (nem felelős) (14.§.). Ő a hadsereg főparancsnoka (15.§.), határoz háború és béke kérdésében (16.§.). Őt illeti a követküldés és fogadás joga (17.§.). A birodalmat érintő nemzetközi kötelezettségvállaláshoz a birodalmi országgyűlés beleegyezése szükséges (17.§.). A császár a legfőbb jogforrás: törvények és rendeletek kibocsátása, utóbbihoz

miniszteri ellenjegyzés szükséges (18.§.).

Kinevezési jogkör gyakorlója, nemességadományozás, kitüntetés-adás (19.§.)

A 20.§.szerint: „Az egész birodalomban a császár nevében szolgáltatik ki az igazság.”^{21.}

Megillette a kegyelmezési jog (anyagi és eljárási) (21.§.) valamint a pénzverés joga (22.§.).

Az olmützi alkotmány mindenképpen politikai választ követelt, most a szabadságharc felfelé ívelő szakaszában dönteni kellett a Habsburgokhoz fűződő közjogi kérdésben, új jogalapra volt szükség a harc folytatásához és újra kellett gondolni a kormányzati rendszert is, benne az államfő jogállásával.

2.4. A Függetlenségi Nyilatkozattól Világosig: a kormányzó-elnökségtől a diktátorságig

1849.április tizennegyediken a Debrecenben ülésező országgyűlés elfogadta a Függetlenségi Nyilatkozatot, pontosabban fogalmazva a 6.számú országos határozatot Magyarország függetlenségéről. Az indítvány Kossuthtól származott és öt pontba foglalta a nemzet nevében elfogadandó határozatot:

- 1.) Magyarország szabad, önálló, független állam;
- 2.) a Habsburg-Lotharingiai-ház trónfosztása;
- 3.) békét és barátságot kíván a szomszédos tartományokkal,
- 4.) az új kormányzati rendszerről a nemzetgyűlés fog dönteni, addig kormányzó-elnök - mellette miniszterekkel – fog kormányozni,
- 5.) ezen elveket nyilatkozatba foglalják.

Az indítványt egyhangúlag fogadták el és Kossuthot közakarattal kormányzó-elnökké választották. A felsőház a határozatba és a kormányzó-elnök megválasztásába „szinte egyhangúlag beleegyezvén, azt a közbizalom s lelkesült öröm őszinte nyilvánításai közt magáévá tette.”^{22.}

---

^{21.} i.h. A magyar állam- és jogtörténet forrásai. Szöveggyűjtemény
Szerkesztette: Mezey Barna
Osiris, Bp. 1998. 301.o.

^{22.} Beér im. 515.o.

A Függetlenségi Nyilatkozat április tizenkilencedikére készült el, melyet az országgyűlés 1849: II.törvényként fogadott el. A Nyilatkozat egyfajta vádirat a Habsburgok ellen, s az ítéletet is kimondta: A Habsburg-ház „ezennel trónvesztettnek, kirekesztettnek és száműzöttnek a nemzet nevében nyilváníttatik.”^{23.}

Kossuth és a Szemere-Kormány május tizennegyedikén tette le a hivatali esküt az országgyűlés előtt.

Kossuth április huszadikán a vármegyék közönségéhez intézett levélben adott tájékoztatást a trónfosztásról és „hazánk függetlenségi határozatá”-ról, s arról, hogy: „A nemzet parancsa, a szabad és független magyar álladalom Kormányzójává engem hívott.”^{24.}

A függetlenség kinyilvánításával adott lett az új hivatkozási- és jogalap a szabadságharc folytatásához, de késhegyig menő vita bontakozott ki a kormányzó-elnök jogköréről, a hatáskörök megosztásáról a kormányzó és a kormány között.

Az 1849: IV.törvény rendelkezett a végrehajtó hatalom gyakorlásáról, amely valójában Kossuth május másodiki nemzetgyűléshez^{25.} intézett levelének országos határozattá^{26.} emelése volt. Törvényhozási tárgykörénél fogva soroltatott a törvények közé.

Kossuth kormányzó-elnök a nemzetgyűléshez írt levelében tudatta, hogy kinevezete a Szemere-kormányt és körvonalazták egymáshoz való alkotmányos viszonyukat, úgy mint:

„1-ör: Hogy a kormányzó bármely rendeletei, parancsai, határozatai, kinevezései csak úgy érvényesek, ha a miniszterek egyike által is aláíratnak.

Következőleg:

---

^{23.} im. 733.o.

^{24.} Acta: im.150.o. (94. Dokumentum)

^{25.} A képviselőháznak nemzetgyűlésként történő megszólítása 1849.május 2-től jelent meg az iratokon. Ls. Beér: im.414.o.

^{26.} Kossuth saját jogállásáról és a Szemere vezette kormány hatásköréről több levelet váltott miniszterelnökével, mire kikristályosodott egyfajta modus vivendi.
Pl.: Szemere Bertalan im. 472-474.o.

2-or: Hogy a kormányzó csak a ministerek által kormányozhat.

3-or: Hogy a kormányzónak, valamint felelőssége, úgy hatósága is magasabb, úgy egyházi mint világi és katonai hivatalok kinevezésén kívül, különösbbe az álladalom kormányzati politikájának meghatározására s a rendezést és szabályozást meghatározó rendeleteknek megállapítására szorítkozik. Mikre nézve tehát a miniszterek sem összesen, sem egyenkint a kormányzó megegyezése nélkül nem határozhatnak. Míg ellenben

4-er: Az egyetértőleg megállapított kormányzati-politica s rendező és szabályozó rendeletek végrehajtása körében, a közigazgatás minden ágaira nézve a ministerek saját hatóságukkal és saját felelősségük mellett intézkednek. A ministerek választása, következőleg ha felelőssége érzetében azt elkerülhetetlennek látná, részben, vagy egészben változtatása is ezen ideiglenes kormány egész ideje alatt a nemzetgyűlés határozata értelmében természetesen a kormányzó hatóságához tartozván.

5-ör: Oly rendelkezések, mellyek az álladalom sorsának s jövődjének alakulására lényeges befolyással lehetnek, mint például hadüzenet, béke és szövetségkötés, teljes érvényességet, csak a nemzetgyűlés helybenhagyása által nyerhetnek.”²⁷

A király személye körüli miniszter helyébe a külügyminiszter lépett, a katonai hivatalokba való kinevezés, az illető (bel- és hadügy) miniszter ellenjegyzésével vált érvényessé.

A kegyelmezési jog gyakorlásának új intézményeként kegyelmi széket állítottak fel: elnöke az igazságügy-miniszter, négy tagját pedig a kormányzó nevezte ki. Csak bírói ítélet után lehetett kegyelmi ügyben határozni. Maga a kegyelmi aktus igazságügyminiszteri ellenjegyzést igényelt és a kormányzó adta ki.

Ezek voltak az 1849: IV.tv. rendelkezései a végrehajtó hatalom gyakorlásáról.

Nem foglalt állást viszont az államforma kérdésében. Már a Beér – Csizmadia szerzőpáros is, újabban pedig Szabó István²⁸ elemezte ezt a problémát, összekapcsolva a

---

²⁷ Beér: im.415.o.

²⁸ Szabó István: Az államfői intézmény a Függetlenségi Nyilatkozat után. Jogtudományi Közöny 1999.május 200-206.o.

kormányzó-elnöki tisztség egymást kizáró szóösszetételének magyarázatával.

Kossuth nemzetgyűlés által felelősségre vonható volt, államfőként meg kellett osztania a végrehajtó hatalom teljességét kormányával.

Helyesen mutatja ki Szabó István, hogy a fentebb 3.pont alatt körülírt kormányzói jogkörön belül helyet kapott az egyházi hivatalokra történő kinevezési jog (főkegyuraság), mely egyébként csak a koronás királyt illette meg (apostoliság 1790 után), így Kossuth ezt privilégiumként kapta, viszont Szemere tervezetében (12.§.) bennefoglaltatott.

Összefoglalva Kossuth kormányzó-elnöki jogállását az állapítható meg, hogy a Függetlenségi Nyilatkozat elfogadása után bekövetkezett államrezon módosítás után, bár vitathatatlanul az ország első számú vezetője - államfője – maradt, de jóval kevesebb jog- és hatáskörrel rendelkezett mint előtte az OHB elnökeként és megvalósult egyfajta visszatérés az 1848: III.tc. előírásaihoz , ami pedig az alkotmányos monarchia kifejezője volt. Kossuth egy az országgyűlés által választott, neki felelős gyenge-közepes államfői kinevezést kapott, nehezen körülírható súly, fék, kiegyenlítő szereppel.

A nemzetgyűlés így „fizette ki” Kossuthot. 1849.május elején úgy tetszett: már közel a katonai győzelem, ezért a határozott és energikus Kossuthot ki akarták kapcsolni a tényleges döntéshozatalból.

Csak hogy a cári csapatok intervenciója és a Habsburgok katonai megerősödése mindent megváltoztatott.

1849.augusztus elejére a szabadságharc bukása sajnos már benne volt a levegőben.

Arra a kérdésre keressük a választ, miért volt szükség diktátorság bevezetésére a kormányzó-elnökség helyett?

Görgey Artúr 1849.januári váci kiáltványa már jelzésértékű volt, hogy a zseniális, fiatal főtiszt politikai ambíciókat is táplál. Buda bevételével érte el katonai nimbusza a csúcsát.

A szabadságharc menetében és kimenetelében beállt, Magyarország számára hátrányos fordulat a politikai és a katonai vezetésben egyaránt erjedést indított el. Kossuth

szalonképtelen volt az ellenség szemében, míg Görgey joggal bízott abban, hogy a katonák egymás között hamarabb jutnak – juthatnak megegyezésre. Ehhez olyan tisztség szükségeltetett, amelyből hatalmi ható- és cselekvési köre egyértelműen kiolvasható volt.

Az országgyűlés 1849. augusztus tizenegyedikén Aradon ült össze, ahol további működését berekesztette. Ugyanezen a napon Kossuth lemondott és Görgeyre ruházta át a polgári és a katonai hatalmat.²⁹

Az állami főhatalom kizárólagos birtokában Görgey – a lehetőségeihez mérten – megkezdte a fegyverletétel katonai előkészítését, haditanácsot tartott, amely jóváhagyta az orosz sereg előtti feltétlen megadást.

Görgey diktátori kinevezése betetőzése volt a szabadságharc hatalomkoncentrációjának, a katonai és a polgári igazgatás összekapcsolásának. Tényleges hatalmat azonban csak akkor és ott jelentett Arad környékén, mert Komárom kivételével az ország döntő hányada már orosz-osztrák kézen volt. Az önkényuralom, a nyers abszolutizmus időszaka köszöntött az országra.

---

²⁹. Kossuth Lajos: Írások és beszédek 1848-1849-ből
Európa Könyvkiadó Bp. 1994. 498-504.o.
Szemere: im.594.o.
Szemere fogalmazványa a kormány nevében.
Görgey Artúr: Életem és működésem II.k.
Európa Könyvkiadó Bp. 1988. 392-394.o.

3.) Az állami főhatalom gyakorlása 1849-1867 között

1849-ben a szabadságharc elbukott, de a forradalom által felvetett kérdések napirenden maradtak és a nagy vehemenciával berendezkedő neoabszolutizmusra várt a feladat, hogy ezek egy részét megoldja, a többit keretek közé szorítva kezelje. Előbbire példa a jobbágyszabadítás, az Optk bevezetése, a telekkönyvezés, utóbbira a nemzetiségi kérdés.^{1.}

1849-1850-ben Haynau rémuralma biztosította a Habsburgok visszatérését, de már Talleyrand figyelmeztetett arra, hogy a szuronyokat sok mindenre lehet használni, de rajtuk ülni állandóan nem lehet.

1850 júliusában a nyílt katonai diktatúrát a Bach-rendszer váltotta fel.

1851. december 31-én Ferenc József kiadta szilveszteri pátensét, mellyel egyidejűleg hatályon kívül helyezte az olmützi alkotmányt.

1852-ben meghalt Schwarzenberg miniszterelnök, s ettől kezdve az uralkodó közvetlenül kormányzott.

1859-ben az osztrák hadsereg vereséget szenvedett a francia-szárd-piemonti csapatoktól és elvesztette Észak-Itáliát.

1860. október 20-án Ferenc József kiadta az október diploma néven ismeretes, az államjogi viszonyokat rendező utasítását, melyet 1861. február 26-án követett az ún. februári pátens.

1861-ben összehívta a magyar országgyűlést, majd az általa várt eredmény (megkoronázása) elmaradása miatt bevezette a Schmerling nevével fémjelzett provizóriumot.

1865-ben jelent meg Deák közjogi műve, az Adalék a magyar közjoghoz, mely a kiegyezés jogi hivatkozási alapjává lett.

1866-ban a porosz-olasz kontra osztrák háború eredményeképpen a Habsburgok kiszorultak Itáliából és kimaradtak a megvalósuló kisémet egységből.

A birodalom egybentartása és a nagyhatalmi állás megőrzése érdekében elkerülhetetlenné vált a két országház közötti kiegyezés megkötése.

Ahogy 1848-ban, úgy az 1860-as évek második felében is a Habsburg-kérdés megol-

---

^{1.} Köztudomású, hogy a nemzetiségek azt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésül 1849. után.

dásán múlt az olasz és a német egység kialakítása, illetve Magyarország közjogi helyzetének stabilizálása.

3.1. Az októberi diploma és a februári pátens uralkodó jogkörét érintő szabályozásai

A Ferenc József által kibocsátott októberi diplomát „császári nyilatkozvány” vezette be.²

Az októberi diploma bevezetése tartalmazta az osztrák *pragmatica sanctiora* történő hivatkozást (1713. április 19.), amely által „meghatározott örökösödési rend meg nem ingatható jogalapján, az osztrák birodalom alkotó részeinek az egyes fennemlített országok és tartományok jogai és szabadságaival összehangzásba hozott oszthatatlansága s elválaszthatatlanságára állítva, azóta az állam- s népjogi szerződések folytan öregbedve és megszilárdulva, az ellene törő veszélyeket és megtámadtatásokat, támogatva és emeltetve népeinek hűsége, áldozatkészsége és vitézsége által, győzelmesen leküzdötte.”³

A(z) (osztrák) *pragmatica ssanctiora* és teljhatalmára alapozva magára és utódaira nézve zsinórmértékül határozta meg a birodalmi ügyek, a közös jogok, kötelezettségek és érdekek körét:

- a törvényalkotást;
- a pénz- és hitelügyeket;
- a vám- és kereskedelem ügyeit;
- a jegybankot;

---

² „Népeimhez:

Midőn elődeim uralkodói székére léptem, a birodalom erőszakos rázkódásoknak volt kitéve.

Atyáskosó fejedelmi érzéseimnek legmélyebben fájdalmas harcok után, országaimban épen úgy, mint majdnem mindenütt, az európai szárazföld erőszakosan felzavart területein, a kormányhatalom szigorúbb összpontosításának szüksége állott be.”

i.h. Kónyi Manó: Deák Ferenc beszédei II.k.

Bp. 1903. 272.o.

³ i.h. 273.o.

Az októberi diploma és a februári pátens szövegét közli – a mai magyar nyelvtani szabályok szerint átírva – a Mezey Barna által szerkesztett *A magyar állam- és jogtörténet forrásai* c. kötet.

Osiris Bp. 1998. 383-385.o.

- a posta, a távirda, a vasút alapelveit;
- a katonáskodást (módját, mivoltát, rendjét);
- adók és illetékek emelését;
- államkölcsönök felvételét;
- állami vagyonnal kapcsolatos ügyeket;
- a költségvetés vizsgálatát;
- a számvizsgálatot.

Az örökös tartományokra nézve az egységes törvényalkotás szem előtt tartásával elrendelte, hogy „a birodalmi tanács alkotmányszerű közremunkálása mellett ezentartományok birodalmi tanácsosainak közbenjöttével intéztessük.”⁴ A külügy, a hadügy és a költségvetés jóváhagyása kizárólagos császári jogkör maradt.,

Magyarországra nézve fenntartotta az országgyűlések tartását mindazon tárgyakra nézve, melyek nem birodalmi tárgykörbe esőek.

Sashegyi Oszkár szerint a törvényhozás terét tekintve „az októberi diploma magában rejtette a dualizmus elvét.”⁵

Ugyanezen a napon rendelkezett a magyar és az erdélyi udvari kancelláriák visszaállításáról, melyeket a frissen felállított „állam-miniszterium” alá rendelt. Feladata – mint régen – a közigazgatás és az igazságszolgáltatás ügyeinek intézése. Újból felállította a helytartótanácsot is az 1723.évi 97-98. és 101-102.§-okra hivatkozva.

Visszaállította a vármegyerendszert és a királyi kúriát is, lehetővé tette a szabad nyelvhasználatot és kötelezte Vay Miklós báró magyar udvari kancellárt, hogy tegyen javaslatot az összehívandó magyar országgyűlés tárgyaira, „minthogy szándékom Magyarországom államjogi viszonyainak végleges rendezését mielőbb a törvények értelmében hitlevél kibocsátása és koronáztatásom által megpecsételni.”⁶

---

⁴. i.h.274.o.

⁵. Sashegyi Oszkár: A neoabszolutizmus rendszere 1849-1867.
In. A magyarországi polgári államrendszerek.
Szerkesztette: Pölöskei Ferenc és Ránki György.
Tankönyvkiadó, Bp. 1981, 123.o.

⁶. i.h. Kónyi im 278.o.

Az októberi diploma által birodalmivá (valójában uralkodóivá) minősített ügyek teljeskörűen közös ügyeknek minősültek, ezért a magyar politikai elit többsége elutasította.

1861.február 26-án – Schmerling közreműködésével – Ferenc József kiadta a birodalmi képviselőket szabályozó pátensét. Azért volt ez az elnevezés (pátens = nyiltparancs), mert az októberi diplomát az uralkodó „visszavonhatatlan alkotmányos törvény”-nek tekintette, melynek „továbbfejlesztése”, „végérvényes változata” ez a pátens.

A birodalmi képviselőkről szóló törvényi rész a császár jogköréről kimondja:

„8.§. A császár nevezi ki az elnököt és alelnököt, mindenik ház tagjai közül.

9.§. A birodalmi tanácsot a császár évenként összehívja

18.§. A birodalmi tanács elnapolása, valamint a követek házának feloszlata a Császár rendeletére történik.”⁷.

Az uralkodó sietett: 1861.április 29-ére összehívta a birodalmi tanácsot, ezért felszólította Vay bárót javaslatai haladéktalan előterjesztésére, „melyek szerint a magyar országgyűlés föl leszen szólítandó, hogy követek kiküldése által már a legközelebbi birodalmi tanácsi gyűlésben is egyfelől kellően tartsa fenn az ország befolyását azon ügyekre, melyekben okt.20-diki diplomám II.szakaszához képest ezentúl csak népeim czélszerűen rendezett részvétele mellett akarok eljárni és határozni, a nélkül, hogy másfelől a birodalmi tanácsba küldendő magyar követek kiküldésének módja iránti végleges intézkedés el legyen hamarkodva.”⁸.

Ferenc József 1861.április 2-ára az országgyűlést összehívta.

3.2. Az 1861. évi országgyűlés az alkotmányos rendezés lehetőségéről

Az 1848.évi V.tc. szerint lebonyolított választáson sokan nyertek azok közül, akik '48-ban is képviselőiséget szereztek.

---

⁷ Kónyi im.357-358.o.

⁸ im.359.o.

Az összeülő országgyűlés alaphangulatát eleve meghatározta, hogy Erdély ezen nem vehetett részt, neki külön országgyűlése volt. Ez kizárta, hogy '48-as alapon megegyezés jöhetne létre. Ráadásul az országgyűlést Budán tartották.

A képviselők erre tekintettel elutasították mind a törvényalkotó munkálatokat, mind a követküldöttek választását a birodalmi tanácsba.

Ferenc Józseftől válaszfeliratukban a '48-as törvények visszaállítását követelték és ebből következőleg elutasították az októberi diplomát és a februári pátenst. Az uralkodó ezekre szintén elutasítólag válaszolt.

Most érkeztünk el a tulajdonképpeni lényeghez: az országgyűlés ama bizonyos válaszához, amely megosztotta a képviselőket. Az országgyűlés egyik fele új feliratot kívánt megszövegezni, a másik fele határozatba kívánta foglalni válaszát.

Deák felirati javaslata a *pragmatica sanctiora* és az áprilisi törvényekre támaszkodva és a koronázás alkotmánybiztosítéki jelentőségére hivatkozva kéri az alkotmányosság helyreállítását, egyúttal császári királyi felségnek szólította Ferenc Józsefet, elismerve a trónutódlás *de facto* jellegét.

A Tisza Kálmán által jegyzett határozati javaslat '48-as alapokról támadta az abszolutisztikus rendszert, nem említi a *pragmatica sanctiot* és megszólítása *sincs*.

Ferenc József döntött: nem bocsátkozott további vitába, augusztus 22-én feloszlatta az országgyűlést. Koronázásról szó sem lehetett.

Schmerling könnyedén vágta Deákék szemébe: *Wir können warten!* (Várhatunk!)

3.3. A kiegyezés előkészítése

Ennek a politika – és jogtörténeti jelentőségű témának igen kiterjedt szakirodalmi anyaga van.

Talán érthető, ha kizárólag Deák ezirányú közjogi munkálkodására szűkítjük le vizsgálódásainkat, még akkor is, ha tudjuk, hogy az, amit kiegyezésnek nevezünk, lényegében már 1863-ra politikailag kiérlelt koncepció volt (gróf Apponyi György és köre révén).

Deák három, nyomtatásban megjelent munkája érdemel figyelmet:

- Adalék a magyar közjoghoz
Észrevételek Lustkandl Venczel munkájára:
„Das ungarisch – österreichische Staatsrecht”
A magyar közjog történelmének szempontjából
Pest 1865 (reprint 1987)
- A „húsvéti cikk”
1865.április
- A „májusi program”
1865.május

Az „Adalék” reflexió egy osztrák jogtudósnak a Verwirkungstheorie-n alapuló könyvére, melyben tételesen nagy közjogi tudással utasítja vissza a jogeljátszási elméletet, s kimutatja, hogy az ország mindig akkor volt kénytelen fegyvert ragadni, ha alkotmányát veszély fenyegette a Habsburgok részéről. Deák jogi érvelése a pragmática sanctió, az 1791. évi 10. és 12. továbbá az 1848-as áprilisi törvények együttes elismerése és érvényessége körül forgott.⁹

A „húsvéti cikk” szintén vitairat formailag. Itt is a pragmática sanction, az 1791.évi 10., 12. és 19. cikkelyeken és a koronázáson van a hangsúly. Deák a közös uralkodó és a közös védelem mellett hangsúlyozta a Lajtántúl alkotmányos szabadságát is. A pragmática sanctioból vezeti le a közös védelem ügyét, de ebben nincs igaza, mert az 1715.évi 8.cikkely állította fel az egységes hadsereget, tehát még a trónöröklési törvény előtti dologról van szó.

A „májusi program” – nevében is benne van – a kiegyezés főbb kérdés csoportjait és az arra adott válaszokat tartalmazta. A Deák által közös ügynek ítélt udvartartás közössége nem került be a kiegyezési törvénybe. A kiegyezés történelmi tett volt. A

---

⁹. „A magyar alkotmánynak azon alaptörvényei, melyek azt rendezik, hogy a magyar király koronáztassa meg magát, s a koronázása előtt kiadandó királyi hitlevél által az ország jogait, szabadságát, törvényeit ünnepélyesen biztosítsa, nem 1848-ban keletkeztek, s ha az 1848.évi törvények soha létre nem jöttek volna is, még sem lehetne elvitatni, hogy mind a koronázás, mind a királyi hitlevél előleges kiadása alkotmányszerűleg múlhatatlanul szükséges.” (166-167.o.)

birodalom új neve az Osztrák-Magyar Monarchia lett, államrezonját a szakirodalom dualizmus¹⁰. kifejezéssel illeti.

Ferenc József 1865-ben újból összehívta az országgyűlést és 1867.februárjában gróf Andrássy Gyula miniszterelnöki kinevezésével elkezdődött a kiegyezési törvények összeállítása és elfogadtatása, a múlt intézményrendszerének (kancellária, helytartó-tanács) felszámolása, majd a koronázással a parlamentarizmus visszaállítása.

1867-tel - Kajtár István szerint – „a nemzeti jogrendszer és államszervezet restaurálásra került.

....a kiegyezés zárt nagypolitikai rendszer volt, amelyet továbbfejleszteni nem lehetett és ezek a keretek a magyar államgépezet fontos részterületeit deformálták.”¹¹.

---

¹⁰. „Kemény Zsigmond már 1850-ben kimondá a »dualizmus« szót, ezzel feltételezván, hogy a »birodalmi egység« ez akkoriban örök és változhatatlannak tartott követelmény egyenjogú államfelekként fogja Ausztriát és Magyarországot összekapcsolni.”

Szekfü Gyula: Három nemzedék és ami utána következik.

ÁKV-Maecenas, Bp. 1989. 182.o.

¹¹. Dr.Kajtár István: A magyar állam modernizációs folyamatai a XIX.században.

(Kitekintéssel a XX.század első felére)

Jogtudományi Közlöny 1997.március 128.o.

4.) A király jogállása és jogi védelme a dualizmus időszakában (1867-1918)

Amikor 1867-június 8-án Ferenc Józsefet magyar királlyá koronázták és hitlevelét az 1844.évi 1.tc. szerint immáron magyar nyelven kiadta, akadály nélkül gyakorolhatta koronás államfői jogait. Az ún. '67-es törvények szentesítésével kezdetét vette a félévszázados dualista korszak, melynek története szakmailag jól feldolgozott.

Ebben a fejezetben leginkább a Mezey Barna által szerkesztett tankönyvre¹ támaszkodtunk, mert ezt tartjuk az egyik legjobb összefoglalásnak.

4.1. A '67-es törvények a király jogállásáról és jogköréről

A dualizmus korában az államfői tisztet továbbra is a király személyesítette meg. Az 1867-es kiegyezéssel megszüntették a magyar alkotmányosság szerinti addigi jogellenes állapotot. A még életben lévő törvényes királyt, V.Ferdinándot, akinek lemondását a magyar országgyűlés 1848.decemberében nem fogadta el, most már törvény alapján lemondott királynak² tekintették. Törvénybe iktatták a soron következő Ferenc Károly főherceg lemondását² is, és annak fia, az 1848.december 2-a óta de

-
1. Magyar alkotmánytörténet.
Szerkesztette: Mezey Barna.
Osiris Bp.1995. 275-278.o.
Néhány helyen szó szerinti átvétel van a könyvből a pontos fogalommeghatározás miatt, de külön jelöléstől eltekintettünk.
  2. 1867.III.tc. Ő császári s apostoli királyi Felségének V.Ferdinándnak a trónról, és fonséges császári királyi főherczeg Ferenc Károlynak a trónöröklésről még 1848-ik évben történt lemondásaikról.
Utólagos becikkelyezésről (1.§.) van szó, és (2.§.) az 1861.évi előterjesztésükkor nem voltak elfogadhatóak, mivel a „lemondási okiratok... általánosságban és csak az ausztriai császárságról, s az ehhez tartozó országokról” szóltak, pedig tudvalevő, hogy Magyarország „saját alkotmányánál fogva önálló ország, azokban külön megemlítve nincsen; - minthogy továbbá azon okiratok az országgyűléssel tárgyalás, elfogadás és törvénybe iktatás végett annak idejében nem is közöltettek: az országgyűlés ünnepélyes óvást tesz ezennel minden ebből Magyarország önállására és függetlenségére nézve vonható káros következtetések ellen.”
A 3.§. az ország jogainak jövőre nézve történő biztosítása érdekében megállapítja, hogy „minden ezentúl bekövetkezhető trónlemondás Magyarország külön értesítése mellett, s alkotmányos hozzájárulásával történjék.”
Magyar Törvénytár 1836-1868.évi törvényczikkek.
Bp. 1896. 330.o.

facto uralkodó, de a magyar törvények szerint eddig trónbitorlónak tartott Ferenc József trónutódlását.³ A most már törvényes (de jure) uralkodót megkoronázták, letette az esküt, kiadta a hitlevelet, s mindezeket törvénybe iktatták (1867: I-V.tc.).

A király jogállása az 1848.évi márciusi törvényeknek a kiegyezési törvényekkel módosított, illetve kiegészített szabályain nyugodott.⁴ Az államfő egyben egy közép-európai birodalomnak, az Osztrák-Magyar Monarchiának volt az uralkodója, s ez a jogállás a magyar király részére is kiemelkedő helyet biztosított az állami szervek között. Ezért a királynak a feudális korban kialakult jogai a kiegyezés után is megmaradtak, s azok csak annyiban változtak, amennyiben azokat a független felelős magyar minisztériumot felállító 1848-as törvények (módosítva az 1867: VIII.tc-kel) korlátozták. A királynak a hazai politika színpadán tapasztalt kivételezett helyzetét nemcsak a Monarchia nagyhatalmi státuszának köszönhette, hanem a dualizmus idején uralkodó közjogi szemléletnek, a szentkorona-tanának is. A király személyét a feudális kor óta felségesnek, szentnek és sérthetetlennek tekintették. A szent jelzőt az

³ 1867: I. és II.tc. Ferenc József királlyá avatásáról és koronázásáról, valamint a hitlevélről.

A II.tc. előbeszéde tartalmazza a koronázás időbeni kitolódásának magyarázatát: „mi tetteg át is vettük az uralkodást, közbejött súlyos akadályok miatt azonban az 1791-dik évi III.t.c. által kijelölt határidő alatt, mint Magyarország és társországi királya magunkat meg nem koronáztathattuk. Később 1861-ik évben megkoronáztatásunk végett összehíván az országgyűlést, ...megkoronáztatásunk azonban a fenforgott nehézségeknél fogva ekkor sem teljesülhetett.” (327-328.o.)

A szöveg eufémisztikus: 1848/49 = közbejött súlyos akadályok értsd: szabadságharc
1861 = fennforgott nehézségek értsd: a februári pártus elutasítása

⁴ Összességében négy törvénycikk módosította a '48-as áprilisi törvényeket:

1.) az 1867: VII.tc., mely az 1848: III.tc. 2.,3.,9.,11.,17.,19. és 38.§-ait érvénytelenítette, ezzel a nádor király-helyettesítő jogköre megszűnt. István volt nádor 1867.február 19.-i halála megkönnyítette a kérdés rendezését.

Egyebekben a 2.§. kimondta: „mindaddig, míg a nádori méltóság hatásköre a felelős kormányzat elveivel megegyezőleg, törvény által szabályozva nem lesz: a nádor-választás elhalasztatik.”

Mivel ilyen irányú jogalkotásra később sem került sor, mai kifejezéssel élve mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenes helyzet teremtődött. Ez közjogi problémát nem okozott. Dr.Molnár Kálmán, a Horthy-korszak közjogásza, a nádori tc. kvázi felfüggesztése ellen azzal érvelt, hogy „a nádornak éppen mint gyámkormányzónak hatásköre a legteljesebb összhangban van a felelős kormányra vonatkozó szabályokkal, alkotmányunk szellemének az a megoldás felel meg legjobban, hogy törvény intézkedjék az elhalasztott nádorválasztás megtartásáról, s a megválasztandó nádor az ő törvényes hatáskörében, mint gyámkormányzó, a kiskorú király nevében a felelős minisztérium útján gyakorolja a királyi hatalmat.” (Magyar Közjog II.k.Danubia 1928. 493.o.) Ilyen körülmény a dualizmus idején nem állt fenn, de elvi jelentőségű felvetésnek tartjuk.

2.) az 1867: VIII.tc., mely az 1848: III.tc. 12.§-át módosította, miszerint a minisztereket a miniszterelnök előterjesztésére a király nevezi ki (eredetileg csak megerősítette);

3.) az 1867: X.tc. az 1848: IV.tc. 6.§-át módosította, erről részletesen szólunk alább a fejezetben belül;

4.) az 1867: XI.tc., mely felfüggesztette a nemzetőrsegről szóló 1848: XXII.tc. hatályát.

egyházi felszentelés alapján kapta, s a sérthetlenség fokozott büntetőjogi védelmet jelentett, és személye semmiféle vitába bevonható nem volt. Személye elleni bűncselekményt, a felségsértést a legszigorúbban, halállal büntették. Ugyanakkor személye felelőtlen volt, tehát jogi felelősséggel az államban senkinek sem tartozott, ellene sem bűnvádi eljárást, sem polgári pert nem lehetett indítani. Magánjogi viszonyait tekintve a közönséges jogrend vonatkozott rá is, de az ilyen természetű követelések tekintetében az udvari titkár képviselte.

A király környezetének állandó szervezete az udvartartás volt, ami szintén a feudális korból hagyományozódott át.

(A királyi család tagjait is külön jogállás illette meg, ügyeiben az 1909: XVI.tc. szerint külön bíróság, a főudvarnagyi bíróság döntött, mely kivételes bíróság volt.)

Az uralkodói jogkör kiterjedt a törvényalkotásban, a kormányzásban, a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban való közreműködésre.

A király jogai a törvényhozásban az országgyűlés működésének és tevékenységének befolyásolásában, valamint a jogalkotás aktív alakításában jelentkezett. Az országgyűlés működésével kapcsolatban az uralkodó rendelkezett az országgyűlés összehívásának, elnapolásának és felosztásának jogával. A király már a koronázás előtt is rendelkezett az összehívás jogával. Az országgyűlés megnyitását rendszerint személyesen végezte, s ekkor adott útmutatót az országgyűlésnek a kidolgozandó törvényekre a trónbeszédben vagy biztost küldött ki, s az olvasta fel a trónbeszédet. A király az elnapolást, a tárgyalások felfüggesztését kimondhatta bizonytalan időre, vagy az elnapolást elrendelő királyi leirat megjelölte az országgyűlés újbóli összeülésének napját. (E jogkörbe tartozott az éves ülésszakok berekesztése, illetve újból való megnyitása.) Az országgyűlés felosztatásának joga 1848 óta nem illette meg korlátlanul az uralkodót. Csak akkor oszlathatta fel az országgyűlést, ha az előbb megtárgyalta az előző évi zárszámadást és a következő évi költségvetést. Az 1848: IV.tc. még azt a korlátot is felállította, hogy a felosztatástól számított három hónap alatt a király az országgyűlést újból összehívni köteles. Az országgyűlés felosztatása terén 1848-ban meghatározott államfői jogkör 1867-ben módosult.

Az 1867: X.tc. ugyanis lehetővé tette a parlament feloszlását abban az esetben is, ha a költségvetést és az előző évről szóló zárszámadást nem fogadták el. Azonban a törvény hozzátette, hogy ilyenkor az országgyűlést három hónapon belül még úgy kell összehívni, hogy az állami élet vitelében meghatározó jelentőségű döntések megszülethessenek.

A törvényalkotás terén a királynak maradt a törvénykezdeményezési jog, amit 1848: III.tc. alapján a felelős magyar minisztérium útján gyakorolt. Mielőtt a minisztérium egy-egy törvényjavaslatot az országgyűlés elé kívánt terjeszteni, erre a királytól engedélyt kért, ez volt az ún. előszentesítési jog.⁵ A törvényhozásban a legjelentősebb joga az uralkodónak a törvényszentesítő jog volt, ehhez járult a törvény kihirdetésének joga. A törvényszentesítési jog az uralkodót a törvényhozásban az országgyűléssel egyenrangú tényezővé tette. A szentesítés jogát elvben korlátlanul gyakorolhatta, azt minden indoklás nélkül megtagadhatta, s ekkor a törvényjavaslat nem lett törvényt.

A magyar közjog szerint az állami végrehajtó hatalom birtokosa a király volt, aki ezen jogát az 1848: III.tc. értelmében gyakorolhatta – a független felelős minisztérium útján. A királyt a végrehajtó hatalom gyakorlásával elsősorban a kormányzati jogkör illette meg. A kormányzást nem az állami célok konkrét megvalósítása volt, hanem a megvalósításhoz szükséges feltételek előteremtése és a megvalósítás irányítása. A királyt a legmagasabb rendű végrehajtó tevékenységet a kormány útján gyakorolta, míg a közigazgatást, a konkrét ügyek intézését a királyi és az önkormányzati közigazgatási szervek látták el. A királynak azokat a jogait, amelyek a kormányzás körül megillették kormányzati vagy politikai felségjogoknak szokás nevezni. Ezek közül egyes jogokat a király saját személyében gyakorolt – ezek voltak az ún. fenntartott felségjogok. Más jogokat átengedett a kormánynak, illetve más királyi szervek

---

⁵. Az előszentesítési jogról Ferenc József, Andrássy Gyula és Lónyai Menyhért egyezett meg Deák tudta nélkül (aki ezért maradt távol a koronázási ünnepségtől, a király viszont nem ment el a temetésére Deáknak). Ferenc József ezen engedmény birtokában egyezett bele az egész kiegyezésbe, s tette Andrássyt miniszterelnökévé. Ferenc József amikor esküt tett a magyar alkotmányra még a '48-as eredeti törvényekre tette meg ezt, ő maga a módosítást előszentesítette majd szentesítette. Az előszentesítési jog létéről 1897-ben indiszkréción folytán értesült a közvélemény.

Az előszentesítési jog fenntartott felségjognak minősült és a királynak lehetősége nyílt ezáltal a személyes beavatkozásra.

hatáskörébe – ezek voltak az ún. átengedett felségjogok. A kormányzati felségjogok a rendelalkotási jogkört, a szervezés jogkört, a főfelügyeleti jogkört, a főkegyúri jogot, a hadügyi felségjogot és a külügyi felségjogot tartalmazták.

A fenntartott felségjogok közé tartozott a királyi rendelalkotási jogkör. A király rendelalkotási joga és gyakorlata a kiegyezés után szűk térre szorult vissza, s miniszteri ellenjegyzés volt érvényességéhez szükséges. Az egyik legfontosabb kormányzati felségjog a szervezési jogkör volt, mely a hivatalok szervezéséből és betöltéséből állt. A hivatalok szervezését azonban a király csak a törvénynek korlátai között végezhetette. A szervezéshez tartozott a kinevezési jogkör is. E jogkörben szinte a legfontosabb tevékenység a kormány kinevezése és felmentése volt. A király ezt a jogot általában a parlamentarizmus elvei szerint gyakorolta, vagyis úgy, hogy a miniszterelnököt és a szakminisztereket az országgyűlésben többségben lévő párt (vagy koalícióban lévő többségi pártok) tagjai közül nevezte ki, bár ez törvényen nem alapult. A kormány tagjain kívül a magasabb rangú állami tisztségviselők kinevezése is királyi jogkör volt. Ezt a király a kormány (avagy a szakminiszterek) előterjesztése alapján eszközölte. A kinevezés jogkör kiterjedt az egyházi és a világi kinevezésekre. Az előbbi a főkegyúri jog alapján történt, az utóbbi a magasabb állami hivatalnokok, katonatisztek és bírák kinevezésére vonatkozott. A kinevezési jogkörbe tartozott egyes címek, méltóságok, rendek adományozása is. A király adományozhatott nemesi illetve főnemesi címeket. Ismert volt a panaszjog, a közvetlenül az uralkodóhoz fordulás joga is. Kmety Károly szerint a királyi intézkedés általános törvényességi fórumnak számított, mivel közigazgatási jogilag a király a minisztertanács elnöke, a kormányzat feje.

A királynak mint a végrehajtó hatalom fejének igen széles körű felügyeleti jogköre volt. Az uralkodó valamennyi állami és önkormányzati szerv fölött, illetve magántársulattal, testülettel, alappal és alapítvánnyal kapcsolatban felügyeletet láthatott el. Ezt nevezték főfelügyeleti jogkörnek. Ezekkel kapcsolatos bármely ügyben felvilágosításra tarthatott igény, bizonyos esetekben királyi biztost rendelhetett ki. Az államfői főfelügyeleti jog kiterjedt az állam területén működő valamennyi egyházra. Ezt a jogot egyház körüli felségjognak nevezték. Ez nem volt azonos a főkegyúri joggal. A különbség az volt, hogy még az egyház körüli jogok az államfőt

valamennyi egyházzal szemben megillették, a főkegyúri jog a király joga volt a katolikus egyházzal szemben. Az egyház körüli jogokat nemcsak a király, hanem a mindenkor államfő is gyakorolhatta, a főkegyúri jog a király joga volt. További különbség, hogy míg az egyház körüli jogok negatív jellegűek voltak, az állam csak arra ügyelt, hogy az egyes egyházak ne kerüljenek ellentétbe az alkotmánnyal és a törvényekkel, a főkegyúri jog mélyen belenyúlt a katolikus egyház belső életébe, pozitív természetű jogosítványokat tartalmazott.

A főkegyúri jog a magyar királyt, mint – a magyarországi egyházalapításban elévülhetetlen érdemeket szerzett – első uralkodóik örökösét illette meg. A főkegyúri jogba foglalt jogosítványok közé tartozott a dualizmus korában az egyházi szervezési jogkör, ennek alapján a király állapította meg a katolikus egyház magyarországi területi beosztását, ő alakított érsekségeket, püspökségeket, apátságokat és prépostságokat.

A főkegyúri kinevezési jogkör alapján a király a szervezési jogkörben biztosított helyekre a főpapokat kinevezte (a dualizmus korában a kormány előterjesztésére); a pápát csupán a megerősítés joga illette meg elvileg. Az érseki, püspöki javadalmak betöltésének korlátlan jogát azonban a gyakorlat jelentős mértékben csökkentette, így a dualizmus főpapjai előzetes pápai beleegyezés nélkül nem foglalták el székeiket. Az egyetemes kegyúri jog következtében minden kisebb egyházi állásra vonatkozó kegyuraságok fölött a király felügyeletet gyakorolt. E jogot a vallás- és közoktatásügyi miniszter útján gyakorolta. E jog gyakorlása során a miniszter vitás kegyúri kérdésekben legfőbb bírói fórummá vált. A kegyúri felügyelethez tartozott, hogy a javadalmask kötelezettségteljesítését a király ellenőriztethette. Ezt a jogot is a vallás- és közoktatásügyi miniszter szervein keresztül gyakorolta. Ide tartozott a javadalmask által kezelt alapok, alapítványok felügyelete is. Egyes egyházi célú javadalmakat a király külön szerv, a közalapítványi királyi ügyigazgatóság útján kezeltette. (Az említett alapítványok feletti felügyeletet a király egy 1880-ban felállított s részben egyházi, részben világi tagokból álló bizottság által gyakorolta.)

Az államfői felségjogok közé tartozott a külügyi és a hadügyi felségjog. A külügyi

felsőbíró⁶ keretében az uralkodó nemcsak a külügyek intézését irányította, hanem követeket küldött, fogadott, nemzetközi szerződéseket kötött. Ha a nemzetközi szerződések törvényhozási ügyekre vonatkoztak, azoknak belső érvényéhez elengedhetetlen volt a törvénybe iktatás is. A király a külügyi felsőbíró keretében a külpolitika irányainak meghatározásában is túlsúlyos funkciót töltött be. A külügy az 1867: XII.tc. 8.§-a alapján mindazonáltal közös ügynek számított.

A hadügyi felsőbíróval⁷ a király a magyar országgyűléstől és a kormány közreműködésétől teljesen független módon különleges jogokat élvezett. A királyt mint legfőbb hadurat megillette a hadsereg vezérletére, vezényletére és belsőszervezetére vonatkozó rendelkezés joga. A vezérlet a hadsereg háborúban való közvetlen irányítását jelentette, a vezénylet ezzel szemben a hadi igazgatás területén érvényesülő parancsolási jogot és a fegyelmi – fenyegető hatalmat testesítette meg, míg a belsőszervezésre vonatkozó rendelkezés joga a hadsereg belső struktúrájának meghatározásában öltött alakot: magában foglalta a kinevezések jogát, a fegyvernemek, csapatok és különböző katonai hatóságok létesítésével, felállításával, megállapításával összefüggő kérdések eldöntését. A vezérlet csak a honvédségnél és a népfelkelésnél volt megszorítva, amelyeket csupán a törvényhozás előzetes hozzájárulásával lehetett az ország határain kívül alkalmazni. Míg a királynak a közös hadsereggel kapcsolatos hadügyi felsőbírói jogai nem voltak korlátozva, a kiegyezési törvényben „magyar

---

⁶ Az ún. kiegyezési vagy közösügyi törvény, az 1867: XII.tc. 8.§-a szól a külügyekről: „a birodalom diplomaticai és kereskedelmi képviseltetése a külföld irányában és a nemzetközi szerződések tekintetében fölmerülhető intézkedések, mindkét fél ministeriumával egyetértésben és azok beleegyezése mellett, a közös külügyminister teendői közé tartoznak.” (335.o.)

A közös külügyminiszter betöltötte a császári ház minisztere tisztségét is, erre tekintettel irányíthatta a közös minisztertanácsot, elnökölve ülésein. Mivel a 8.§-ban körülírt jogkörnek nem volt osztrák tükörcépe, ezért a magyar miniszterelnök – szemben a közös külügyminiszter álláspontjával – „legális igényt tarthat a külpolitika befolyásolására, holott a felelősséget a külpolitikáért egyedül neki kell viselnie.” (Somogyi Éva: Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában História Könyvtár Bp. 1996. 65.o.)

⁷ A hadügy, mint a közös védelem másik eszköze az 1867: XII.tc. 9-15.§-aiban lett körülhatárolva. Itt valódi és korlátlan a királyi jog: „mindaz, a mi az egész hadseregnek és így a magyar hadseregnek is, mint az összes hadsereg kiegészítő részének, egységes vezérletére, vezényletére és belsőszervezetére vonatkozik, Ő Felsége által intézendőnek ismertetik el.”

Magyar Törvénytár im.335.o.

Ami ezeken felül van: újoncmegajánlás joga, feltételei, szolgálati idő; a katonaság elhelyezése és élelmezése, valamint az ország védelmi rendszerének megállapítása vagy átalakítása (12-13.§-ok) a magyar törvényhozás jogköre, illetve törvényhozási beleegyezése útján lehetséges.

hadsereg” néven létrehozott honvédség tekintetében a magyar honvédelmi miniszterrel kellett jogkörét bizonyos mértékben megosztania. Eckhart Ferenc úgy vélte, hogy a honvédség a birodalmi hadsereg mögött másodrendű szerepet játszott. Az uralkodót még megillette a hadüzenet és a békekötés joga. Az uralkodónak a hadsereggel kapcsolatos rendkívül széles jogköre volt az, amely illuzórikussá tette a magyar önrendelkezést a dualizmus korában, és a legtöbb közjogi harc épp e jogkör csökkentésére irányult (ún. véderővita a XX.század elején, amikor hadügyi felségjoga alkalmat adott neki a személyes beavatkozásra és kormányzásra az országgyűlés ellenében is).

A monarchia közös uralkodójának a közös ügyek feletti legfőbb döntéshozatali, valamint a hadsereg és a bürokrácia feletti rendelkezés joga erős pozíciót nyújtott a két ország közötti hatalmi kiegyensúlyozás⁸ terén is.

4.2. Az államfő (és az uralkodóház) jogi védelme

A magyar közjogban régtől fogva ismeretes volt a hűtlenség⁹ fogalma, melynek esetköreit az országgyűléseken időről-időre aktualizálták.

---

8. „az alkotmányos formák színleges behozatala és a demokratikus intézmények meghamisított alkalmazása mennyire megerősítik a dinasztiai hatalmát és az osztályuralmat. A királyi hatalom Magyarországon épen olyan koriátlan 1867 óta, mint azelőtt. De azért a király a legalkotmányosabb uralkodó nevét viseli.” Szende Pál: A magyar látszatalkotmány. Huszadik Század 1912.július-december. 28.o.

9. Werbőczy Hármaskönyve I. 14.alatt a hűtlenség 18 esetköréről tesz említést, melynek csúcán az alábbi két meghatározás áll:

„1.§. Első eset a felségsértés bűne; ha tudniillik valaki fejedelmünk személyére szentségtelen kezet vet, vagy fegyverrel, avagy méreggel élete ellen tör, vagy azok közé a falak közé vagy abba a házba, a hol a fejedelem maga tartózkodik, hatalmasul beront.

2.§. Második eset az: ha valaki nyilván az alkotmány, a király és korona közhatalma ellen támad és ellene szegül. E támadást azonban úgy értsd, hogy akkor, ha jogos önvédelemből történik, nem szül hűtlenségi vétket.”

Werbőczy Hármaskönyve Pécs 1989. 77.o.

4.2.1. A büntetőjogi^{10.} védelem esetei

Az 1878: V.tc. (Btk) különös rész I.fejezete foglalkozik a felségsértés, II.fejezete a király és a királyi ház tagjainak bántalmazása és megsértése, III.fejezete a hűtlenség tényállásával.

Btk.126.§: A király elleni felségsértés büntettét követi el:

1. aki a királyt a.) meggyilkolja, b.) szándékosan megöli, vagy c.) ezen cselekmények valamelyikének véghezvitelét megkísérli.

A király halálának gondatlan okozása nem számít felségsértésnek, ahogy a jogos védelem, végszükség, ténybeli tévedés a beszámítást kizárja. Király a törvényes király is, de nem az a trónörökös és a kormányzó, ellenük nem lehet szó felségsértésről.

2. aki a király testi épségét megsérti, vagy az uralkodásra alkalmatlanná teszi.

Csak szándékosan követhető el, s legalább könnyű testi sértés okozásával.

3. az, aki a királyt a.) az ellenség hatalmába adja, vagy b.) az uralkodásban akadályozza, vagy c.) személyes szabadságától erőszakkal vagy fenyegetéssel megfosztja.

Csak szándékosan követhető el.

4. aki előzőeket megkísérli,
5. aki szövetség létrehozását megkísérli vagy létrehozza és a felségsértés elkövetésében megegyezik
6. a felségsértés előkészülete is büntetendő

---

^{10.} Ebben a részben nagy hasznunkra és segítségünkre volt:
Finkey Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve Bp. 1902 c.könyv, különösen a 675-685.o. közötti része.

Btk.127.§. az alkotmány elleni felségsértés esetei:

1. a trónöröklés törvényes rendjének erőszakos megváltoztatása
2. a magyar állam alkotmánya, a társországokkal vagy a monarchia másik államával fennálló államjogi kapcsolat erőszakos megváltoztatása.

Btk.139-141.§. a király és a királyi ház tagjainak bántalmazása és megsértése négy esetköre

1. a király tetteleges bántalmazása
kivéve: felségsértés
2. a király elleni sértés (becsületsértés szóban vagy írásban)
3. a királyi ház tagjainak bántalmazása
kivéve: súlyosabb esetben.
4. a királyi ház tagjai elleni sértés (ez vétségi alakzat)

A III.fejezet a hűtlenség két esetét különbözteti meg:

- katonai hűtlenség (árulás)
- diplomáciai hűtlenség

Az 1879: XL.tc. a kihágásokról szóló btk. (Kbtk.) I.fejezete rendelkezett az állam elleni kihágásokról: a hűtlenség büntette vagy vétsége mellett kisegítő tényállást határozott meg (pl.: tiltott zászlók, címerek, jelvények kitűzése, használata, terjesztése).

Az 1913: XXXIV.tc. új módon szabályozta a király megsértését, a királyság intézménye elleni támadást, mozgalmat (pl.: a 2.§. szerint király elleni sértés valósul meg, ha az uralkodót sértő módon bírálja, de elkövethető nyomtatás, irat, vagy képes ábrázolás közszemlére tételével, nyilvános szóval).

4.2.2. Egyéb jogi védelem

Az 1879: L.tc. a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről rendelkezett. A Habsburg-ház tagjai ipso iure, magyar állampolgárok is voltak. Ha e házbeli jogállását elveszti, akkor ezen ap.tc. döntötte el, hogy megszűnt-e egyúttal magyar állampolgár is lenni.

Az 1885: VII.tc.2.§-a az uralkodóház felnőtt férfi tagjainak biztosította a főrendiházi tagságot.

Az 1909: XVI.tc. létrehozta a főudvarnagyi bíróságot. Elnöke egyes bíró, aki intézkedik a királyi ház hitbizományai feletti felügyeletről. Székhelye: Budapest, fellebbezési fórumai a budapesti ítélőtábla és a kúria.

Az ingatlanjaikra vonatkozó dologi jogok/terhek rendes bíróság előtt voltak intézendők.

Bizonyos adók és közszolgáltatások alól mentességet élveztek.

4.3. *Közjogi problémák – alkotmányos válságok és feloldásuk Magyarországon Ferenc József királyi működése során (1867-1916)*

A dualizmus időszaka 1914-ig igen boldog békeidőnek tűnt már a kortársak szemében is, azért nem nélkülözte közjogi tekintetben a drámai elemeket sem.

A közös ügyek terén maga az 1867: XII.tc. 21.§-a adott lehetőséget az uralkodónak arra, hogy ha se a delegációk, se „a két országgyűlés nem tudna egymással kiegyezni: akkor a kérdést, az előterjesztett adatok alapján, Ő Felsége fogja eldönteni.”¹¹.

A.J.P. Taylor szerint azzal, hogy a delegációkra csak a dolgok megvitatása és egyeztetése hárult és az uralkodó kezében volt a döntés kulcsa, ezzel az álláspontjukkal a magyarok „megtagadták a birodalom többi népével való együttmű-

---

¹¹. i.h.: Sorsdöntések
Szerkesztette: Gerő András
Göncöl Kiadó Bp. é.n. 105.o.

ködést, ismét az uralkodói hatalmat erősítették”¹².

Az 1867-es kiegyezés - mint forma - alapjában véve egy szűk réteg titkos tárgyalás-sorozata volt Ferenc Józseffel, ahol a hadügyön kívül minden alku tárgya lehetett (többé-kevésbé). A monarchia működőképességét az évenkénti közösügyi költségvetés elfogadása tette lehetővé. A kiegyezési törvény a közös érdekű ügyekre tízévenkénti újratárgyalást írt elő, meghagyva az alkudozások lehetőségét a két fél parlamentjének.

A kiegyezés polgári keretek között sikeresen stabilizálta a külföld felé a kettős monarchiát, de belső válságain is sikeresen kerekedett felül.

4.3.1. A közjogi terminusok (korona és monarchia) helytelen alkalmazása

1868. november 14-én uralkodói kézirat született az új államalakulat elnevezéséről. E szerint a Ferenc József által uralt „országok és királyságok összessége(!) vagy osztrák-magyar monarchia, vagy osztrák – magyar birodalom névvel neveztessek.”¹³

Ferdinandy nem tartotta helyénvalónak (visszamenőlegesen!) a monarchia kifejezés használatát, különösen együttes alkalmazásukat: „mert nincsen sem osztrák-magyar monarchia, sem magyar-osztrák monarchia, sem osztrák és magyar monarchia, sem egységes, sem együttes, sem kettős monarchia, hanem van magyar monarchia és van osztrák-monarchia; ha pedig együtt akarjuk a két államot megnevezni, akkor lehet Magyarország és Ausztria, és csakis ez utóbbi elnevezés felel meg tökéletesen a két állam között fennálló viszony jogi természetének.”¹⁴

---

¹² A.J.P. Taylor: A Habsburg Monarchia 1809-1918.

Scolar Kiadó 1998. 159.o.

Taylornek nincs teljesen igaza, mert a kiegyezési tc.23.§-a nevesítette, hogy az országgyűlés „Ő Felsége többi országaival érintkezni akar”.

¹³ -I-GY-S. ismertetője Ferdinandy Gejza: Korona és monarchia c. dolgozatáról.

Századok 1904. 178.o.

¹⁴ im.177.o.

A '67-es törvényekben is említett birodalom kifejezés jobban kifejezi és visszaadja a feloszthatatlan és elválaszthatatlan együttbirtoklást, ezért hódított tért a Magyar Birodalom kifejezés is.

A korona kifejezés használatát pedig csak a szentkorona-tan értelmében tartja elfogadhatónak, de a király személyére vagy méltóságára nézve nem.

4.3.2. A kvóta megállapítása és az önálló vámterület ügye

A kiegyezési törvény tízéves „futamidőt” szabott a közös érdekű ügyekre. A kvóta megállapítása, a vámterület ügye, majd a korszak utolsó etapjában (1907-től) az önálló jegybank kérdése a két fél gazdasági érdekvényesítő képességét hozta mozgásba – egymás rovására.

A kvóta volt az első megújításra váró tárgykör, amely „harmadfélévig tartó alkudozásaival politikai izgalmat okozott a monarchiában.”¹⁵ Az uralkodó személyes beavatkozása kellett, a kvóta első felemeléséhez.

A vita az 1898: I.tc.-kel, az önálló vámterület megalkotásával és kimondásával folytatódott.

1907-ben ismét bejelentették a vámszövetséget, önálló (autonóm) vámtarifát vezettek be és szerződésre léptek Ausztriával.

Ugyanez az egyezség engedélyezte elvben az önálló bankalapítást is, de gyakorlatilag nem adtak rá lehetőséget (az MNB 1924-ben jött létre).

4.3.3. A véderővita 1889-től a korszak végéig

A kiegyezési törvény az újoncmegajánlás jogát és értelmezését az országgyűlési tárgyak körébe utalta.

Az 1888: XVIII.tc. az uralkodónak jogot engedett a kiszolgált katonák visszatar-tására, póttartalékosok behívására rendkívüli békeszolgálatra.

---

¹⁵ Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet.
Bp.1946. 437.o.

1889-ben a VI.tc. kapcsán bontakozott ki az ún. véderő vita. Az uralkodó és a katonai klikk megkísérelte a tízévenkénti megújítás eltöröltetését. Ehhez kapcsolódott az egyéves önkéntesek szolgálatának átalakítása. Aki a tiszti vizsgát nem tudta letenni, még egy évet köteles szolgálni. Természetesen a plusz egy év a kisebbik baj volt. A nagyobbik: milyen nyelven kell a tiszti vizsgát letenni?

Tekintettel arra, hogy a hadügy királyi felségjog volt, s ebbe beletartozott a hadsereg belszervezete, „ezért az, hogy a magyar parlament a tiszti vizsga, magyar nyelven való letételéről vitatkozott, az uralkodói jogok kétségbevonásának számított.”¹⁶

1903-ban Fejérváry Géza honvédelmi miniszter beterjesztette a létszámemelési javaslatot: a véderővita újabb fejezete kezdődött el, amit parlamenti obstrukció is súlyosbított.

Ez is hozzájárult az 1906.évi alkotmányos válság kirobbanásához.

„A koalíció katonai programjának története is világosan mutatja a magyar országgyűlés és kormány teljes tehetetlenségét a korona túlhatalmával szemben. Az országgyűlés többsége azon a nézetten volt, hogy a katonai felségjogok korlátozandók, hogy a hadsereg magyar részében a vezényszó magyar legyen. Óriási többsége dacára a koalíció semmit sem tudott elérni, mert a királyi vétó lehetetlenné tette a többségi akarat érvényesülését.”¹⁷

1911-ben Hazai Samu honvédelmi miniszter terjesztette be az újabb véderőtörvényt, mely majd' egy évig tartó obstrukciós vitába fulladt.

1912.júniusában Tisza István, letörve az obstrukciót, elfogadtatta az dualista korszak utolsó véderőtörvényét.

---

¹⁶. Boros Zsuzsanna- Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon. (1867-1944)
Korona Kiadó Bp.1999. 23.o.

¹⁷. Szende im.25.o.

4.3.4. Az 1905-1906.évi alkotmányos válság és a király beavatkozása

A dualizmus idején tartott választásokon az 1905.évi volt az egyetlen, ahol az ellenzék győzelmet aratott.

Ferenc József óvakodott a győztes ellenzéknek kormányalakítást engedni, ezért élve miniszterelnök kinevezési jogával báró Fejérváry Gézá, a magyar királyi testőrség kapitányát, táborszernagyot nevezte ki (1905.június – október). E „darabont kormánynak” nevezett testület eleve átmeneti időre vállalta a feladatot és közvetítő szerepre készült. A képviselőház leszavazta a bizalmát kérő kormányt, s ezért alkotmányellenesnek bélyegezte működését.

A konfliktus rávilágított az 1848.III.tc. újabb hiányosságára, a parlament ellenére történő tartós kormányzás lehetőségére.

A k.u.k. hadsereg felső vezetése közben lázasan dolgozott egy Magyarország elleni háború tervén.

A politikusok körében felerősödött a kiegyezés újragondolásának lehetősége. Fejérváry 1905.októberben újból miniszterelnöki kinevezést kapott.

1906.februárjára ért be az alkotmányos válság.

1906.február 17-én Nyíri Sándor honvéd tábornok királyi biztosi kinevezést kapott és két nappal később katonasággal szállta meg az országgyűlés épületét. A történet innen két változatban ismeretes. A történettudomány (Magyarország története 1890-1918) álláspontja szerint üres padosorok előtt olvasta fel a királyi leiratokat a tábornok, majd kiürítette az épületet.

Dr.Molnár Kálmán közjogász viszont arról ír, hogy a képviselőház elnöke átvette „a királyi biztosnak hozzá intézett levelét, s ahhoz mellékelve a teljhatalmú királyi biztos kinevezéséről s az országgyűlés feloszlatásáról rendelkező királyi kéziratokat tartalmazó leveleket. Arra hivatkozva, hogy a magyar alkotmány nem ismer teljhatalmú királyi biztost, s hogy a királyi kéziratok nem a király és az országgyűlés között közvetíteni hivatott miniszterelnöktől érkeztek, a ház – az elnök előterjesztésére – a két mellékelt levelet, illetőleg kéziratot a királyi biztosnak felbontatlanul visszaküldeni hatá-

rozta. Ezután az elnök a következő ülést február 21-ére tűzte ki, s ezzel az ülés véget ért. A következő ülés megtartását karhatalom gátolta meg.”¹⁸

Formailag nem is hirdettetett ki a feloszlatást kimondó királyi leirat, de arról se foglalhattak állást, hogy a képviselőház együtt marad-e a törvénytelenység ellenére!

Az alkotmányosság helyreállítását a királlyal kötött paktum révén Kossuth Ferenc és Andrássy Gyula vállalta a koalíció nevében. Ígéretet tettek, hogy a Fejérváry-kormányt nem fogják az 1848: III.tc.-ben körülírtak szerint jogilag (de anyagilag se) felelősségre vonni.

Az „új” kiegyezés megvalósítása Wekerle Sándorra várt, aki 1907-ben további tíz esztendőre biztosította a dualizmus működőképességét azáltal is, hogy eltekintett a „közös vámterület” fogalmától, helyébe a „szerződés” kifejezés lépett, hiszen 1899-től jogilag már nem létezett a közös vámterület és vámszövetség, csak az ún. viszonyossági viszony került alkalmazásra.

Az első világháború kimenetele megváltoztatta az államjogviszonyt éppúgy mint az államfői tisztség elnevezését és jogállását.

4.4. A trónutódlás kérdése és megoldása

Ferenc József fia Rudolf öngyilkos lett 1889-ben, ezért gondoskodni kellett az utódlásról. Az uralkodó Ferenc Ferdinándot, öccse fiát jelölte trónörökösnek.

Ferenc Ferdinánd 1900-ban morganatikus házasságot kötött Chotek Zsófiával, ezért az uralkodó elfogadtatta az 1900: XXIV.tc.-ket, mely kizárta az utódait az öröklésből.

1914-ben Ferenc Ferdinándot Szarajevóban meggyilkolták.

Trónörökössé Károly főherceg, Ferenc Ferdinánd öccsének a fia lett nevezve.

1916.november 21-én meghalt Ferenc József és IV. Károlyt 1916.december 30-án királlyá koronázta az esztergomi hercegprímás jelenlétében a protestáns Tisza István.

---

¹⁸ Dr.Molnár Kálmán im.589.o.

IV.Károly hitlevelében megerősítette a magyar alkotmányt és a társországok közjogi állását.

1918.október 17-én kiáltványban jelentette be államreformját, mely a ciszlajtán területeket nemzetállamokra osztotta fel.

1918.november 13-án Eckartsauban nyilatkozatot tett; ebben lemondott az államügyek további viteléről.

1918 őszen új fejezet kezdődött Magyarország közjogában (is).

VI. Magyarország 1918/19-ben: új állami berendezések (Magyar Népköztársaság; Magyar Tanácsköztársaság) és politológiai szempontú elemzésük

Az I. világháború kitörésekor *Tisza István* miniszterelnök már mérlegelte azt a lehetőséget, hogy az események Magyarországra nézve kedvezőtlenül is alakulhatnak és erre a társadalom nincs felkészülve (de az uralkodó politikai elit se). *Jászi Oszkár* hasonló következtetésre jutott és a nemzetiségek vezetőivel az autonómia kérdéséről tárgyalt. A háború idején érlelte ki az ún. Keleti-Svájc koncepcióját, ám ezen a politika eseményei gyorsan túlhaladtak.

1918.őszére a Monarchia gazdasági és katonai értelemben is padlóra került és a körvonalazódó vereség politikailag aktivizálta, megerősítette és egyesítette azokat az erőket, melyek szembenálltak az anciemre regimmel, a régi társadalmi tagozódással és annak uralkodó rétegeivel.

A Monarchia felbomlási folyamata 1918 októberétől gyorsult fel, ami egyúttal a nemzeti önállóság elérését is jelentette. A Monarchia felbomlása, a Habsburg-ellenesség gyakorlata megvalósulása volt. A szociáldemokrata párt a Habsburgok uralmának megszüntetését csak első lépcsőnek tekintette és híve volt egy második lépésnek, a radikális demokratizálódásnak.

1918 őszén ezek az elvek a gyakorlatban is találkoztak, még pedig úgy, hogy a régi hatalmi gépezet már nem tudta fegyveres erőit felhasználni a változást akarókkal szemben, hiszen belső elnyomó funkciója vált működésképtelenné, miáltal a történelmi Magyarország területi integritását sem tudta megőrizni.

A változást akarók az őszi őrzsás forradalomban (1918.október 30-31.) egyesültek, de elképzeléseik és társadalmi bázisuk is más-más volt.

Az a történelmi – politikai helyzet, amibe Magyarország 1918 őszén került, mindenképpen válsághelyzet volt.

Milyen kiutak, kilépések, kitörési lehetőségek álltak az ország előtt? Történetfilozófiailag három megoldás kínálkozott, de az már a történelem játéka – Hegellel szólva az ész csele -, hogy mindhárom megoldási mód egymás után sorra került.

1. polgári demokrácia

Károlyi Mihály nevével fémjelzett irányzat, mely a *Ny-Európához való felzárkózást* hirdette a *politikai rendszert tekintve, gazdaságilag pedig a modernizációt, benne földosztással, a hitbizományok eltörlésével, stb.*

Nem telt bele sok idő és kiderült: nincs remény a polgári demokrácia fennmaradására – fenntartására.

Az utódállamok születésüktől fogva az antanthatalmak függőségében egzisztáltak, sok szempontból létük is ennek függvénye volt.

A wilsoni önrendelkezési elvet meglovagolva hol történeti, hol vérségi szempontokat hangoztatva, de mindvégig stratégiai célkitűzéseket követve a pártfogó nagyhatalmak – különösen Franciaország – segítségével hozzáláttak a történeti Magyarország katonai megszállásához, nagy összefüggő területek elfoglalásához.

A polgári demokratikus politikai berendezkedés – mely a nyugat-európai mintát kívánta leképezni – tarthatatlanná vált: a sorozatos területelcsatolások a polgári demokrácia sírásójává váltak. A társadalom nem tűrte el, nem fogadta el ezt a kitörési irányt. A társadalom minden rétege követelésekkel lépett fel (pl. nagyobb beleszólást követeltek a politika alakításában).

2. proletárdiktatúra

Kun Béla vezetésével a KMP békésen jutott a hatalom birtokába. *Új politikai orientáció megjelenése volt ez: a Nyugat helyett a Kelethez kell segítségért fordulni.*

Ráadásul Moszkva ebben az időben a világforradalom kirobbantásában bízott, mely átalakítja egész Európát és új erőviszonyokat teremt.

Ez volt az a történelmi pillanat, amikor a nacionalista és a szocialista eszme követőit – előbbit az integer Magyarország visszaállítása sarkallta, utóbbit az internacionalizmus -, egy táborba lehetett teremni.

A proletárdiktatúra a nagyhatalmak taktikázása és az utódállamok katonai beavatkozása révén megbukott.

3. a Horthy-rendszer

Névadója Horthy Miklós, aki az *intervenciós erők és a nagyhatalmak politikai támogatását elnyerve 25 évre stabilizálta Magyarország helyzetét.*

Az volt a feladata, hogy a trianoni határok között teremtsen újjá az államot, miközben az utódállamoknak az új területekből és a különböző népekből egy államot kellett összekovácsolniuk. A környező államok állandósuló politikai jelszavává a magyarvesztély, a fenyegetettség hangoztatása vált, úgy tekintettek Budapestre, mint potenciális támadóra.

Nem csoda, hogy a Horthy-korszak központi problémáját is a határkérdés (a revízió) gondolata uralta. A bizalmatlanság kölcsönös volt.

1.) 1918.október – december: a politikai események és értékelésük

1918.október 25-én alakult meg a Magyar Nemzeti Tanács, gróf Károlyi Mihály vezetésével, mely az ellenkormány szerepét töltötte be.

Október 26-án Túrócszentmártonban Szlovák Nemzeti Tanács alakult, amely 30-án kimondta a csehekkel való uniót: Csehszlovákia létrejöttét.

Október 29-én a horvát szabor nyilvánította ki Horvátország függetlenségét és a Szerb-Horvát-Szlovén királysághoz való csatlakozását.

Magyarországon október 30-31-én polgári demokratikus forradalom zajlott le a budapesti katonatanács vezetésével. Október 31-én József főherceg – IV.Károly király távollétében homo regius (a király embere, a királyt helyettesítő személy) – gróf Károlyi Mihályt nevezte ki miniszterelnökké.

Az a tömegmozgalom, amely az őszirozsás forradalmat győzelemre vitte, felvet egy tudományos kérdést, nevezetesen: Kik álltak kezdeményező és szervező erőként a mozgalom élén?

A válasz nem is olyan egyszerű! Az, hogy Budapest népét jelöljük meg fő erőként – részben igaz. Az újabb kutatások azonban már arra is rámutatnak, hogy a katonatanács szerepe és a Budapestre visszaérkező katonák szerepe meghatározó módon érvényesült.

Az ún. „frontok forradalma” kategória annyiban alkalmazható október 30-31-ére, amennyiben egy felbomlóban lévő, de fegyverrel rendelkező katonatömeg irányítani tudta az eseményeket és kikényszerítette a hatalomváltást.

Az őszi őrzsás forradalmat követő képlékeny politikai helyzetet az jellemezte, hogy éles elválasztódás következett be a tudatos politikai csoportok és a spontán tömeg erői között!

A Károlyit hatalomba segítő erők sokkal balrább álltak mint saját pártja, a Függetlenségi Párt tagjai és politikusai. Károlyi egyre közelebb került ideológiailag a polgári radikálisokhoz, illetve a szociáldemokratákhoz. Így állhatott elő az a helyzet, hogy a Függetlenségi Párt táborát alkotó középpolgárság és a dzsentrik csak a nemzeti önállóság visszaállításában voltak érdekeltek, a demokráciát már nem akarták! Ezek a rétegek – mint tömegek – saját vezetőikkel kerültek szembe!

A legütőképesebb erő ebben az időben a szociáldemokrata Párt (MSZDP) volt. A párt vezetői hajlottak a többi politikai erővel való kompromisszumra, hiszen céljaik között szerepelt a demokratikus erők koalíciójának kialakítása, a polgári demokrácia, a feudális maradványok megszüntetése, szociális intézkedések. A párt mögött álló munkástömegek vezetőiknél sokkal baloldalibbak voltak.

1918 őszére az MSZDP vált a legerősebb erővé a szakszervezetek és a munkásosztály támogatása révén. Fontos azonban kiemelni, hogy a munkásság jelentős része sok illúziót magával és magában hordozva csatlakozott az MSZDP-hez! Átmenetileg önálló erőként volt jelen az óriási tömegben a frontokról visszaáramló leszerelt katona és itt említendő a hadiözvegyek és hadiárvaik is. Ezt a hatalmas létszámú embertömeget – kiegészülve a település egyéb lakosaival – a városok képtelenek voltak ellátni, melyet a gazdasági blokádnak tovább súlyosbított. Ily módon a tömegek ellátása lehetetlenné vált, holott – paradoxonként – éppen azt várták a kormánytól és az MSZDP-től!

A fentiekben körvonalazott gazdasági-politikai helyzetben egyre nehezebb volt a Habsburg-ellenes koalíciót fenntartani, mivel ebbe egyaránt beletartozott a nagytőke, a kispolgárság és a munkásosztály. Megváltozott az ellenségkép is: a Habsburgok helyét és szerepét az utódállamok vették át, nem ok nélkül!

A történelem eddigi tanulságai azt mutatják, hogy a köztársaságok mindig valamilyen politikai és/vagy gazdasági katasztrófák során jöttek létre.

1918 ősze Magyarország történetében egyidejűleg volt katonai, gazdasági, politikai és szociális összeomlás!

A gazdasági élet már 1917-től a válság jeleit mutatta, amit tetézett, hogy képtelenek voltak megszervezni a hátország ellátását, s ez – a fekete piac révén – kiélezte a szociális egyenlőtlenségeket is.

Az elégedetlenség egyre nyíltabban tört felszínre (pl. sztrájkok), melyet elfojtani csak megfelelően működőképes közigazgatással, rendőrséggel és hadsereggel lehetett volna. 1918 őszén ezek is összeomlottak.

A katonai összeomlás azt eredményezte, hogy a nemzetiségek kezébe ment át az erő és a hatalom – de nem a történeti Magyarország határain belüliekébe, mert ezek is osztoztak az összeomlásban –, így új nemzetközi erőviszonyok alakultak ki a Kárpát-medencén belül!

Érdemes visszatekinteni az Osztrák-Magyar Monarchia létrejöttére, mert nem minden tanulság nélkül való ezen államalakulat sorsa.

A Monarchia annak köszönhette létét, hogy 1867-ben Ausztria önmagában véve már nem tudott megfelelni a nagyhatalmiság történeti és gazdasági kritériumainak, s nem volt képes a felemelkedő Poroszország és a cári Oroszország terjeszkedését feltartóztatni, illetve megakadályozni. Nagy-Britannia erőteljes politikai nyomásgyakorlása is kellett ahhoz, hogy a kiegyezés létrejöjjön. A Monarchia azonban ezt követően sem vált képessé az egységes Németország befolyásának ellensúlyozására, sőt szövetségesévé lett, majd gazdaságilag is egyre inkább alárendelt helyzetbe került. A Naumann-féle 1915-ös Mitteleuropaterv már ezt a függő helyzetet vette alapul a német gazdasági hegemonia szervezeti kiépítése során. Oroszország a balkáni ortodox és szláv népesség fő patrónusaként Szerbiát és Romániát támogatta, közvetlen ellensúlyt képezve a Monarchiával szemben.

Galícia kérdésében a két fél közvetlen konfrontációja is adva volt. 1918-ban az antant hatalmak arra a belátásra jutottak, hogy nincs értelme erőltetni a Monarchia fenntartását (ls. Seaton-Watson skót utazó tevékenységét és magyarellenességét). 1918 őszére Nagy-Britannia és Franciaország erőteljes támogatást nyújtott a wilsoni 14 pontra tekintettel az

új államalakulatokat létrehozni kívánó nemzetiségi vezetőknek. Az antant számára döntő fontosságú volt, hogy az újonnan létrejött államok németellenesek és forradalomellenesek legyenek. Ez az új államok magukat nemzetállamként határozták meg, ami önmagában is gyengítette bármilyen forradalom bekövetkezését és hatóerejét. Ugyanakkor az őszi 1918 forradalom utáni Magyarországra kettő hatást gyakorolt: egyfelől radikalizálta a magyar belpolitikát és a tanácskormány létrejöttéhez vezetett el, másfelől gyengítette is, mert behatárolta a lehetséges mozgásterét és a szövetségesei körét.

1918 őszén az országban sokan vélték úgy, hogy a Monarchia szétesésével megvalósult a régi kívánság-követelés: a függetlenség. *1918 november 16-án gróf Károlyi Mihály kikiáltotta a Magyar Népköztársaságot* - ez volt a közös pont a baloldal és a politikai vezető réteg függetlenségi szárnya között. Eltérések voltak a nemzeti eszme értelmezésében is: az MSZDP szerint a nemzet akkor erős, ha politikai és társadalmi egyenlőség van (ehhez meg kell reformálni a fennálló társadalmi-gazdasági szerkezetet). A régi uralkodó osztály fenn kívánta tartani addigi uralmát, ha kell erőszakkal, ami ekkorra már kevésbé volt hatékony. Az őszi 1918 forradalom után a baloldal – és különösen a polgári radikális Jászi Oszkár – hangoztatta a nemzetiségek egyenjogúságát, de ekkorra az autonómia ígérete már túlhaladottá vált és nem elégítette ki a nemzetiségeket.

A függetlenség kivívásakor az újonnan hatalomba emelteknél még nem tudatosult, hogy a történelmi Magyarország szétesése és a Magyar Népköztársaság születése ugyanazon folyamat két oldala!

A magyar közigazgatás a nemzetiségű többségű területeken november hónaptól kezdett megszűnni, ezáltal vált reálissá és lehetővé ezen területek elszakadása és az idegen haderő megjelenése (csehek, szerbek, franciák majd a románok) garantálta e kiválást.

A wilsoni 14 pontból – érdekes módon – mind a kormány, mind a nemzetiségi vezetők a népek önrendelkezési jogát emelték ki, de előbbiek nem vették észre, pontosabban fogalmazva: nem vetettek számot azzal a lehetőséggel, hogy Magyarország önállósága és a nemzetiségek önállósága két különböző dolog! Ritka esemény történt: elnyomó és elnyomott nép szinte egyszerre nyerte el önállóságát!

A nemzetiségek önállósága – felszabadulása – nyilvánvalóvá tette a magyar politikai ve-

zetés és a közvélemény előtt, hogy nyílt területi követelésekről van szó. Ez politikai dilemmává vált és a nemzetközi politikának is része lett.

Az utódállamok egyre nagyobb területekre jelentették be igényüket vélt történeti és/vagy vérségi viszonyokra hivatkozva és egymást sem kímélték: ha kellett egymás rovására, szinte versengve követeltek egyre több és több területet a volt Nagy-Magyarországból.

Károlyi Mihállyal az élen olyan új magyar vezetőréteg vette át a hatalmat, amely maga is elnyomott volt 1918 előtt. A paradoxon abban állt, hogy az a Nyugat nyújtotta be a számlát a múlt bűneiért, amelynek politikai rendszerét át akarták ültetni a magyar valóságba. A kérdés tehát így merült fel: mennyit és mit fizetünk? Mi az ára a Nyugathoz való tartozásnak?

Károlyi kezdetben azt akarta elérni, hogy amíg nincs készen a békeszerződés, addig maradjon meg a magyar közigazgatás a nemzetiségi területeken. Ez a megoldás se az antantnak, se az utódállamoknak nem volt elfogadható!

Egyetlen kiút maradt: erővel szembeszállni a mohó területablókkal! De: volt-e ehhez egyáltalán fegyveres ereje az országnak? Mintegy egy millió fő özönlik haza november elejétől a frontokról. Elhelyezkedésükre semmi remény, a munkanélküliek táborát növelik, szociálisan elégedetlenek, politikai követeléseik vannak. A forradalom elvégezte a jogkiterjesztést (erről később még szó lesz), de a megélhetést nem tudta biztosítani. Megoldásként kínálkozott az államosítás, de ez kiélezte a hatalmon lévő koalíción belüli ellentéteket, ráadásul a nyersanyaghiány miatt se jelenthetett igazi megoldást.

Volt hadserege az országnak, igaz meglehetősen leromlott állapotban, ám sokat rontott a helyzeten Linder Béla hadügyminiszter, aki kijelentette (állítólag): „Nem akarok több katonát látni!”. A hazai nemzetiségek nem rendelkeztek haderővel, ezt pótolta az antant és az utódállamok hadserege. Nemcsak a Felvidék szlovákok lakta területein került sor összeütközésre a még működő magyar közigazgatással (s ez váltotta ki a csehek beavatkozását a szlovák segítségkérés nyomán), hanem Erdélyben is.

1918.december 1-én a gyulafehérvári románok kimondták Erdély egyesülését Romániával. Az Erdélybe bevonuló román hadsereg nem ismerte el a belgrádi egyezményben demarkációs vonalként megszabott Maros vonalat, igaz ennek erdélyi folyóvölgye nem is

volt a katonai egyezmény része.

A megoldás csak a kompromisszum, a tárgyalásos út lehetett volna. A baj csak az volt, hogy az utódállamok az erő fegyveréhez nyúltak, így a tárgyalásos rendezés útjában áthághatatlan akadály tornyosult. Körvonalazódott Trianon árnyéka: a magyar vesztesnek semmit sem, a győzteseknek mindent.

A magyar kormány csak Kárpátalja területét illetően ért el 1918 őszén sikert: Ruszka-Krajna néven autonómiát kapott (1918.évi X.néptörvény) és az ország része maradt.

1918 karácsonyára, 1919 elejére az utódállamok intervenciós hadseregei kb. azon a vonalon álltak, ahol később Trianon is meghúzta a határt.

1918.november 16-ával Magyarország függetlenné vált, megszűntek a közös ügyek, eltűnt a királyság intézménye is.

A forradalmat végrehajtó erők politikai reprezentánsai eltérően ítélték meg a soron lévő feladatokat:

- *Jászi Oszkár és a polgári radikálisok* úgy gondolták, hogy lezajlott a forradalom, s a rend megteremtése van napirenden, amelyhez új alkotmányt és törvényeket kell alkotni.
- *Kun Béla és a kommunisták* úgy vélték, hogy egy második forradalomra van szükség. Tömegbázisukat a munkásság adta, s ez a befolyásuk egyre erőteljesebb lett.
- *A vidék Magyarországa* is elégedetlen volt az elmaradt földreform miatt. Szerintük csak most kezdődik a forradalom, melynek első lépcsője: el kell venni a gazdagok javait. A parasztság türelmetlensége fokozódott és földfoglaló mozgalmak kialakulásához vezetett el.

2.) 1918.november-december: az új hatalom néptörvényei

Az Osztrák-Magyar Monarchia már csak papíron létezett, de mindkét országfélben egyre erősödött a hangulat és felfogás, hogy a trón helyett köztársaság kell.

Ausztria új politikai vezetői IV. Károly önkéntes lemondását kívánták, mert – érveltek –

„ebben az esetben nehezebb a köztársaság kikiáltásának jogérvényességét kétségbevonni.”¹ IV.Károly itt használta először a formulát: visszavonul az államügyek intézésétől, de előre elismeri Német-Ausztria jövőbeni államformáját. Ez november 11-én történt. November 13-án Magyarország vonatkozásában ugyanezt megismételte.² Az eckartsau nyilatkozatra a Horthy-érán belül térünk vissza, mert '18 őszén indifferens volt a tartalma a várt és bekövetkezett események miatt. Valószínűleg ezért maradt ki a néphatározatból a Habsburg-ház trónfosztása is, mert előre elismerte a jövőendő államformát.

1918.november 1-16. között a naponta ülésező Nemzeti Tanács (elnöke Hock János) játszotta a legfőbb államhatalmi szerv szerepét. November 1-én a kormány a Nemzeti Tanács kezébe tette le az esküt. A tényleges hatalom birtokában a kormány hozzákezdett végrehajtó tevékenységéhez. Megoldatlan volt viszont az államforma kérdése. 1918. november 16-án összeült Magyarország Nemzeti Tanácsa (Nagy Nemzeti Tanács), ahol Hock János és a felszólalók is Nemzetgyűlésnek nevezték magukat. Ez önmagában nem okozott problémát, mivel aznap kora-délelőtt a képviselőház egyhangúlag hagyta jóvá feloszlását, a főrendiház pedig tanácskozását berekesztettnek nyilvánította.³

---

1. Gratz Gusztáv: A forradalmak kora. Akadémiai Kiadó Bp.1992. Reprint 36.o.

2. „Trónralépésem óta – mondja a nyilatkozat – mindég arra törekedtem, hogy népeimet minél előbb megszabadítsam a háború borzalmaitól, amely háború keletkezésében semmi részem nem volt. Nem akarom, hogy személyem akadályul szolgáljon a magyar nemzet szabad fejlődésének, mely iránt változatlan szeretettől vagyok áthatva. Ennélfogva az államügyek vitelében való minden részvételről lemondok és már eleve elismerem azt a döntést, mely Magyarország jövőendő államformáját megállapítja.” i.h.uo.
IV.Károly arra a közjogi felvetésre, hogy az Osztrák Köztársaság kikiáltásával nemcsak a *pragmatica sanctio* szűnt meg (nincs együttbirtoklás), hanem a királyi szék is megüresedett, azt válaszolta: „Én azt tanultam, - mondta a király - hogy a magyar közjog szerint a magyar király és az ausztriai császár csak személyében azonos, de a magyar király az osztrák császártól teljesen független, önálló hatalmú királyi szuverenitás képviselője.” I.h. Gratz im.37.o.

3. Fontos az időrendi sorrend és a megoldási mód:

1918.november 13.

– IV.Károly eckartsau nyilatkozata,

– a Károlyi-kormány minisztertanácsi ülésen állapítja meg, hogy „Habsburg Károly nem uralkodója az országnak”

november 16.

– képviselőház ülése: kimondják – Házzsabályellenesen – feloszlásukat, s közölték a főrendekkel döntésüket; (az 1915.IV.tc. a háborút lezáró békekötést követő hatodik hónap végéig hosszabbította meg a mandátumát)

– a főrendiház tudomásul vette a képviselőház döntését és tanácskozásait berekesztette,

– a népköztársaság kikiáltása a delegálás útján létrejött Nagy Nemzeti Tanács határozatával. Ez a szerv magát nemzetgyűléssé nyilvánította és „kimondta a képviselőház és a főrendiház megszüntetését; az állami főhatalomnak a Károlyi elnöklete alatt álló kormányra való átruházását”. Magyarország története 1918-1919, 1919-1945 Főszerkesztő: Ránki György. Akadémiai Kiadó Bp. 1976. 87.o.

Magyarország Nemzeti Tanácsa *néphatározatot* alkotott, kimondva:

„I.cikk: Magyarország minden más országtól független és önálló Népköztársaság.

II.cikk: A népköztársasági alkotmányt új választójog alapján sürgősen egybehívandó alkotmányozó nemzetgyűlés állapítja meg.

A magyar országgyűlés képviselőháza és főrendháza feloszlik és megszűnik.

III.cikk: Addig, amíg az alkotmányozó nemzetgyűlés másként nem határoz, az állami főhatalmat a Károlyi Mihály elnöklete alatt álló népkormány gyakorolja a Magyar Nemzeti Tanács intézőbizottságának támogatásával.

IV.cikk: A népkormány alkosson sürgősen néptörvényeket:

- 1.) az általános, titkos, egyenlő, közvetlen és a nőkre is kiterjedő nemzetgyűlési, törvényhatósági és községi választójogról (ez lett később az 1918: I.nt.),
- 2.) a sajtószabadságról (1918: II.nt.),
- 3.) a nép esküdtbíráskodásáról (1918: III.nt.),
- 4.) az egyesülés és gyülekezés szabadságáról,
- 5.) a földműves népnek földhöz juttatásáról.

Ezeket a törvényeket léptesse a népkormány sürgősen életbe és hajtsa végre.

V.cikk: Az ezzel ellenkező törvényes rendelkezések hatálya megszűnik, minden egyéb törvényes rendelkezés hatályban marad.”⁴

A néphatározat jogi lényegét illetően teljes felhatalmazást adott a kormánynak, s ezáltal az állami főhatalom birtokosává tette. A Nemzeti Tanács intéző bizottsága (később végrehajtó bizottsága) vesztett jelentőségétől, s csak Károlyi köztársasági elnökké választásakor játszott ismét szerepet.

1918.november 23-án került kihirdetésre a nemzetgyűlési, törvényhatósági és községi választójogról szóló 1918: I.néptörvény (nt.). Minden 21. életévét betöltött férfi és 24.életévét betöltött nő választójoggal rendelkezik, feltéve ha legalább 6 éve magyar

---

⁴ Magyar Törvénytár 1918.évi törvenyzikkek és néptörvények.
Bp.1919. 201.o.

állampolgár és bármely hazai élőnyelven írni-olvasni tud. A választójogból csak azokat zárja ki, akik politikai joguk gyakorlása alól fel vannak függesztve, akik közsegélyből élnek, aki gondnokság vagy csőd alatt áll, illetve akinek kiskorúsága meg van hosszabbítva, továbbá aki erkölcsrendészeti ellenőrzés alatt áll.

A választójog gyakorlásának feltételei: névjegyzékbe való felvétel, személyesen és mindenkinek egy szavazata van.

(Összesen 10 néptörvény született: 1918-ban: II.nt. a sajtó szabadságáról; III.nt. a nép esküdtbíráskodásáról; IV.nt. a munkaügyi és népjóléti igazgatásról; V.nt. az önálló magyar külügyi igazgatásról; VI.nt. az államháztartás továbbviteléről; VII.nt. az adókiivető és adófelszólamlási bizottságoknak újraalakításáról; VIII.nt. az elemi népiskolai tanítóknak és tanítónőknek, a kisebb képesítésű gazdasági szaktanítóknak (szaktanítónőknek), továbbá az óvónőknek az állami tisztviselői fizetési osztályokba való sorolása, valamint illetmény- és nyugdíjügy viszonyainak rendezéséről; IX.nt. a munkaügyi bíráskodásról; X.nt. a Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzet autonómiájáról.

Nem született néptörvény a néphatározat 4. és 5. pontjáról csak 1919-ben: az 1919: III.nt. és a XVIII.nt. által.)

Az 5.746/1918.ME. rendelet intézkedett „a köztársaság címéről és az állampecsétről”.

A korábbi állami kis címerből elhagyta a címerpajzson nyugvó királyi koronát és a hármashalom képző részéből a nyílt koronát.

A rendelet szerint a használati tárgyakon (címtáblákon, zászlókon, bélyegzőn, stb.) a címert nem kellett kicserélni, csak a királyi koronát kellett (átfestéssel, lesimítással, véséssel, stb.) eltávolítani.

A beépített címerekre, művészi alkotásokra nem vonatkozott az átalakítás.

Az állampecsét tartalma: „A Magyar Népköztársaság állampecsétje 1918.november 16.”

3.) 1919.január-március: tovább, de merre?

1919.januárja a koalíciós kormány válságával telt el. Nemcsak a hatalmat birtoklók között éleződött ki a helyzet. Kezdtett újjászerveződni a hagyományos konzervatív tábor és megjelent a nyíltan ellenforradalmi elveket valló jobboldal is (Pl. az Ébredő Magyarok Egyesülete). A válság másik pólusán a forradalmi mozgalom is felerősítette hangját.

A januári kormányátalakítás után Berinkey Dénes lett a miniszterelnök és a kormánytagok összetétele a kialakult erőviszonyokat tükrözte vissza. Kimaradtak belőle a jobboldal és a szélsőbal (kommunisták) képviselői.

A vidéken egyre terjedő földfoglalások és a szociális elégedetlenség miatt elkerülhetlenné vált a földosztásról szóló (1919.évi XVIII.) néptörvény kibocsátása.

Károlyi Mihály január 11-étől a köztársaság ideiglenes elnöke lett. A néptörvények csak akkor hatályosultak, ha ahhoz Károlyi hozzájárult. Ezt a magyarázatot a néphatározat III.cikkére hivatkozva fogadták el mint jogértelmezést.

3.1. Károlyi Mihály elnöki jogköre

A népköztársaság kikiáltása után a hatalom új birtokosai – beleértve magát Károlyit is – nem tartották fontosnak az elnöki poszt betöltését a néphatározat III.cikke szerint.

Azonban 1919.január 11-én a Kormány és a Nemzeti Tanács együttes ülése a III.cikkre való hivatkozással kimondta Károlyi ideiglenes államfői jogkörrel történt felruházását. Az elfogadott határozat⁵ Károlyi hatáskörébe utalta a kormány (minisztériumok) kinevezését és felmentését (elbocsátását). Erre közjogi szempontból különben is szükség volt, mert a korábban bevezetett struktúra szerint nem akadt olyan döntésre jogosult szerv, amely a Károlyi vezette kormányt felmentette, az új kormányelnököt és – tagokat kinevezhette volna.

---

⁵ A határozat szövegét közli: A magyar állam-és jogtörténet forrásai. Szerkesztette: Mezey Barna Osiris Bp.1998. 483.o.

Károlyit tehát a III.cikk átértelmezésével határozatilag szőlították fel, hogy már ne miniszterelnökként, hanem államfőként oldja meg a napirenden lévő feladatokat.

A Károlyi által kinevezett kormány néptörvényeket hozhat, ha az államfő ehhez hozzájárul.

Károlyi kezében maradt a külügyek irányítása is.

Az államfő a kormányüléseken elnökölhetett, de részvétele tetszésétől függött.

Az ideiglenes köztársasági elnököt munkájában titkári hivatal segítette. Kinevezési – felmentési jogköre a VI.fizetési osztályon felüliekre terjedt ki úgy, hogy azt a kormány előterjesztésére gyakorolhatta.

Jogosítványai közé sorolták a lényeges királyi és főkegyúri jogokat, továbbá a kormányrendeletekre nézve is előzetes jóváhagyási jogosultság illette meg.

Széleskörű hatáskörét csak rövid ideig – március 21. – gyakorolhatta.

3.2. Belpolitikai konfliktusok és a Vix-jegyzék

Károlyi kilépett pártjából, hogy köztársasági elnökként pártokon kívül és felül állhasson.

Az 1919. XVI. és XVII.nt. szabályozta a néptanácsok rendszerét és kiterjesztette azt minden területi önkormányzati szervre. Ennek ellenére igen lassan és vontatottan haladt a háborús közigazgatás rendszerének és vezetőinek leváltása.

1919.januárjától ülésezett a párizsi békekonferencia, de a győztesek érdektelenül szemlélték Magyarországot, nem foglalkoztatta őket, mi is történik valójában az országban.

Februártól kezdődően a munkástanácsok többsége a KMP befolyása alá került, ami sok esetben – pl. a nagyvárosokban – egyet jelentett a tényleges hatalom birtoklásával.

Az események feltartóztatására február 20-án a kormány fegyveres incidens kirobantásához folyamodott: a Népszava székháza előtt lövöldözést provokált, s az események alakulásáért a KMP-t tette a felelőssé. Kezdetét vette a kommunista vezetők

letartóztatása. Ugyancsak felléptek a jobboldal szervezeteivel szemben is: február 22-én betiltották a MOVE-t. Márciusra a végletekig éleződtek a belső társadalmi feszültségek, amit fokozott az is, hogy április 13-ára volt kitűzve a nemzetgyűlési választás.

A munkástanácsok követelték a gyárak államosítását, a parasztság pedig újabb földfoglalásokba kezdett (főként Somogyban).

Ebben a belpolitikailag feszült helyzetbe kapta Vix francia alezredes azt a megbízást, hogy Károlynak átnyújtsa a győztes hatalmak ultimátumát. *A Vix-jegyzék* néven ismert dokumentum *majdnem egészében tartalmazta a későbbi – és a jelenlegi – magyar-román határt*: előírta a Szatmárnémeti-Nagyvárad-Arad vonaltól való magyar kivonulást. Az ultimátum határideje március 23-a volt.

A Vix-jegyzék elfogadása újabb visszavonulást jelentett volna, s ezt Károlyi már nem vállalta fel és lemondott, s vele együtt a kormány is.

4.) 1919.március 21. – augusztus 1: a Magyar Tanácsköztársaság fennállása

Az új rezsim első támogatói a budapesti katonatanács és a munkástanácsok voltak. A végrehajtó hatalom birtokosa a Forradalmi Kormányzótanács lett. A proletárdiktatúra első intézkedése a statárium kihirdetése volt.

Nyilvánvaló volt az új rendszer hatalomra jutása és az ezt kiváltó Vix-jegyzék közötti összefüggés. A Nyugat kezdetben nemzeti mozgalomnak tekintette a beállt változást.

Magyarországon 1919 tavaszán ismét találkozott, s egy rövid időre újból egymással párhuzamosan haladt a szocialista és a nacionalista eszmekör. A Vix-jegyzék hatására olyan társadalmi rétegek is a tanácsrendszer pártjára álltak, akik egyébként nem voltak a hívei, de a nemzet sorsa iránti aggodásuk ezt a lépést követelte meg tőlük.

A tanácsköztársaság léte a nemzeti kérdéshez, vagyis az antant jegyzékhez kapcsolódott!

A párizsi békekonferencia számára nem volt világos a március 21-ei magyarországi fordulat és nézeteltérés mutatkozott Franciaország és Nagy-Britannia között a Duna-völgy megszerzése módját illetően. A francia politikai és katonai vezetés szerint katonailag kell

megsemmisíteni a Magyar Tanácsköztársaságot. Nagy-Britannia a tárgyalások híve volt. A britek kívánságára küldték Smuts tábornokot Budapestre és hajlandónak mutatkoztak a Vix-jegyzék módosítására (április 4-5).

A magyar kormány a proletárforradalom elvéből kiindulva úgy vélte, hogy elkezdődött a világban egy proletár mozgalom, a világforradalom, mely Szovjet-Oroszországból terjed szét.

Most Magyarország van soron, majd Németország is forradalmasodni fog. Kun Béla így írta le Smuts számára az európai forradalom kibontakozását és menetét, majd azt javasolta, hogy Prágában üljön össze az a konferencia, ahol a Duna-térség sorsa az érintett országok tárgyalásának eredményeként rendezhető.

Smuts elvetette a nagyhatalmak kizárására irányuló javaslatot, de fenntartotta a kedvezőbb elbánás ígéretét. Kun azzal utasította el a közvetítést, hogy az európai forradalom győzelme után nem lesz jelentősége az országhatároknak. Számára a szocializmus megvalósítása volt fontos, melyet az egész Duna-medencére kiterjedően gondolt el.

A Forradalmi Kormányzótanács az iparban általánossá tette az államosítást, béremelést hajtott végre, miközben a nyersanyaghiány miatt sok üzem leállt, akadozott a termelés és meglódult az infláció. A szociális feszültség enyhítésére a lakbérrendezésről is intézkedtek, de a társadalom egésze és a rezsimsorsa szempontjából legfontosabb lépést, a földosztást, nem lépték meg.

Április 3-án bocsátották ki a földről szóló rendeletet, mely az ország földjét a dolgozók tulajdonaként határozta meg. A 75 kataszteri hold feletti birtokok kártalanítás nélkül kerültek az állam tulajdonába, de néhol még ezt az irányszámot se tartották be. A köztulajdonba került földeket szövetkezeti kezelésre a mezőgazdasági proletariátusnak adták át. Ez gyakorlatilag a földosztás elmaradását jelentette, mivel lehetetlenné tette az agrárproletariátus földtulajdonszerzését és a kisbirtok modernizációját is lehetetlenné tette, hiszen nem egészíthették ki földbirtokukat egy nagyobb és életképesebb árutermeletésre alkalmas birtoknagyságra. Az intézkedéssel elveszítették a kis- és középbirtokos réteg támogatását is, anélkül, hogy az agrárproletariátus rokonszenvét elnyerték volna.

Egyedül a cselédség vált teljes jogú szövetkezeti taggá, ami kiélezte az agrárproletariátussal való viszonyt, hiszen utóbbiak magántulajdonú föld nélkül maradtak. Az elégedetlenség csillapítására megengedték, hogy a szétosztandó nagybirtokból 5 hold bérletként juttatható a „makacs” földigénylőnek és házhely is parcellázható, de érdemi változást ez az intézkedés nem hozhatott, nem is ez volt a célja.....

Amikor április 7-én az országban tanácsválasztásokat tartottak – a nemzetgyűlési választások helyett -, akkor ettől a Forradalmi Kormányzótanács, kimondva-kimondatlanul, a fennálló rendszer legitimitását és legalizálását várta. A választói jogosultság a 18.életévnél kezdődött, a nőkre is kiterjedt, de kizárták belőle a vagyonosokat (benne a középparasztsággal) és a papságot. Közvetlen választás csak a helyi szervek tekintetében volt, a többi szinten (járás, megye, Budapest, országos tanács) a közvetettség érvényesült. A tanácsokat a folyamatosan működő direktóriumok irányították. Új karhatalmat szerveztek a rendőrség és csendőrség helyett: a Vörös Őrséget.

4.1. A Tanácsköztársaság államrendszere

1919.június 23-án a szövetséges tanácsok országos gyűlése (TOGY) elfogadta a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság Alkotmányát.

Jogtörténetileg is érdekes dokumentum ez, mert először került sor az alkotmány írásba foglalására Magyarországon. Ezáltal is szakításra, a múlttal való jogközösség megszüntetésére tették a hangsúlyt. A hatalom legfőbb letéteményese: a TOGY.

A TOGY tagjai sorából választotta a Szövetséges Központi Intéző Bizottságot, (KIB), amely évente kétszer hívta (volna) össze a TOGY ülését.

Amikor a TOGY nem ülésezik a KIB gyakorolja a legfőbb törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalmat (20.§.). Az államhatalmi ágak elválasztása helyett a hatalomegység elméletét hirdették.

A KIB választja a Kormányzótanácsot és annak elnökét (24.§.), aki egyben a KIB elnöke is.

A KIB a kollektív államfői testület feladatkörét szintén ellátta.

A KIB köteles volt a TOGY előtt beszámolni működéséről és az országot érintő lényeges kérdésekről.

A KIB és a Kormányzótanács elnöki tisztét Garbai Sándor látta el.

A KIB működése során mindössze két rendeletet adott ki, átengedte a tényleges irányítást a Kormányzótanácsnak.

4.2. Magyarország közjogi helyzete 1919.augusztus – 1920.február között politológiai szempontból

A magukat ellenforradalmiként meghatározó erők igazi vezéralakjai és támogatói többsége az arisztokrácia tagjai közül, illetve a dzsentriből kerültek ki. Az „ellenforradalomnak” nem volt elég a politikai hatalom megszerzése: bosszúhadjáratot (terrort) indított. Nemcsak a politikában aktív szereplőket távolították el (sokukat az élők sorából is), hanem a terror alkalmas volt az emberek megfélemlítésére is. Harmadsorban elősegítették új, hozzájuk hű apparátus kialakulását.

Nem hagyható figyelmen kívül az a viszonylag nagy létszámú csoport sem, akik már az őszirozsás forradalom idején elmenekültek az országból, s ezek száma 1919.márciusa után tovább növekedett. A tanácsköztársasággal szembeszegülők anyagi támogatást kaptak az ellenforradalmi szervezkedésre, míg az Ausztriában szervezkedők egyszerűen kirabolták a bécsi magyar követséget, (ahonnan 150 millió koronát vittek el), megalapozva anyagi bázisukat. A bécsi ABC készítette elő legaktívabban az ellenforradalmat és 1921-től Bethlen István révén meghatározó befolyáshoz jutottak a belpolitikában.

Azzal, hogy Friedrich István megszerezte a miniszterelnöki tisztséget, kifejezett egy olyan politikai mozgást és érdeket, amely az akkori magyar társadalomban felszínre tört és egyáltalában véve felszínre törhetett. Miről van szó? *1918 előtt a magyar társadalomban szükségzerű és merev hierarchia uralkodott, már-már kasztszerű torzultsággal. Az 1918/19-es forradalom (forradalmak) először balfelé mozgósították a tömegeket, köztük azokat is, akik a magyar társadalom zártágába egyszer már beletörődtek. Az őszirozsás forradalom ebben az értelemben felszabadítólag hatott a*

leginkább tekintélytisztelő kis- és középpolgári rétegekre. A Tanácsköztársaságtól viszont megijedtek, de 1919. augusztusa után a Friedrich-féle elemek úgy képzelték, hogy az 1918 előtti politikai és társadalmi hierarchiát már nem lehet visszaállítani. 1919 kora őszén még úgy látszott, hogy a bekövetkezett változások szétverték és elsüllyesztették a valaha volt zártsgot, habár a visszarendeződés már ekkor megindult.

Szeretnénk utalni a forradalmak pszichológiai hatására is: az 1918 előtt megkérdőjelezhetetlen-kikezddhetetlen társadalmi és erkölcsi kategóriák 1918/19-ben megdőltek és főleg 1919. márciusa után egyáltalán nem látszott egyértelműnek és világosnak, hogy csakis a felső rétegek adhatják a politikai vezetőket, az elitet.

Ami a Friedrich-féle társadalmi rétegeket vagy a politikailag velük azonosulókat illeti, arra a belátásra jutottak, hogy már 1918 előtt is hibás volt az akkori uralkodó osztály politikája, ezért jöhetett létre 1918/19. Ezért ha a forradalmat ki akarják küszöbölni a jövőben, akkor azokat az 1918 előtti erőket is ki kell szorítani, akik meghatározó befolyással voltak a politikára. Nem szántak szerepet azoknak sem, akik egy mérsékelt szociális politika hívei voltak (mint például Károlyi Mihály), de tudták: reformok kellenek. A bukott forradalmak közös vonása, mint arra más helyütt már utaltunk, hogy az ellenerőknek kell a forradalom által felvetett és meg nem oldott kérdéseket kezelni! Kezelni, de korántsem biztos, hogy rendezni és megoldani. Ez történt 1919 őszén is, amikor a kispolgárság és a Friedrich-féle csoportok elutasították az 1918 előtti időszakhoz való visszatérést, kettős értelemben:

- 1.) a gazdasági hatalom oldaláról nézve megkérdőjelezték a nagybirtok és a nagytőke korábbi szerepének visszaállítását:*
- 2.) a politikai hatalom oldaláról szemlélve pedig az arisztokrácia országos és a dzsentri helyi-megyei befolyásának helyreállítását.*

Ha a kis- és középpolgárság részesedni kíván a gazdasági és a politikai hatalomból, akkor korlátoznia kell fenti erők mozgásterét.

Reformokat akarnak, hogy a forradalom elkerülhető legyen.

Amikor augusztus 7-én Friedrich István felesküdt József főhercegnek, aki magát

Magyarország kormányzójának nyilvánította, olyan emberek kerültek a miniszteri bársonyszékbe, akik politikailag névtelenek és – jórészt – súlytalannak számítottak. József főherceg lépése kiváltotta az antant és az utódállamok reakcióját, mivel József a jogfolytonosságra helyezte a hangsúlyt és ez a Habsburg uralom újbóli veszélyét idézte fel bennük! Augusztus 23-án József főherceg kénytelen volt lemondani a maga által kreált kormányzói tisztségről és a Friedrich-kormány is újjáalakult előbbi ok miatt. Az antant konszolidálni akarta a magyar belpolitikai viszonyokat, miközben egy újabb forradalomnak már semmi esélye sem volt. Az antant polgári demokráciát akart; választásokat, ahol a legtöbb szavazatot elérő párt alakíthat kormányt. Ez feltételezte az államapparátus kiépítését, benne a hadsereggel. Innentől kezdve ez a kérdés újból nemzetközi léptékűvé vált, hiszen a Clerkmisszió az államapparátus kiépítése ügyében a helyzet normalizálását vette alapul, míg a Budapestet is megszállva tartó román hadsereg és politikai vezetés úgy vélte: egy erős hadsereggel rendelkező Magyarország kérdésessé teheti Románia területnyerességét, veszélyezteti a frissen bekebelezett erdélyi és partiumi román uralmat! Clerk működését Horthy és a mögötte felsorakozó Nemzeti Hadsereg két szempontból közelítette meg:

1.) elutasították azt a tervét, hogy nálunk a nyugati demokráciákhoz hasonló politikai felépítmény alakulhasson ki, mert féltek attól, hogy a választások kimenetele rájuk nézve kedvezőtlen fordulatot vesz;

2.) támogatták Clerket abban, hogy a román haderőt vonják ki az országból.

Clerk Horthyban és a Nemzeti Hadseregben olyan erőt látott, amely biztosítékot jelent egy újabb forradalom kitörésével szemben – aminek veszélyétől amúgy sem kellett tartani! – és képes a végrehajtó hatalom működtetésére is. Horthy november 16-án vonult be az általa bűnös városnak nevezett Budapestre és vele érkeztek különítményesei is.

1919. novemberében – angol nyomásra – a keresztényszocialista Huszár Károly alakított koalíciós kormányt, felváltva Friedrich Istvánt a miniszterelnöki székben.

Olyan kormányt akartak, amely elég erős ahhoz, hogy elnyomjon egy újabb forradalmat. Ám a tényleges hatalom Horthy kezében volt.

A Huszár-kormányban *túlsúlyban voltak a keresztény alapon szerveződő politikai pártok*. A kereszténységre történő hivatkozás egyfelől a konzervatív erők megjelölése, akik szembenállnak a forradalommal, másfelől keresztényszocialista szóösszetételként azon rétegek megjelölésére szolgál, akik bekapcsolódtak a politikába és társadalmi kritikát hangoztatnak a liberalizmussal szemben. Harmadik jelentésében megkülönböztetést, elhatárolódást jelent, amennyiben 1918/19 felszínre hozta a zsidókérdést. A szociáldemokrata vezetők, a Forradalmi Kormányzótanács és a tanács hatalom vezető garnitúrája erősen zsidó többségű volt és kialakult egy hangulat és felfogás: a forradalomért és Trianonért is a zsidóság a felelős! A Horthy-rendszer antiszemitizmusa ebből az előfeltevésből is táplálkozott.

Horthy és különítményesei állandósítják a terrort, ha kell szembehelyezkednek a kormánnyal és hatalmilag próbálnak beépülni az államba. Kihasználva az antant által kívánt és követelt választásokat, *a hadsereg Horthyt akarta közjogi méltóságba emelni*, így legalizálni az ellenforradalom általa képviselt modelljét.

1920. március 1-én a nemzetgyűlés Horthyt kormányzóvá választotta. Bár a konzervatívok Apponyi Albert személyében ellenjelöltet állítottak, Horthynak nem akadt valóban komoly ellenfele a következők miatt:

- a Horthyt támogató erők tudatos és erőteljes agitációja;
- különítményesei terrorja, mely főként a baloldalt kapcsolta ki, bénította meg;
- statáriális eljárások, internálások, kizárás a választójogból;
- olyan légkört teremteni, hogy az ellenfél fenyegetve érezze magát;
- az angolok támogatták megválasztását;
- a parlament épületét fegyvereseivel megszállta, ott jelenlevő ellenfeleit megakadályozta a szabad vélemény-nyilvánításban.

Horthy ráadásul még feltételeket szabott a kormányzói tisztség elfogadását illetően, de jogköre – a király jogállását alapul véve – szűkkörűen lett megszabva.

A Horthy-korszak közjogi elemzését, az államfő (kormányzó) jogkörének változásait a következő fejezetben vesszük górcső alá.

VII. A király nélküli királyság államfője: a kormányzó (1920-1944)^{1.}

Jogképződési folyamat ment-e végbe 1919.augusztusától 1920.február 16-ig a nemzetgyűlés megalakulásáig, s ha igen, maga a nemzetgyűlés megfelelt-e a közjogi normáknak? Ha nem, akkor jogképző szerepe hogyan értékelendő? Voltak-e legitimáló tényezők, s ha igen, miként értékelendők? Egyáltalában milyen jogi megítélés alá esik az 1918.november 13-16-tól 1920.február 16-ig tartó időszak (pl.: interregnum)? A feltett kérdésekre maga a nemzetgyűlés és annak két nagy irányzata - a szabad királyválasztók és a legitimisták - is kereste a választ. Ehhez járult IV.Károly reaktiválódása az 1920: I.tc. elfogadása után.

1.) Közjogi viták az alkotmányosság helyreállításáról és az államfői hatalom gyakorlásáról 1920-ban

Előljáróban szeretnénk hangsúlyozni, hogy a Horthy-korszak egészen végighúzódo közjogi kérdésről van szó, tehát a viták – az alábbiakban tárgyalandó – 1920: I.tc. megszületésével éppenhogy nem kerültek nyugvópontra, hanem ezen új típusú alkotmányjogfejlődésből adódóan minden egyes módosítása – a kormányzói jogkör kiterjesztésével – csak erősíthette a nézetkülönbségeket.

1.1. Vita az államfői hatalom mibenlétéről

Az egész Horthy-korszakot megalapozó 1920: I.tc. megszületéshez vezető út az e fejezet elején feltett kérdésekre adott válaszok összegyűrásából jött létre, tehát konszenzus volt arra nézve, hogy az állami főhatalom gyakorlásáról határozni szükséges.

A legitimisták és a szabad királyválasztók konkrét vitája az alábbi tények megítélése körül folyt:

1.) IV.Károly eckartsai nyilatkozata detronizációként értelmezhető-e, vagy sem;

---

^{1.} Az I-VI.fejezetekben többször hivatkoztunk a vonatkozó szakirodalom kiterjedtségére. Fokozottan érvényes ez a most tárgyalandó témakörre, mert a jogi, politikai, történeti munkák száma erről az időszakról a legtöbb, ezért erre a bőség zavara a legjobb kifejezés.

- 2.) IV. Károly állandó külföldön tartózkodásával és a királyi hatalom nem-gyakorlásával maga a királyi hatalom gyakorlása is megszűnt-e, vagy csak szünetel;
- 3.) a *pragmatica sanctio* szerinti együttbirtoklás megszűnte kihat-e az öröklés rendjére;
- 4.) a régi képviselőház feloszlatta önmagát, a főrendiház pedig berekesztette tanácskozását, ezért a jogfolytonosság miként biztosítható a törvényhozás tekintetében;
- 5.) a nemzetgyűlés a nemzet egyetemes akaratát képviselő egységes és különleges képviselő szerve alkalmas-e az alkotmányválság megszüntetésére.

Az öt kérdésre háromféle válasz adható a korabeli álláspontok figyelembe vételével: a két szembenálló fél (legitimisták – szabad királyválasztók) jogértelmezése, valamint a törvény szövege indokolásával együtt a közjogi kompromisszum jegyében. Egy dologban minden vitapartner egyetértett: az alkotmányosság helyreállítása a királyság intézményének visszaállítását jelenti. Viszont az is igaz, hogy erről nem az I.tc., hanem a 2.394/1920. ME.rendelet² intézkedett!

A Magyar Jogi Szemle 1920.évi számai (pl.: a februári, áprilisi, májusi) a közjogászok (Polner Ödön, Kmety Károly, Csekey István) álláspontját közvetítették pro és kontra.

Szembesítsük először a nemzetgyűlésben elhangzott érveléseket (1.1.1. alatt), majd a jogtudósok közjogi okfejtéseit (1.1.2.) egymással, hogy az álláspontok eltérései kidomborodhassanak. Tomcsányi Móric helyesen vette észre, hogy két különböző felfogás kereste a kialakult helyzet közjogi jogalapját és annak minősítését. Az egyik felfogás úgymond szükségjogi, a másik viszont szokásjogi alapon állott.

Az 1920: I.tc. preambuluma a nemzetre való hivatkozásával a két felfogás kompromisszumos megoldásához vezetett el.

---

² A rendelet maga utal rá, hogy az I.tc. a királyi hatalom gyakorlásának megszüntét 1918.november 13-ával beálltnak tekinti, de az ország államformája ezáltal nem változott meg.

„Ezekhez képest tehát mindaddig, amíg a törvényhozás másként nem rendelkezik, Magyarország törvényes államformája a királyság marad.

....az állami hatóságoknak, hivataloknak és intézményeknek az őket eddig megillető »királyi« jelzőket továbbra is használniuk kell, bélyegzőjükön magukat törvényes elnevezésüknek megfelelően e jelző használatával kell nevezniük, és e bélyegzőkön a magyar állam címerén a szent koronát kell alkalmazniuk.”

Corpus Juris Hungarici CD

KJK-KERSZÓV

Bp.2000

1.1.1. Jogi és politikai érvek és ellenérvek a kormányzói tisztség mellett és ellen a Nemzetgyűlés február 26-27-i ülésein.

A február 16-án összeülő Nemzetgyűlés tíz nappal később megkezdte az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló törvényjavaslat tárgyalását.

Szükségszerűen előtérbe kerültek az államjogi kérdések, ahogy Turi Béla^{3.} az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló törvényjavaslat előadója is említette expozéjában: „...ezeréves történelmünkben példa nélkül áll az az alkotmányjogi helyzet is, amelyben vagyunk. Maga az, hogy az első törvényjavaslatot az alkotmányosság helyreállításáról és a főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről kell benyújtamunk, bizonyítja, hogy nem csak területi integritásunk, nemzeti létünk, de voltaképpen alkotmányunk romjai között járunk.”^{4.}

A politikusok, államjogászok elvetették a köztársaság eszméjét, mert az szerintük a forradalmakkal azonosult:

„...1918.október 31-ikének 1919.március 21-ike logikai folyományaként következett.”^{5.}

Érvrendszerükben azonban más elemeket is megfigyelhetünk. A királyságtól nagyobb stabilitást, biztonságosabb belső nyugalmat vártak, mert a ciklikusan visszatérő köztársaságielnök-választások újra és újra felkavarták volna a belpolitikát, állandósították volna a pártviszályokat. Emellett ezzel bevonták volna az államfő személyét is a napi politikai életbe.

Miután az ellenforradalmi erők egységesen a királyság proklamálását követelték, az antanthatalmak pedig 1920.február 2-i határozatukban csak a

---

^{3.} Turi Béla felszólalását és előadói beszédét közli:

– Nemzetgyűlés Jegyzőkönyvek 1920.III/I.
– Turi Béla: Külpolitika és királykérdés
Bp. é.n. Függelék 105-115.o.

^{4.} Turi Bélának a Nemzetgyűlés 6.ülésén 1920.évi február hó 26-án elhangzott felszólalása.

^{5.} Rupert Rezsőnek a Nemzetgyűlés 6.ülésén 1920.évi február hó 26-án elhangzott felszólalása.

Habsburg-restaurációt tiltották meg – az államforma említett alternatívájának eldöntését azonban Magyarország belügyének tekintették -, nem férhetett kétség aziránt, hogy a királyság államformáját választják.

Vitakérdés azonban ezen túlmenően is akadt. Kérdés volt a trón szabad volta. Vita tárgya volt, hogy valójában hogyan értelmezzék IV.Károly 1918.november 13-i, eckartsau-i „lemondó” nyilatkozatát.

A Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP) tagjainak döntő többsége azt bizonygatta, hogy a Habsburgok trónigénye, joga a trónhoz nem szűnt meg IV.Károly emlékeztető 1918.november 13-i nyilatkozatával. Hiszen erre forradalmi, vagyis külső kényszerítő körülmények között került sor. A lemondó nyilatkozat formailag sem érvényes, mert hiányzik a miniszterelnök ellenjegyzése, s nem történt meg a becikkelyezése sem.

A forradalmak után – hirdették – e téren is visszaállnak az 1918 előtti állapotok, mert a forradalmakat valamennyi intézkedésükkel együtt ki kell vetni a nemzet testéből, csak így érvényesülhet sértetlenül a történeti jogfolytonosság, s ezen az úton nyílik meg a régi országhatárok visszaállításának lehetősége is, bár a parlamenti felszólalásokban még a forradalom szó használatát is kétségbe vonták: *„a forradalom rohamos fejlődés valamely szisztémában, mely vagy a belső elveket és intézményeket fejleszti ki gyorsan, robbanásszerűen, vagy pedig szakít minden elvvel ... Ez a forradalom teljesen idegen a magyar ideológiától, teljesen idegen minden magyar érzéstől.”*⁶

A másik nagy párt, a szabad királyválasztó kisgazdák ugyanakkor elvetették a legitimizmust, nem ismerték el a Habsburgok jogát Magyarország trónjára. Okfejtéseiket arra alapozták, hogy a Monarchia felbomlásával a *pragmatica sanctio* szerinti együttbirtoklás elvesztette létjogosultságát IV.Károly 1918-ban cserbenhagyta az országot, így megvalósult az önálló nemzeti királyválasztás lehetősége. Mindez azonban nem jelenti a jogfolytonosság feladását vagy elvesztését, az ország régi határaitól való lemondást, ellenkezőleg a Szent István-i

---

⁶ Prohászka Ottokárnak a Nemzetgyűlés 6.ülésén 1920.évi február hó 26-án elhangzott felszólalása.

állameszme tisztábban és teljesebben ölthet testet a nemzeti királyság formájában.

A kisgazda álláspont lényegét Rupert Rezső fogalmazta meg:

„Mi tulajdonképpen nem léptünk forradalmi térre, hanem folytatjuk alkotmányos életünket és hogy ez a javaslat teljesen beilleszkedik a mi ezeréves alkotmányunk szellemébe. Mert igaz, hogy a mi közjogi rendszerünk, államjogi dogmáink szerint az a legfontosabb kérdés, amiről ma itt szó van, az állami főhatalom csakugyan a szent koronában van megtestesítve. A szent korona nem egyszerűen képviselője a nemzet főhatalmának, az állam főhatalmának, hanem valóságos perszonifikációja, sőt megtestesülése.” Az új nemzeti királyság követelését az uralkodó jogkörének korlátozásával s a törvényhozó hatalom liberalizációjával kötötték össze.

E két felfogás összebekítését célzó minisztertanácsi vitára még a nemzetgyűlés összeülése előtt, 1920.február 13-án került sor. Bárczy István és Friedrich István a legitimisták érveit ismételtették. A szabad királyválasztók szónoká Rubinek Gyula volt. Huszár a pártok közötti kompromisszumot kereste, s ennek formáját a végleges megoldás elodázásában látta. Ezek az ellentétes vélemények is jelzik a kormányon belüli viszonyokat. Gróf Andrássy Gyula ezt felszólalásában így kommentálta: *„Magyarországnak kormánya nincs, amit már azon egyszerű tény is igazol, hogy a miniszterek nyílt bizottságokban, nyílt ülésekben egymás ellen foglalnak állást; hogy miniszteri szolidaritásról szó sincsen, hogy egymás jelöltjeit elzáratják...”*⁷

Az elodázástól a szövetséges hatalmak sem zárkóztak el, Horthy hatalomvágyába pedig kimondottan beleillett. Horthy különben sem a legitimistákhoz, sem a szabad királyválasztókhoz nem csatlakozott. Pontosabban IV.Károlyt több ízben hűségéről biztosította, az ország helyzetének veszélyeztetésére hivatkozva azonban nem tartotta alkalmasnak az időpontot visszatérésére.

---

⁷ Gróf Andrássy Gyulának a Nemzetgyűlés 7.ülésén 1920.évi február hó 27-én elhangzott felszólalása.

Az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló törvényjavaslat tárgyalása a Nemzetgyűlés 6.ülésnapján, 1920.évi február 26-án kezdődött. A törvényjavaslat előadója Turi Béla volt. A törvényjavaslat mindjárt az elején rámutat, hogy a királyi hatalom gyakorlása 1918.november 13-án megszűnt, továbbá, hogy Magyarországnak és társországainak a volt osztrák birodalmi tanácsban képviselt királyságokkal és országokkal fennállott feloszthatatlan és elválaszthatatlan együttbirtoklása a bekövetkezett események folytán megszűnt. A törvényjavaslat több párt közös véleményét tükrözi és kerülik ezen javaslat vitájakor az ellentétes vélemények hangoztatását. „...*Márpedig az első lépésnél, amivel az alkotmányt helyre akarjuk állítani, nagyon kívánatos, hogy politikai harmónia semmiképpen ne zavartassék meg.*”⁸

Az államfői hatalom gyakorlása az alkotmány rendes keretei között egyszerűen lehetetlenné vált. Az előadó úgy érvelt, hogy az alkotmányos élet helyreállításának joga a nemzetre szállt át. „...*Minden nemzet a történelem folyamán jogosult a saját sorsa felett dönten, de alkotmányválságunknak, amelyben vagyunk, vagy mondjuk inkább az alkotmányos folyamat megszakadásának természete is olyan, hogy a nemzetnek a joga itt közbelépni.*”⁹ Úgy érvelt, hogy a királyi hatalom megszűntével az alkotmány formái szerint a főhatalom egyéb tényezői és megszűntek a formai jogfolytonosság szempontjából. „...*A kormányok, amelyek az országot kormányozták, tényleg a leghelyesebb utat választották, amikor általános, titkos, egyenlő, kötelező és a nőkre is kiterjedő választójog alapján oszthatatlan egységes nemzetgyűlést hívtak össze. Ebben az egységes oszthatatlan Nemzetgyűlésben látom én legpregnánsabban kifejeződni a nemzetnek azt a jogát, amelyről szoltunk.*” – érvelt Rupert Rezső képviselő.¹⁰

---

⁸ Turi Bélának a Nemzetgyűlés 6.ülésén 1920.évi február hó 26.-án elhangzott felszólalása.

⁹ Turi Bélának a Nemzetgyűlés 6.ülésén 1920.évi február hó 26-án elhangzott felszólalása.

¹⁰ Rupert Rezsőnek a Nemzetgyűlés 6.ülésén 1920.február 26-án elhangzott felszólalása.

Ezen érvelés szerint az összeülő Nemzetgyűlés feladata „*az ősi alkotmány szelleméhez igazodva*” az alkotmányosság helyreállítása.

A kormányzó intézményét tartották helyesnek a nádoréval szemben: *A nádorság intézményének a felújítása bizonyos értelemben praejudiciumnak tartották volna, hiszen a nádorválasztás királyi aktus és országgyűlési jelölés közbejötté nélkül nem történhetett meg, s köztudomásúlag a nádor jogkörét az 1867.VII.tc. felfüggesztette, tehát erről egy új törvényt kellett volna beilleszteni az alkotmányba.* A kormányzói intézmény magyarázatául viszont azt adta Turi Béla, hogy valahányszor a királyi hatalom ellátásáról kellett gondoskodni, a nemzet mindig kormányzót választott: *„A kormányzóválasztás fejezi ki legpregnánsabban azt, hogy itt államfői hatalomnak ideiglenes gyakorlásáról akarunk rendelkezni.”* Történelmi példák is arra utalnak, hogy a nádor hatásköre kisebb volt. Az 1485. 10.tc. kivette a nádori hatáskörből a kegyelmezést és a koronára háramlott jogok adományozását. Ezen analógiát követi az 1920. I.tc. 13.§-a úgy, hogy a kormányzó nemességet nem adományozhat, a főkegyúri jogokat nem gyakorolhatja és általános kegyelmet csak törvény adhat. Szűkítve van a kormányzásnak, az ideiglenes államfőnek a hatalma a szentesítési jog terén is. Ez megfelelt az alkotmány azon szellemének, hogy szentesítési jog csak a koronázott királyt illette. A kormányzónak ugyanígy nem adatik meg a házfelosztás királyi joga sem. Jogcímet, feltételt a házfelosztásra azonban tartalmazott a törvényjavaslat:

„A kormányzó a nemzetgyűlést nem napolhatja el és a királyi hatalomban foglalt országgyűlés-felosztási jogot a nemzetgyűlést illetőleg csak akkor gyakorolhatja, ha a nemzetgyűlés a kormányzó üzenete dacára tartósan munkaképtelenné vált...” (13.§. 2.bekezdés.)

Azzal, hogy a kormányzó a törvény által nem kapta meg többek között a főkegyúri jogot, nem magyarázható pusztán Horthy Miklós református vallásával. A nemzetgyűlési vitában egyértelműen kiderült, hogy ez mindig királyi jog volt és egy ideiglenes rendezés esetén, melyet maga a kormányzói tisztség is mutat – mint királyt helyettesítő –, nem akarták megadni. Ezen

gondolati és jogértelmezési logikát követve teljesen lényegtelen és elhanyagolható volt a leendő kormányzó vallási hovatartozása.

Nagyon fontos kérdés volt a kormányzói tisztség „erőssége”, valamint a kormányzó és a kormány viszonyának a kérdése. A kispapok egy viszonylag gyengébb jogkörű kormányzói hatalomban voltak érdekeltek: „... az államfőnek inkább erkölcsi nagyságnak kell lennie, mintsem rettegett hatalomnak. Ez a javaslat ezt az elvet viszi keresztül, mert hiszen a nemzetnek, a Nemzetgyűlésnek és a Nemzetgyűlés felelős kormányának az állami életben megadja azt a domináló, fontos szerepet, amellyel szemben a kormányzó autokratává, abszolút úrrá sohasem válhatik. Mégis, habár ily széles jogkört a kormányzónak nem is ad a javaslat, mégis igen nagy, hatalmas befolyást biztosítunk neki az államélet irányításában és vezetésében.”¹¹. Ezekből a mondatokból egyértelműen kitűnik a választásokon legtöbb szavazatot kapott kispapok koncepciója. Ők a kormánynak szántak elsődleges szerepet – helyzetükből adódóan – és egy szűkített jogkörű kormányzó személyében voltak érdekeltek: „... Nem kell egyéb hozzá, mint hogy a kormányzónak oly nagy lelki erényei, lelki tulajdonságai legyenek, hogy az országnak boldog fejlődését vezetni tudja.”¹². Az elfogadott törvény az ő álláspontjukat tükrözte a legjobban.

A KNEP nevében felszólaló Prohászka Ottokár egy erős tekintély mellett érvelt: „... Nekem egy olyan államfő kell, amely nem lárva, nem álarc, olyan államfő kell, amely hatalom és erő... nekünk nem báb kell, nekünk nem cím kell, nekünk orgánum kell, erő kar kell.”¹³. Míg a kispapok féltek egy erős tekintélytől, addig a KNEP nem: „... Mondjuk csak ki, ne féljünk tőle, kar kell, hatalom kell, amely a szabadságot szolgálja. Egy jól beállított tekintélytől, egy jól megszervezett hatalomtól sohase féltsük a szabadságot.”¹⁴. A kompromisz-

---

¹¹. Rupert Rezsőnek a Nemzetgyűlés 6. ülésén 1920. évi február hó 26-án elhangzott felszólalása.

¹². Rupert Rezsőnek a Nemzetgyűlés 6. ülésén 1920. évi február hó 26-án elhangzott felszólalása

¹³. Prohászka Ottokárnak a Nemzetgyűlés 6. ülésén 1920. évi február hó 26-án elhangzott felszólalása

¹⁴. Prohászka Ottokárnak a Nemzetgyűlés 6. ülésén 1920. évi február hó 26-án elhangzott felszólalása

szumot jól mutatja, hogyha a törvényben nem is érvényesült, de a kormányzó személyében mégiscsak sikerült egy erős „kart” megválasztani.

Gróf Andrássy Gyula nehezményezte és kifogásolta, hogy túlságosan erős a Nemzetgyűlés, ő inkább az államfő hatalmát erősítette volna meg. Szerinte sokkal nagyobb hatalmat kellett volna adni az államfőnek a hadsereg kérdésében: „...*Főhibája azonban a javaslatnak szerintem az, hogy ennek a Nemzetgyűlésnek oly teljhatalmat ad, amelyet én egészségtelennek, veszélyesnek tartok....*”¹⁵.

A kormányzó személye az elfogadott törvénytörvény szerint sérthetetlen és ugyanolyan büntetőjogi védelemben részesült, mint eleddig a király.¹⁶

A törvény még ugyanebben a paragrafusban rendelkezett a kormányzó felelősségrevonásának kérdéséről. Ebben az esetben az eljárást egy majdan meghozandó törvény fogja szabályozni.

A törvény ezen kívül tartalmazta a kormányzói tisztség gyakorlásához szükséges eskü szövegét is.

A törvényt 1920.február 28-án a Nemzetgyűlés egyhangúlag elfogadta és 1920.I.tc-ként cikkelyezte be. A kormányzóválasztás időpontjaként 1920.március 1-ét, hétfőt jelölte meg. A kormányzó személyére négy név merült fel: gróf Apponyi Albert, Habsburg József főherceg, gróf Andrássy Gyula és Horthy Miklós. József főherceg Habsburg mivolta miatt eleve nem jöhetett szóba, míg Apponyi nem rendelkezett se kellő katonai, se politikai hatalommal, se megfelelő társadalmi tömegbázissal, így Andrássyval együtt visszautasították a jelöltséget.

Tehát eldőlt, hogy Horthy Miklós lesz a kormányzó, de hogy ez teljesen biztosítva legyen, a Nemzeti Hadsereg különítményesei ellenőrizték a főváros utcáit és tereit a választás napján. Ez jele volt az augusztus-november óta léte-

---

¹⁵. Gróf Andrássy Gyulának a Nemzetgyűlés 7.ülésén 1920.évi február hó 27-én elhangzott felszólalása.

¹⁶. 1920.I.tc.14.§.

zó fehérterrornak. Az Országházat Osztermann Sándor tiszti különítménye tartotta megfigyelés alatt. Néhány, főleg liberális képviselőt nem engedtek be a szavazásra, egy Horthy ellen készülő merényletre hivatkozva. Miért kellett Horthynak a fiatal tisztek csoportját a Parlamentbe vezényelnie, amikor megválasztásában teljes egyetértés volt a pártok között? „*Erőt akart felmutatni, hogy az utolsó percekben még biztosítsa a kormányzói hatalom valamelyes kiterjesztését a törvényjavaslat szövegében, és ezt el is érte.*”¹⁷ – kommentálta a történeteket Ormos Mária.

A szavazás így módon történt meg: a 141 szavazatból Horthy 131-et kapott, Apponyi 7-et, 1 szavazólap üres volt, kettő pedig megoszlott. Ezután a Nemzetgyűlés küldöttséget menesztett Prohászka Ottokár vezetésével a Gellért Szállóban tartózkodó Horthyhoz, aki még aznap elfogadta a tisztséget és ezt a Nemzetgyűlés 1920.II.tc.-ként március 6-án be is cikkelyezte.

Mivel ez ideiglenes megoldás volt és semmisem olyan állandó, mint amit az ideiglenesség igényével szabályoznak, a Horthy-korszak ezt követő 24 évében a kormányzó jogkörét többször is szélesítették, változtatták. Legkorábban már pár hónap elteltével: az 1920: XVII.tc. elfogadásával.

1.1.2. Kortárs jogtudósok közjogi okfejtései az alkotmányosság helyreállításáról és az államfői tisztség betöltéséről

Polner Ödön¹⁸. 1920.február 1-én – tehát jóval az 1920: I.tc. tárgyalása és elfogadása előtt – megjelent tanulmányában arra a következtetésre jutott, hogy a régi Magyarország összeomlása bármilyen pusztító erejű a hazára nézve, ennél sokkal öröndetesebb eredmény a közjogi függetlenség elérése, melyet nem szabad feláldozni semmi kincsért és vissza kell térni ahhoz az irányhoz, amelyen a XVI.században a régi magyar alkotmányfejlődés haladt, s amelyet a

---

¹⁷. Ormos Mária: Kormányzó vagy király? Horthy Miklós és IV.Károly 1921-ben Rubicon 2001/1-2. 25.o.

¹⁸. Dr.Polner Ödön: Az új idők közjogi követelményei és régi alkotmányunk. Magyar Jogi Szemle 1920. 2.sz.

Habsburgok eltérítettek. Önállóságot kívánt Habsburgok nélkül. Ezzel a szabad királyválasztók közé sorolódott be.

Kmety Károly¹⁹. álláspontja kifejtésekor szintén a korábban – 1918 előtt – volt közjogi helyzet felborulásából indult ki, melynek során a régi intézmények széttörték, eltűntek, megsemmisültek és fontos közjogi sarok-tételek tarthatatlanná vagy tárgytalanná váltak. Ez a helyzet számos jogi kérdés megválaszolására és megoldására sarkallja a közjogászokat (és a politikusokat). Kmety értelmezte az eckartsauai nyilatkozatot: nem lemondás, hanem a kényszerítő körülmények miatt döntött a királyi hatalom gyakorlásának felfüggesztéséről és különben is elhagyta az országot. Maga a nyilatkozat se alkotmányszerűen, se jogérvényesen nem tekinthető trónlemondásnak és a nemzetgyűlés hibát követne el, ha utólagosan annak venné és elfogadná, mert akkor trónfosztást követne el. A nép- és a tanácsköztársaság időszakát átmenetinek nevezte, amely nem hatott ki a trónra, azt nem üresítette meg, a királyság intézménye csupán szünetel, az ekkoriban hatalmon lévők rendeleteit Kmety nem tekintette jogforrásnak.

Az a tény viszont, hogy mind belső államjogi, mind nemzetközi szempontból Ausztria köztársaság lett, eltűnt az osztrák császárság, már jelentősen módosított a fennálló helyzeten. A dualista állam megszűnésével a pragmatica sanctio és a kiegyezési törvénycikk hatályát veszítette. A szorosabb értelemben vett örökösödési igények értelmében a legitimisták IV.Károly lemondását csak annak jogszerűsége esetében, vagy halála bekövetkeztével fogadnák el és nyilvánítanák üresnek a trónt.

Az a lehetőség azonban elvileg nem volt kizárható, hogy a nemzetgyűlés ismét IV.Károlyt válassza. Kmety ezek alapján az ország szabad királyválasztási jogát feléledettnek nyilvánította és nem látta jogi akadályát annak se, hogy a

---

¹⁹. Dr.Kmety Károly: A királyválasztás joga
Magyar Jogi Szemle 1920.

törvényhozás a királlyá választásnak addig nem ismert, új feltételeket szabhasson, hogy örökös vagy tisztán választási királyságot alkosson, vagy a királyi jogkört akkori terjedelmében fenntartsa vagy megváltoztassa.

Búza László²⁰. Kmety okfejtésétől eltérő álláspontra helyezkedett. Kétségtelennek tekintette az ország monarchikus voltát, de véleménye szerint a tényleges állapot és a jogi állapot nem fedik egymást, mivel az államforma gyakorlatilag köztársaságnak tekinthető. Viszont a királyság mindaddig fenn fog maradni, amíg az erre jogosult intézmény ezt meg nem változtatja, tehát ez tényleg nem okozza IV.Károly trónhoz való jogának megszűnését. Egyetértett azokkal, aki szerint nincs szó lemondás általi trónüresedésről. Vitatta viszont, hogy az együttes birtoklás eltűnése Ausztria köztársasággá válásával megszüntette a *pragmatica sanctio* szerint erre jogosultaknak a magyar trónra való örökösödési igényét. Érvelése szerint az együttes birtoklás csupán meghagyásként és nem feltételként szerepel a *pragmatica sanctio*-ban. Ha pedig e meghagyás a kötelezetten kívül álló ok miatt válik lehetetlenné (*vis maior*), attól még az ehhez kötött jogi rendelkezés érvényes marad. Ezért a Habsburgok öröklési jogát a magyar trónra csak akkor lehetne semmisnek tekinteni, ha a *pragmatica sanctio* szerint tényleg az osztrák örökös tartományok mindenkori uralkodója lenne a magyar király.

Polner Ödön²¹. újabb cikkében – szintén jogtörténeti érvekkel – erőltetettnek nevezte Kmety magyarázatát (a *pragmatica sanctio*-ra hivatkozást a trónüresedés és – betöltés bonyolult kérdésében).

Polner felhívta arra is a figyelmet, hogy a törvények Kmety-féle értelmezéséből logikai úton igen sajátos helyzet is levezethető és keletkeztethető. Ha ugyanis az öröklési rend hatályban maradása attól függ, hogy a magyar kirá-

---

²⁰. Dr.Búza László: A királyválasztás joga. Magyar Jogi Szemle 1920.

²¹. Dr.Polner Ödön: A trón megüresedésének és betöltésének kérdéséhez. Magyar Jogi Szemle 1920. 4.sz.
Polner a Magyarország és Ausztria közjogi viszonya c. művében arra a belátásra jutott, hogy a *pragmatica sanctio* „elválaszthatatlanul és feloszthatatlanul” kitétele kimondotta a Habsburg-ház örökös tartományaira vonatkozik, s hasonlóan foglalt állást Ferdinándy Gejza: Magyar alkotmányjog c. könyve is.

lyok egyúttal Ausztriának is uralkodói-e, vagy sem, nincs kizárva annak a lehetősége se, hogy ha IV.Károly visszajutna az osztrák trónra, aminek valószínűsége ugyan kicsi, de éppen a *pragmatica sanctio* adott értelmezése mellett jogos igényekkel léphet majd fel a magyar trón visszaszerzése érdekében, amelyet a nemzet időközben már más uralkodóval töltött be! Konklúziója: nem szabad a magyar trón sorsát idegen eseményektől és tényezők akaratától ilyen mértékben függővé és kiszolgáltatottá tenni.

Polner sem tekintette az eckartsauai nyilatkozatot jogilag érvényesnek, de ő egyéb tényezők figyelembevételére is utalt. Arra például, hogy IV.Károly az országot a legválságosabb időben hagyta magára, hogy az általa kinevezett minisztereket feloldotta esküjük alól. Ezek együtt a fizikai és etikai elhagyás jellegével bírtak. Elismeri viszont Polner, hogy az uralkodó mindezt az osztrák válság megoldása érdekében tette.

A nemzetgyűlésnek jogában áll, hogy IV.Károly lépéseiből következtetéseket vonjon le, azokat a királyi szék végleges elhagyásával, arról való lemondással egyenértékűnek minősítse. Jogtörténeti párhuzamot is vont, II.Jakab angol király 1688. évi eltávolítását és Báthory Gábor 1613. évi elmenekülését parlamenti eljárások tették teljessé, zárták le.

Polner hangsúlyozta: meg kell szabadulni a *pragmatica sanctio*tól. A legitimitást a törvényes országgyűlés és a király biztosítja. Az 1920-as nemzetgyűlést ő az országgyűlés képviselőházaként fogta fel (az 1920: I.tc. 2.§-a a nemzetgyűlést „a magyar állami szuverénitás törvényes képviselőjének” nyilvánította, s ez messze esik Polner felfogásától), mely az összehívandó főrendiházzal a jogkontinuitás hordozójává lesz.

Csekey István²² a Hármaskönyvre hivatkozva és a szentkorona-tant alapul véve állította, hogy az államfő nélkül maradt államban - Magyarországon - a nemzetgyűlés vált minden hatalom forrásává. A nemzetgyűlés megosztotta hatalmát a kormányzóval, de nem eléggé, mert túlságosan sokat tartott meg

---

²² Csekey István: A kormányzó és jogköre. Magyar Jogi Szemle 1920. 5. sz.

magának, ezért köztársasági jellegű vonásai vannak a magyar államnak.

Molnár Kálmán legitimista oldalról közeledett a kormányzói tisztséghez. Közjogi könyvében először elhatárolta egymástól a kormányzó és a gyámkormányzó tisztségét. A legfontosabb eltérés és „elvi különbség az, hogy a kormányzó nem a király személyét, hanem a személytelen királyi szervet helyettesíti: *az ellátatlanul maradt államfői teendőket a király személyével való minden kapcsolat nélkül látja el.*”²³

Helyesen mutatott rá, hogy külső nyomásra hozták létre és eseti jelleggel lett megállapítva a kormányzói jogkör.

Véleménye szerint a trónra lépett uralkodó trónjától nem fosztható meg. Eckhart Ferenc²⁴ szerint a kormányzóság bevezetésével királyhelyettest választottak, királyi hatalommal ruházták fel, de az ismert korlátok között.

Bölgöny József utal Kautz Gyulára, a „politikai tudományunk atyamesterére”, aki szerint „az uralkodó tényleges tisztkedését lehetetlenné tevő körülmény beálltakor kormányzóság (régensség) válik szükségessé, melynek tartalma azonban lehetőleg rövid időre szabassék, mert hosszas időközök a monarchiai rendszer gyengülésére vezethetnek.”²⁵ Bölgöny szembenáll a kormányzói tisztség állandósításával előbbiekből is következően, s bírálja Csekeyt és Gábor Gyulát, akik az „interregnum intézményesítésére és az ideiglenesség véglegesítésére”²⁶ törekednek. Zsedényi Béla az 1920: I.tc-ben az alkotmányosság helyreállítását látta: „Nem a jogfolytonosság állt helyre, mert az megszakadván egyszeri, a történelmi események folytán többé már helyre sem állhatott. De megindult az új alapon, új jogon felépült alkotmányos élet és megindult az 1918-ban felborult alkotmányos rendnek és a ledöntött ősi alkotmánynak, a

---

²³ Dr.Molnár Kálmán: Magyar Közjog I-II.k.
Danubia 1926², 1928. II.k.496.o.

²⁴ Eckhart Ferenc: magyar alkotmány- és jogtörténet.
Bp.1946, 438-440.o.

²⁵ i.h.Bölgöny József: Vita a kormányzói jogköréről
Különlenyomat Bp.1937. 3-4.o.

²⁶ i.m.4.o.

megváltozott helyzetéhez és körülményekhez természetesen alkalmazkodó, de az ősi alkotmány szellemével mégis összhangzatos újjáépítése.²⁷

Molnár, Eckhart, Bölöny és Zsedényi álláspontja nem 1920.évi, de alapvetően az I.tc-kel kapcsolatos nézeteik miatt tárgyaltuk e helyütt.

1.1.3. Az 1920: I.tc. tartalma

A törvénycikk az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről rendelkezett és kompromisszumot tükrözött.

A jogszabály felépítése:

- preambulum,
- ✓ az alkotmányosság helyreállítására irányuló rendelkezések (első fejezet 1-11.§.)
- a kormányzói hatalom (második fejezet 12-18.§.)
- záró rendelkezések (harmadik fejezet 19-20.§.)

A preambulum fontosabb megállapításai:

- a királyi hatalom gyakorlása 1918.évi november hó 13. napján megszűnt,
- megszűnt a pragmática sanctio együttbirtoklást előíró része.

Az ezekből folyó következmények megállapítását a békekötés utáni időkre tartja fenn magának a nemzetgyűlés.

- 1918.november 16-ával az országgyűlés működése is megszűnt, ezért az állami főhatalom gyakorlása az alkotmány rendes formái között lehetlenné vált.
- 1918.november 16. – 1919.augusztus 6-a között interregnum volt, melyet a 9.§-ban formuláztak meg.
- 1919.augusztus 7-től számítja az alkotmányossághoz való visszatérést (Friedrich Istvánnak tett gesztus).
- 1920.február 16-án a képviselők nemzetgyűléssé alakultak.

---

²⁷ Zsedényi Béla: A magyar alkotmányjog fejlődése 1918-tól 1938-ig. Miskolci Jogászséglet Könyvtára, Miskolc 1939. 4.o.

Az első fejezet tartalmazta:

- a kormány azon rendeleteinek jóváhagyását, amely alapján a nemzetgyűlés összeült,
- a nemzetgyűlés a magyar állami szuverenitás törvényes képviselője, mely jogosult rendezni az államhatalom gyakorlásának módját,
- a képviselők mentelmi jogát és büntetőjogi védelmét,
- a nemzetgyűlést illeti a törvényhozó hatalom (a végrehajtó hatalmat a kormányzói tiszt betöltéséig csak a nemzetgyűlésnek felelős minisztérium gyakorolja),
- a nemzeti hadsereg felállítását,
- a népköztársaság és a tanácsköztársaság, a nemzeti tanácsok minden kibocsátott rendelkezésének érvénytelenítését (kivéve azokat, amelyeket korábbi jogszabály alapján bocsátottak ki, továbbá a házassági, törvényesítési és örökbefogadási ügyek, és azok is, amelyek hatályosultak),
- az 1919. augusztus 7-e utáni rendeletek érvényességének elismerését, ezek a szokásos módon módosíthatók, kiegészíthetők, megszüntethetők.

Ha ezek közül törvényhozási útra tartozó rendelet is van, úgy megfelelő törvényjavaslatot kell előterjeszteni,

- a kiegészítési törvény hatálytalanítását, a függetlenség teljes helyreállítását.

Az ország vagyoni jogi és egyéb viszonyok tekintetében a kapcsolat megszüntetéséből eredő őt megillető jogait fenntartja.

A második fejezet szabályozta a kormányzói hatalmat:

- kimondták, hogy az államfői teendőket ideiglenesen fogja a kormányzó ellátni. A 13.§. tartalmazza a jogait: „A kormányzót a királyi hatalomban foglalt jogok alkotmányos gyakorlása az alábbiakban foglalt korlátozások között illeti meg.”;
- képviseli Magyarországot a nemzetközi viszonylatokban,
- követeket küldhet és fogadhat,
- Magyarország nevében a felelős minisztérium útján szövetségeket és egyéb szerződéseket köthet a külhatalmakkal,

- hadüzenethez vagy a hadseregnek az ország határán kívül alkalmazásához és békekötéshez a nemzetgyűlés előzetes hozzájárulása szükséges,
- a kormány mielőtt a törvényt a nemzetgyűlés elé vitte volna, a kormányzó jóváhagyását kérte, (a törvénykezdeményezés királyi jogkörének gyakorlása),
- a kormányzó a törvényeket nem szentesítette, hanem köteles volt azokat 60 napon belül kihirdetési záradékkal és aláírásával ellátni,
- a kihirdetés előtt egy alkalommal élhetett a relatív vétójogával. Ha a nemzetgyűlés változatlan formában küldte vissza, köteles volt 15 napon belül kihirdetni.
- az államformának és az államfő személyének kérdésében alkotott törvényekre nézve a vétójogával nem élhetett,
- a nemzetgyűlést nem napolhatta el,
- csak akkor oszlathatta fel a nemzetgyűlést, ha az tartósan munkaképtelenné vált. A választásokat köteles volt úgy kiírni, hogy az új nemzetgyűlés 3 hónapon belül összeülhessen.
- nem adományozhatott nemességet,
- nem gyakorolhatta a főkegyúri jogot,
- kegyelmet csak törvény adhatott.
- „A kormányzó személye sérthetetlen és ugyanolyan büntetőjogi védelemben részesül mint törvényeink szerint a király. A kormányzót az alkotmány vagy a törvények megszegése esetében a nemzetgyűlés felelősségre vonhatja. A felelősségrevonást a nemzetgyűlés csak legalább száz tagja által aláírt indítvány alapján és összes tagjai kétharmad részének szavazatával mondhatja ki. Az eljárást külön törvény fogja szabályozni.” (1920: Ltc.14.§.)
- a kormányzó mellé hivatalt szerveznek a tennivalók ellátására,
- a kormányzói tiszt gyakorlásának felvétele: esküt kell tennie a nemzetgyűlés előtt.

A zárórendelkezések a törvények elé írandó szabvány szöveget és záradék-formulát, valamint ennek aláíróit tartalmazta.

2.) *A Habsburg-ház 1921. évi trónfosztása; a közjogi provizórium megszilárdítása*

Az 1920. I.tc. elfogadása, majd az ehhez kapcsolódóan megjelent 2394/1920.ME rendelet után IV.Károly politikailag reaktiválni kezdte magát, fokozatosan készítve elő visszatérését.

1921 tavaszán (március 26.) IV.Károly Szombathelyre érkezett, s hallgatólagos francia támogatásra (Briand külügyminiszter állítólagos egyetértésére) hivatkozva a hatalom átadását kérte Horthytól.

Horthy mellett szólt a nemzetgyűlés általi választottság mint jogi érv, továbbá az antant és a környező országok is legitim államfőnek tartották.

Horthy számára létkérdés volt megbizonyosodnia arról, hogy az Európában ekkor hangadó és meghatározó franciák megváltoztatták-e korábbi Habsburg-ellenes és elutasító álláspontjukat és IV.Károly már az új irányvonal támogatottja, vagy sem.

Horthy időt akarván nyerni, egyfelől elutasította IV.Károly kérését: nem mondott le kormányzói tisztségéről és nem ismerte el Károly trónigényét se, sőt a történet francia-háttérét is kiszivárogtatták, így „a francia külügyminiszter akkor is letagadta volna a csillagot az égről, ha esetleg saját maga bízta volna az exuralkodót. Egyébként igen valószínűtlen, hogy ezt ő tette volna, vagy ha mégis, akkor nem úgy, ahogyan Károly – esetleg a közvetítő hibájából – értelmezte.”¹

A nemzetgyűlés áprilisi határozatában az 1920: I.tc.-hez való ragaszkodását fogalmazta meg, hozzátéve, hogy az ő kizárólagos jogköre az államfőről dönteni. A szomszédos országok is tiltakoztak, s az ügybe a Teleki-kormány belebukott. Utóda Bethlen István gróf kezdettől a társadalompolitikára, a kultúrára tette a hangsúlyt a közjogi kérdések helyett, mert látta, hogy a közjogászok nem képesek konszenzusra jutni a királykérdésben.

IV.Károly a sikertelen hatalomátvétel után visszatért Svájcba, s levonta a következtetést: Horthyra nem számíthat, sőt ellenére kell cselekednie még pedig erővel!

Horthyék viszont abban bíztak: sikerült ellehetetleníteniük IV.Károlyt, s nem fog újból próbálkozni.

---

¹ Ormos Mária: Kormányzó vagy király?
Horthy Miklós és IV. károly 1921-ben.
Rubicon 2001/1-2. 25.o.

A törvény indokolása érdemben az I.tc-nek kibővített magyarázata volt.

1.1.4. Az 1920: XVII.tc. (az 1920: I.tc. 13.§-ának módosításáról)

Az 1920: I.tc. első módosítása még 1920-ban megtörtént: a 13.§. (2) – (3) bekezdésének módosítását határozták el.

Az 1920: XVII.tc.1.§-a szerint: az országgyűlés elnapolásának, berekesztésének és feloszlásának a királyi hatalomban foglalt joga az 1848: IV. és az 1867.X.tc. korlátai között a kormányzót is megilleti:

- a nemzetgyűlés feloszlása esetén már a feloszlató rendeletben akként köteles rendelkezni, hogy a nemzetgyűlés legkésőbb a feloszlástól számított 3 hónapon belül összeülhessen,
- a nemzetgyűlés legfeljebb harminc napra elnapolható.

A 2.§: „Közvetlen fenyegető veszély esetében azonban a kormányzó a magyar ősszeminisztérium felelőssége és a nemzetgyűlésnek késedelem nélkül kikérendő utólagos hozzájárulása mellett a hadseregnek az ország határain kívül alkalmazását elrendelheti.” Az antant kilátásba helyezett egy Szovjet-Oroszország elleni intervenciót, amelyben számítottak Magyarországra is. Ezért került be ez a módosítás.

Horthy 1920.március 1-ével azon feltételek mellett fogadta el a kormányzói tisztelet, ha szélesebb jogkört kap. A megállapodás létrejött és ennek részleges realizálása volt az 1920: XVII.tc., mivel kimaradt a felelősségre vonás megszüntetése. Horthy antibolsevizmusát széleskörűen ismerték és bízott egy modern keresztes hadjárat sikerében. Magyarország nem kapott felkérést az antanttól a tevőleges segítségnyújtásra, viszont a módosítás révén kibővült hadügyi jogköre.

A 2.§. alkalmazására 1941-ben került sor a kassai bombázás után.

1921.október 20-án mások szerint 21-én – IV.Károly ismét Nyugat-Magyarországra érkezett és a legitimista különítményesekre és katonatisztekre támaszkodva Budapest felé vonult, hogy Horthyt lemondatra átvegye a hatalmat. A történet ismert, Budaórsnél a Horthyhoz hű erők katonai túlsúlya elvetélte a puccskísérletet. Innentől közjogi döntéssel kellett pontot tenni IV.Károly ügyére.

2.1. Az eckartsaui nyilatkozat politikai tartalmának magyarázata 1918-1921 között

Előző fejezetekben már többször hivatkoztunk a nyilatkozat szövegére, most azonban végigkísérjük: milyen értelmet tulajdonítottak neki a sorozatos államrekonstrukciók.

2.1.1. A polgári demokratikus Magyarország I.néphatározata:

Az eckartsaui nyilatkozatból két dolog volt fontos témánk szempontjából:

- 1.) lemondott az államügyek viteléről,
- 2.) előre elismerte az ország által választott államformát.

Ezek ismeretében az 1910-ben megválasztott országgyűlés képviselőháza – törvényellenesen – kimondta feloszlását, hiszen se a király nem tett semmit, se József főherceg a király által kinevezett homo regius, de nem várták meg az 1915: IV.tc-ben biztosított időtartamot se; felsőháza pedig előbbiekre nem reflektálva berekesztette ülését.

A néphatározat ezek ismeretében az országot függetlennek és népköztársaságnak kiáltotta ki. Nincs az ónodi országgyűléshez, vagy a Függetlenségi Nyilatkozathoz mérhető „vádírat” és detronizáció, csak kijelentés az államforma megváltozásáról.

József főherceg pedig felesküdt a népköztársaságra.

A tanácsköztársaság időszaka tiszta sor, amely megosztotta és polarizálta az ellene fellépőket.

2.1.2. A Friedrich- és Huszár-kormányok időszaka

1919. augusztus 5-én József főherceg „vállalta Magyarország kormányzóságát és kinevezte a Friedrich-kormányt. Szegedről Budapestre hívta Horthy Miklós akkori szegedi hadügyminisztert és kinevezte a magyar csapatok fővezérévé, hogy ezzel a két részre szakadt magyar hadsereget egyesítse. Augusztus 23-án azonban az antant közbelépésére kénytelen volt a kormányzóságról lemondani.”²

József főherceg 1919. augusztusában a homo regius pozíciójából intézkedhetett, s mivel a harmadik Friedrich-kormány augusztus 27-én alakult meg, annak kinevezésére – ellenjegyzésére már nem volt jogosult. Ezt az időpontot tartjuk elvi értelemben fordulópontnak, mert ekkor már a IV. Károlytól kapott megbízása feléledésére sem lehetett hivatkozni.

A Huszár-kormány alkotmányossági kérdését az antant elismerő nyilatkozata tette vitathatatlanná. A nemzetközi jog oldaláról mindenképpen. 1920. február 2-án az antant magyar belügynek nyilvánította az államberendezkedés meghatározását, de a Habsburg-restaurációt nem engedélyezte.

2.1.3. Az 1920: I.tc. és a 2.394/1920.ME.r. olvasata

Magyarország az állami főhatalom ideiglenes gyakorlására kormányzót választott, a rendelet pedig konkretizálta a királyság visszaállítását.

Az 1920: I.tc-ben a nemzetgyűlés azt is törvénybe iktatta, hogy a nemzetgyűlés nem képviselőház, mellette a főrendiház nem újíthatta fel korábban berekesztett működését!

---

² Országgyűlési almanach az 1939-44. évi országgyűlésről

Szerkesztette: Haeffler István.

Bp. 1940. 403.o.

Az idézett szöveg nem adja vissza a teljes valóságot, mert Horthy magát tette fővezérre, József pedig már homo regiusként erősítette meg tisztségében. Horthy az antanttól a Dunántúlra kapott átvonulási engedélyt, s nem Budapestre, amely ekkor román megszállás alatt volt. Szétszakított magyar hadsereg pedig ebben a formában nem létezett.

A többi igaz....

A törvény fenntartotta magának – a békekötés utáni időkre –, hogy a királyi hatalom és a *pragmatica sanctio* megszűntéből folyó következményekről megállapítást tegyen.

1920.június 4.-e után (trianoni béke) IV.Károly – elvben – joggal gondolhatta, hogy eljött az ideje politizálásának, lemondása az államügyek viteléről már időszerűtlen, az államforma pedig köztudottan a királyság.

A két királypuccs így nem más, mint az államügyek irányítása visszavételének kísérlete az eckartsauai nyilatkozat gyakorlati-politikai annullálása!

Elvileg a nemzetgyűlés megtehetette volna, hogy a preambulumban a királyi hatalom gyakorlásának 1918.november 13-i megszűnte helyett a szünetel fogalmát használja, de az antant nyilatkozata ezt a jogi formulát és vele IV. Károly királyságának visszaállítását kizárta.

A második királypuccs sikertelensége után az antant követelte a Habsburg-ház trónfosztását és igazából ez az esemény siettette a kisantant megalakulását is.

Az eckartsauai nyilatkozat IV. Károly halálával (1922) juthatott nyugvópontra, mivel a legitimisták a Habsburg-ház trónfosztásáról szóló törvényt vis maiorként fogták fel és értelmezték, amint azt igyekszünk alábbiakban a többi állásponttal együtt bemutatni.

2.2. Az 1921: XLVII.tc. IV.Károly uralkodó jogainak és a Habsburg-ház örökösödésének megszüntetéséről

1921.november 3-án Bethlen³ miniszterelnök nyújtotta be a detronizációs törvény-

3. Bethlen miniszterelnökként kétkulacsos politikát folytatott. 1921. október 21-én egyezséget kötött a legitimista Andrássyval, s erről aznapi pécsi beszédében szolt is a királykérdés kapcsán:
„»A király távozása vis maiornak volt a következménye. A forradalmi események jogi karakterisztikumait később határozzuk meg. Ha királyság akarunk maradni, attól a felfogástól el nem távolodhatunk, amely egyedül felel meg az alkotmánynak, hogy nem lehet detronizálni. Mi sem puccsot, sem detronizációt alkotmányjogi szempontból semmi körülmények között el nem ismerünk.«Ez politikum, én pedig alkotmányjogi szempontból beszélek a kérdésről.”

i. h. Turi Béla: Külpolitika és királykérdés.

Stephaneum Nyomda Rt. Bp. é.n.85.o.

Bethlen ekkori politikai szerepvállalásáról:

Romsics Ignác: Bethlen István - Politikai életrajz

Magyarságkutató Intézet, Bp.1991. 134-138.o.

javaslatot miután Csernoch János hercegprímás jelezte: IV. Károly nem hajlandó önként lemondani, az antant nyomásgyakorlását pedig elháríthatatlan külső kényszernek minősítette.

2.2.1. Vita a trónfosztást kimondó törvényjavaslatról

Apponyi Albert legitimistaként a javaslat törvénytelen voltát hangoztatta, mert a koronás király trónvesztése szakítás az ősi alkotmánnyal, sőt a király idegen hatalmaknak történő kiszolgáltatása a kormány felelősségét is felveti, de sérelmet szenvedett a szent korona is.

Schlachta Margit beszédében a detronizációs törvény hatálytalanságát emelte ki, mert a szentkorona-tan alapján kötött közjogi szerződést a király hozzájárulása nélkül, a nemzet nem bonthatja fel, ezért a királlyal szemben és ellenére törvény sem hozható.

Kovács J. István szerint viszont a törvényjavaslat jogos és időszerű; az a nemzetgyűlés szuverenitásából folyik, hogy döntsön, s mivel a királyi hatalom megszűnt, az visszaszállt a nemzetre, tehát IV. Károlynak nincs joga a magyar trón birtoklásához.

Rassay Károly úgy vélte, hogy a kormány nem vállalja fel saját felelősségét, a külső nyomásra hivatkozik, ezért a detronizációs törvényjavaslat komolytalan. Szerinte a törvény három elv kimondásán nyugodjon: az eckartsau-i levél-nyilatkozaton, a pragmática sanctiobeli együttbirtoklás megszűntén és azon, hogy a királypuccsok szembehelyezkedést jelentenek a nemzet érdekeivel.

Rupert Rezső hozzászólásában azt fejtegette, hogy a törvényjavaslat az 1849-es trónfosztó törvényhez és nyilatkozathoz kapcsolódjon. Felvázolt egy olyan alkotmányjavaslatot, melyben „a szent korona ideiglenes kormányzósági szervezete fenntartatik.”⁴ és a kormányzó hivatali ideje három év, mely Horthyra is érvényes lenne. Ellenindítványként leszavazták és a kormány javaslata döntő többséget kapott.

---

⁴ i.h. Kardos József: A Szentkorona-tan története 1919-1944.
Bp. 1985. 69.o.

2.2.2. A detronizációs törvény tartalma és Bethlen álláspontja

Az 1921. XLVII.tc. IV. Károly Ő Felsége uralkodó jogainak és a Habsburg Ház trónörökösödésének megszüntetéséről címmel került elfogadásra.^{5.}

Az összesen négy szakaszból álló törvény nem hivatkozik az 1920: I.tc-re, de a mostani törvénycikk 1.§-a és a régi preambuluma első bekezdése első mondata csak IV.Károly nevesítésében tértek el egymástól.

Ugyanígy áll a helyzet a jelen tc.2.§-a és az 1920: I.tc. bevezetése második mondata között is, szintén azzal a különbséggel, hogy nevesítetten tartalmazza az 1723.évi I. és II.tc-eket az Ausztriai Házzal mint öröklésre jogosulttal.

A detronizációs törvény 3.§-a a 2.394/1920.ME.rendeletre rímelt, mivel „a királyság ősi államformája” ebben a „magyar állam ezeréves államformája”-ként szerepel.

Ami igazán újdonságnak tekinthető az a királyi szék betöltésének ígérete, igaz „későbbi időre” halasztva.

A törvényt Horthy kihirdetési záradékkal látta el és aláírta. A legitimisták ezt az aktust szinte iniuriaként közelítették meg, vitatva annak jogszerűségét.

A királykérdés napirenden tartására és maradására a 3.§. szolgált azzal az igen fontos megkötéssel, hogy a személyre a minisztérium (kormány) tehet javaslatot!

Bethlen erre a személyi részre a nyilvánosság előtt mindig azt mondta, hogy „nem aktuális”, „nem időszerű” a külső erők befolyásoló ereje miatt. Ez a

^{5.} Magyar Törvénytár 1921.évi törvénycikkek.
Bp.1922. 421.o.

„1.§. IV.Károly király uralkodói jogai megszűntek.

2.§. Az 1723.évi I. és II. törvénycikkben foglalt *pragmatica sanctio* és minden egyéb jogszabály, amely az Ausztriai Ház (*Domus Austriaca*) trónörökösödési jogát megállapította, vagy szabályozta, hatályát veszítette és ezzel a királyválasztás előjoga a nemzetre visszaszállt.

3.§. A nemzet a királyság ősi államformáját változatlanul fenntartja, de a királyi szék betöltését későbbi időre halasztja és utasítja a minisztériumot, hogy eziránt arra alkalmas időben javaslatot tegyen.

4.§. Ez a törvény kihirdetésének napján lép életbe.”

Mádli László közjogász szerint az együttbirtoklás megszűnése csak a Habsburgok örökösödési jogát szüntette meg, a királlyá koronázott IV. Károly trónhoz fűződő jogán nem változtatott.

Ezért vették külön a két kérdést.

Tomcsányi Móric és Molnár Kálmán szerint a trónra lépett uralkodót nem lehet megfosztani királyi székétől.

„lebegtetés” mozgásteret biztosított Bethlennek, hiszen fent említett pécsi beszéde tartalmára Türi Béla még az 1934. évi május 23-i országgyűlési beszédében (a költségvetési vitában) is hivatkozott.

Bethlen bizalmas körben elutasította a detronizációt, azt alkotmányellenesnek tartotta, de ugyanúgy a szabad királyválasztást is, mert véleménye szerint a korona Ottót, IV. Károly legidősebb gyermekét illetheti meg.

A vulnus legis, violatio legis (a törvénysértés törvénygyalázás) elvéből eredően – mint IV. Károly is! – a külső nyomásra (vis maior) helyezte a hangsúlyt.

Az már megint külön lapra tartozó kérdés, hogy később, a harmincas években, amikor már megszűnt a külső kényszer, miért nem helyezték hatályon kívül az 1921: XLVII.tc.-ket, (különösen az Anschluß után lett volna sansz erre a megoldási módra).

A kormányzói jogkör kiterjesztéséről szóló törvények adják meg egyrészt erre a választ, másrészt pedig azok az intézmények és intézkedések, amelyekben a kormányzó - tisztségének - új lét- és mozgásformákat talált: Pl.:

- a vitézi szék (a nemesítés helyett) és ehhez kapcsolódó birtokpolitika,
- a Vatikánnal kötött egyezmény a főpapi tisztségek betöltéséről (előzetes egyeztetéssel), mely a főkegyuraság áttételes gyakorlására adott lehetőséget a kormányzaton keresztül;

DE: a harmincas évek végén a közjogászok nyomására nyomatékosították, hogy a főkegyúri jog az apostoli királyt megillető jog, melyet király hiányában átmenetileg nem gyakorolnak, (ls. 1937: XIX.tc-ben);

- címek, rendek alapítása – adományozása

(Horthy által alapított vagy megújított kitüntetések, viselésük engedélyezése:

1938-ban - Szent István év! – megújította és alapszabályában is módosította a Magyar Királyi Szent István Rendet és a Katonai Mária Terézia Rendet, s ő lett e két rend nagymestere, amíg a királyi tisztség betöltetlen.⁶)

---

⁶ ls. erről Makai Ágnes: Hőstettek és protokoll. Horthy Miklós kitüntetései. Rubicon 2001/1-2 40-41.o.

3.) *A felsőházi törvény államfőt érintő szabályai az 1926: XXII. törvénycikkben*

1920-1926 között az egykamarás nemzetgyűlés létezett törvényhozó szervként. A második nemzetgyűlés (1922-26) idején született meg a döntés a két kamarás országgyűléshez való visszatérésről. Az arisztokrácia ekkorra tudta keresztülvinni akaratát.

Zsedényi Béla közjogász szerint a volt főrendiház jogilag 1926-ig fennállott, miután csak berekesztette üléseit, de a nemzetgyűlés nem ismerte el törvényalkotó szervként, s nem is vett részt a törvényhozásban.

Túri Béla az 1920: I.tc. általános indokolásában egyfelől azt mondta: „A nemzetgyűlésnek .... nem lehet célja az, hogy a törvényhozásnak állandó szerve maradjon.”¹ Másfelől azt is kétségtelenné tette, hogy:

„A nemzetgyűlés mellett azonban a főrendiház nem fogja felvehetni az 1918. évi november hó 16-án önként beszüntetett működését.”²

Fontos annak kiemelése, hogy az 1926-os törvény nem a főrendiházat állította vissza, hanem kimondta: az országgyűlés 1927. január 1-től két házból, képviselő- és felsőházból áll.

A miniszteri indokolás kiemelte: „A jelen törvényjavaslat a kétkamarás rendszer fenntartása mellett foglal állást; ebben az állásfoglalásban nem egyedül az alkotmányos fejlődés történeti folytonosságának helyreállítása és ezzel az 1920: I.törvénycikkben megszabott irányhoz való ragaszkodás volt a döntő szempont, hanem a tudományos közfelfogásból és az országgyűlés szervezetének külföldi berendezéseiből vonható tanulság, valamint a törvényhozási munka belső tökéletességének lényeges szempontja is figyelembe vétetett.”³

---

¹ Corpus Juris Hungarici CD.

KJK-KERSZÓV. Bp.2000.

1920.évi I.törvénycikk indokolása – Az alkotmányosság helyreállításáról 4.lap.

² uo.

³ Magyar Törvénytár – Az 1926.évi törvénycikkek.
Bp.1927. 234.o.

3.1. Felsőházi tagok kinevezése az államfő által

A felsőházi tagságnak három jogcímét ismerte a törvényjavaslat:

- 1.) születéssel (benne a Habsburgok Magyarországon lakó magyar állampolgárságú felnőtt tagjainak személyes jogosultsága, királyi hercegi címmel)
- 2.) bizonyos méltóságok, hivatalok képviselői, a vallásfelekezetek egyháznagyjai
- 3.) választással (150 főt)
(törvényhatóságok 76 főt, régi főnemesek 38 főt; intézmények, érdekképviselők: 36 főt)

A törvény szavai szerint: „2.§. A felsőház tagjait a tagság joga

1. méltóság, vagy hivatal alapján, továbbá
2. választás vagy
3. kinevezés

alapján illeti meg.”⁴

A felsőházi tagság egyéb feltételei itt:

- országgyűlési (értsd képviselőházi) képviselővé nem választható,
- magyar állampolgár és a törvényhozás nyelvének megfelelni képes.

Méltóságuk vagy hivataluk alapján megbízatásuk tartalma alatt:

- az ország zászlósai,
- a két koronaőr,
- a magyar királyi kúria elnöke és másodelnöke,
- a magyar királyi közigazgatási bíróság elnöke és másodelnöke,
- a budapesti királyi ítélőtábla elnöke,

---

⁴ im. 238-239.o.

- a koronaügyész,
- a honvédség főparancsnoka,
- a MNB elnöke,
- továbbá a vallásfelekezetek egyháznagyjai, képviselői.

Választás alapján:

- az örökös főrendiházi tagság jogával felruházott hercegi, grófi és bárói családok felsőházi tagok választására jogosult tagjai,
- vármegyei és városi törvényhatóságok,
- mezőgazdaság, ipar, tudomány, művészet, stb. szervezetei, intézményei.

Egyéb feltételek itt:

- magyar állampolgárság,
- betöltött harmincötödik életév (kiv.Habsburgoknál 24.év)
- a választás tíz évre szól, de újraválasztható!
- az első választott tagok fele öt év után sorsolás útján újabb választás alá esik,
- a választás titkos és
- csak személyesen gyakorolható.

Kinevezés alapján (23-24.§): „akiket az államfő kiválóan érdemes állampolgárok közül a minisztérium felterjesztésére élethossziglan vagy a hiányzó tagok pótlása végett..... meghatározott időre felsőházi tagokul kinevez.

Az élethossziglan kinevezett felsőházi tagok száma negyvenet meg nem haladhat.”^{5.}

Akik felsőházi tagot nevezési joguk nem gyakorlása folytán nem neveznek, akkor az államfő jogosult a tagi helyre kinevezni valakit.

---

^{5.} im.253.o.

Az első kinevezettek tagsága ötéves, akinek a helye öt év előtt üresedik meg, „helyébe az államfő az eredeti jelöltek közül nevez ki az öt év hátralévő tartamára új tagot.”⁶

Az államfő meghívólevéllel hívja meg tagságuk kezdetén azokat, akik méltóság vagy hivatal alapján, vagy kinevezés útján erre jogosultak.

A törvényhozó hatalom gyakorlása a felsőházi törvény életbelépése után a két kamarás, országgyűlést illette meg, a kormányzó csak ilyet hívhatott egybe.

3.2. A kormányzó jogkörét és választását szabályozó 47-48.§-ok tartalma

A felsőházi törvény elfogadásával az országgyűlés hatásköre szélesebb körű lett, mint rendes körülmények között, hiszen megörökölte az 1920: I.tc-ben biztosított jogát mind az államfői hatalom végleges rendezésére, mind az államfő személyének megválasztása tekintetében!

A 47.§. második bekezdése visszautal a 31.§-ra, s teszi ezt azért, mert a felsőház is törvénykezdeményezési és egyetértési joggal van – bizonyos korlátok között – felruházva. Ha a képviselőház a felsőház hozzájárulása nélkül terjeszti javaslatát a kormányzó elé, az államfőnek jogában áll:

- az 1920: I.tc.13.§-a szerint azt visszaküldeni, de ha ezzel nem kíván élni, vagy nem gyakorolhatja (államfő személye, államforma kérdése ügyében), akkor
- törvényként hirdeti ki, vagy
- felosztatja az országgyűlést (az 1848: IV. és az 1867: X.tc. korlátai között) és köteles már a felosztató rendeletben úgy rendelkezni, hogy a felosztatástól három hónapon belül az új képviselőház összeülhessen.

A 48.§. rendelkezett a kormányzóválasztásról, ha az az államfői hatalom gyakorlásának végleges rendezése előtt üresedne meg:

- „a kormányzót a magyar állampolgárok közül az országgyűlés két háza titkos

---

⁶ Á.m.254.o.

szavazással együttes ülésben választja meg.”⁷

- az ehhez szükséges intézkedések halaszthatatlanok (anélkül, hogy bármilyen időpontot megszabna!);

- „Amíg az új kormányzó az esküt le nem tette (1920: I.t.-c. 18.§.), a halaszthatatlan államfői tennivalókat az 1920: I.t.-c. 13.§-ának korlátai között a minisztertanács látja el.”⁸

(Elvileg a minisztertanács kormányzót helyettesítő szerv a köztes időben: előző megszűnése/megszüntetése és az új eskütétele között! Ennek az 1937-es módosítással együtt majd Szálasi hatalomátvétele után lesz – lett jelentősége!)

- A kormányzó felelősségre vonása az 1920: I.tc. 14.§-a alapján a képviselőház jogosítványa, míg a bíráskodás jogát az 1848: III.tc.34.§-ából folyóan a felsőházból szervezett bíróság gyakorolja.

(Ennek alkalmazására nem került sor.)

Időben előreszaladva említjük meg az 1937: XXVII.tc-ket, amely a két ház közötti erőviszonyt a felsőház javára változtatta meg, de hatályát az új országgyűlés megnyitásához (1939.június 10.) kötötte.

---

⁷ im.265.o.

⁸ im.265-266.o.

4.) A kormányzói jogkör kiterjesztése az 1933: XXIII. törvénycikk által

A felsőházi törvény elfogadása óta eltelt közel hét év alatt nagyot fordult a világ s benne Magyarország kereke.

Az 1929-1932.évi világgazdasági válság és ennek hazai lecsapódása; a szélsőjobboldali ideológia előretörése és hatalomra jutása Németországban, valamint magyarországi jelentkezése a politikai életben, párosulva Gömbös Gyula militáns és diktatórikus kormányzati ténykedésével – ismét napirendre tűzte a kormányzói jogkör bővítésének kérdését.

4.1. Közjogi viták a kormányzói jogkör bővítéséről

A törvényjavaslat betérjesztése előtt két jelentős közjogi munka látott napvilágot: Gábor Gyula: A kormányzói méltóság a magyar alkotmányjogban című műve és Túri Béla: A királykérdés alkotmányjogi rendezése című törvényjavaslata az indokolással együtt. Míg Gábor műve nagy publicitást kapott és valódi vitát generált, addig Túri törvényjavaslatát nem vette tárgyalás alá az országgyűlés.

4.1.1. Közjogászok vitája a kormányzói jogköréről

Gábor Gyula hatalmas történeti tényanyagot vonultatott fel könyvében, ami minden részletében igaz és helyes volt, csak az ebből levont következtetései voltak hamisak!

Azokat az időszakokat emelte ki az ország közjogtörténetéből, amikor a király helyett más kormányzott. Nem az ezt előidéző okok és körülmények érdekelték, hanem e tények és ezek gyakorisága. A kormányzást ellátó személyek (anyakirálynő, királyné, gyámkormányzó, helytartó, nádor, fejedelem főkapitány, stb.) királyi jogokat gyakoroltak, ezért javasolta

- az 1920: Ltc. revízióját Horthy javára jogkörkiterjesztéssel (felelőtlenség, törvényszentesítés, nemességadományozás joga és a főkegyúri jog gyakorlása).
- a bíróságok a kormányzó nevében ítélik (a szent korona helyett)

- a kormányzó elnevezés felváltása a fejedelemmel, és felség megszólítással.

A „vitaindítóra” Degré Alajos azzal válaszolt, hogy a művet politikai röpirattá minősítette, kiemelte a szakmaiságát de elutasította következtetéseit, mint ami „a magyar közjog elveivel teljesen ellenkezik, mert ezáltal a magyar királyságot fejedelemséggé alakítanánk át, amit pedig senki nem akar, legkevésbé... Gábor Gyula.”¹

4.1.2. A törvényjavaslat országgyűlési vitája

A törvényjavaslat Gömbös Gyula öncélú nemzeti államra vonatkozó törekvéseivel összhangban született meg, abból az elgondolásból kiindulva, hogy ha a miniszterelnök és a kormányzó között jó az emberi és a munkakapcsolat, akkor a kormányzó jogkörének kiterjesztése a miniszterelnök hatalmát is erősíti.

A javaslat előadója – Zsitvay Tibor – a közjogi oldalra helyezte a hangsúlyt. Elutasította az 1920: I.tc. korlátozó megszorításait, mert szerinte az államfőt régi alkotmányos jogként megillető elnapolás, berekesztés és felosztatás eredeti terjedelmének helyreállításáról van szó, s nem jogkörkiterjesztésről.

Wolff Károly is a régi magyar alkotmányhoz való visszatérésként értékelte az 1920: I.tc.13.§-ának módosítását.

Gál Jenő a szentkorona-tanból vezette le a kormányzói főhatalom kiegészítését.

A legitimisták (pl. Pallavicini György őrgróf) kétségbe vonták, hogy a törvény-módosítás és -kiegészítés az ősi alkotmány helyreállítása lenne. Szerintük a fennálló közjogi helyzet konzerválása ellentétben áll a történeti alkotmány alapelveivel.

A szociáldemokraták szerint (Györki Imre) a népnek kellene döntenie az állam-

---

¹. Degré Alajos Könyvismertetés.
Magyar Jogi Szemle 1934. 217.o.

forma kérdésében vagy – Buchinger Manó álláspontja – az általános és titkos választójog alapján összehívott új országgyűlés döntsön a főhatalom gyakorlásáról.

Gömbös keresztülvitte a képviselőházon a javaslat elfogadását és a felsőház is mellette foglalt állást.

4.1.3. Az 1933: XXIII.tc. az 1920: I.tc. 13.§-ának újabb módosításáról

„1.§. Az országgyűlés elnapolásának, berekesztésének és felosztatásának a királyi hatalomban foglalt joga – ugyanazokkal a korlátozásokkal, amelyeket e tekintetben az 1848: IV. és az 1867: X. törvénycikk Ő Felsége a király jogára nézve megállapít – a kormányzót is megilleti.”²

A szövegből egyértelműen kiderül, hogy királyi jogkör megadásáról van szó. Ezzel a hadügy mellett a törvényhozással szembeni másik nagy jogi fegyver is a kormányzó kezébe került!

A módosító javaslatnak volt egy második bekezdése³ is, de ezt az 1937: XIX.tc. helyezi majd hatályon kívül. Oka abban keresendő, hogy a kormányzóval „dacoló” országgyűlés felosztatása után az újonnan alakult országgyűlésnek újabb megfontolásra megküldi az előző testület által elfogadott törvényt, hogy akaratát rákényszerítse, mert az új összetételű képviselőház megváltoztathatja a törvény tartalmát, nyilvánvalóan az államfő szája íze szerint.

4.1.4. Túri Béla törvényjavaslata az ősi alkotmányosság helyreállításáról és az államfői hatalom gyakorlásának rendezéséről.

---

². Magyar Törvénytár 1933.évi törvénycikkek.
Bp.1934. 167.o.

Bölköny József véleményét a módosítás közjogi-politikai szükségességéről VII.5.1.1. pont alatt idézzük.

³. Ha az országgyűlés által alkotott törvény kihirdetésének elrendelésére az 1920: I.t-c. 13.§-ának második bekezdésében megszabott hatvan napi határidő alatt az országgyűlés feloszlatta vagy ha e határidő alatt az országgyűlésnek törvényben megállapított tartama letelt, a kormányzó újabb megfontolás végett az újonnan összehívott országgyűlésnek küldheti meg, összeülésétől számított tizenöt napon belül.” Im. 168.o.

A Türi által elkészített törvényjavaslattal ezért foglalkozunk, mert szerzője volt az 1920: I.tc. előadója, s innentől kezdődően, de főleg a harmincas évek elejétől a restauráció szószólója volt a jogfolytonosság alapján.

1933.május 9-én a költségvetési vita kapcsán közjogi fejtegetésekre ragadtatta magát: „A restaurációnak az 1920.évi I.t.-cikk nem akadály. És történjék legalább az alkotmányjogi megoldás úgy, hogy ebben engesztelődjék ki minden ellentét, legyen ez az eddig fennforgott ellentétek elsímítása.”⁴

1933.május 15.-i dátummal nyújtotta be javaslatát a címben jelzett elnevezéssel, négy fejezetre bontva.

Lényegi tartalma a következő:

Első fejezet: A magyar királyi hatalom örökléséről

- IV.Károly koronás király halálával elsőszülött fiát Ottót a magyar trón örökösének ismeri el,
- Ottó a királyi ház feje, leszármazottai - ezek hiányában fitestvérei – trón öröklési jogának elismerése,
- Ottó és testvérei megszakadása esetén Frigyes és József királyi (fő)hercegek katolikus, egyenes ági leszármazottai örökösödnek.
(A practica sanctioból átveszi a törvényes leszármazást, a rangban és a ház feje engedélyével kötött házasságot, de a király és a trónörökös házassága csak országgyűlési hozzájárulással érvényes.)
- koronázni csak tizennyolcadik évet betöltött személyt lehet, mely egyúttal nagykorúsága időpontja is,
- más országokban államfő csak a magyar országgyűlés hozzájárulásával lehet,
- a practica sanctio hatálytalan, továbbá a kiegyezési törvények (1867: XII., 1868: XXX) is.

---

⁴ Türi Béla: Külpolitika és királykérdés.
Stephaneum Nyomda Rt. Bp. é.n. 39.o.

- érvénytelenné válna ezzel egyidejűleg az 1920: I.tc. 1-5., 12-20.§-ai, az 1920: XVII. és az 1921: XLVII.tc. is.

Második fejezet: A király hatásköre

- nincs kidolgozva, nem zárkózik el az érvénytelenítésre ítélt 1920: I.tc. 13.§-ának szűkítésétől.

Harmadik fejezet: A nádori méltóság

- nádorválasztás a kihirdetést követő egy hónapon belül, ugyanúgy a nádor halála után,
- kiskorú vagy még meg nem koronázott király, - vagy a király nem tartózkodik az országban - alatti nádorválasztást az országgyűlés két háza együttes ülésen ejti meg. Egyébként a király három jelöltje közül választja az országgyűlés (t.i. a képviselőház) a nádort.
- ha a király kiskorú, testi vagy lelki betegsége miatt uralkodásra képtelen, vagy külföldön tartózkodik, továbbá halála vagy lemondása után a koronázásig a nádor királyi helytartóként teljeskörű királyi hatalmat gyakorol a nemesség-adományozás kivételével. „A király betegsége esetében az országgyűlés állapítja meg, hogy mikor tölti be a nádor a királyi helytaró szerepét.”⁵
- a nagykorú koronás király személyesen gyakorolja uralkodói jogait, a nádor a felsőház, vagy az országgyűlés két házának ülésén elnököl, ha a király nem tudja, vagy nem akarja államfői teendőit személyesen végezni, úgy „a nádor által helyettesített magát”.⁶

Negyedik fejezet: Ottó király megkoronáztatásának ideiglenes akadálya és a királyi hitlevél

---

⁵ im.100.o.

⁶ im.101.o.

- Ottó vis maior miatt nem képes eleget tenni megkoronáztatásának, ezért az elhalasztódik ennek megszűntéig,
- Ottóra is beállnak a jogkövetkezmények, ha a közjogi akadály megszűntét követő hat hónapon belül nem koronáztatná meg magát,
- Ottó kiadja hitlevelét, melyet törvénybe iktatnak, ezért törvényes királynak számít koronázásáig és elismeri a nádori méltóságra a személyi jelölést.

Túri törvényjavaslatát nem tűzték napirendre. 1934.május 28-i beszédében ott bújkált a szemrehányás képviselőtársai irányában, amikor az ún. felhatalmazási vitában bejelentette: „megalkottam az örökösödési törvényt, a királyi hatásköréről szóló törvényt. A nádori méltóság megalkotása áthidalja azt az ellentétet, amelyma szerintem az örökös király és az államfő közt van. A király nevében való uralkodásban látom a törvényes alap folytatását.”⁷.

A politikai elit nem kívánta a nádori tisztséget feléleszteni, nem állt senki érdekében az államfői hatalom átrendezése.

---

⁷ im.94.o.

5.) A kormányzói jogkör kiterjesztéséről folytatott viták és az 1937: XIX.tc.

Az 1933.évi XXIII.tc. elfogadása nem vitte nyugvópontra a kormányzó jogköréről folytatott heves eszmecsérét, annál is inkább nem, mert Gömbös Gyula retorikai szinten állandóan napirenden tartotta az alkotmányjogi reformok ügyét, melytől az erőviszonyok javára történő megváltoztatását remélte.

Gömbös módszerei az uralkodó elitet először meghökkentette, majd látva azok eredményeit és a rájuk nézve kedvezőtlen kifejtését, a kormányzói jogkör kiszélesítésében és a felsőház súlyának megnövelésében lettek érdekelték.

5.1. Közjogi érvek a jogkör kiterjesztése kérdésében

Nemcsak a politikai, a tudományos életben is folytatódott a kormányzó jogállását érintő, a személyeskedésektől sem mentes vita. A két tábor hivatkozási alapját a történeti érvekre, közjogi szaktekintélyekre utalások képezték, de a végső, a csodafegyver az adott politikai rendszer mibenlétének és jövőjének megjelenítése volt.

5.1.1. Közjogászok a kormányzói méltóság hatáskörének kibővítése ellen

Egyed István és Bölöny József 1933 óta ellene voltak a jogkör kiterjesztésnek, és elutasították a módosítási törekvéseket.

Bölöny már az 1933: XXIII.tc. elnapolást engedő jogának megadásakor kijelentette: „Ezzel a törvényhozói szerv szuverenitása illuzórikussá vált – állította -, mivel a kormányzó a törvényhozás egyik képviselőjének (király) jogait a másik képviselővel szemben (országgyűlés) a törvényhozáson kívüli szervként gyakorolja. A kormányzói jogkör kiterjesztése az 1920: XVII.tc.-ben még indokolható lehetett a feltétlen szükségességgel, ez azonban 1933-ban már nem mutatható ki. Az idő múlásával pedig egyre kevésbé lehet a szükséghelyzettel indokolni a kormányzói jogkör kiterjesztését.”^{1.}

---

^{1.} i.h. Kardos József: Az államfői jogkör alakulása Magyarországon a két világháború között. Történelemtanári füzetek VII. Bp.1995. 17.o.

Bölöny szerint „az 1920-ban létesített kormányzói funkciót nem lehet összehasonlítani, hasonló elnevezésű államhatalmi szervvel. Ennek alapvetően a vis major, a külső kényszer az oka, ami miatt a nemzet ideiglenesen kormányzót választott, a személytelen királyi hatalom helyettesítésére. Alkotmánytörténetünkben... nem található ehhez hasonló precedens.”² Elutasították a szentesítési jog, a nemesség-adományozás és a főkegyúri jog megadását a kormányzónak, mert az nem lehet, hogy ugyanolyan jogköre legyen mint a királynak. A szentkorona-tanra hivatkozva érveltek a jogkörbővítés ellen.

Egyébként Egyed és Bölöny is elismerték és tisztelték Horthy személyét, de Egyed a kormányzó jogkörét inkább vétőjoga kiterjesztésével vélte bővíthetőnek, különös tekintettel a másik ágon folyó választójogi vitára az általános és titkos választás bevezetése érdekében.

Tomcsányi Móric szerint a tervezett és végrehajtott kormányzói jogkörkiterjesztéssel az ősi magyar alkotmány megengedte legszélső határig jutott el a tisztség hatalmi körét tekintve.

5.1.2. Közjogászok a jogkör bővítése mellett

Zsedényi Béla a készülő törvényjavaslatban majd az elfogadott törvényben a kormányzó megnövekedett hatalmi súlyát látta, mert további befolyásolási lehetőséget kapott a törvényalkotásban és utódajánlási joga révén az államfői kérdés rendezésében.

Zsedényi 1939-ben írt tanulmányában az 1937: XIX., XVII. és az 1938: XIX. tóket úgy láttatta, hogy a „három nagyjelentőségű alkotmányreform mintegy befejezte, betetőzte a magyar alkotmányjog húszéves fejlődését, amennyiben a törvényhozó hatalom mindhárom tényezőjét jelentékenyen megerősítette.”³ Ez érdekes okfejtés, mert a titkosság áraként csökkent a választójogosultak száma, ezért az új szabályok miatt aggódott is, ugyanakkor csökkent a képviselőház túl-

---

². i.h. uo.

³. Zsedényi Béla: A magyar alkotmányhog fejlődése 1918-tól 1938-ig
Miskolci Jogászelet Könyvtára Miskolc 1939. 9.o.

den téren, ezt ő is elismerte, de az alkotmányreformokat a tradíciók követése közé sorolta be.

Csekey István a vitába a szentkorona-tan értelmezésével kapcsolódott be. Szerinte a monarchikus életérzet és a szentkorona-tan együttes tisztelete megkívánja, hogy a kormányzó a teljes királyi hatalmat gyakorolhassa. Meg kell tehát adni neki a törvényszentesítés, a nemességadományozás, a főkegyuraság jogát, továbbá el kell törölni felelősségre vonhatóságát és fejedelmi címmel ruháztasson fel.

Csekey ezzel a közjogi interregnum intézményesítését és az ideiglenesség véglegesítését kívánta elérni, érvekkel alátámasztani.

Ottlík László is az összes királyi jogkör megadása mellett tört lándzsát, úgy akarván helyreállítani a monarchiát, hogy nem állítják helyre a királyságot: király nélküli monarchia, ahol a kormányzó az államfő, jogköre pedig a teljes királyt megillető jogosítványokra kiterjed korhoz kötötten, modernizálva.

Szontágh Vilmosnál is a kormányzó a teljes királyi hatalom birtokába lépne, ezzel megerősítést nyerne a szentkorona-tan és a monarchikus gondolat is.

5.1.3. A törvényjavaslat indokolása, országgyűlési fogadtatása és elfogadása

A javaslat három fejezetből (8 §-ból) állt: az első fejezet (1-2.§.) a kormányzói jogkör kiterjesztéséről, a második fejezet (3-5.§.) a kormányzói tiszt megüresedéséből és új kormányzó választásáról a harmadik fejezet vegyes és hatálybaléptető rendelkezéseket tartalmazott.

A törvényjavaslat előadója Ángyán Béla volt. A pártok az általános és részletes indokolás előterjesztésén túl vita nélkül fogadták el és emelték törvényerőre a javaslatot.

A szociáldemokraták távolmaradtak a törvény elfogadásakor, mivel tiszteletben tartották a vita mellőzéséről szóló többpárti megállapodást és mert álláspontjuk merőben ellentétes volt a törvényre emelt szöveggel.

Az MSZDP elutasította a javaslatot, s öt ellenérvet sorakoztatott fel:

- 1.) az ideiglenesség helyett véglegesség kellene az államfői tisztség betöltésében;
- 2.) Magyarországnak leginkább a köztársasági államforma felel meg;
- 3.) nem szerencsés a kormányzó utódajánlási jogosultsága, ezt inkább az országgyűlés jogkörébe kellene utalni;
- 4.) a kormányzói tisztség betöltésének nincs időtartama;
- 5.) hiányzik a kormányzói poszt betöltésének alsó korhatára.

A törvényjavaslat a kormányzói hatalmat – a törvényhozás irányában – három irányban bővítette:

- 1.) Az 1920: I.tc. 13.§. második bekezdése a kormányzónak hatvan napot biztosít az országgyűlés által elfogadott törvény kihirdetésére. „Ez a határidő kétségtelenül elég... Ennyi idő alatt ezt a kormányzati ténykedést valóban le lehet bonyolítani.”^{4.}

Nyilvánvalóan a szentesítési jog kormányzótól való megtagadása állhatott a határidő hosszabbítás hátterében.

Az indokolás feltételezése szerint a parlamenti pártharcok okozta izgalmak és indulatok lecsendesítésére sem elég a hatvan nap, ezért időnyerés kell, „hogy a kormány előbb a legfelsőbb elhatározás kedvező fogadtatására megfelelő légkört tudjon teremteni s csak azután javasolja a kormányzónak a visszaküldést, ha e lépés eredményességét biztosította.”^{5.}

Akkor is kevés lehet a hatvan nap, ha a kormányzó „elbocsátja a minisztériumot, amely a javaslatot az országgyűlésen képviselte s új minisztérium kezébe adja a kormányt.”^{6.}

---

^{4.} 1937.évi XIX. törvénycikk indokolása.

KJK-KERSZÖV Corpus Juris Hungarici CD. Bp.2000 1.lap.

^{5.} u.o.

^{6.} u.o.

Elvben ilyen valóban előfordulhatott (később Imrédyvel!), de Horthy 1920 óta gyakorolta az „előszentesítési jogot”, ezért az ő tudta és beleegyezése nélkül törvényjavaslat nem készülhetett. Ily módon ez a javaslat is maradéktalanul megfelelt az érdekeinek és nem rajta múlt, hogy nem kapott több királyi jogkört!

- 2.) Az 1920: I.tc. 13.§. második bekezdése azt is tartalmazza, hogy a törvényt megfontolásra csak egyszer küldheti vissza a kormányzó az országgyűlésnek.

A javaslat ezt a jogot még egyszer megadja a kormányzónak, hogy több idő, alkalom és lehetőség nyíljon a konfrontálódott álláspontok összeegyeztetésére. Ezáltal biztosított, „hogy az országgyűlés jól megfontolt s a nemzet érdekének megfelelő törvényt hozzon.”⁷

- 3.) Az országgyűlés feloszlata vagy időtartama lejártá esetén a kormányzó nem köteles kihirdetni, se újabb megfontolásra az új országgyűlésnek visszaküldeni a törvényt (amely ily módon nem is törvény).

Az új országgyűlés a ki nem hirdetett törvényt újra tárgyalhatja, vagy azzal azonos törvényt hozhat;

Hatályában maradnak azok a rendelkezések, melyek szerint „a kormányzó az államformának és az államfő személyének kérdésében alkotott törvényekre nézve a visszaküldés jogával nem élhet.”⁸ Az országgyűlés a szentesítési jog megadása helyett fokozott hatályú vétőjogot adott a Kormányzónak.

A javaslat 2.§-a hangsúlyozta, hogy a kormányzói méltóságot eredetileg rövid időre szóló intézménynek gondolták, de az eltelt idő és a nemzetközi helyzet okán belátható ideig még szükséges a fenntartása.

Amíg tehát az 1920: I.tc. bevezette a kormányzói méltóságot, addig az 1926: XXII.tc. 48.§-a már a poszt üresedése során alkalmazandó teendőkről is

---

⁷ im.2.lap.
⁸ im.3.lap.

rendelkezett, de korántsem kielégítő módon. Ezért kiegészítésre szorult, s ennek „sorában első helyen áll a kormányzó utódajánlási jogának a biztosítása.”⁹

Az utódajánlás egyfajta tetszvényjog, mert nem kötelező, hanem megengedő jellegű.¹⁰

A javaslat – és a törvény¹¹ – teljes részletességgel szabályozta az utódajánlási okirat szállítása, átadása, megőrzése módozatát, melyet a módosításra és visszavonásra is alkalmazni rendelt. Miniszteri ellenjegyzés az ajánlásnál nem érvényességi kellék, de se háromnál több, se kevesebb utód nem volt ajánlható.

A törvényjavaslat második fejezete a kormányzói tiszt megüresedése és az új kormányzó választása felől rendelkezett.

A 3.§. szerint üresedés esetén azonnal országtanács alakul az új kormányzó eskütételéig, mely hétagú:

- a miniszterelnök,
- az országgyűlés két házelnöke,
- a kúria elnöke
- a közigazgatási bíróság elnöke,
- a honvédség főparancsnoka
- és a hercegprímás.

Az országtanácsot a két házelnök hívja össze, s felváltva elnökölnek az üléseken. A határozatot az elnöklő személy írja alá.

---

⁹ im. 4.lap.

¹⁰ „2.§. A kormányzó három nagykorú magyar állampolgárt... utódjaként ajánlhat s ajánlását tisztének tartama alatt bármikor módosíthatja, vagy visszavonhatja. Ajánlását a kormányzó írásban, sajátkezű aláírásával és pecsétjével ellátva három teljesen egyező példányban állítja ki, s borítékba zárja vagy lezárja.” Im. 1937.évi XIX.tc. 1.lap.

¹¹ „A kormányzó a borítékba zárt, illetőleg a lezárt ajánlási nyilatkozat egy-egy példányát biztos helyen külön-külön leendő megőrzés végett a miniszterelnök jelenlétében személyesen adja át a kir.kúria elnökének és a két koronaőrnek. A kir. Kúria elnöke és a két koronaőr az átvett ajánlási nyilatkozatot tartalmazó három zárt borítékot, illetőleg a lezárt ajánlási nyilatkozatok külső lapját az átvételkor saját aláírásukkal és pecsétjükkel látják el és eljárásukról jegyzőkönyvet készítenek.” Im.2.lap.

Az országtanács személyi összetételének meghatározásakor arra is tekintettel voltak, hogy ha az illető tisztségek is üresedésben vannak, akkor a rangban utána következő helyettes lép előre, tölti be a tagságot. Kivétel a miniszterelnök, esetében nincs másnak lehetősége a tagságra (pl. a miniszterelnök-helyettesnek). Az országtanácsról szóló rendelkezés az 1926: XXII.tc. 48.§-a első bekezdésében meghatározott jogkör gyakorlójává vált, de az „országgyűlés feloszlátásának, elnapolásának és berekesztésének joga az országtanácsot nem illeti meg; az országtanács sem a minisztériumot, sem annak bármelyik tagját állásától nem mentheti fel.

Az országtanács hirdeti ki a kormányzó megválasztásáról és eskütételéről szóló törvényt.

...Az országtanács bármelyik rendelkezése csak akkor érvényes, ha az illetékes miniszter ellenjegyzí.”¹².

A kormányzóválasztást az üresedéstől számított legkésőbb nyolcadik napon meg kell ejteni a két ház együttes ülésén.

Ha az üresedés időpontjában az országgyűlés időtartama lejárt vagy feloszlátása miatt nincs együtt, akkor az 1925: XXVI.tc. 51.§-ában (választójogi törvény) foglaltakat kell alkalmazni, hogy az új országgyűlés időben megalakulhasson. Ha ez nem lenne lehetséges, akkor igen érdekes megoldás lép életbe: „a kormányzóválasztó együttes ülésre az egyébként feloszlott országgyűlést kell összehívni.”¹³. Tehát a régi országgyűlés reaktiválásával érne el az alkotmányossági jogfolytonosságot¹⁴, ami több mint bizarr jogi megoldás.

Maga a kormányzóválasztási eljárás az 5.§-ban került szabályozásra. A két ház együttes ülése tagjai – külön-külön – legalább 3/5-öd részének jelenlé-

---

¹². u.o.

¹³. im.3.lap.

¹⁴. „Az így újra összehívott országgyűlés választja meg a kormányzót, ennek színe előtt teszi le az új kormányzó az esküt, ez iktatja be tisztebe az új kormányzót és ez iktatja törvénybe a kormányzó megválasztását és eskütételét.” u.o.

tében nyitható meg. Ha ennyien nincsenek jelen, másnap ugyanabban az időpontban kell megkezdeni.

Az együttes ülés tagjai az országházat nem hagyhatják el. A házszabályok szerint kell az ülést megtartani „azzal az eltéréssel, hogy az elhalasztott együttes ülés határozatképességéhez mind a felsőház, mind a képviselőház részéről legalább száz-száz tag jelenléte szükséges.”¹⁵.

Ha a kormányzó élt utódajánlási jogával, akkor az együttes ülés elnöke felbontja az ajánlási nyilatkozatot, felolvastatja, majd titkosan szavaznak arról, hogy a három személyen kívül jelölnek-e mást is kormányzónak.

Ha a kormányzó nem élt az utódajánlási jogával, vagy élt vele, de az országgyűlés is jelölni kíván, akkor a jelölésről titkosan szavaznak. Mindenki csak egy jelöltet támogathat. Ha háromnál több jelöltre szavaztak, azt a három jelöltet kell az országgyűlés jelöltjének tekinteni, akik a legtöbb szavazatot nyerték el, kivéve ha nem éri el a legalább ötven szavazatot. Ha ezt egyik jelölt sem érte el, mindaddig szavazás-ismétlést kell tartani, míg legalább gy jelölt eléri az ötven szavazatot. Ha többen érnek el egyenlő számú szavazatot, közülük sorshúzás dönti el, melyiküket „kell az országgyűlés jelöltjének tekinteni.”¹⁶.

A kormányzó megválasztására irányadó szempontok: végig titkos a szavazás, csak a jelöltekre lehet leadni, csak igen és nem szavazattal. Mindegyik képviselő „annyi szavazólapot kap, ahány jelölt van. A szavazólapok közül egy szól igenre, a többi nemre. Mindegyik jelölt részére külön urnát kell felállítani, s mindegyik jelöltre egyidejűleg külön-külön kell szavaznia »igen«, illetőleg »nem« megjelölésű szavazólapoknak a megfelelő urnába bedobása útján.

---

15. uo.

A képviselőház házszabálya 128.§. második bekezdése szerint a határozathozatalhoz ötven képviselő jelenléte szükséges.

A felsőház házszabálya 79.§. első bekezdése szerint a határozathozatalhoz és a választáshoz ötven tag jelenléte szükséges.

16. uo.

Ha az első szavazásnál egyik jelölt sem kapott általános többséget, a két legtöbb »igen« szavazatot nyert jelöltre ....új szavazást kell tartani.”¹⁷.

A 6.§. a főkegyúri jog tekintetében fenntartja, hogy azt a kormányzó továbbra sem gyakorolhatja. Ezt Horthy ezután is sérelmezte.

A 7.§-sal Horthy 1920-ból származó régi vágya teljesült: immár nem vonhatta őt felelősségre az országgyűlés és az erről rendelkező 1920: I.tc.14.§. második bekezdését és az 1926: XXII.tc. 48.§. második bekezdését hatályon kívül helyezte.

A javaslat felsőházi fogadtatása: ők is hozzászólás nélkül fogadták el, az alkotmány alapelveivel lényegileg összhangba hozhatónak ítélték a törvényt. A felsőház közjogi bizottsága ennél beszédesebb volt és három dologra irányította rá a ház figyelmét:

- 1.) az utódajánlási jog idegen test a magyar közjogban;
- 2.) a főkegyúri jog gyakorlásának koronás király számára való fenntartása örvendetes;
- 3.) ez a javaslat a kormányzói hatalmat a magyar alkotmányosság legszélső határáig tolta ki. (Tomcsányi Móric véleményének megjelenítése).

Az utódajánlási jog¹⁸ elnyerésével új dimenziót nyert a kormányzói jogkör.

Ez az újítás egy jogképződési folyamat eleme volt, mert az 1942: II.tc. a kormányzóhelyettesi tisztségről ennek következményeként valósult meg, nem titkoltan azzal a céllal, hogy annak betöltője pályázhasson a legnagyobb eséllyel a kormányzói posztra.

Szabó Dezső 1937.március 10-én tanulmányt írt a magyar trón betöltésének

¹⁷. 4.lap.

Lásd erről még: Csorba Sámuel: A kormányzói intézmény hatáskörének alakulása a magyar közjogban.

Db. 1938. A 1969 41.lap.

Csorba nem vette figyelembe a házszabályok rendelkezéseit, ő a választás második fordulójára a határozatképességnél nem írt volna elő minimum létszámot.

¹⁸. Horthy 1937-ben három volt miniszterelnöke nevét „borítékolt”: Darányi Kálmánét, Károlyi Gyuláét és Bethlen Istvánét.

problémaköréről: „Az új királyság megszüntetné a mindenféle királycsinálók, király-vigécek, király-szimatások kisdud játékait és sunyi izgatásait. De megszüntetné a diktatúra-lunátikusok, a bolondnál bolondabb politikai szekták s a nagypipájú, de kevésdohányú (és ez a dohány is rossz német bagó) »vezérek« vakondtúrásait és beteg ártásait.

....Természetesen elképzelek egy más megoldást is, mely a magyarságra a leghatalmasabb történelmi alkotást, a legszélesebb jövőt jelentené, de a mai nehéz napok nem engednek időt a dédelgetett álmok cirógatására és jobb helyett felnyitni a szemeket az elkerülendő veszélyekre, s a reális lehetőségekre.”¹⁹.

Maga Horthy sem volt elégedett az új jogkörével, mert továbbra sem gyakorolhatta kormányzóként a királyt megillető hagyományos felségjogokat.

---

¹⁹. Szabó Dezső: Az egész látóhatár I.k.
Püski Bp.1991. 381.o.

6.) A kormányzóhelyettesi intézmény bevezetése az 1942: II. tc-vel (az államfő helyettesítésének szabályozása)

Horthy kormányzóvá választásától kezdve minden lehetséges alkalmat megragadott, hogy jogkörét bővíthesse. Lelke legmélyén tisztelte a királyság intézményét, de az 1920 után kialakult államfői hatalom véglegesítését önmagára, majd idősebb fia utódlási jogának elismerésére vonatkoztatta.

A kormányzói jogkörnek a királyi hatalomgyakorláshoz való közelítése az 1937: XIX.tc-vel megvalósult.

Horthy számára a teljes királyi jogkör eléréséhez még szüksége lett volna:

- a szentesítési jog
- a főkegyúri jog
- a nemességadományozás
- és az örökösödési jog

törvénybe iktatására, hogy az 1920: I.tc-ben foglalt ideiglenesség, a tartóssá vált átmenetiség véglegesítődjön és a kormányzói méltóság a királyi tisztséggel azonos hatáskörűvé válhasson.

A politikai élet szereplői fenti négy jogkörből az első háromnak a kormányzóra ruházását 1937-ben is megtagadták. Az utódajánlási jogot viszont – a magyar közjog új intézményeként, jogképződési elemként – elfogadták. Meg kellett találni a formát, hogy az utódajánlási jog tartalmilag a trónörökösödési joghoz közelítsen, azzal összemérhető legyen. Egyébként is a kormányzó helyettesítésének szabályai nem voltak kimunkálva, s Horthy öregedésével számítani lehetett e kérdés felmerülésére.

1941.novemberében Horthy egészsége – átmenetileg – megrendült. A kormányzó Bárdossy miniszterelnököt levélben, Serédi Jusztinián hercegprímást személyes kihallgatáson kérte, hogy támogassák a kormányzóhelyettesi tisztség létrehozását.

6.1. Horthy elgondolásai az utódlás kérdésének megoldására

Horthy – bár emlékirataiban az ellenkezőjét állította – idősebbik fiát kívánta utódául, hogy az államfői tisztség a Horthy-családban öröklődhessen.

Hogy Horthy bátrabbá vált egy igazán közjogi kérdés javára történő eldöntésében, abban szerepet játszhatott az Anschluß is, mivel még a legitimista Tomcsányi Móric is 1940-es kiadású Magyarország közjoga c. művében azt írta, hogy ezáltal „megszűnt az a nemzetközi jogi jellegű fontos kapcsolat, mely Magyarország és Ausztria között a legutolsó évszázadokban fennállott” (67.o.), s amely az uralkodó személyi közösségén alapult. A legitimizmus méregfogát kihúzták a náciak, mert Ausztriából Ostmark lett, így Horthy távlatosabban gondolkodhatott családja „kormányzói házzá” válásán. Államfői hatalmát fiára akarta örökíteni, s ehhez szüksége volt egy új közjogi konstrukció kimódolására, mely jogi keretét adja a vérségi elv érvényesülésének.

Bárdossyhoz írt és 1941.november 16-a után elküldött levelében^{1.} csak saját magát tartotta alkalmasnak arra, hogy eldöntse ki lehet ő utána a kormányzói tisztt betöltője és és ki nem!

---

^{1.} Horthy Bárdossyhoz intézett levelében így írt:

„Kedves Bárdossy! Az idén töltöttem be hetvenharmadik évemet. Bár birtokában vagyok még testi és szellemi erőimnek, az évek múlása mégiscsak érezhetővé teszi számomra annak a felelősségteljes munkának súlyát, amely államfői tiszteimből kifolyólag már több mint két évtized óta vállaimra nehezedik. Az ország érdekében feltétlenül szükségesnek tartom, hogy az utódlás kérdése, a nemzet nagy többségének megnyugtására, még életemben megoldást nyerjen. Csak így látom elkerülhetőnek azt, hogy halálom esetén hazánk nem kívánatos megrázkódásoknak legyen kitéve. A magyar államfői kérdés megoldása a nemzet életére, szerintem, sorsdöntő probléma. A királykérdést – legalább egyelőre – lehetetlen megoldani. Különben is királyság vagyunk és a szent koronában az összes jogok forrását tiszteljük. A köztársasági forma a magyar nép lelkiségének nem felel meg és minden negyedik, ötödik évben a választási harcok felfordítanak az ország rendjét. Így nem marad más megoldás, mint a kormányzói intézmény tovább fenntartása az utódlási kérdést azonban oly módon kell megoldani, hogy az a nemzeti élet felbomlását ne vonja maga után.

»A kormányzói jogkör kiterjesztéséről és a kormányzóválasztásról« szóló 1937.évi XIX.törvénycikk, szerintem a kérdést nem oldja meg helyesen és aggályos állapotot teremt. Mindenekelőtt igyekezni kell a kormányzói tisztt megüresedése és az új kormányzó megválasztása közötti átmeneti állapotot kikapcsolni. Az említett törvény 2.§-a szerint a kormányzó három állampolgárt ajánlhat utódként. Az ajánlás érvénytelen, ha háromnál többre vagy kevesebbre szól. A kormányzót választó országgyűlés együttes ülésének elnöke felolvashatja ugyan a kormányzó ajánlási nyilatkozatát, utána azonban szavaztat abban a kérdésben is, hogy nem kíván-e az országgyűlés mást jelölni, egyszóval ajánlásomnak jelentősége nincs.

...Az utódlási jog biztosítása által lehetővé válnék halálom, vagy netáni lemondásom esetére a változásnak minden izgalom és választási harc nélküli zökkenésmentes lebonyolítása. A választás eredményének megerősítési jogát még magam óhajtom gyakorolni, mert attól, hogy a választás megfelelő személyre esik vagy sem, hazánk jövő sorsa függhet.”

Horthy Miklós titkos iratai.

Kossuth Könyvkiadó 1972. 309-310.o.

A Serédivel folytatott beszélgetésen egyértelműbben fogalmazott: nagyobbik fiát kívánta az új tisztségre megválasztatni.

Serédi és a legitimisták azzal a feltétellel támogatták a kormányzóhelyettesi poszt bevezetését és erre Horthy István megválasztását, ha nem kerül be a kormányzói tisztség örökletességére vonatkozó szakasz a törvénytörvénybe. Pedig Horthy célja kifejezetten erre irányult.

6.1.1. A törvényjavaslat fogadtatása a felsőházban

A bizottsági vitában egyhangúlag megszavazták, de magán a felsőházban belül a katolikus püspöki karból Apor Vilmos győri, Glattfelder Gyula csanádi, Shvoy Lajos székesfehérvári püspökök, Endrédy Vendel zirci apát és Serédi Jusztinián bíboros a választáskor távolmaradásukkal tüntettek.

Albrecht királyi herceg – Habsburg ivadékként nácibarát szélsőjobboldali érzelmű – nem vett részt se a felsőházi tárgyaláson, se az együttes ülésen. Róla köztudott volt, hogy aspirál a magyar trónra, de nyíltan nem lépett fel eleddig a kormányzó személye ellen.

A kormányzóhelyettesről szóló törvény elfogadása és Horthy István megválasztása után azonnal levelet² intézett a kormányzóhoz, s ebben elutasította Horthy eme dinasztialapítási kísérletét.

Azok a felsőházi honatyák, akik a katolikus klérus és Albrecht álláspontján álltak, a szavazástól távolmaradtak.

6.1.2. A törvényjavaslat képviselőházi vitája

A javaslat előadója Putnoki Mór volt. A javaslat ellen szólaltak fel a nyilasok, néhány legitimista (pl. Bossay Károly) és Imrédy Béla volt miniszterelnök.

². „Főméltóságú Uram!

A mai nap eseményei arra készítetnek, hogy főméltóságodnak egy bejelentést tegyek.

Főméltóságod a kormányzóhelyettesi méltóságban elsőszülött fiát erősítette meg.

Főméltóságod ez irányú elhatározását helyeselni nem tudom. Ez volt az oka annak, hogy sem az idevágó törvényjavaslat felsőházi tárgyalásán, sem a kormányzóhelyettest választó országgyűlési együttes ülésen nem vettem részt.

Mint főméltóságod 22 év óta egyik leghűségesebb híve és mint törvényhozó, a legmélységesebben fájjalom, hogy e bejelentés megtételére sor került.

Maradtam főméltóságod személyes tekintélyének továbbra is hű őrzője.

Albrecht khg.” im.321-322.o.

Imrédy ügyesen felépített beszédében a kormányzóhelyettesi posztot a magyar közjog új sui generis intézményének nevezte, amely „alkotmányunk épületében egy új pillért igyekszik beépíteni, és alkotmányos berendezkedésünkön olyan változtatást akar létrehozni, amely mondhatni precedens nélkül áll.”³ és ez kihat az utódlásra is, ezért elhibázott és felesleges a bevezetése.

Felszólalt Bárdossy miniszterelnök is, aki – mivel az előzetes egyeztetések során a szélsőjobb Albrecht királyi harceget favorizálta - nem volt meggyőződve Horthy István teljeskörű támogatottságáról, ezért csak félszívvvel képviselte kormányzója érdekeit.

Bethlen István is támogatta a törvényjavaslatot.

Az országgyűlés két háza végül közfelkiáltással választotta meg Horthy Istvánt és iktatta be az 1942: II.tc-ket. Miután Bárdossy se a közvetlen utódlást, se az egyhangú szavazást nem tudta prezentálni, Horthy hamarosan menesztette pozíciójából.

Horthy számára nyilvánvalóvá kellett hogy váljon, a legitizmus erősebb mint gondolta, nem tűnt el Ausztriával együtt a politikai süllyesztőben, sőt felerősödött a nációkkal folytatott kokettálásuk eredményeként.

6.2. Az 1942: II.tc. a kormányzóhelyettesről

A törvényjavaslat indokolása tartalmazta az Imrédy által is jelzett problémát, nevezetesen, hogy a kormányzó helyettesítésére „sem tételes szabályból, sem a gyakorlatból közvetlen eligazítást nem kaphatunk. Minthogy azonban a kormányzó az 1920: I.törvénycikk értelmében általánosságban a királyt megillető hatalmat gyakorolja (pro rege est), közelfekvő, hogy helyettesítésére is a király helyettesítésére fennálló szabályok legyenek irányadók.”⁴ Az 1867: VII.tc. miatt a nádor he-

---

³ i.h. Kardos József: Az államfői jogkör alakulása Magyarországon a két világháború között. Történelemtanári füzetek VII. Bp. 1995. 27.o.

⁴ 1942.évi II.törvénycikk indokolása a kormányzóhelyettesről. KJK-KERSZÖV Corpus Juris Hungarici CD. Bp.2000. 1.lap.

Az indokolás kitért arra is, hogy a helyettesítésre három mód kínálkozhatott:

- 1.) az 1937: XIX.tc.3.§. szerint az országtanácsot alkalmassá tenni erre;
- 2.) a nádori méltóságot felújítani kormányzót helyettesítő jogkörrel;
- 3.) önálló kormányzóhelyettesi tisztség létesítése.

lyettesítő funkciójából sem lehetett kiindulni, de ezt nem is gondolta senki sem komolyan.

A törvény hat fejezetre tagolódik:

- I. Kormányzóhelyettes választása (1-6.§.),
- II. A kormányzóhelyettes jogköre (7.§.)
- III. A kormányzóhelyettes mint a kormányzó megbízottja (8.§.)
- IV. A kormányzóhelyettes címe, büntetőjogi védelme és sérthetetlensége (9-10.§.)
- V. A kormányzóhelyettes tisztének megszűnése (11.§.)
- VI. Vegyes- és záró rendelkezések (12-14.§.)

6.2.1. A kormányzóhelyettes választása

A kormányzóhelyettes választása: az országgyűlés joga, a magyar állampolgárok közül, a kormányzó kívánságára (valójában 1942 őszétől dinasztikus terveit már a hívei sem támogatták maradéktalanul, mást meg ő nem kívánt jelölni. Ez Szálasi hatalomátvételekor lett volna érdekes).

A kormányzó tehát dönthet úgy is, hogy nincs szüksége rá -mint ahogy Horthy István halála után ez történt.

A kormányzónak ajánlási joga van: legfeljebb három jelölt erejéig. Ez azt jelenti egy személyt is jelölhet, és esetünkben is ez játszódtott le.

„Ha a kormányzó ajánlási jogával élt, kormányzóhelyettesnek csak olyan személyt lehet megválasztani, akit a kormányzó ajánlott”⁵. Ezt a miniszterelnök ellenjegyzí és az országgyűléssel is közölni kell.

A kormányzóhelyettest az országgyűlés két háza együttes ülésén választja meg,

---

⁵. 1942. évi II. törvénycikk a kormányzóhelyettesről.
KJK-KERSZÖV Corpus Juris Hungarici CD.
Bp. 2000. 1. lap.

a kormányzói kívánság közlésétől számított nyolcadik napon. (2.§.) Itt lóg ki igazán a lóláb, mert az 1937: XIX.tc. a kormányzói szék üresedése esetén szintén nyolc napos határidőt enged, ráadásul az 1942: II.tc. eme 2.§-a a kormányzó szeszélyétől teszi függővé, mikor áll elő kormányzóhelyettes-választással. Végül ilyen helyzet nem következett be 1942. augusztus 20. – 1944. október 16-a között, de elvi lehetősége fennállt.

Az együttes ülés minősített 3/5-ös jelenlétet kívánt meg a két háztól.

Ha a kormányzó élt ajánlási jogával, akkor titkos szavazással az ajánlott személy(ek)ről szavaznak (szavazólapon).

„Ha az »igen« szavazatok száma az összes szavazatok felét és egyben az ülés megnyitásakor jelenlévő tagok számának kétharmadát meghaladja, az elnök az ajánlott személyt megválasztott kormányzóhelyettesnek jelenti ki. Ellenkező esetben a választást megghiúsultnak kell tekinteni.”⁶

Többes jelölés esetén az 1937: XIX.tc-hez hasonlóan folyik a választási procedura.

Ha a kormányzó nem élt jelöltajánlási jogával, akkor az együttes ülés jelölhet (százötven tag jelenléte kívántatik meg; jelölési íven; s mindenki csak egy jelöltet támogathat). Ha csak egy jelölés van, s az eljárás folytatható, „az elnök az egyetlen jelöltet szavazás elrendelése nélkül megválasztott kormányzóhelyettesnek jelenti ki.”⁷

Ha viszont az együttes ülésen a kormányzó élt ajánlási jogával, a határozatképesség is fennáll és közfelkiáltással jelenti ki magát az országgyűlés, akkor „az elnök mind a jelölés, mind a választás elrendelését mellőzi és megválasztott kormányzóhelyettesnek jelenti ki azt, aki iránt az országgyűlés bizalma a közfelkiáltásban megnyilatkozott.”⁸

---

6. uo.

7. im. 2. lap.

8. im. 3. lap.

Az indokolás utal József és István főhercegek akklamációval történt megválasztására (1796. évi 1. cikkely; 1848: II. tc.)

A kormányzóhelyettest tisztségében a kormányzó erősíti meg! Ez a szabályozási mód szinte kizárja, hogy az államfő – akarata ellenére – olyan helyettest kapjon, akit nem akar.

A megerősítés után a kormányzóhelyettes esküt tesz, majd a választást és az esküt az együttes ülés törvénybe iktatja.

6.2.2. A kormányzóhelyettes jogköre

Elnevezéséből következően helyettesítő jogköre volt, hogy „amíg a kormányzót tisztének személyes ellátásában távollét, betegség vagy más ok akadályozza, úgyszintén a kormányzói tisztt megüresedése esetében, amíg az új kormányzó az esküt le nem teszi a kormányzói hatalomban foglalt jogoknak a kormányzó nevében való alkotmányos gyakorlása megilleti, kivéve az 1937: XIX.tc. 2.§-ában meghatározott utódlási jogot.”⁹

A 7.§. második bekezdése szerint a kormány – a kormányzó intézkedései alapján – teszi közzé, hogy mikortól gyakorolja a kormányzóhelyettes a kormányzói jogkört, és azt is, hogy azt mikor veszi vissza. Ezt a bejelentést az országgyűlés felé kell haladéktalanul megtenni.

A kormányzóhelyettes nem átvállal jogköröket, hanem a törvényben felsorolt esetekben az államfői hatalmat oszthatatlanul gyakorolja.

A kormányzóhelyettes hivatalba lépése a kormányzói hatalom gyakorlására nincs hatással, csak ha kifejezetten a kormányzó nevében és helyett magát a kormányzói jogkört látja el a szükséges felhatalmazás birtokában.

6.2.3. A kormányzóhelyettes mint a kormányzó megbízottja

Kisebb jelentőségű kormányzói hatáskörbe tartozó tennivalókat a kormányzó, miniszterelnöki ellenjegyzés mellett, a kormányzóhelyettesre rábízhat. 1918 előtt is ismeretes volt, hogy az államfő maga helyett királyi biztost (personalis locumtenens praesentiae regiae; homo regius) küldhetett ki pl. az országgyűlés megnyitására, egyházi zsinatra. A kormányzóhelyettes is a kormányzó

---

⁹. uo.

megbízásából végezheti e feladatokat, ezért az bármikor visszavonható.

6.2.4. A kormányzóhelyettes címe, büntetőjogi védelme és sérthetatlensége

Őt is a főméltóságú megszólítás használata illette meg. Büntetőjogi védelme azonos a kormányzóéval, függetlenül attól, hogy gyakorolja-e vagy sem jogkörét.

Ami a sérthetatlenségét illeti – tudjuk ezt Horthy az 1937: XIX.tc-kel nyerte el –, itt roppant érdekes és manipulatív megoldást választottak.

A kormányzóhelyettes „ellen a kormányzót helyettesítő működésének ideje alatt (7.§.) csak az országgyűlés, egyébként pedig a kormányzó felhatalmazásával lehet bírói vagy más eljárást indítani.”¹⁰.

A kormányzóhelyettes felhatalmazás keretében gyakorolhatja az egységes kormányzói hatalmat, az ilyenkor elkövetett vélt vagy valós jogsértése felől, erre irányuló indítványt feltételezve, az országgyűlés dönt. Eddig rendben is van. Ami utána következik, az már több mint kínos, mert a kormányzó hozzáállásának függvényében mind az igazságszolgáltatási, mind a közigazgatási eljárás alól kibújhat. A törvényalkotók akkor jártak volna el alkotmányosan, ha a miniszterelnökhöz mérték volna a hivatalban lévő, de a kormányzói jogkört nem gyakorló kormányzóhelyettest és az 1848: III.tc. 34.§-a szerinti következményt alkalmazzák.

6.2.5. A kormányzóhelyettes tisztének megszűnése (11.§.)

„Új kormányzó megválasztásával – mihelyt az új kormányzó az esküt letette – a kormányzóhelyettes tiszte megszűnik.”¹¹.

Igen tömör és sokatmondó megfogalmazás, ebből derül ki igazán, hogy az egész intézmény Horthy Istvánra lett kitalálva és rászabva.

---

¹⁰. im.4.lap.

¹¹. uo.

E törvény 1. és 11.§-a egymást kölcsönösen feltételezi. A kiindulópont önmagában helyes: szükség van helyettesítésre – 1848-ig ilyen volt a nádor és királyi helytartó -, aki nem lehet más, mint Horthy István, így a megválasztott kormányzó a dolgok kedvező állása esetén szintén Horthy István, aki így kiüresíti a kormányzóhelyettesi intézményt, ezért annak meg kell szűnnie!

6.2.6. A kormányzóhelyettes és az országtanács egymáshoz való viszonya

A törvény 13.§-a megváltoztatja az országtanács hatáskörét akkor, ha a kormányzó tisztt üresedésekor a kormányzóhelyettesi poszt be van töltve.

Az 1937: XIX.tc. 3.§-a szerint, ha a kormányzó méltóság megüresedett, akkor az új kormányzó eskütételéig az országtanács gyakorolhatja a kormányzó hatalmat.

A jelen törvényi szabályozás alapján viszont, ha a kormányzóhelyettesi poszt betöltött, akkor az országtanács nem veheti át a kormányzó jogkört, mert a 7.§. első bekezdése szerint az a kormányzóhelyettest illeti. Az országtanács ezesetben csak szervezési feladatokat végezhet (országgyűlés együttes ülésének összehívása).

6.3. *Horthy kormányzó utódlási tervei*

1942.augusztus 20-án Horthy István – máig kiderítetlen körülmények között – életét vesztette a keleti fronton.

Az 1942: XX.tc-ben örökítették meg a kormányzóhelyettes emlékét. Ennek 3.§-ában^{12.} található utalás arra, hogy Horthy István leszármazottai körében lesznek

^{12.} „Egyrészt ugyancsak a kormányzóhelyettes úr iránt való hálás kegyeletből, másrészt az országfenntartó és országgyarapító történelmi érdemeit szeretett fiának elvesztésében fájdalmas áldozattal tetéző kormányzó úr főméltósága iránt érzett hálától és hódolattól vezetettve, és bízva abban, hogy a Horthy nemzetségnek a vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó úrtól az Istenben boldogult Horthy István kormányzóhelyettes úron át leszármazó, a nemzet hálájától és szeretetétől övezett ágában – ha Isten is úgy akarja – mindig lesznek nagy nemzeti feladatok vállalására és viselésére az elődökhöz méltó férfiak, az országgyűlés az ebből az ágból származó fiúutódokat a főméltóságú címmel ruházza fel és elrendeli, hogy a hősi halált halt kormányzóhelyettes úr fia, az ugyancsak István nevet viselő és zsenge gyermekkorában atyját veszített árva olyan gondoskodásban és neveltetésben részesíttessék, hogy a nemzetnek hű és jeles fia lehessen.”

i.h.Horthy im. 334.o.

olyan utódok, akik főméltósági címet viselhetnek és a gyermek ifjú Horthy Istvánt olyan nevelésben kell részesíteni, mely alkalmassá teszi arra, hogy nagyapja és apja örökébe léphessen.

Kállay Miklós miniszterelnök e törvény kapcsán kijelentette, nincs semmi kapcsolódása a királykérdéshez.

Kállay 1942.szeptember 1-én memorandumot juttatott el Horthyhoz a fia halála után kialakult helyzetről. Ebben sorra vette a lehetséges cselekvési módokat, a kiskorú, félárva kormányzó-unoka ifj.Horthy István királlyá választása (előtte felmerült a katolikus hitre térítése – keresztelese, hogy a katolikus klérust könnyebben megnyerjék ügyüknek), amely ellen szól gyermek mivolta. A magyar történelem ilyen esetekben mindig nehéz időszakot élt át. (A legitimisták jelöltje Ottó viszont nagykorú és van támogatottsága, vele a restauráció jönne.) A másik lehetőség a perszonálunió olasz uralkodóval. A harmadik: nemzeti királyság, akár Horthy személyében.

Kállay a kiskorú Istvánnak fejedelemmé vagy kormányzó-utóddá választását is felvetette, s maga tartotta ezeket elutasítandónak azzal, hogy a valós problémát nem oldják meg.

Maga Horthy tett egy utolsó kísérletet kisebbik fia Miklós elfogadtatására, de még környezetében sem támogatták, így lekerült napirendről.

Fontosabb dolog volt készülőben: a második világháborúban fordulat állt be, s 1944-re a Horthy-rendszer egyáltalában való át- és megmentése került előtérbe. A neheze még hátra volt.

7.) A nemzetvezető: az állam- és kormányfői jogkörök egyedüli birtokosa

1942-1944 között gyökeresen megváltozott Magyarország helyzete. 1944.március 19-én német csapatok szállták meg az országot. Horthy Miklós a helyén maradt és kinevezte a Sztójay-kormányt. Ezzel legitimizálta a megszállást.

1944 őszére hadműveleti területté vált hazánk keleti része. Miközben Horthy azért folytatott fegyverszüneti tárgyalásokat a Szovjetunióval, hogy rendszerét átmentse, már reménye sem maradt a hadsereg intaktságának megőrzésére, se Magyarország területi nyereségeinek megtartására, a háborús pusztítások elkerülésére. Az 1944. október 15-i előkészítetlen kiugrási kísérlete órák alatt összeomlott. A döntő hatalmi tényezők: a hadsereg, az államapparátus, de még az országgyűlés jelentékeny része is Szálasi mellé állt. A Horthy-féle átállási kísérlet előkészítésével egyidőben és azzal párhuzamosan Szálasiék a felfegyverzett nyilas-hungarista pártszolgálatosokra, hadseregbeli embereikre és nem utolsósorban a németek magyarországi politikai-katonai erőire támaszkodva puccsra készültek. A kormányzói proklamáció felgyorsította az eseményeket: a honvéd vezérkar főnöke Vörös János viszont a rádiószózat után arra utasította a magyar csapatokat, hogy folytassák a harcot, bármilyen oldalról jön is a támadás!

A nyilasok átvették a hadsereg irányítását, Budapesten pedig német katonai alakulatok összevonásával Veessenmayer rábírta Horthyt a lemondásra és a hatalom Szálásinak való átadására.

Szálásinak és társainak a hatalom birtokában közel három hetébe telt, míg a közjogi rendezés törvényes formájának látszatát megteremtették.

A nyilas terror állami szintre emelkedését követő hat hét elteltével Szegeden, majd ennek folyamánként közvetlenül karácsony előtt Debrecenben egy új típusú államberendezkedés kezdetei, összességében két egymástól gyökeresen eltérő jogképződési folyamat bontakozott ki szinte kizárólag politikai szempontok alapján. A nyilas – hungarista rezsimnek a joggal köszönő viszonyban sem levő fél-országglása, rendeletdömpingje, törvénytelenégei Nyugat-Magyarországon – nemzeti és üzemi bizottságok alakulása, a közigazgatás megváltozott szervezeti alapjainak spontán kialakulása, a törvényesség helyreállítása Kelet-Magyarországon.

7.1. Szálasi tervei a hatalom átvételére

Szálasi naplójában (Hungarista Napló) 1944 október másodikán már arról írt, hogy az országgyűlés jobboldali – szélsőjobboldali részének összefogása Törvényhozók Nemzeti Szövetsége néven biztosítja számukra a parlamenti többséget, így alkotmányosan biztosítható a nemzetiszocialista kibontakozás.

Megjegyzendő, hogy ez önmagában kevés lett volna, hiszen a miniszterelnök kinevezésének joga a kormányzót illette, s már Imrédy esetében, akit egyedülálló módon saját pártja szavazott le, sem mentette fel a bizalmi szavazáson vesztes kormányfőt!

A Lakatos-kormány október negyedikén szerzett tudomást a szervezkedésről, de érdemi intézkedéseket nem tett.

Valójában a Nemzeti Szövetség a közel 300 fős képviselőházon belül csak 115 taggal rendelkezett, s 20 főnél kevesebben támogatták kívülről.

Ugyanezen a napon készült el Szálasi kormánylistája Veesenmayer számára: magának tartotta fenn az állam- és kormányfői posztot.

Október ötödikén készült el –két változatban – a kormányzó lemondására és a hatalomátvételre vonatkozó tervezete.

7.1.1. Az alkotmányos hatalomátvétel menete

Szálasi két változatban dolgozta ki hatalomra jutása tervét:

A.) változat:

- 1.) Horthy lemondhatja a Lakatos-kormányt és Szálasit nevezi ki miniszterelnökké;
- 2.) A Szálasi-kormány esküt tesz a kormányzó előtt;
- 3.) Horthy lemond és erről nyilatkozatot bocsát ki;
- 4.) Az 1937: XIX.tc. 3.§-a szerint megalakul az országtanács – benne Szálasival és Csia Sándorral -, de nem töltenék be a kormányzói posztot

Horthy érdemeire tekintettel, viszont az országgyűlés útján nádort választanak;

- 5.) A nádor személyének megválasztása;
- 6.) A kormány leteszi esküjét a nádor kezébe, megalakul az új és alkotmányos hatalom.

Ehhez szükséges a nádorválasztás törvényi újraszabályozása.

B.) változat:

- 1.) Horthy lemond és ezt nyilatkozat útján írásban közli;
- 2.) Új kormány alakul, akik „átmenetileg a kormányzói jogkörrel felruházott magyar királyi miniszterelnök kezébe teszik le az esküt”^{1.}
- 3.) Azonos az „A” variáns 4.,5.,6., pontjával,
- 4.) Azonos az „A” variáns 4.,5.,6., pontjával,
- 5.) Azonos az „A” variáns 4.,5.,6., pontjával.

Az országtanács szervező feladatokat látott volna el, miközben Szálasi – már az államfő megválasztásáig is – a legfőbb vezető kívánt lenni.

Október tizenegyedikére Szálasi megkapta Hitler beleegyezését, hogy személyében felválthatja Horthyt az ország élén.

Körülbelül ez az időpont szerepelt a németek terveiben arra nézve, hogy diplomáciai úton bírják rá Horthyt az általuk szükségesnek ítélt változtatásokra. Ha ez nem sikerülne, Esztergomba nemzetgyűlést hívnak össze és a Nemzeti Szövetség képviselőire támaszkodva Horthyt megfosztanák tisztségétől és Szálasit választanák államfővé.

---

^{1.} Rozsnyói Ágnes: A nyilasok kapcsolatai a náci Németországgal
in. Magyarország 1944 Német megszállás
Szerkesztette: Vargyai Gyula és Almási János
Nemzeti Tankönyvkiadó – Pro Homine – 1944. Emlékbizottság
Bp.1994 96.o.

Horthy kiugrási kísérlete valamint a németek és a nyilasok tervezett lépései 1944. október 15-én keresztezték egymást. A gyengébb pozícióban lévőknek engednie kellett. Horthy legfőbb Hadúrként úgy vélte: az erő az ő oldalán van. Mint kiderült: az erőtlenség, a kapkodás és a zűrzavar lépett a helyére és az erő a németek és a nyilasok oldalán mutatkozott meg.

7.2. Horthy lemondó nyilatkozata és Szálasi kinevezése közjogi szempontból

1944. október 16-án a németek és a nyilasok Budapesten a helyzet uraivá váltak, s ők diktálhatták a feltételeket a kormányzónak:

- 1.) Horthy írásos lemondó nyilatkozatot ad ki;
- 2.) Miniszterelnökké kinevezi Szálasi;
- 3.) Visszavonja október 15-i proklamációját² azzal, hogy visszaéltek a nevével.

---

2. Horthy proklamációjának fontosabb megállapításai:

„Ma minden józan eszű ember előtt nyilvánvaló nyilvánvaló, hogy Németország elvesztette a háborút. Minden kormánynak, amely felelős az ország sorsáért, le kell vonni a konzekvenciákat ebből a tényből..... Történelmi felelősségem tudatában kötelességem megtenni minden lépést, amellyel elkerülhetem a további fölösleges vérontást.

...Aggodalommal eltelve vagyok kénytelen kijelenteni, hogy Németország már nagyon régen megszegte a szövetségi hűséget, amelyre velünk szemben kötelezve volt.

...Elhatároztam, hogy megvédem a magyar becsületet a volt szövetségesünkkel való viszonylatban, ámbar ez a szövetséges, ahelyett, hogy a beígért katonai segítséget nyújtotta volna, végül is megfosztotta a magyar nemzetet legnagyobb kincsétől: szabadságától és függetlenségétől.

Értesítettem a német birodalom képviselőjét, hogy fegyverszünetet kérünk ellenfeleinktől és megszüntetjük az ellenségeskedést velük szemben.

....A magyar hadsereg parancsnokait ennek értelmében utasítottam. A csapatok, híven esküjükhöz, továbbra is kötelesek engedelmeskedni parancsnokaiknak, akiket én neveztem ki. Minden becsületes magyart arra kérek, hogy kövessen ezen az áldozatot kívánó úton, amely Magyarország megmentéséhez vezet majd.”

Történelem IV. 1914-1990.

Szerkesztette Benkes Mihály, Borsányi György, Kende János.

Cégér Kiadó, Bp. 1994. 248-249.o.

Ezt vonta vissza Horthy alábbi kiáltványában:

„Kiáltvány!

A magyar nemzethez intézett október 15-i kiáltványomat ezennel semmisnek nyilvánítom, és megismétlem a magyar vezérkar főnökének a csapatokhoz intézett parancsát, mely a harc elszánt folytatását rendeli el. A súlyos hadihelyzet megköveteli, hogy a honvédsereg dicsőséges hírnevéhez méltóan védje hazáját. A jó Isten vezérelje a honvédséget és Magyarországot a jobb jövő útjára.

1944. október 16.

Horthy Miklós s.k.”

i.h. Rozsnyói Ágnes im. 104.o.

(Horthy ezt becstelenségnek érezhette, mert a semmisség jogi formuláját választotta kiáltványa érvénytelenítésére.)

7.2.1. A kormányzó lemondó nyilatkozata

Horthy Miklós államfőkénti utolsó ténykedése lemondó nyilatkozata^{3.} aláírása volt:

„A magyar törvényhozás két Háza Nagyméltóságú Elnökéhez!

A magyar országgyűlésnek kormányzói üdvözlétemet!

A magyar történelem súlyos és nehéz órájában ezennel kinyilatkoztatom azt az elhatározásomat, hogy a hadvezetés eredményes folytatása és a nemzet belső egysége és összefogása érdekében kormányzói tisztemről és a kormányzói hatalommal kapcsolatban minden törvényes jogomról lemondok. Egyidejűleg Szálasi Ferencet a nemzeti összefogás kormányának megalakításával megbízom.

Budapest, 1944. október 16.

Horthy s.k.”^{4.}

A kormányzó tehát maradéktalanul eleget tett a németek 7.2.pont alatti kérésének és csak Emlékirataiban szerepel az a változat, hogy tudomására hozta Veessenmayernek: fegyveresen kiszarolt aláírásának –mivel nem ő a nyilatkozat megfogalmazója sem! – nincs alkotmányjogi érvénye, ő csak a fiát kívánja megmenteni, de lemondása és Szálasi kinevezése érvénytelen.

Az alábbi észrevételeink vannak Horthy ténykedésével kapcsolatban az összes körülmény figyelembe vétele mellett:

- sehol sincs szó arról, hogy Horthy élni kívánt volna az 1937.XIX.tc. 2.§-ában biztosított utódajánlási jogával (három nagykorú magyar állampolgárt egyszerre);
- Dálnoki Veress Lajos homo regiuskénti megbízatása – letartóztatása miatt – „légüres térbe” került;

^{3.} A lemondó nyilatkozat megfogalmazói német nyelven: Lakatos miniszterelnök és Rahn német követ, magyarra fordította Rajniss Ferenc.

^{4.} im.105.o.

- nincs nyoma annak, hogy Horthy lemondó nyilatkozatán miniszter(elnök)i ellenjegyzés – mint érvényességi kellék – szerepelne
(a nyilatkozat törvénybe iktatása az 1944: X.tc. által történt meg);
  - nem tudni mikor mondott le a Lakatos-kormány és Horthy ellenjegyezte-e, vagy Horthy vonta vissza a megbízatást
(csak Szálasi rendelete tesz említést erről)
  - Horthy fegyverszünetet kötött megbízottai útján Moszkvában a Szovjetunióval. Erre mint kormányzó jogosult volt, tehát önállóan is eljárhatott, mert az 1920: I.tc. 13.§. ötödik bekezdése csak a hadüzenet és a békekötés esetére követelte meg az országgyűlés előzetes hozzájárulását;
  - Horthy proklamációja legfőbb hadúri tisztségéből vezethető le, mivel nem szerepel rajta honvédelmi miniszteri vagy miniszterelnöki ellenjegyzés – hadügyi felségjoga ilyenén gyakorlásához erre nem is volt szüksége;
- DE: a proklamáció tartalmilag inkább a magyar néphez szóló felhívás volt, semmint hadparancs.

7.2.2. Szálasi kinevezésének közjogi kérdései

Horthy lemondó nyilatkozata három közjogi tény beálltát mondta ki:

- lemondott kormányzói tisztéről (1920: II.tc.);
- lemondott a kormányzói hatalomban (jogkörben) foglalt minden törvényes jogáról (1920: I.tc; 1920: XVII.tc; 1933: XXIII.tc; 1937: XIX.tc.)
- Szálasi a nemzeti összefogás kormányának megalakításával bízta meg.

Szálasi első intézkedése a 3.667/1944. és a 3.668/1944. ME.számú rendeletek kibocsátása volt:

„3.667/1944.ME számú rendelet a rendkívüli intézkedéseket követelő helyzetről.

Kormányzó Úr visszavonult az államügyek vitelétől és tudomásul vette vitéz Lakatos Géza miniszterelnök és kormánya lemondását.

A rendkívüli intézkedéseket követelő helyzetre és körülményekre tekintettel hozzájárult ahhoz, hogy az államfői kérdés rendezése három tagú kormányzótanácsot alakítsak s a kormányzótanács megalakításáig, valamint az államfői hatalom gyakorlására vonatkozó javaslatnak előterjesztése és törvényes formák közt történő elfogadása időpontjáig magyar királyi miniszterelnöki minőségben ideiglenesen a kormányzói jogkört is gyakoroljam, nehogy a késedelemből Nemzetünkre és Hazánkra súlyos kár és veszedelem származzék.”⁵

„3.668/1944.ME.szám kormányzótanács megalakításáról

Kormányzótanácsot felhatalmazásom alapján megalakítom s tagjaiul azonnali hatállyal: Beregfy Károly vezérezredes, magyar királyi minisztert, dr.Rajniss Ferenc magyar királyi vallás- és közoktatásügyi minisztert és dr.Csia Sándort kinevezem.

A kormányzótanács hatáskörét a 3.667/1944.ME.szám alatt megjelent kormányzói felhatalmazásom írja elő.

Kelt, Budapest, 1944.évi október hó 16.napján.

Szálasi Ferenc s.k.”⁶.

Első rendeletében Szálasi nem kevesebbet állít, mint azt, hogy Horthy – nyilván szóban – hozzájárult egy három fős kormányzótanács megalakításához és miniszterelnökként a kormányzói jogkör ideiglenes gyakorlásához.

Horthyról Szálasi a népbíróági tárgyalásán – rendeletével összhangban – ugyanazt mondta: „A kormányzó megmondta nekem, hogy az ügyeket hozzam

---

⁵. 3.667/1944.ME.számú rendelet
KJK-KERSZÖV Corpus Juris Hungarici I.
Bp.2000. 1.lap.
Közli még: Karsai Elek: A budai vártól a gyepűig.
Táncsics Könyvkiadó Bp. 1965. 568-569.o.

⁶. A magyar állam- és jogtörténet forrása
Szerkesztette: Mezey Barna
Osiris Bp. 1998. 590-591.o.
Beregfy a Népbíróság előtt azt állította, hogy kormányzótanácsai tagságáról utólag szerzett tudomást, az üléseken nem vett részt, feladatát se tudta.

rendbe, a közjogi kérdéseket intézzem el. Ő tisztában van lépésével, arra kér engem, hogy a nemzet érdekében és szolgálatában megfelelően cselekedjek.”⁷

Maga a rendelet első mondata első fordulata IV.Károly eckartsau nyilatkozatát másolta: „visszavonult az államügyek vitéletől”.

Második rendeletét így kezdi: „Kormányzótanácsot felhatalmazásom alapján megalakítom”. Nyelvtanilag két értelmezés adódik ebből:

- Horthytól kapott felhatalmazása alapján
- ha Horthy mégse adott volna Szálasinak szóbeli hozzájárulást, akkor saját akaratelhatározásáról, önmagára hivatkozásról lehet szó.

Vargyai Gyula tanulmányában⁸ utal arra, hogy Szálasí nádorrá akarta magát választatni, a kormányzóí tisztséget pedig megszüntette volna. Mint majd látni fogjuk, nem ez valósult meg, hanem egy államkormányzati kuriózum egy negatív jogképződés: a kormányzóí és a miniszterelnöki jogkörök egybeötvözése!

A Szálasí által vezetett Kormányzótanács és kormány rendszeres időközönként tartotta üléseit.

„Formailag a kormányzótanács feladata volt az államfői jogok gyakorlása mindaddig, amíg az államfő személyét illető ideiglenesség megszűnik.”⁹

Szálasí a kormányzótanácsot arra használta fel, hogy teljhatalmat gyakorolhasson.

Szálasíék hatalomgyakorlása közjogilag mindenképpen aggályosnak, alegálisnak minősíthető.

---

⁷ i.h. Karsai Elek im. 558.o.

Ugyanezt közli Rozsnyai im.103-104.o.

⁸ Vargyai Gyula: Káosszal enyhített, anarchiával súlyosbított rémuralom im.in. Magyarország 1944. Német megszállás 107.o.

⁹ Teleki Éva: A nyilas diktatúra államszervezete in. A magyarországi polgári államrendszerek Szerkesztette: Pölöskei Ferenc és Ránki György. Tankönyvkiadó Bp. 1981. 393.o.

A németek jelöltjei a kormányzótanácsba Szabó László, Szemák Jenő és Sztójay Döme voltak.

7.3. Szálasi országlása 1944.november 3-ig

1944.október 17-én Szálasi megtartotta első minisztertanácsi ülését és elfogadták az „első országepítő tervet”, azaz munkatervüket az 1945.január 1-ig elvégzendő feladatok rangsorolásával.

Szöllősi Jenő miniszterelnök-helyettes kapta feladatul az államfői tiszt betöltésének ideiglenes megoldásának előkészítését. Erre november 4-ig kapott határidőt.

Szálasi szintén október 17-én kiadott (had)parancsában a honvédség tagjait „felmentette a kormányzónak tett esküje alól, és elrendelte, hogy a »magyar királyi honvédség minden egyes tagja« haladéktalanul tegyen esküt arra, hogy Szálasi Ferenc és Magyarország iránt hűséggel és engedelmességgel viseltetik, a hungarista eszmerendszerhez hű marad.”¹⁰.

Szálasi legfőbb Hadúrként adta ki parancsát. Erre szüksége is volt, mert amit 1944.október 16-ig mondtak, tettek, amire készültek (puccs), az kimerítette az 1921: III.tc. 1-2.§-át, akik pedig aktív katonaként megakadályozták a kormányzói proklamáció (a honvédség felé kiadott hadparancs volt ez, mert hadügyi felségjoga körében tette közzé és ehhez nem kellett miniszteri ellenjegyzés!) érvényesülését, azok az 1930: II.tc. szerint hűtlenséget, felségsértést és szolgálati előljárával szembeni parancsmegtagadás bűncselekményét is elkövették.

Szálasiék hatalomra jutása tehát nemcsak közjogilag volt problémás, hanem büntetőjogilag is. Sőt, Szálasi kísérletet tett, eredménytelenül, „saját korábbi polgári büntetésének törlésére. A perújrafelvétellel foglalkozott a törvényszék is, az ügyészség is, de »formai hibákra« hivatkozva eredmény nem született. Emiatt felkérték az igazságügy-minisztert, hogy hozzon létre egy rehabilitációs különbírószágot. Ez ellen viszont a nyilas Budinszky tiltakozott. A rehabilitációs ügy mégis rövidesen lezárult, megállapítva: a nemzet Szálasit korábbi cselekedeteiért választotta nemzetvezetőnek, s

---

¹⁰. Rozsnyói Ágnes: A vég Szálasi „országlása”
In. Múltunk 1994/3. 59.o.

mivel »a bíróságnak nem áll módjában, hogy a nemzet ítéletét felülbírálja... ezért hatáskörét leszállítja és az eljárást megszünteti«¹¹.

7.3.1. Az országtanács összehívása

Az 1937: XIX.tc. 3-4.§-ai szerint a kormányzói tiszt megüresedésével egyidejűleg kezdi meg működését és ellátja az 1926: XXII.tc.48.§. első bekezdésében körülírt jogkört.

Ehhez képest az országtanács 1944.október 27-én ült össze első alkalommal. Hét tagjából öten jelentek meg (Szálasi és Beregfy maradtak távol).

Az országtanács tudomásul vette Horthy lemondását. Ezt követően egyhangú határozatukkal kimondták:

- a kormányzói méltóságot nem töltik be,
- az államfőválasztásra később kerítenek sort,
- az államfői jogok ideiglenes gyakorlására, a folyó háború idejére nemzetvezetőt választanak,
- Szálasit jelölik nemzetvezetőnek.

7.3.2. Egy messzire vezető út: az országtanács „működése” a háború után.

Az egész értekezés főcímét időben túlhaladó kérdéskör érintőleges tárgyalásának egyetlen indoka van: hogyan értékelte a szélsőjobb Horthy lemondását és saját legitimitását utólag.

A szélsőjobb hangadói Szálasi népbíróági elítélése és kivégzése után 1946-ban felújították az országtanács működését. Legmagasabb rangú tagja, a kúria elnöke Szemák Jenő volt. Az országtanács elnöke a hercegprímás lett volna (1945. tavaszától Mindszenty (Péhm) József), de úgy tartották, hogy akadályoztatása miatt nem tud jelen lenni (ami igaz 1948.december 23-ától)!

Szemák Jenő 1953.augusztus 10-én „Egy magyar közjogi kérdéshez” címen tette közzé jogi álláspontját az országtanács jogfolytonosságáról:

---

¹¹. Teleki Éva im.411.o.

„Horthy Miklós kormányzói minőségében a magyar Országgyűlés előzetes hozzájárulása nélkül a Magyarország ellen hadat viselő szovjetoroszokkal fegyverszüneti tárgyalásokba bocsátkozott, s azok eredményeként, mint legfőbb hadúr 1944. október 15-én a rádió útján továbbított hadparancsban a magyar hadseregnek az ellenségeskedés megszüntetésére rendelkezést adott.

A Kormányzó fegyverletételi proklamációjára az Országgyűlésen is képvisellel bíró Nyilaskeresztes Párt és a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetsége német katonai támogatással fegyveres opposícióba léptek, aminek folytán Horthy Miklós fegyverszüneti parancsát visszavonta, s 1944. október 16-án kormányzói tisztségéről lemondott.

Az 1937. évi XIX. tcikkel létesített Országtanács a lemondást 1944. október 27-én tudomásul vette, az Országgyűléshez a kormányzói tisztség megüresedése tárgyában üzenetet intézett, s abban az államfői tisztség ideiglenes betöltését javasolta. Az országgyűlés e tárgyban törvényt alkotott: az 1944. X. tcikket. Ebben a lemondást törvénybe iktatta, s mint a nemzet akaratát 1944. november 3-án ki is hirdette.

Az Országtanács és Országgyűlés a magyar alkotmányos életnek az államfő mellett a legfőbb tényezői.

...Az Országtanács és Országgyűlés Horthy lemondásának elfogadásával a nemzet és kormányzója közötti konfliktust elintéztnek tekintették.

...Horthy Miklóst saját beismerése szerint (Ein Leben für Ungarn) azzal készítették lemondásra, hogy ellenkezése esetén fiát: ifj. Horthy Miklóst... haditörvényszék elé állítják. Hogy valaki Horthy élete vagy testi épsége ellen tört, illetve, hogy ilyen irányú fenyegető magatartást tanúsított volna, azt maga Horthy Miklós sem állította.

...A kormányzó fiának .... ténykedése a hatályos magyar büntetőjog rendelkezéseibe ütközött, tehát e jog érvényesítésének kilátásba helyezése a tettessel szemben, jogszerű cselekmény volt. E joggal való élés nem lett volna visszaélés, amely a kormányzói tisztségről való lemondás jogi és erkölcsi alapjait megingathatná. Horthy Miklós lemondása után a németek védelme alá helyezte magát. Ez a körülmény szintén arra utal, hogy lemondásában személyes jogsérelmet nem látott. Elképzelhetetlen, hogy a megtámadott a támadónál keressen védelmet. A lemondott kormányzónak a németek részéről való utólagos internálása a lemondás tényálladékába nem tartozó külső okozat.

...Kifejtetteknel fogva kétségtelen, hogy Horthy Miklósnak Magyarország kormányzói tisztségéről 1944. október 16-án való lemondása érvényes államjogi tény.”¹²

Szemák érvelésével Boross Ferenc közjogász szállt vitába, kimutatva, hogy Horthyval szemben lelki kényszert alkalmaztak és nem önszántából adta át a hatalmat Szálasinak, s vele az ország-tanácsnak. Ha viszont a kormányzó lemondása érvénytelen, akkor jelenleg – 1953-ban - is ő a

törvény szerinti államfő, igen ám, de 1945 óta Horthy külföldön élt és passzivitásban, ezért úgy tekintendő, mintha hallgatólagosan lemondott volna. Ekkor valóban az országtanács látja el az ideiglenes államfői szerepet kollektív szervként. Az országtanács tagjai közül csak a hercegprímás él (börtönben éppen), így ő az ideiglenes államfő. A nemzet dönthet, hogy visszatér-e 1920-hoz, vagy 1918-at választja.

A nyugati magyar emigrációt hosszú ideig foglalkoztató kérdés politikai vízvázlatának számított körükben.

7.4. Az 1944.X.tc. a Horthy lemondása miatt szükséges intézkedésekről

1944.november 3-án fogadta el a nyilas érzelmű „maradvány országgyűlés (372 képviselő helyett 55-en voltak jelen) az 1944: X.törvénycikket vitéz nagybányai Horthy Miklósnak a kormányzói tisztről lemondása következtében szükséges rendelkezésekről címmel.

Az 1937: XIX.tc. 2.§-a szerint a Horthy által „borítékolt” három utódról kellett volna az országtanácsnak előkészítenie a két ház együttes ülését, majd a kormányzóválasztást.

A preambulum azonban utal rá, hogy az országtanács október 27-i ülése (lásd 7.3.1. pontnál) javasolja a kormányzóválasztás elhalasztását és ideiglenes rendezését.

Visszacsend az 1920: I.tc. címének második része („az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről”), a preambulum szerint: „az államfői hatalom gyakorlása törvényhozás útján ideiglenesen rendeztessék.”¹³ Ez a kettős ideiglenesség valódi közjogi kuriózum és a „negatív” jogképződési folyamat csúcsa.

Az igazi meglepetés a törvénytövegben van. Formálisan tudomásul veszi és beiktatja Horthy lemondását és ugyanazzal a töretlen lendülettel kijelenti, hogy „Szálasi Ferenc m.kir. miniszterelnök ideiglenesen a kormányzói jogkört is gyakorolja.

---

¹² i.h.Nagy Kázmér: Elveszett alkotmány
A magyar politikai emigráció 1945-1975
Gondolat Bp. 1984. 62-65.o.

¹³ im. A magyar állam- és jogtörténet forrásai 589.o.

.....3.§. Az országgyűlés a kormányzói tisztt betöltését elhalasztja s a kormányzói tisztt betöltéséig az államfői teendők ellátását Szálasi Ferenc m.kir. miniszterelnökre bízza, akit a »Nemzetvezető« cím illet meg.”¹⁴.

A fából vaskarika helyzet-feloldását az 5.§-ban találjuk meg:

„A Nemzetvezetőt a kormányzói jogkörben foglalt összes jogok megilletik.”¹⁵.

A kreált-kitalált elnevezés a hatalomkoncentrációt szolgálta. Szálasi belátására bízta a X.tc., hogy nevez-e ki miniszterelnököt, vagy azt is magának tartja meg. Utóbbi esetében az 1917: XI.tc. szerint tárca nélküli minisztert kell kineveznie, vagy a miniszterek egyikét kell állandó helyettesítésével megbízni.

Érdekességként jegyezzük meg, hogy az 1917: XI.tc. a háborúval és a békére történő átménettel összefüggő, továbbá az államigazgatás rendes keretein kívül eső teendők ellátásával bízhatja meg a tárca nélkül kinevezett minisztert (1.§. második bekezdés), de a miniszterelnök-helyettes elnevezést nem ismeri. A törvényjavaslat indokolása szerint azzal, hogy az új miniszterek munkaköre nem nyert megállapítást, ez a törvényhozás hatásköre elvonásának minősül, de kivételes jellegére és a határozott időtartamra tekintettel és a célszerűséget is figyelembe véve az alkotmányos gyakorlatnak nem válik hátrányára.

Az 1944: X.tc.5.§. második bekezdése szerint a „miniszterelnökhelyettes.... látja el miniszteri ellenjegyzéssel a nemzetvezetőnek azokat a rendelkezéseit és intézkedéseit, amelyeknek ellenjegyzése egyébként a miniszterelnök hatáskörébe tartoznék.”¹⁶.

Közjogi szempontból, ha a nyilasok adni akartak volna a törvényesség és az államhatalmi ágak megosztásának látszatára ellenjegyzési joggal a házelnököket is felruházhatták volna.

A 6.§. biztosította Szálasi sérthetetlenségét és fokozott büntetőjogi védelmét. Itt is a kormányzó a mérce. A felelősségre vonásában sincs különbség, csak nevetségesnek

---

14. uo.

15. uo.

16. im.59.o.

hat, hogy összesen 55 képviselő arról szavazott és emelte törvénné, hogy a képviselőház 100 tagja jogosult ennek kezdeményezésére.

Az országtanács a nemzetvezető regnálása idején működését szünetelteti. Az emigrációs szélsőjobb erre tekintettel újította fel Szálasi kivégzése után az országtanács működését (lásd 7.3.2. pont alatt).

Érvénytelenítették az 1942: II.tc-kezt és az országgyűlés működési időtartamát meghosszabbították – akár az 1915: IV.tc. – a békekötést követő hatodik hónap végéig.

Elvileg ez is időzített közjogi bomba lehetett volna, mert elzárta az utat új országgyűlés megválasztása előtt. Ahogy 1920-ban, 1944/45-ben is politikai döntés és nagyhatalmi jóváhagyás mellett volt mód ezen túllépni! „Szálasi korlátlan diktátor lett. Elnyerte az államfői címet, s a kormányzótanácsban vezető szerepe biztosítva volt. Hatalma kiegészült a miniszterelnöki és a hadseregfőparancsnoki tisztséggel s a pártvezéri funkcióval. A hatalom egy kézben összpontosult.”¹⁷

Szálasi a várban a szent koronára tette le nemzetvezetői esküjét, majd sietve elhagyta a fővárost.¹⁸

Egy dologban időelőnyre tettek szert Szálasiék: kormányprogramjuk az „első országépítő terv” szerint november 4-ig kellett az államfői tisztt betöltését – ideiglenes jelleggel – megoldaniuk. Egy napot nyertek. Ennyi idő kellett a gyors összehakolásra. A menekülési tervet már október 20-án kidolgozták.

A nyilasok rémuralma, az általuk uralt országrész rettegésben tartása már nem közjogi kérdés volt.

---

¹⁷. Teleki Éva im.394.o.

¹⁸. Ezzel kapcsolatban Rozsnyói Ágnes idézi Márai Sándort:

„Nem az a meghökkenítő, hogy néhány kótyagos politikai pojáca megjátssza a királyi vár márványtermében a közjogi komédiát és »államfőt« esket fel, ez végre is természetes következménye a helyzetnek. De megdöbbentő, hogy akad egy magyar főúr – koronaőr -, aki a Gestapo parancsára előhossa a magyar szent koronát és kiemeli a vaskazettából Szálasi – Szaluzsák és Winkelmann a Gestapo főnökének parancsára. Ez az, ami máshol elképzelhetetlen. S mindez, mikor az oroszok már ágyúval lövik Pestet.” i.h. 60.o.

8.) És ami utána következett....

Szekfü Gyula Három nemzedék és ami után következik című művében a következtetések levonásának jutott főszerep, mi is erre teszünk kísérletet az alábbiakban.

Az események 1944.november harmadikát követően felgyorsultak és egymással – a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Kormány megalakulásával (1944.december 21.) – párhuzamosan haladtak. – A nyilasok által uralt terület egyre kisebbedett, a debreceni demokratikus kormány fennhatósága alatt álló terület egyre növekedett.

8.1. A Szálasi-kormány működése

Szálasi minisztertanácsa időről – időre ülést tartott, s ügyeltek arra, hogy minden hónap utolsó tanácskozása koronatanácsként működjön.

Szálasi és kormánya Kőszegen rendezkedett be, ahonnan 1945.március 29-én távoztak, először Salzburgba – itt koronatanácsot is tartott – utána Mattseebe tette át székhelyét, majd amerikai fogságba esett.

A nyilas országgyűlés 1944.november 9-én fogadtatta el az 1944: XI.tc-ket, mely lehetővé tette a törvényhozás és a kormány, valamint szervei és hivatalai átköltözését a „gyepűre”, azaz Sopronba és Kőszegre.

A képviselőház 1945.március 27-28-án utolsó üléseit tartotta magyar földön, s mi is lehetett volna utolsó döntése, mint annak a törvényjavaslatnak a megtárgyalása, hogy az 1944: XI.tc-ket egészítsék ki, tegyék lehetővé, hogy „az országgyűlés mindkét háza, bizottságai és hivatalai áttelepüljenek Németországba. Ez az áttelepülés – tekintettel a front közeledtére – valószínűleg már március 28.-án elkezdődött. Az 1939-ben összehívott országgyűlés legitimitását jogilag folyamatosan megőrizve, a szovjet hadsereg támadása miatt arra kényszerült, hogy elhagyja Magyarországot.”¹ (Nincs példa a magyar közjogban arra, hogy az

---

¹. Mikor ért véget a Sopronba ideiglenesen áttelepült országgyűlés 1945-ben?

Közli: Horváth Lajos

In. Múltunk 1995/2. 142.o.

A szerző azon kitételével, hogy ez az országgyűlés „legitimitását jogilag folyamatosan megőrizte” egyáltalán nem értünk egyet.

országgyűlés a határokon túl törvényhozói tevékenységet folytatott volna. A képviselőház állítólag Neu-Reichenauban tartotta utolsó ülését.²

Szálasi Sopronban nem vett részt egyetlen országgyűlési ülésen sem. Szálasi 1945.május 1-én tett nyilatkozatában úgy tünteti fel a dolgokat, mintha még működő országgyűlés állna mögötte: ő mint nemzetvezető a „leghatározottabban kijelenti, hogy nemzetvezetői tisztségéről és jogairól le nem mond. Kényszernek nem enged. A parlament ugyanúgy elveheti tőle a méltóságot, ahogyan adta, de a parlament csinálja meg ezt a lépést – ha jónak látja – az ellen, aki a nemzetet meg akarta menteni a bolsevizmus minden rémségétől.”³

Szálasi⁴ nemzetvesztő egy valamiben volt következetes: önmaga dicsőítésében. Ezen haláláig nem változtatott és érzéketlen maradt a valóság iránt.

8.2. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés létrejötte

Az események menetét 1944.decemberétől a keleti országrészben szerveződő politikai erők szabták meg.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Szózatot intézett a nemzethez. Ebben fogalmazta meg hitvallását:

„Az Ideiglenes Nemzetgyűlés azért ült össze, hogy legyen, aki a magyar nép, a magyar nemzet, a magyar állam nevében cselekszik.

....Az Ideiglenes Nemzetgyűlés ünnepélyesen kijelenti, hogy kezébe veszi a gazdátlanul maradt ország ügyeinek intézését, mint a nemzeti akarat kifejezője, a

---

² A nyilasok országglásáig elképzelhetetlen volt az, hogy a magyar országgyűlés olyan törvényt fogadjon el, vagy szokásjogi úton precedenst (jogképző folyamatot) teremtsen, mint amit a soproni országgyűlés tett: az 1944: XI. tc. kiegészítéseként „törvénybe iktatta”, összehívása külföldön is lehetséges!

Ezt követően bizonytalan időre elnapolták a ház üléseit és áttelepültek osztrák, majd német területre.

³ im.143.o.

⁴ Milyen ember volt Szálasi? „Szálasi kétségtelenül abnormális, beteges lelkületű, hatalomvágytól fűtött egyéniség volt; 1944.őszén tökéletes eszköz Hitler kezében, aki egyébként semmire sem tartotta őt.”

L.Nagy Zsuzsa: Magyarország története 1918-1945.

Történelmi Figyelő Könyvek 3.

Db. 1995. 250.o.

magyar állami szuverenitás birtokosa.”⁵.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány (dálnoki) Miklós Béla⁶ vezetésével a végrehajtó hatalom birtokosa lett.

Az államfői hatalmat – tekintettel arra, hogy nem tudtak közelebbit Horthy sorsáról – szétdarabolták. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés határozatokban és nem törvényekben nyilvánította ki jogalkotó hatáskörét, így az államfőt megillető jogkörökről is így rendelkezett.

Az 1945.évi XI.törvénycikket az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről már az 1945.november 4-e után megválasztott nemzetgyűlés fogadta el. Nem volt sokáig érvényben, mert az 1946. I. törvény a köztársaság bevezetése mellett döntött.

Az 1945 utáni államfői jogállás vizsgálata már nem ennek az értekezésnek a tárgya. A jogi szakirodalom ezt az időszakot részletesen és tudományos igénnyel több szerző által feldolgozta és megjelentette.

---

⁵. A magyar állam- és jogtörténet forrásai.
Szerkesztette: Mezey Barna.
Osiris Bp. 1998. 614.o.

⁶. A szovjet kormány szerepe az Ideiglenes Nemzetgyűlés és Ideiglenes Nemzeti Kormány létrehozásában.
ⁱⁿ. Források Magyarország legújabb kori történetéből (1944-1990)
Szerkesztette: Nagy József
EKTF Líceum Kiadó, Eger 1997. 27-33.o. (3.dokumentum)

„A jog hatékonyságát nem lehet alaposan tanulmányozni anélkül, hogy a jogról a nyilvánosságban élő képet, a jogi koncepciókat, valamint azon emberek tudatát és véleményét kutatnánk, akiket nemcsak szabályoz a jog, hanem akiknek egyben a jog szabályozóinak is kell lenniök.”

Visegrády Antal

Összegzés

Amikor a kitűzött feladat elvégzéséhez hozzáfektünk, szinte azonnal szembetaláltuk magunkat minden kérdések kérdésével: a kapcsolódási pontokból mit, mennyit és milyen mélységben érvényesítsünk, illetve a rendelkezésre álló forrásokból, szakirodalomból melyek nélkülözhetetlenek.

Olyan előzetes feltevéseket nem fogalmaztunk meg, amelyek befolyásolhatták volna véleményalkotásunkat. A sine ira et studio elvét viszont érvényesíteni kívántuk.

A magyar államfő hatalomgyakorlásának változásain és az ehhez szorosan kötődő intézmények működésén keresztül kívántuk bemutatni Magyarország folyamatosan fejlődő és (át)alakuló közjogát.

A folyamatok láttatása, a csomósodási pontok, a politikai-jogi átmenetek hangsúlyosabbá tétele érdekében az értekezés nem követi mindenütt a történettudományban és a jogtörténetben kimunkált korszakhatárokat.

A jogképződést segítő folyamatok háttérében a reális politikai gyakorlat áll, ez szüli meg a változtatására irányuló törekvéseket is.

A politika a cselekvés világa, ezért a jogképződési folyamat a jogpolitika irányába mozdul el, hogy az elérni kívánt jogi célt önmozgása tárgyává tegye, s ezáltal eszközzé változtassa.

A politika mozgásirányának helyes felismerése a „jó törvény” megalkotása. Elvi elvont értelemben ez igaz lehet (gondoljunk az őszi rózsás forradalom utáni néptörvényekre). De egy gyökeresen átalakuló világban szinte minden az ellentétébe fordul át, s ami előtte jogilag helyesnek számított, az most elutasításban részesül (a néptörvények a Horthy-korszakban).

A leghatásosabb jogképződést elősegítő tényező: az idő. Az ideiglenesség állandósulásának körüljárása és leírása az egyik leghálásabb téma, s éltünk is ezzel a lehetőséggel.

Ahol a jogképződési folyamat elindulását felismertük, ott mindig utaló megjegyzést tettünk.

Végig arra törekedtünk, hogy az értekezés feleljen meg a fő- és alcímekben körülírtaknak, azt minden fejezet jelenítse meg és érvényesüljön a szakmaiság.

Annak eldöntése, hogy ez sikerült-e, a szakbírálók tiszte és feladata.

Tartalom:

– Előszó.....	1.
– BEVEZETÉS A király jogállása közjogi szempontból (jogképződés szokásjog és törvényi utakon) az Árpád-korban.....	3.
I. Királyi szék betöltésének szabályai 1439-ig:.....	10.
I.1. I.(Szent) István patrimonális királysága: a hagyomány a folytonosság és az újítás jegyében.....	10.
I.2. A királyi hatalom gyakorlásának új útjai: a jogkörök megosztása és egymás mellettsége az Árpádok korában.....	16.
I.3. Az Anjouk, Luxemburgi Zsigmond és Habsburg Albert uralkodása: az öröklés régi és új jogcímei.....	30.
II. Az államfői jogkör tartalma és a helyettesítés szabályai 1439-1526 között.....	50.
II.1. Interregnum 1439/40-ben; az országgyűlés 1440.évi határozata.....	50.
II.2. A karok és rendek 1446.évi decretuma és módosítása 1447-ben; V.László hatalomgyakorlása.....	56.
II.3. Az államfői tisztség betöltése választás útján: az 1458.évi országgyűlés politikai irányzatai és trónjelöltjeik.....	61.
II.4. I. (Hunyadi) Mátyás királlyá választása, közjogi státusa, helyettesítése.....	62.
II.5. A Jagellók újra a trónon (II.Ulászló és II.Lajos) 1490-1526 között: a királyi hatalom eróziója.....	77.
II.6. Werbőczy Tripartituma: a szentkorona-tan formába öntése.....	90.
II.7. A királyi hatalom gazdasági alapjai (1000-1526).....	98.
III. Habsburgok a magyar királyi székekben (1526-1703).....	100.
III.1. Az állami főhatalom tartalma a királyi Magyarországon 1604-ig.....	101.
III.2. A Habsburg uralkodók törekvései a királyi hatalom abszolutórikussá tételére (1604-1703)	110.
III.3. Erdély önállósága 1541-1691 között; a fejedelem jog- és hatásköre.....	125.
IV. Magyarország és Erdély perszónáluniója, valamint az államfő jogállása és hatásköre 1703-1848 között.....	144.
IV.1. A Rákóczi szabadságharc állama, a (vezérlő) fejedelem jogállása (1703-1711).....	145.
IV.2. A pragmatica sanctio: a trónöröklés kiterjesztése a Habsburg-ház nőágára (1723) és alkalmazása: Mária Teréziától II.József-ig (1790).....	153.

IV.3.	Az 1790-1791.évi országgyűlés: kísérlet a királyi jogkör nyitott kérdéseinek szabályozására.....	167.
IV.4.	V. Ferdinánd uralkodásának közjogi kérdései.....	176.
IV.5.	Erdély 1691-1848 között: a Habsburg-ház uralma és az államfői jogkör.....	179
V.	Habsburg királyaink jogállásának szabályozása 1848-1918 között.....	187.
V.1.	Az áprilisi törvények által újraszabályozott királyi felségjogok.....	188.
V.2.	A népképviselői országgyűlés működése 1848-1849-ben.....	197.
V.3.	Az állami főhatalom gyakorlása 1849-1867 között.....	215.
V.4.	A király jogállása és jogi védelme a dualizmus időszakában (1867-1918).....	222.
VI.	Magyarország 1918/19-ben: új állami berendezések (Magyar Népköztársaság; Magyar Tanácsköztársaság) és politológiai szempontú elemzésük.....	239.
VI.1.	1918.október – december: a politikai események és értékelésük.....	241.
VI.2.	1918.november-december: az új hatalom néptörvényei.....	246.
VI.3.	1919.január-március: tovább, de merre?.....	250.
VI.4.	1919.március 21. – augusztus 1: a Magyar Tanácsköztársaság fennállása.....	252.
VII.	A király nélküli királyság államfője: a kormányzó (1920-1944).....	259.
VII.1.	Közjogi viták az alkotmányosság helyreállításáról és az államfői hatalom gyakorlásáról 1920-ban.....	259.
VII.2.	A Habsburg-ház 1921. évi trónfosztása; a közjogi provizórium megszilárdítása.....	277.
VII.3.	A felsőházi törvény államfőt érintő szabályai az 1926: XXII. Törvénycikkben.....	284.
VII.4.	A kormányzói jogkör kiterjesztése az 1933: XXIII. törvénycikk által.....	289.
VII.5.	A kormányzói jogkör kiterjesztéséről folytatott viták és az 1937: XIX.tc....	295.
VII.6.	A kormányzóhelyettesi intézmény bevezetése az 1942: II. tck-kel (az államfő helyettesítésének szabályozása).....	306.
VII.7.	A nemzetvezető: az állam- és kormányfői jogkörök egyedüli birtokosa.....	315.
VII.8.	És ami utána következett.....	329.
	Összegzés.....	332.